

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૌમીરાઝિદ વિભાગ]

અનુક્રમાંક

૧૨૩૧

વાર્ષિક

પુસ્તકલું નામ

૫૧૨૨૫

ડી.સી. પ્રકાશન

૫૩૧૨૧

વિષય

દે - ૧ : ૧૨૧

પારસી કિર્તી-પ્રકાશ.

આગલી સદીમા થઈ ગયલા મહાન પારસી નરોની કિર્તીમા
ઝેડાયલાં પુરાણાં કાવ્યોનો સંગ્રહ.

(તવારિખી શહાદત સિકકે.)

જરથોસ્તી કામની વાકેફગારી માટે

સંગ્રહ કરી પ્રગટ કરનાર

ધનજીભાઈ નવરોજજી પટેલ.

પેહલ્લી આવૃત્તી.

દસવી સને ૧૯૨૦ (માસ સપ્ટેમ્બર.)

કિંમત રૂ ૩-૮.

મુંબઈ.

આ પુસ્તક દીનશાહ શાપુરજી મસાનીએ, ધી “ફરો-ઝદ” પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ,
૭૫-૭૭ કાવસજી પટેલ સ્ટ્રીટ, ફોટ, મુંબઈમાં છાપ્યું છે, અને ડૉ.
ધનજીભાઈ એન. પટેલએ, એડવર્ડ બીલ્ડીંગ, ન્યુ ફોરાસ રોડ,
પોસ્ટ ઓફિસ, મુંબઈમાં પ્રગટ કર્યું છે.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૮૩૨

**" I expect to pass through this world
but once. If therefore, there be any kindness
I can show, or any good thing I can do to any
fellow-Human Being, let me do it NOW : for
I shall not pass this way again."**

OMAR KHAYAM.

અ પ ણુ .

ગઈ સદીમા ગુજર પાંમેલા, જીવંતજીવન પારસી કિર્તીના મહાન
સ્થાનો, જેઓ પોતાના જાતી બળ-કળથી કિર્તીવંત બની પારસી
તવારીખમા પોતાના નામો અંમર કરી ગયા છે,
અને જેઓની બરકતથી કોમની કિર્તીનો ચલકાટ
આજ સુધી ચોમેર રોશન રહેલો છે,
તે મહાન જરથોશ્ટીઓના

અશો ફરોહરોને

તેમની કિર્તીના તારાજ થઈ જતાં કાવ્યોનો આ અંગ્રહ
અ પ ણુ હો જો.

તેમજ

પારસી કોમની આબાદીની દાજ હૈડે ધરનારા સખીવજીદ,
પરદુઃખલંબન સહાયકો, જેઓ કોમની કિર્તીમા
આજ સુધી ચાલુ વધારો કરતા રહેલા છે, તેઓને
આ 'પારસી કિર્તી પ્રકાશ' માન અને હેતલરી
લાગણીથી નજર કડું છું.

M. D. Patel

સાંકળિયું.

પાનું.

૧:—પારસી કિર્તી પ્રકાશ. 'પારસીઓ'... ૧

કોમી કિર્તી.

૨:—કોમી-કિર્તી. સત્તર અને અઢારમી સદીમા, મુંબઈમા પેહલવેહલા આવી વસેલા પારસીઓની ઓળખ ... ૨

૩:—પારસી સખાવતી શેડીયાઓની યાદગારીનું સાંકળિયું ... ૮

૪:—શેઠ રસતમજ દોરાબજ પટેલ. મુંબઈના પેહલા પારસી ગવર્નરની કિર્તી ... ૧૯

૫:—શેઠ કાવસજ રસતમજ પટેલના મોત ઉપર મુંબઈના અઢારના લખનારનો વિલાપ ... ૨૫

૬:—શેઠ રસતમજ કાવસજ પટેલની પડતીપર વિલાપ ... ૨૭

૭:—સુરતના કોટવાલ ખાન અહાધુર અરદેશરની કિર્તી ... ૩૨

૮:—સુરતના ખાન આહાધુર અરદેશર કોટવાલકી કિર્તી ... ૩૯

૯:—સર જમશેદજ જીજીભાઈ પેહલા પારસી એરોનેટની કિર્તી. ૫૬

૧૦:—સર જમશેદજ જીજીભાઈ આરોનેટની કિર્તીના વખાણમા હિન્દી સંગીત ... ૭૧

૧૧:—પેહલા સર જમશેદજ જીજીભાઈ આરોનેટની કિર્તીનો ગરબો. ૭૪

૧૨:—સર (ખુરશેદજ) જમશેદજ જીજીભાઈ, ખીજા આરોનેટના મરણ માટે જોડાયેલો ખિયાલ ... ૮૬

૧૩:—મરહુમ સર કાવસજ જેહાંગીરજ રેડીમની, નાઈટ (સી. એસ. આઈ.) ની કિર્તીનો ગરબો ... ૯૦

૧૪:—શેઠ નશરવાંનજ રતનજ તાતાની કિર્તી ... ૧૦૦

૧૫:—શેઠ દીનશાજ માલેકજ પેટીટે શ્રી નવસારીમા નવી સગડી બંધાવી તે વિશે ... ૧૦૯

૧૬:—મરહુમ શેઠ રસતમજ જમશેદજ જીજીભાઈ (આટલી-વાલા) ની કિર્તી. (ઉરદુ જખાંનમા) ... ૧૧૧

૧૭:—શેઠ રસતમજ જમશેદજ જીજીભાઈના મરણ માટે, મરહુમ શેઠ સોરાબજ શાપુરજ ખંજાલીએ લખેલું કાવ્ય. ૧૧૯

૧૮:—શેઠ બેહરાંમજી જીજીભાઈ (મુગા) ની કિર્તી	૧૨૦
૧૯:—જશે-વરીઆવ. વરીઆવ ગાંમની પારસી ખાંડુઓની અહાધુરી વિશે ગરબો	૧૨૩
૨૦:—હિન્દુસ્થાનમા પારસીઓની કિર્તીનો ગરબો	૧૨૯

કિયાંની કિર્તી.

૨૧:—કિયાંની કિર્તી. કિયાંનીઓની યાદ—ઉરદુ સાફી... ..	૧૩૫
૨૨:—કિયાંની કિર્તી. શાહનામાનો સંક્ષેપે સાર. ઉરદુ ખિયાત... ..	૧૩૭

સંસાર કિર્તી.

૨૩:—સંસાર કિર્તી. પ્રભાતિયું યાને સવહાણું	૧૪૪
૨૪:—સંસાર કિર્તી. આતશનું ગીત	૧૪૯

ધાર્મિક કિર્તી.

૨૫:—ધાર્મિક કિર્તી. મુંગમમા સર્વથી પેદદહું દોખમું અને દરેહમેહેર અંધાવનાર	૧૬૨
૨૬:—ધાર્મિક કિર્તી. દસ્તુર મેદરજી રાણા અકબરની દરબારમાં. ૧૬૪—૧૬૯	
૨૭:—ધાર્મિક કિર્તી. આવાં અરદવીસુરની અંદગીમા સમાયેલી મોતેઅરી	૧૭૦
૨૮:—ધાર્મિક કિર્તી. આતશ બેહરામની બુલંદી વિશે જંદ	૧૭૧
૨૯:—ધાર્મિક કિર્તી. મોનાખતે જરથોસ્ત... ..	...

ખનામે યજ્ઞદ, બ્રહ્માયંદ્રે, બ્રહ્માયશગરે મેહરખાંન.

પ્રગટ કરનાર તરફનો ખુલાસો.

આ નાહનાં પુસ્તક માટે કાંઈક ખુલાસો કરવો જરૂરનો છે.

આ પુસ્તક શમસ-ઉલ-આલમા ડાક્ટર જીવનજી જમશેદજી મોદી-ની ફરમાસ અને ખાએશનું પરીણામ છે. ૪૦ સં ૧૯૧૯ ના જીન માસની ૧૩ મીના જામે જમશેદમા ૩૦ જીવનજી જમશેદજી મોદીએ 'પુરાણા દસ્તાવેજે' જીનવી રાખવાની જરૂરત વિશે 'જી' ના તખલ્લુસ તલે લખાણ કરતાં, પારસી સંસાર વેહવાર અને તવારીખ ઉપર શેક્ષની નાખનારાં પુરાણાં ગીતો અને ગરખાઓ, ચોકસ રીતે સરખાવી (Collate કરી) છપાવવાની ગોઠવણ કરવાની પારસી કોમના સપુતોને 'અપીલ' કરી, અને તે કાંમ ઉપાડવાને સેવકને સુચના કરી. આ ફરમાસને અનુસરી એ કાંમ-સેવકે ઉપાડી લીધું.

ગરખા—કોમી કાર્યોના ગાયનો.

જીના જમાનામા પારસી કિર્તી વિશે જોડાયલા અને ગવાયલા ગરખા, ગરખી અને લાવણીઓ, તેમજ કોમી કાર્યોની નોંધ લેવાયલાં 'કાવ્યો' નો સંગ્રહ કરવાનું કાંમ મેં શરૂ કર્યું. અજીંદા પચાસ વરસ ઉપર એવો એક જમાનો હતો, કે જ્યારે કોમી કાર્યોની નોંધ, ગરખા, ગરખી, અને લાવણીઓમા રચાતી હતી. તે ગરખા-ગરખીઓ રચાઈનેજ રહેતાં ન હતાં, પણ પારસી કુટુંબોમા સરખવસરે તે ગવાતાં પણ હતાં. તે વખતે ગરખા ગાનારીઓનો એક વર્ગ હતો, જે વર્ગ 'ગોએનો' ને નામે આજ સુધી જાણાયલો છે. એ ગાવા જનારી 'ગોએનો' ને ગવાડવા માટે તે વખતે તેવાજ એકાદ બે પારસી 'માટીડાઓ' બી હતા, કે જેઓ 'ગોએનો' ને ગરખા માડી આપી ગવાડતા હતા.

ગરખા અને પારસી સંસાર.

આજે તે ગરખા-ગરખીઓ પારસી કુટુંબોમા ગવાતા બંધ પડ્યા છે. જેમ પ્રજાની ચઢતી અને પડતી થાય છે, તેમ આ ગરીબ, બિચારા ગરખાનીઓ ચઢતી પછી આજે પડતી થઈ છે. એવે સમે એ ગરખાની કુંક તવારીખની કાંઈ નોંધ લીધેલી પ્રસંગોપાત થઈ પડશે. પોણી સદીની ખુદત ઉપર, પારસી કોમની સંસારી હાલત કેવી હતી, તેનો ખરો ચિતાર આ ગરખાની તવારીખ ઉપરથીજ જાણાઈ આવે છે. પોણી સદી ઉપર

પારસીઓ કસરત કરવા 'તાલીમખાના' કે 'કસરત શાલા' મા જતા, તેા તેમને 'પોસાગીર' તરીકે ઓલખવામા આવતા હતા ! તેમજ માટીડા-ઓમાં ગાયન ગાવા માટે મોટી છીટ હતી ! ગાયન જેવા એક ખુદાઈ હુંનરને એક હલકા હુંનર તરીકે ગણવામાં આવતો હતો. જ્યારે મરદો ઉપર એવા ડીકો થતા, ત્યારે બધરાંઓની શું ખિસાદ ? તે છીટ ચાલુ રહી. પાછલથી છોકરીઓની નિશાળો જ્યારે નિકલી, ત્યારે તે નિશાળોમા વટીક ગાયન શીખવવાની વિશ્વ વિચાર હતો. પણુ રફતે રફતે, ગુજરાતી ચોપડીઓ માહેલાં ગીત, છોકરીઓની નીશાળોમા દાખલ થવા લાગ્યાં, અને તે પછી કવીઓ નર્મદાશંકર અને દલપતરામે છોકરીઓની કેટલીક નિશાળો માટે સાદી અને સેહલ ગરબીઓ જોડી હતી.

ગરબા—નરમ, ગરમ, મિક્કા અને તિખખા.

તે વખતનાં અરસાંમા મુંબઈ સમાચાર પત્રના તે વખતના અધિ-પતિ, અને માલેકો મરહુમ શેઠ માણુકજી અરજેરજી મીનોચેહર હોમજી, અને શેઠ નાહનાલાઈ રસતમજી રાણીના, એઓએ ગરબાના સંગીતની મોટી હિમાયત કરી, છાપામાં લખાણો કીધાં હતાં. મરહુમ મીં માણુ-કજીએ તે વખતે ઘણાક ગરબા જોડેલા અને જોડાવેલા જણાયા છે. તે ગરબા અને ગરબીઓ ૪૦ સં ૧૮૬૮ ના સાલમા 'ગરબા સંગ્રહ' નામે નાહની ચોપડીઓને આકારે, મુંબઈ સમાચાર છાપખાનામાથી છપાઈ બાહાર પડ્યા હતા. તેમા સમાયલા ગરબાઓ અનેક સંસારી બાબદો ઉપર જોડાયલા જણાયા છે. ચાલુ જમાનાની બાબદો ઉપર તે વખતના પારસી જવાનિને ઘટે તેવી રીતે 'ચાખકા' મારવા માટે; તે વખતની પારસી સ્ત્રીઓને લાગેલા કેટલાક વેહમેના ચેટક વિશે; એસકા પારસી જવાનો વિશે, તેમજ તે વખતે એક પારસી સ્ત્રી, જે માતનિ દોગ કરી ધુનતી હતી, તે વિગેરે બીજી બાબદો ઉપર ગરબા જોડાયલા જણાયા છે.

ગરબાની આ શરૂઆત ઘણીજ નાહની હતી, પણુ ધીરે ધીરે તે પારસી કુટુંબોમા પગપેસારો કરવા પામી હતી, અને અતે એક વખત એવો આવ્યો કે, એ ગરબાનું જોર અતીઘણું વધી ગયું હતું. પારસી ગરબાઓમા પારસી બનાવો; પારસી નિયામોનાની તવારીખવાલાં બયાનો, અને ચાલુ જમાનાને અરના જહેર ડીકા ઉપર ગરબી, ગરબા અને લાવણીઓ રચાવા, અને તે જહેરમા ગવાવા લાગ્યાં એટલુંજ નહી, પણુ સંસારી રવાજો, સંસારી બનાવો, અને ખાંનગી સંસારી બદીઓ ઉપરથી બેધડક ગરબાઓ જોડાવા લાગ્યા, અને તેવા ગરબા જોડનારા 'કવીઓ' પણુ નિકલી પડ્યા. એટલુંજ નહી પણુ તે ગરબા ગાનારાંઓ અને ગવાડનારાંઓ પણુ વધી પડ્યાં.

મર્યાદા—તેના રચનારાઓ, ગાનારાઓ, અને સાંભળનારાઓ.

એવી રીતે મુંબઈમાં ગરબા ગવાડનારાઓમાં એક સોરાબજી ચીકન છાપનાર નામે એક પારસી હતો. આ પારસી પરભના મેલામાં રમકડાં વેચવાની દુકાનો માંડતો હતો. એ ધંધા ઉપરાંત એ સોરાબજી એક ‘કવી’ પણ કેહવાતો હતો, અને ગરબાના તે જમાનામાં એ પારસી કવી પારસી કોમમાં બનતા સંસારી અને ધાર્મિક બનાવો ઉપર ગરબા જેડી ‘ગાયનો’ ને તે પોતે ગવાડતો પણ હતો. આ પારસી કવી ગુજરી ગયો છે. તેના તરફ તેમજ તેના સગાંરનેહી તરફ કાંઈખી અભાવ બતાવ્યા વિના, તેની ઓલખ માટે અતરે લખ્યા વગર ચાલતું નથી, કે મરહુમ સોરાબજીને તે વખતના લોકો મોટે ભાગે ‘સોલુ બાયલો!’ એવે નામે ઓલખતાં હતાં.

ગરબા રચનારાઓમાં તે વખતના કવીઓમાં, મરહુમ મીં બર-શેદજી બમનજી ફરાંમરોજ માટે નોંધ લીધા વગર ચાલતું નથી. મરહુમ મીં માણુકજી મીનોચેહર હોમજીની ફરમાસથી, એ કવીએ ઘણા ગરબા જેડ્યા હતા, અને તે સમાચાર છાપખાંનામાંથી છપાઈને પ્રગટ પણ થયા હતા. મરહુમ બરશેદજી બ. ફરાંમરોજ, એક બાહોશ લેખક તરીકે છાપા-મંડળને જણાયલા હતા. નવસારીના તેવણ વતનદાર હતા, અને હાલ થોડુંક થયું ગુજર પામ્યા છે.

એક ખીજ એકમારગી જીંદગી ગુજારનાર પારસી કવી, તે મરહુમ મીં દાદાભાઈ, જેવન ‘બંદે ખુદા’ ના તખલ્લુસ હેઠલ શાએરી કરતા હતા, તેઓએ પણ કેટલીક ગરબી જેડેલી મને યાદ છે; પરંતુ તે સઘલી નાટક તખ્તા માટે જેડાયેલી હતી. કવી ‘બંદે ખુદા’ તે વખતની જુદી જુદી નાટક ટોળીના માલેકોને એટલા તો પ્રીય થઈ પડ્યા હતા, કે તેવણનાં જેડેલાં ગાયનો પોતાની મંડળીમાં ગવાડવા માટે કોઈખી મંડળીના માલેકો મગફરી સાથે માન લેતા હતા. મોટે ભાગે ‘બંદે ખુદા’ પોતાની સેવા તે વખતની ‘ઝોરાસ્ત્રીયન’ નાટક મંડળીને અર્પણ કરી હતી.

ગરબાના અને લાવણીના તે જમાનામાં ગરબા અને લાવણી જેડનાર અનેક પારસી કવીઓ હતા, પણ તે સરવેની લાગી રીફ અતરે આપવી કાંઈ ખાસ જરૂરની લાગતી નથી; પરંતુ લાવણીઓ માટે ઓલખતાં એકાદ એ જાણીતા પારસી કવીઓના નામની નોંધ લેવી ઘટે છે, કે જેમના કાવ્યો આ પુસ્તકમાં નોખ્યાં છે. એવાઓમાં દાદાભાઈ તુરાવાલો નામે એક પારસી કવી હતો. તેને લોકો ‘દાદી મલ્લારી’ ની અટકે ઓલખતાં હતાં. આ પારસી જેટલો સરસ રીતે ધારમિક અને સંસારી જીંદગી રચી જાહેરમાં ગાતો હતો, તેટલીજ સરસ રીતે તે ‘દક’

ઉપર તે પોતાનો કાશુ રાખતો હતો. બીજો એક એવોજ પારસી ગાયક દેરાબજી નામે હતો, જે 'દોલુ કલગીવાલા' તરીકે તે વખતે ઘણો વખ-
ણાયેલો હતો. વળી એ ઉપરાંત ગરબા ગાનારી અને ગરબા ગવાડનારી
બાઈઓમાં, એક કદાવર આંગની અને મજબુત બાંધાની બાઈ પણ હતી, જે
રતનબાઈને નામે ઓળખાતી હતી. સાધારણ રીતે એ બાઈને તે વખતના
ગરબાના શોખીનો 'રતુ આગબોટ' ! ને નામે ઓળખતાં હતાં.

ગરબાની ચહડતી અને પડતી.

એ રીતે આગલો વખત એટલો બધો તો બદલાઈ ગયો, કે સેવટે સર-
અવસરે અને સારે રૂડે પ્રસંગે, તેમજ લગન અને નવજોતવાલાં ઘરોમાં, તે
વખતે 'ગરબા' વગર પારસી બાંનુઓને ચાલતું જ નહીં હતું. 'મલબાર હીલ'
થી, 'મરધા શેરી' સુધી પારસી કોમમાં એ શોખ ફેલાઈ ગયો હતો.
પણ જેમ આગલ કહ્યું તેમ, ગરબાનો તે જમાનો, તેની ચહડતી ભેગવી,
પાછલથી પડતીમાં આવી ગયો છે. આગલા ગરબા અને લાવણી, તેમજ
પારસી કોમની કિર્તીને લગતાં કાવ્યોનું સાહિત્ય, આજે શોધ્યું જડતું
નથી. આગલા વખતમાં રચાયેલા ગરબા, અને લાવણીની છપાયેલી ચોપડી-
ઓ વટિક આજે મળી શકતી નથી, અને જે કાંઈ મલી છે, તે બીજકુલ
નાશ પામેલી હાલતમાં જણાઈ છે.

ધાર્મિક લાવણી ગાનારા દીનચુસ્ત જરથોસ્તીઓ.

આ પુસ્તકમાં ધાર્મિક તેમજ ક્રિયાંની તવારીખ માટે જોડાયેલી
અને ગવાયેલી થોડીક લાવણીઓ નોંધી લીધી છે. તે બુના જમાનામાં
જોડાયેલી છે, અને તેથીજ તે નોંધવાની જરૂર જણાઈ છે, ક્રિયાંની કિર્તીઓ
આગલા વખતમાં, તુરા અને કલગીના સંગીત ગાનારાઓ, જાહેર 'ડંગલ *
માં ગાતાં હતા. એ ગાયનકારોમાં ઘણાક તો ઇંગ્રેજ લણેલા વૃધ ઉંચરના
આબરૂદાર અને ચાકરી ધંધે લાગેલા જરથોસ્તીઓ હતા. ગરબા રચનાર
કવીઓ કરતાં આ ખિયાલ જોડનારા પારસી કવીઓની શાએરી વધારે પસંદ
કરવા જોગ હતી. તેઓ ઉરદુ તેમજ ગુજરાતી ભાષામાં પારસી સંસારી તેમજ
ધાર્મિક અને ક્રિયાંની કિર્તીના બયાનોના ખિયાલો બુદી બુદી રંગત ઉપર
રચતા અને ગાતા હતા. ધોબીતલાવ ઉપર આવેલાં વાડીઆજીના આતશબેહ-
રાંમની શાલગરેહના હિંગામ ઉપર, સુમારે ચાલીસ વરસની વાત ઉપર, તુરા-
કલગીના ગાયનકારો, વાડીઆની ચાલીના મંજવર કંમ્પાઉડમાં દર આલ
એક મોટું 'ડંગલ *' જમાવી ગાવામાં હરીફાઈ કરતાં હતા. વળી ખતેલી અને

* જાહેર અખાડો, ચાને મેલાવડો. એવા અખાડાઓ અગાઉ મોટી ધામ-
ધુમથી પારસીઓ મેલવતા હતા, અને ત્યાં નામીયા ગાનારાઓને સાથે માટે
આમંત્રણ કરતા હતા, જેઓ પોતાના મેલાઓની સાથે દફરાં, અને જો
તથા ધુંધરા લેઈ હાજર થતા હતા, અને ધારમીક બાબતો ઉપર ખિયાલ
ગાવાની હરીફાઈમાં ઉતરતા હતા. (પ્ર૦)

પ્રગટ કરનાર તરફનો ખુલાસો.]

૧૧

નેરોજના હિંગમે ઉપર, બાહ્યકોટમાં આવેલી સૌં કપાવાલાની અગીયારી-
વક્ત્ર મોહલામાં પણ તે વખતના જરથોસ્તીઓ એવાંજ ગાયનોના 'ડંગલ'
જમાવતા હતા.

ડંગલના ગાયણો અને વાજીત્રોની વિગત.

એ ગાયણના 'ડંગલો' હંમેશાં રાત્રેજ થતાં હતાં. તે મોટે ભાગે
ખુરસી જગ્યામાં થતાં હોવાથી, સાંભળવા માટે સેંકડો નહિ પણ હજારો
આદમી તે વખતે ભેગાં થતાં હતાં. આ સંગીત કાંઈ આજના જેવાં
વાજીત્રો સાથે તે વખતે ગવાતું નહિ હતું. તેમના વાજીત્રો તે વખતે
ધણુંજ સાદાં હતાં. એક ડફ યાને ગોળ ઢોળક, એક ચંગ જેને આપણ
ચંગ યાને 'મંજરા' કરી કહિયે છીએ, અને એક નાહની લાંકડીને છેડે
તારમાં બાંધેલી ધુંધરીનો ઝમખો, એ તે વખતના ડંગલમાં વપરાતાં
વાજીત્રો હતાં. ગાનારાઓની વયોવય તેમનો જે વડીલ હોય, તે પોતાની
બેઠક લેતો, અને બીજા ગાનારાઓ અર્ધચંદ્રાકારે ગોઠવાઈ જતા હતા.
સમળા સાંભળનારાઓ તેમજ ગાનારાઓ જમીન ઉપરજ પલાંડી મારી
બેસતા, અને તેમની બરાબર સાંમે તેમના હરીફ ગાનારાઓ પણ તેજ
રીતે પોતાની બેઠક લેતા હતા. ખુરસી, સોફા, કે બાંક-બાંકડા જેવું
કાંઈપી રેહતું હતું નહિ.

તે વખતના ગાનારા પારસી ગાયકો.

તે વખતે આ વર્ગના ગાયણો ગાનારા પારસીઓની સંખ્યા કાંઈ
ઘણી મોટી નહિ હતી. મેશક તેમના નામની ટીપ અતરે દરશાવવી લાંબી
થઈ પડે. છતાં થોડાક જણીતા, આબરદાર, પારસી ગ્રહરથો, જેઓ
નેકરી આકરીના ધણી હતા, તેઓના નામની નોંધ લેવી. પ્રસંગોપાત
ધારૂં છું. [૧] કવી જવાજી (કલગીવાલો), [૨] કવી દોરાજી પેસ્તનજી
સીમ (કલગીવાલો), [૩] ઉસ્તાદ નશરવાનજી ખરોદજી પુનેવાલા
(કલગીવાલો), દાદી તુરાવાલો (ઉરફે દાદી મલ્હારી). છેલ્લા ત્રણ
જનોના ગાયન વિશે મને અનુભવ મલ્યો હતો, તેમજ બીજા પારસી
ગાયકો, જેઓ તે વખતે આગેવાં ગાયકો અને પુર્વિન તરીકે ગણાતા
હતા, તેઓમાં મરહુમ ધનજીભાઈ એદલજી તંબોલી, દાદી મહારાજ,*

* આ દાદી મહારાજ, ડંગલમાં હરીફ ગાનારાઓની લાવણી અને ખાલ-
ના જવાબ બેઠાં બેઠાં સલામાજ બેઠીને ગાઈ સંભળાવતો હતો. તેની ગાયન
શક્તિ અને બેડવાની એવી સક્રિયતા બીમ, તેના મિત્રો તેને "મહારાજ" નામે
બોલાવતા હતા. (પ્ર૦).

દાદાભાઈ મીસ્ત્રી,† કવચસજી ઉરફે ‘કાઉ કલીંગર’, દોલુ ધાલર, અને એ વિગેરે બીજા પારસી ગાયકો હતા. એ સઘળા આખરદાર, અને ચાકરી ધધે લાગેલા જરથોસ્તીઓ હતા. એઓ માહેલા કેટલાકો રેલવેમાં નોકરી હતા, અને મરહુમ ધનજીભાઈ તંબોલી, તે વખતે ‘રીચી સ્ટુઅર્ટ’ નામથી ઇંગ્લેન્ડ વેપારીની પેહડીમાં સારો ઓધો ભોગવતા હતા.

પણ એ પારસી ગાયકોના ધાર્મિક ગાયણોના ‘ડંગલો,’ જે ધોબી-તલાવ ઉપર વાડીઆજના આતશબેદરામની સાલગરેહની રાત્રે, દર સાલ, વાડીઆની ચાલીના કમપાઉન્ડમાં ભેગાં મળતાં હતાં, તે બે હરીફ ટોળીના ગાયનકારો વચ્ચે કાંઈક મતફેરી પડ્યાથી એક સખત ઝગડો થયો, અને તે ઝગડાના પરીણામમાં, તે દિવસથી એ ડંગલ ભેગાં મળતાં બંધ પડ્યાં હતાં.

જેમ ગરબા અને ગરબીઓ સંસારી બનાવો માટે જોડાતા હતા, અને નશિહતરૂપી ચાખકા તેમાં રમુજરૂપે મારવામાં આવતા હતા, તેમ આ લાવણીના પણ ગાયકો તેજ દબે લાવણીઓ જોડતા અને ડંગલોમાં તે ગાતા હતા. મરહુમ ‘દાદી મસ્જારી’ અને ‘દોલુ કલગી-વાલા’ ની ગુજરાતી ભાશામાં એવી રમુજ લાવણી અને ખ્યાલો ખાસ કરી સાંભળનારાં ધણુજ ઉત્સાહથી સાંભળતાં હતાં.

ગરબાનું ગુમ થતું સાહિત્ય.

આજે તે ડંગલો, તે મંડળો, અને તે જરથોસ્તી ગાયકોનો જમાનો એ સરવે સદાના ગયાં છે. તે ખિયાલના ગાનારા જરથોસ્તીઓ પણ સદાના ગયા છે. એવા સંજોગો વચ્ચે, તેમના ગરબા, લાવણી, અને કાવ્યો, જે જોડાયલાં અને ગવાયલાં, તે તેમની ખાંનગી મિરાસ હોવાથી, તે ગુમ થયાં છે, અને જે કાંઈ જુજ કાવ્યો તે વખતે જાહેરમાં છપાયાં હતાં, તેનો કાંઈખી ઉપ-યોગ કોઈએ ન કરવાથી, તે ઉધાઈનો ખોરાક થઈ પડ્યાં છે. એવા સંજોગ વચ્ચે મને જે પુરાણા ખવાઈ ગયલા સકાઓ મળ્યા, તેમાંથી જોઈતાં કાવ્યો તારંતી કાઢાડી, જાળવી રાખવાની મતલબથી આ પુસ્તકમાં મેં તે દાખલ કર્યાં છે.

એટલું તો કેહવાની જરૂર છે, કે એ સઘલાં કાવ્યો જે આ પુસ્તકમાં દાખલ કર્યાં છે, તે સઘલાંની શૈલી, તેમની રચના, અને શાએરી ગમે એવાં હોય, તે સાથ મને સેદજખી નિસગત નથી. જેમ અને જેવી

† આ ગ્રહસ્થ પોતાના મીઠાં અવાજને લીધે એક ગાયક તરીકે વખણાઈ ગયા હતા. એવણ હમણાજ થોડાક માસની શુદ્ધ ઉપર ગુજરાતમાં છે. (પ્ર૦)

હાલતમા જોટલાં મને તે મલ્યાં છે, તેમ અને તેવીજ હાલતમા, મેં તે પ્રગટ કરીધાં છે. મારે કાંમ તો કાવ્યમા સમાયલી બાબદોને તવારીખી શહાદતો સાથસરખાવીરજી કરવાનું હતું, અને તેમ કરવાની મેં એક અદના કોશિશ માત્ર કરી છે.

આ પુસ્તક માટે સઘલાં કાવ્યો મેલવ્યાં પછી, મેં તેમને ચાર જુદા વર્ગમા વેંદ્યા નાખી પ્રગટ કરવું દરેકત ખાર્યું છે. [૧] કોમી-કિર્તી, [૨] ધાર્મિક-કિર્તી, [૩] સંસાર-કિર્તી. [૪] અને કિયાની-કિર્તી, એવા ચાર વર્ગમા મેં તે ગોઠવ્યાં છે.

૬૦ જીવનજી જમશેદજી મોદીની સુચના.

આ ખુલાસો ખતમ કરતાં એટલુંજ મારે વધારવું છે, કે જે જે પુરાણા ગરબા, ગરબી અને લાવણી-સાફી વિગેરે બીજા કાવ્યો, જે આ પુસ્તક માટે મેં મેલવ્યાં છે, તે સઘલાં લગલગ પચાસ વરસ ઉપરના, અને કેટલાંક તો તેથીખી વધારે જુના છે. તે સઘલાં લગલગ નાશ પામતાં હતાં. એવી તેમની નાશ પામતી સરજતને શરણ થતાં અટકાવવાની સુચના શમસ-ઉલ-ઓલમા ૬૦ જીવનજી જમશેદજી મોદીએ કરી છે. સંગીતના મારા ચાલીસ વરસના શોખને અનુસરીને, એ મારા જીજ્ઞેષ વિદ્વાન મિત્રની સુચનાને સરપર ઉઠાવી, મેં કોમની કિર્તીના આ કાવ્યોનો માત્ર સંગ્રહ કરી, આ ગ્રંથ પ્રગટ કરીધો છે.

મિત્રોની મદદ અને સાહિત્યના સહાયકોની દીલસોજી.

આ પુસ્તક માટે મને જોષતા જુના ગરબા, ગરબી બેગા કરવાના કાંમમા જે જે મિત્રોએ મદદ કરી છે, તેમનો મારે ઉપકાર માનવો જરૂરનો છે. સુરતની પારસી પંચાએતના સેક્રેટરી, મારા મિત્ર શેઠ જેહાંગીર અરજોરજી સંજ્ઞનાએ, મારી ફરમાસથી ‘અરદેશર કોટવાલનો ગરબો’ સુરતથી તલાશ કરી લખાવી મોકલ્યો હતો; તેમજ મરહુમ મિત્ર શેઠ અરશેદજી અમનજી ફરાંમરોજે, પારસી ધાર્મિક કિર્તી વાલું આપણું જે ‘પવિત્ર ગાયન’ આતશ-નું ગીત, તથા સંસારી ‘સવેહણવાલુ’ ગાયન, નવસારીમા એ ગાયનો ગાનાર બાઈઓ પાસથી મરહુમે મારે માટે મેલવી લખાવી મોકલ્યું છે. એ ઉપરાંત મારા ઇષ્ટ મિત્ર ભાઈ અરજોરજી ફરાંમજી ભરૂચાએ કરેલી કેટલીક સુચનાઓ અને મદદ માટે, તેમજ ભાઈ અરશેદજી જમશેદજી વાડીઆએ તથા ૬૦ ધનજીભાઈ ફ. દુઆશે, તેમજ મારા મીત્ર શેઠ બાપુજી હોરમસજી સકલાતવાલાએ, આ પુસ્તક માટે આપેલા જુના જમાનાના પારસી અકા-બારોના ફોટોગ્રાફો માટે, એ સરવેનો હું ઉપકાર માનું છું. વલી ભાઈ

જેમાંથી જ વાછાએ જુના કાગળોમાં કટકાંક પુસ્તકો આ પુસ્તક માટે મારે સ્વધર્મ કૃષિમાં હતાં, તે માટે તેમનો ખર્ચ હું ઉપકારી થયો છું.

સર્વથી વધારે આભારી, તો હું મારા માનવંત મિત્રો શેઠ હોર-મસજી કાવસજી દીનશાહ એદનવાલા, અને શેઠ નશરવાંનજી નાનાલાલ બાઈસ, તેમજ બીજા સાહેબોનો થયો છું, કે જેઓએ આ પુસ્તક પ્રગટ કરવાના કાંમતો જે બરવખતની દીલસોજી, અને મેહરબાનીબરી મદદ ઉદાર દીલથી કરી છે. ખાસ કરી શેઠ હોરમસજી એદનવાલાની તેમજ શમસ-ઉલ-આલમ ડાક્ટર જીવનજી જમશેદજી મોદીની એકસ સુચના અને દીલસોજી માટે હું તેવજીનો ખાસ આભારી થયો છું.

છેલ્લે હું એટલું જ કહી ખતમ કરું છું, કે : આ પુસ્તકમાં મારી તરફનું મેં કાંઈપી હિમ્મત નથી ; એમાં મેં મારી તરફથી કાંઈપી વધાર્યું નથી ; જેણે જે રચ્યું હતું, તેને નામે તે મેં રજુ કર્યું છે, અને વાંચકો પોતે તે જોઈને જાણી શકશે.

(ના. ન. માર્કેટ પેટ
ફોન નંબર ૬૮. ૫૮૮૮)

પ્રસ્તાવના.

મી० ધનજીભાઈ નવરોજી પટેલે મારી સુચના જેટલી ખુશી સાથે ઉપાડી લીધી છે, તેટલી ખુશી સાથે તેવણની સુચના, કે તેવણનાં આ પુસ્તકને પારસી વાંચનારાઓ હજુર રજુ કરવા માટે યા સેની પીછાંજી કરાવવા માટે મારે જે બોલ બોલવા, તે હું ખુશી સાથે ઉપાડી લેઉં છું. તેવણનો બોલ્યો બોલ ઉપાડી લઈ હું જે બોલ બોલું છું.

મી० પટેલે આ પુસ્તકમાં પ્રગટ કરેલા ગરબાઓ, ગીતો અને લાવણીઓમાંનાં ઘણાંકો ગાયણના તે વર્ગમાં આવે છે, કે જે વર્ગ અંગ્રેજીમાં 'બેલેડ' (ballad) નાં સામાન્ય નામ તળે આવે છે. એઓમાંથી ફક્ત ગરબાઓ અંગ્રેજી 'બેલેડ' નાં ધાતુ (ballare to dance) પ્રમાણે, એક પ્રકારના નાચ સાથે આપણમાં ગવાય છે. પારસીઓમાં તે ફક્ત ખાનુઓથીજ ગવાતા આવ્યા છે, પણ કહે છે કે સુરત જેવાં શેઠરમાં નવરાત્રી (નોરતાં) નાં તેહવારો ઉપર લાયકાઓ પણ તે એક પ્રકારના નાચ સાથે ગાય છે. આ નાચ એક પ્રકારનો સાદો નાચ છે, કે જેમાં ગાનારાંઓ કુંદાળાંમાં ફરી હાથ અને પગનાં એકસરખાં સુર (harmony) થી મોહોડેથી નીકળતા અવાજોનાં સુરને રંગીલું રૂપ અને તોડ આપે છે. દરેક કેમમાં બેઠાં બેઠાં ગવાતાં ગીતો અને લાવણીઓ કરતાં ગરબાઓ થોડા ગવાય છે, જાણ્ય કે તેમાં કંઈ સાથે હાથ અને પગને કસરત આપવી પડે છે. પણ તેમ ખીજા હાથ ઉપર એવી એવી થોડીક કસરત સાથ ગવાતા ગરબાઓ સરખાંમણીમાં તે જોડાવા પછી લાંબો વખત સુધી ચાલુ રહે છે, અને પાછલા વખત સુધી ઉતરી આવે છે. ચોકસ ખુશીનાં અવસરોએ આપણી શારીરિક ચપળતા પણ એક પ્રકારનાં જોશમાં આવે છે, અને તે ચપળતા ત્યારે શબ્દોનાં સુર અને તાલ સાથની મનની ચપળતા સાથે એક પ્રકારની શરીરની ગદેશ અથવા નાચ સાથે જાહેર રૂપ લે છે. કોઈ ખીજે પ્રસંગે ગાયણમાં નહિ ભાગ લેનારાંઓ વડીક સાથે ખુશીને પ્રસંગે પોતાની ખુશી ભરી ચપળતાને રૂપ આપવા ગરબાઓમાં ભાગ લે છે. મારાં કુટુંબમાં કોઈ સુભ અવસરે ગરબા ગવાડવામાં હું એવી ચપળતા સાથ મોજ લેઉં છું, અને ગરબા ગાનારાં મારાં બેહે-માન ખાનુઓનાં મોટાં કુંદાળાંની બાહેર, એક કુંદાળાં રૂપે મારા બેચીઓ અને છિત્રો સાથે ફરી મેં એવા ગરબાઓમાં મોજ લીધી છે. આવા સમ-

બોએ ગરબાઓ લાંબો વખત-ટુકે છે, અને પોતે જોડાવાના વખતના વિચાર આચારોની અને તેમાં એસારા કરેલા કોઇ અનાવોની નોંધ પછવાડેના વખતને પુરી પાડે છે.

હવે એવા ગરબા ગરબી જોડનારાઓ કાંઇ સાહિત્યમાં પુર્વીન હોવા જોઇએ એમ નથી. દાખલા તરીકે મી० પટેલે જણાવ્યું છે તેમ મરનાર મી० સોરાબજી ચીકન જાપનાર કોઇ ભણેલા પુર્વીન પુરૂષ નહિ હતા. તેવણુ સાધારન દુકાંનદાર હતા. પણ એવા કોઇક પુરૂષોમાં સુર અને તાલનું એમ વધુ ઝલઝલતું રહે છે, અને તે સાથે તેઓ કોઇ વખતે પોતાના કામી ભાઈબાંધાના વિચારો અને લાગણીઓને જાણે ઝટ પીછાંની અને તેઓની લાગણીઓ યા વીચારોને જલદીથી અરજ (appeal) કરી, તેનું માપ લેઇ પોતાનાં દેહમાં ઉભાતાં સુર અને તાલને રૂપ આપે છે. એ સમયે તેઓ પોતાનાં તાયફા, ટોલા, યા કામની સંસારી જીંદગીનો પડછાયો તેવા ગરબા, અને ગીતોમા નાખે છે, અને તેવા ગરબાઓ અને ગીતો તેઓનાં તાયફાઓ, ટોલાઓ, યા કામો જલદીથી ઉપાડી લે છે. એવા બધી રહેલા ગરબા યા ગીતો સારે જે વખતે તેઓ જોડાયા હોય તે વખતની સંસારી જીંદગીનું આરસી સમાન ચિત્ર આપે છે, અને તે સમયે તેઓ સાહિત્યમાં એકસ અગત્યની જગ્યા લે છે. વળી સંસારી જીંદગીનાં ચિત્ર ઉપરાંત એવા કોઇ ગરબાઓ અને ગીતો, તે જોડનારાઓની કામના તવારીખી અનાવો અને તવારીખી પુરૂષો, જેઓ તે તવારીખના અનાવો અનાવે છે, તેઓની નોંધ લે છે, કારણ કે એક પ્રકારનાં કામી યા દેશી અભિમાનના ખ્યાલથી, કામ યા દેશ તેવા અનાવોથી યા તેવા પુરૂષોનાં કામોથી હરખાય છે.

આ મુજબ કોઇ વાર તેવા ગરબા અને ગીતો, એક પ્રકારે તવારીખનાં સાંધનો થઇ પડે છે. શાએર રીદ્દાસીને શાહનામાની તવારીખ માટેનાં કોઇક સાંધનોમાં એવા આપદાદેથી-ઉતરી આવેલા ધરાંની ગરબા-ગરબીઓનું પણ સાંધન મલેલું મનાય છે. અફગાંનોની સંસારી જીંદગીનું ચિત્ર મરહુમ પ્રોફેસર દાર્મેસ્ટેટેએ ત્યાંના એવાં ગીતોમાં જોયું, અને તે સમયે તેવણે તે ચિત્ર રજુ કરનાર પુસ્તક 'Afghan Life in Afghan Songs' એવે નામે પ્રગટ કર્યું. કોઇ શાખીન પારસી ગ્રહસ્થ એવુંજ એક પુસ્તક 'Parsee Life in Parsee Songs' એવે નામે પ્રગટ કરી શકે. મી० ધનજીભાઈ પટેલનું આ પુસ્તક તેવા ગ્રહસ્થને ઘટતી સામગ્રી પુરી પાડે. ગયા જમાનાનાં આપણા પારસી હાલરડાંનાં ગીતો (Cradle Songs),

અને નવજોત અને લગન જેવા અવસરે ગવાતાં ગીતો, ઘણે દરજ્જે, હવે હાલના આયા અને દાયાના જમાનામાં ગવાતાં બંધ પડતાં જાય છે. ચાલીસ પચાસ વર્ષ આગમચની આપણી સંસારી જીંદગીનું ચિત્ર જાણુવા માટે, કોઈ ભવીષ્યના અજ્ઞાસી માટે તે જળવા રાખવા લાયક છે. એવા પ્રકારની કોશિશ મેં અત્રે એનથ્રોપોલોજીકલ સોસાયટી હજુર થોડાક વિષયોથી કરવા ધારી હતી, પણ તે બીજાં દુનિયાનો વચ્ચે એકજ વિષયમાં અટકી, અને હું તે પાર પાડી શક્યો નથી એ મારી દલગીરી છે. પણ કોઈ શોખીન જવાન તે હાથ ધરી પાર પાડી શકે.

‘ગાયણુ જેને માટે કહેવત સમાન આ ફ્રેંચ શબ્દો છે કે ‘*La musique est la sœur de la religion*’ એટલે “ગાયણુ એ ધર્મની બહેન છે,” તેને તેના લાયકની ઘડીત જગ્યા અપાવવા માટે આપણામાં મરહુમ મીં ક્રેમ્સજી નવરોજી કાબ્રાજીએ ઘણું કયું હતું. આપણે જોઈને ખુશી છીએ કે મીં ધનજીભાઈ પટેલ તેવણુને પગજે ચાલી તે કામ ચાલુ રાખે છે, અને ગાયણુના એક ભાગ તરીકે ગરબા-ગરબીઓને તેઓના ઘટતા રાહ ઉપર મુકે છે.

ગાયણુ માટેના ઉપલા કહેવત સમાન ફ્રેંચ શબ્દોની યાદ મને આપણા આગલા એ દસ્તુરોની યાદ આપે છે, અને દેખાડે છે, કે શું પુર્વ કે શું પશ્ચિમમાં આવાં ગવાતાં ગીતોના સંબંધમાં માણસાઈ ખવાસ આપણે સામાન્ય જોઈએ છીએ. આવાં ગાયણો, ગજલો યા ગીતો કોઈ મોજશોખમાં મશગુલ રહેતા જીવડાઓ માટેજ નથી હોતાં, પણ તેઓ કોઈ વાર ગાહ્યા જુનગો અને ભલા ધર્મગુરુઓ માટે પણ કાર્યસાધક હોય છે. કહે છે કે સુરતમાં ‘જગમક’ નામે એક ખુશ આવાજી બાજે ખુલ્લ દ ગાનારી રામશગર હતી. હવે આપણામાં રામશગરોની રાહરીતી અને નિતી માટે સારો વિચાર નથી. કહે છે કે એક દિવસ તેણી પોતાનાં ઘરના માળ ઉપર એક સુંદર ગજલ ખોદાની યાદમાં ગાતી હતી, તે વખતે ત્યાંથી સુરતના તે વખતનાં જાણીતા દસ્તુર જમશેદજી—હાલના સુરતના દસ્તુરજી દસ્તુર કાવસજીના બપાવા—પસાર થતા હતા. ખુદાની યાદનાં આ સુંદર ગાયણે તેવણુને ખેંચ્યા, અને તેવણુ પોતાનાં જમા-પીછોડી સાથે તેણીના ઓટલા ઉપર ચઢડ્યા, કે તેણીના માળ ઉપર તેણીનું ગાયણુ સાંભલવા જાય. ત્યાંના કોઈક પારસીઓ પોકારી ઉઠ્યા કે “દસ્તુરજી! દસ્તુરજી! આ તો ‘જગમક’ રામશગરનું ઘેર છે!” ત્યારે તેવણુ ખોલ્યા કે, “તેથી શું થયું! તેણી ખુદાઈ ગજલ ગાય છે, તે સાંભલવા હું ગઈ છું.” મુંબઈના મર-

હુમ દસ્તુરજી મુક્તાં શીરોજજી માટે પણ કહે છે, કે તેવણુ પોતાના દાદી-શેઠનાં આત્મમેહરાંમનાં ચોકમાં એકા એકા ઉત્તર હિંદુસ્થાનથી આવતા કાંઈ નામીયા ગવૈયાઓ પાસે ગીતો ગવાડતા.

મી. પટેલ કહે છે કે આપણામાં, એક વખત ગાયણુ માટે અને તેમાં લાવણી વીગેરે માટે અભાવ હતો. એમ આગળનાં જમાનામાં પણ ભાવ અને અભાવ થતો આવ્યો છે. માસુદી પ્રમાણે, અસલી ઇરાંનમાં એમ અન્યુ હતું. અરદેશર બાબેગાને જ્યારે ઇરાંનમાં એક પ્રકારના સજીવનપણું (Renaissance) નો પોતાની સાસાનીઅન શાહનશાહત સાથે પાથો નાખ્યો, ત્યારે તેણે ગાયણને તેને લાયકની ઘટતી જગ્યા પોતાના કાયદા કાનુનોમાં આપી હતી. તેણે દરબારીઓ અને મોટે દરબજેનાં માણસોના ખાસ વર્ગો કીધા હતા, કે જેના જેવી વાંટણી માટે તેના દસ્તુર તાનસર જોગાં પત્રમાં, તખરીસ્તાંનનાં પાદશાહ જસનસ્ક શાહે વાંધો લીધો હતો. તેણે તેવા સાત વર્ગોમાંથી ગાયણુકારોને ૫) માં વર્ગમાં મેલ્યા હતા. એહરાંમજોરે કાંઈક અભાવથી અરદેશરે ગાયણુકારોને આપેલા આ દરબજને થોડોક ઉતારી પાડ્યો હતો. કહે છે કે એક વખત તેનાં રાજ્યનાં લોકોએ એક મોટી મીજલસ મેલવી તેની હજુર પોતા તરફનું એક પ્રતીનીધી મંડળ (deputation) મોકલી અરજ કીધી હતી, કે તેઓ માટે હિંદુસ્થાનથી ખાસ ગાયણુકારો ખાસાવવા. શાહે તેમ કયું અને હિંદુસ્થાનથી જુરી નામના નાયકા યા વર્ગના સેંકડો ગાયણુકારોને ખોલાવી, ઇરાંનમાં પોતાનાં લોકોની જ્ઞાની પ્રજા માટે વીખરી નાખ્યા. મેં એક વખત આગળ કહ્યું છે તેમ, યુરોપ અને પશ્ચિમ એશીયાના ભટકતા જીપ્સીઓ (Gypsies) એ હિંદી જુરીઓની વંશના છે. એહરાંમજોરે ગાયણુકારોનો જે દરબજે અરદેશર બાબેગાંનનાં કાનુનો પ્રમાણેના દરબજથી ઓછા કર્યો હતો, તે નોશીરવાંન અદલ, જે સાહિલનો શાખીન હતો, અને જેણે દીનકદ પ્રમાણે ઇરાંનનાં ઉપર જણાવવા પ્રમાણેનાં સજીવનપણું આજુ રાખવામાં અગતનો ભાગ લીધો હતો, અને જેણે પોતાની દરબારમાં ખુદ રોમન શાહનશાહને હાથે કેટલીક હર્દે હારમાર થતા પશ્ચિમ ભણીનાં વિદ્વાનોને આસરે આપ્યો હતો, તેણે ગાયણુ માટે ભાવ ધરાવી, ગાયણુકારોનો દરબજે અરદેશરની માફક પાછો કેટલીક હદે ચહડતો કીધો હતો. તેની દરબારનાં કાંઈ ચિત્રમાં તંજુરો (harp) વગડતી સ્ત્રીઓ પણ જોવામાં આવે છે. નોશીરવાંનના નખીરા ખુસ્તુ પરવેઝના વખતમાં પણ ગવૈયાઓનો દરબજે સારો હતો. આરબધ નાંમનો તેની દરબારનો ગવૈયા ગણીનો હતો.

હિંદુસ્તાનમાં મોગળ શાહનશાહતમાં અકબરે ગાયલુ માટે ભાવ ધરાવી ગવૈયાને દરબજે ચઢાડતો કર્યો હતો. તેની દરબારમાં તાનસેનનું નામ મશહુર હતું, અને તે ત્યાર પછી પણ મશહુર રહ્યું છે. યુરોપની હાલની કોઇ ગાનારી રામશગરોની શી આપણને અજ્ઞાન કરનારી મોટી દિસે છે, પણ કહે છે કે તાનસેન જેવા ગવૈયાઓ ઉપર પ્રસન્ન થઈ, હિંદી રાગઓ કોઇ વખતે જે લખ્યો રૂપ્યાની અખશેષ આપના હતા, તે સાથે સરખાવતાં તો હાલની શી નાની ગણાય. આરંગઝીબ એક અજ્ઞાન ઝનુની પાદશાહ નિવડ્યો હતો. મુસલમાન નજરે તે એક પ્રકારે સ્વચ્છતા સોધક (Puritan) હતો. તેણે ગાયલુ માટે અભાવ ધરાવી ગવૈયાના વર્ગને ઘણા દાખી નાખ્યો. તેથી કહે છે, કે એક વખતે સર્વ ગવૈયાઓએ સંપ કરી શાહનાં એ કામ માટે લોકોને ઉત્કંઠવા એક મરણનું સરઘસ કાઢાડ્યું. તેમાં જનાજ (bier) માં બેસી ગાયલુને દાટવા લઈ જતા હોય, તેમ દેખાવ કર્યો. તેઓએ ધાર્યું કે તેમ કરવાથી કદાચ આરંગઝીબ, જેણે પોતાની દરબારમાંથી ગાયલુને બંધ કીધું હતું, તેને ગાયલુ માટે અને ગવૈયાઓ માટે કાંઈ કદર લાગશે. પણ કહે છે કે આ સખ્ત વિચારના પાદશાહે જનાજનાં સરઘસ (funeral procession) ને જોઈ થોડે પેટે કહ્યું કે: “ એઓને કહો, કે ગાયલુને બરાબર સારીપખે દાટીને આવે, કે તે ફરીથી કદી પણ દેખાવ દીએ નહિ.”

આટલા થોડાક શબ્દો બોલી મી० ધનજીભાઈ પટેલને તેવણની આ બલી કોશેશ માટે મુબારકબાદી આપી મરજી હતું, કે પારસી બાઈઓ અને ભાઈઓ તેવણની આ સ્તુતિપાત્ર મેહેનતની મેહરબાની કરી કદર જુએ. મી० પટેલે જ્ઞાન પ્રસારક મંડલીનાં તખ્તા ઉપરથી અને બીજા તખ્તાઓ ઉપરથી આ શેહરમાં અને બીજાં પારસી સ્થળોમાં, ગાયલુનું કેટલુંક રૂકું જ્ઞાન આપી, જે જરથોસ્તી જીવડાઓને જ્ઞાન સાથે મોજ આપી છે, તે મોજ પમેલા જીવડાઓ માટે, એવણની બલી કોશેશની થોડીક કદર જુજવાની આ તક છે.

જીવનજી જમશેદજી મોદી.

ફતેહમા લોજ, કાલાયા,
તા० ૧૫ મી ઑગસ્ટ ૧૯૨૦.

**આ પુસ્તક માટે તૈયારિથી સહાયતા મેલવવા
મદદ લીધેલાં પુસ્તકોના નામોની યેમ.**

જાવત નામો :

- ૧ મું. આ. = મું. અધિના અહાર.
- ૨ પા. પ્ર. = પારસી પ્રકાશ.
- ૩ દ. મે. અ. = દસ્તુર મેદરજી રાણા અને અકબર.
- ૪ દી. ગા. સ. = દીલખુશ ગાયન સંગ્રહ.
- ૫ પા. દી. ત. ફ. = પારસી દીનઆધન તવારીખી ફરહંગ.
- ૬ ગા. દી. ચ. = ગાયન દીલચમન.
- ૭ પા. ગ. સં. = પારસી ગરબા સંગ્રહ.
- ૮ ક. ગા. સં. = કલગી ગાયન સંગ્રહ.
- ૯ શુ. ન. = શુલજર નસીહત.
- ૧૦ તુ. ખી. = તુરાના ખિયાલો.
- ૧૧ ડો. ફ. ક. પા. ત. = ડો. ફ. કરાકાની પારસીઓની તવારીખ.
- ૧૨ શા. ફ. = શાહનામું.
- ૧૩ શા. દા. ડા. જી. જ. મો. = શાહનામોના દાસ્તાનો.
- ૧૪ સં. શા. = સંક્ષેપ શાહનામું.
- ૧૫ પા. સ્ત્રી. ગ. = પારસી સ્ત્રી ગરબા.
- ૧૬ સ. જ. આ. = સર જમશેદજી આરોનેટ.
- ૧૭ ક. જા. = કવીતા જાન.
- ૧૮ પ્ર. કિ. સં. = કિસ્સે સંગત.
- ૧૯ કિ. સ. સં. = કિસ્સે સંગત.
- ૨૦ પા. ખો. અ. = પાક ખોરદેહ અવસ્તા.
- ૨૧ જ. જી. જ. = જરથોસ્તની જીંદગી અને જમાનો.
- ૨૨ જ. ના. = જરથોસ્ત નામું.
- ૨૩ શી. ના. = શીઆવક્ષ નામું.
- ૨૪ પ્ર. = પ્રકાશક.

કરતાના નામો :

૨. ફ. વાજા. (ધં સં ૧૮૭૪)
- અ. ખે. પટેલ.
- ખ. શાસ્ત્રી.
- કા. પે. (ધં સં ૧૮૮૦.)
- એરવદ અન્ન. (ધં સં ૧૯૦૮)
- નનામું. (ધં સં ૧૮૬૭.)
- મા. અ. મીનોચેદર હોમજી (ધં સં ૧૮૬૮.)
- નનામું.
- 'દુરખીન' (ધં સં ૧૮૪૯.)
- નનામું.
- ડો. સાબાઈ ફ. કરાકા.
- ફટાર ખીરાદરો.
- શમ્સ-ઉલ-ઓલમા ડા. જીવ-નજી જમશેદજી મોદી.
- ધનજીભાઈ નવરોજી પટેલ.
- સોરાબજી હોરમજી ચીકન આપનાર. (ધં સં ૧૮૭૬)
- મનચેરજી કાવસજી લંગડાના નનામું.
- પ્રકાશક. (ધ. ન. પટેલ.)
- મેહમન કેકાયાદ સંગતના.
- એરવદ કાવસજી એ. કાંગા.
- ધનજીભાઈ ન. પટેલ.
- ક. પે. હમજીઆર.
- ક. પે. હમજીઆર.
- ધનજીભાઈ ન. પટેલ.

આ પાસની કિર્તી પ્રકાશના નોધાયલાં ઘોડાક પ્રખ્યાત પાસની
વહાણુવટીઓના વાહાણોના નામની ટીપ.

‘દાદીશેઠ.’ (દાદાભાઈ નોશરવાનજી દાદીશેઠ), એવણના પાંચ મોટાં
વાહાણુ નિયલાં નામના હતાં. [૧] શાહ અરદશીર, [૨] કિંગ-
જ્યોજ, [૩] ફ્રેન્ડશીપ, [૪] ટ્રિગ વીલીયમ, [૫] ડે વીડ્સકોટ.
પાનું ૮-૯.

પેસ્તનજી અમનજી વાડીઆ :—એવણના પાંચ મોટાં વાહાણો નિયલાં
નામના હતાં. [૧] અહમનયાર, [૨] મિલકડ, [૩] એન, [૪]
હીરો, [૫] તાજઅક્ષ. પાનું ૯.

સોરાબજી મનચેરજી રેડીમની :—એવણના એ મોટાં વાહાણો નિયલાં
નામના હતાં. [૧] શાહ મિનોએદર, [૨] શાહ કયેખુશર. પાનું ૮.

નશરવાનજી માણિકજી વાડીઆ :—એવણના ચાર મોટાં વાહાણો નિયલે
નામના હતાં. [૧] ઑમ્મે, [૨] હોરમજીયાર, [૩] કૉનવાલીસ,
[૪] ઑમ્મે મરચન્ટ. પાનું-૧૨.

ફરાંમજી કાવસજી બનાજી :—એવણના છ મોટાં વાહાણો નિયલે નામે
જણાયલાં હતાં. [૧] સુલેમાની, [૨] ગોલકનડા, [૩] સારાહ,
[૪] ઑમ્મે-કેસ્ટલ, [૫] મિનરવા, [૬] અને બકિંગ્મશાયર.
પાનું ૧૪.

રસતમજી જમશેદજી જીજીભાઈ :—એવણના પોતાના વપરાસ માટે
રાખેલી એક ખાસ યાટ નામે મારગ્રેટ-ક્રાફ્ટ હતી.

પાક પરવરદેગારની સિક્કતમાં મુનાબત.

ઈ સં ૧૮૩૪ ના સાલમાં 'પદનામેદ-એ-મુહાંમીરજી'
નામની ઓપડીમાં છપાયલી ફારસી બેતાનો,
મુજરાતી બેતામાં કરેલો તરજુમો.

(મરનવી.)

મુદાવંદ માલેક, બનો—રવાંન,
હસ્તીનો સાહેબ, તૂં મેહેરબાંન.

સખાવતનો સાહેબ, બક્ષેસગર,
કિધી હસ્તી પયદા, નિસ્તી ભિતર.

તવાના ઓ દાના, બલક કેરદેગાર,
તૂં મહાવીર જ્ઞાની, અમર બેકિનાર.

તૂં બહેર આતેનનો આંકનાર,
મુન્હાગારોની એબનો ઢાંકનાર.

તુ'થી છે દુનિયાં, તુ'થી જમાંન,
તુ'થી છે પેદાયસ, મોટી નહાંન.

કિધુ તેલે પયદા મુલંદ આસમાંન,
કિધો તેલે રેશાંન ખુરશેદ મહાંન.

કરામત તેની છે બહુ મુલંદ,
મગર તેને મનથી મિસલ રજકણ.

કિધી તેલે પયદા પલકમાં બલક,
દેખાડી શક્તિની ગેબી બલક.

ખુશ્કીને ફરિયાની વસ્તી તમાંમ,
મુદા તારી બક્ષેસ વીનાં નકાંમ.

ક્રિયાં તેણે પચ્છા છસમ, તન, જાન,
ધનસાંનને બધી અકળ રખાંન.

જે છે નિરંતર, નિરંજન અપાર,
દિધી શક્તિ ધનસાંનને કરવા વિચાર.

ખુદાવંદ તું છે જગત શેહરિયાર,
રાસ્તીનો ખાવિંદ ખલક કેરહેગાર.

નિરંતર નિરંકુશ, નિરાકાર તું,
ખતા હરગુજર કર ગુન્હાગાર છું.

અકલમંદ “રોશન” કર હાહગર,
મિનોમ્મે રહેબર બની મેહેર કર.

‘પારસી-કિર્તી પ્રકાશ.’

પારસીઓ’.

“વફાદાર કેહવાય છે પારસીની કોમ,
હિંમતે સુરા ‘ને માયામા મોમ.^૨
ઝોળખાય છે ધરમે જરથોશ્તી,
મેળવે છે સંહુસે સારી દોસ્તી.
જેઓએ ખોયું છે ઇરાંનનું રાજ,
દેશ ‘ને દોલતથી થયા તારાજ.
લેતા‘તા જેઓ જલમસે પાથ,
ફસીયા તેઓળી જંગલીને હાથ.
જે દાહડથી તખત ‘ને તાજ ખોયું છે,
દેશ છોડતાં દુઃખળી બહુ જોયું છે.
હેકાયત તેઓની હિયાં કહીયે છે,
કિસ્તીના કામોની નોધ લઇયે છે.”

(મુ. ખા.)

૧ :—આ કાવ્ય મરહુમ મી. રતનજી ફરાંમજી વાછાએ લખેલાં
‘મુ’બઇના બાહાર’ નામના પુસ્તક માટે, આજથી લગભગ પંચાવન વરસ
ઉપર રચ્યું હતું. (પ્ર.)

૨ :— મોમ યાને મીન.

કેમી-કિર્તી.

સત્તર અને અઠારમી સદીમાં મુંબઈમાં પહેલવહેલા આવી
વસેલા પારસીઓની ઓલખ ૧

“આંચો આ ટાપુ ફરીંગીને હાથ,
ચહડા ચહડી ખાતર લેવાઈ છે ખાથ.
વસ્થાતા પેહલા પોરટુગીસો,
અંગ્રેજો લઈ લીધો તેનો હિસ્સો.
પેહલી હકુમત ફરંગીની થઈ,
તે અંગ્રેજના હાથમાં આજ તક રહી.
તે વખતની વસ્તીમાં માછીમારો,
તેવાજ બીજાબી લોકો ધંધારો.
રહીને ગુબરો તે કરતા હતા,
મેહનત કરી પેટ ભરતા હતા.
એકેકની પુકે સહુ આવતા રેહા,
હિન્દુ-મુસલમાનબી ભેગા થયા.
પારસી તો માતર એકજ જણાતો,
ઝવેરાતમાં અનમુલો હીરો ગણાતો.
તે નામવર દોરાબજી નાનાભાઈ,
પારસીની શરૂઆત ત્યાંથી થાઈ.
રેહઠાણ જેતું હતું સુરત બંદર,
વતન કીધું મુંબઈ ટાપુ અંદર.

૧ :—આ કાવ્ય આજથી પંચાવન વરસ ઉપર, ‘મુંબઈનો બાહાર’ના
રચનારે પોતાના પુસ્તક માટે રચ્યું હતું.

(પ્ર૦)

૨ :—દોરાબજી નાનાભાઈ એવણ સુરતની પંડાસમાં આવેલાં સુમારી
ગામમાંથી પોતાના કુટુંબ સાથે, મુંબઈમાં પેહલવેહલા ઈ. સ. ૧૬૪૦ ના
સાલમાં આવી વસ્યા હતા.

(કું. બ૦)

તે આગમજ પારસીની હુસ્તી નહી,
અંગ્રેજના રાજમાંજ વધતી ગઈ.

x x x

તેના દીકરા રૂસતમની જાહોજલાલી,
દેખાડી આપીતી નીમકહલાલી.

x x x

અંમર નામ રેહુંછ તેની કીરતીની સાથ,
જોડાયલો છે એલકાબ વસીલાને હાથ.

બીજા પારસી સોરાબજી કડવાજી નામ,
તેની પુઠે ત્રીજા બીખા બેહરાંમ.

જીજીભાઈ મોદીની આવ્યા અસલ,
તેમની પછીના જે હોય તે નકલ.

૩ :—રૂસતમ. દોરાબજી નાનાભાઈના દીકરા. એવણે ઇંગ્રેજ સર-કારે મુંબઈ શહેરની પટેલાઈ આપી હતી.

(મું ૦ બા)

૪ :—સોરાબજી કડવાજી. સોરાબજી કડવાજી નાનાભાઈ. વાહજોના દલાલ અને મોહવડાંના મોટા વેપારી. એવણે વાહજો અને ફતેહમારી, તથા બતેલા મઝી ૨૧ પારકસોના ધણી હતા.

(પા ૦ પ્ર ૦)

૫ :—બીખા બેહરાંમ. બીખાજી બેહરાંમજી પાંડે. મરહુમ શેઠ મેહર-વાંનજી ફરાંમજી પાંડેના બપાવા. એવણે બીખા બેહરાંમના નામથી તે વખતના વેપારીઓમાં જાણીતા હતા. પવણચક્રીના મેદાનમાં, જે કુવે આજે બીખા બેહરાંમના કુવાને નામે વખણાયેલો છે, તે એ શેઠે પોતાને ખરચે બંધાવ્યો હતો.

(પા ૦ પ્ર ૦ તથા મું ૦ બા ૦)

૬ :—જીજીભાઈ મોદી. વાજા ગાંધીની છઠી પેઢીના નખીરા જીજી-ભાઈ જમશેદજી મોદી. આ ચોથું પારસી કુટુંબ સુરતથી આવી મુંબઈમાં વસ્યું હતું. (મું ૦ બા ૦) મુંબઈ મધે ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીના અમલદારોને તથા લશ્કરખાતાંને સરવે જાતનો સીધો સામાન તથા પરચુટણ જાણસો એવણે પુરી પાડતા હતા, અને તેમાં એવણે મોટી પુંજ મેળવી હતી.

(પા ૦ પ્ર ૦)

એ ચારે કુટુંબોના દરમ્યાનમાં,
હુશે બીજા પણ નથી ધ્યાનમાં.
હોએલા તેઓમા ન કોઈ પરખીયાત,
નહીતર કીરતી રેહતે હૈયાત.
રતનજી જસા^{૧૦} પુરાણા કેહવાએછ,
ઓલખ જેથી જસાવાલાની લેવાએછ.
મેહરજી વાછા^{૧૧}બી આવતા હતા,
દોતી વેચીને નૌસારી જતા.

x   x   x

સાતમા બનાજી લીમજી^{૧૨} લઈએ,
વસ્તી તેના પરીવારની કહીએ.

x   x   x

શેઠ ખાનદાનની^{૧૩} વસ્તીબી પુરાણી છે,
કીરતીબી તેઓની નુરાણી છે.

૭ :—રતનજી જસા. મુંબઈમાં જસાવાળા કુટુંબનો પાયો નાખનાર, શેઠ જસાજી જીવનજીના વડા દીકરા.

(પા. ૩૦)

૮ :—મેહરજી વાછા. ‘મુંબઈનો ખહાર’ નામનું તવારીખી પુસ્તક માટે નોંધ લેનાર શેઠ રતનજી ફરામજી વાછાના વડા.

(પા. ૩૦)

૯ :—બનાજી લીમજી. મુંબઈમાં બનાજી ખાનદાનનો પાયો નાખનાર. એવણુ સુરતની પાસે આવેલાં ભગવાદાંડી નામના ‘ગામમાંથી’ ઇ. સ. ૧૬૬૦ માં મુંબઈ આવી વસ્યા હતા. કોટમાં એવણે બંધાવેલી દરેમેહર હજી મોજુદ છે. પારસીઓમાં એવણુ ‘દાવર’ ના એલકાબીઓળખાતા હતા.

(પા. ૩૦)

૧૦ :—શેઠ ખાનદાન. એ શેઠ ખાનદાનના વડા શેઠ રસતમ માણેક-શેઠ હતા. તેવણુ ઇ. સ. ૧૭૨૧ માં સુરત ખાતે ગુજર પામ્યા પછી, તેવણુના દીકરાઓનું મુંબઈમાં ઇ. સ. ૧૭૨૩-૨૪ ના સાલમાં આવવું થયું હતું.

(પ્ર. ૧૦)

નોશીરવાન,^{૧૧} બેહલી,^{૧૨} જીજી,^{૧૩} હોમજી^{૧૪} હતા,
દાદીશેઠના^{૧૫} બાવા ‘ને કાકા થતા.
માકી હોમજી^{૧૬} ત્રીજા કાકા,
રહી નહી તેણીની કેઇબી શાખા.
શેઠખાનદાનની આગલ તેવણુ આવ્યા,
સકરમી સપુતની વધાઈ લાવ્યા.
કાંહારે ગયા પેલા લવજી વાડીઆ,^{૧૭}
પમરતા પરીવારને ઉગાડીઆ.

x   x   x

કામાજીબી^{૧૮} આવ્યા‘તા લવજીની સાથ,
આલખ જેની રેહીછ તેના કુટુંબને હાથ.

૧૧-૧૨-૧૩-૧૪-૧૫ :—‘દાદીશેઠના’ બાવા હોમજી બેહરામજી.
એ હોમજી બેહરામજી દાદીશેઠ ખાનદાનના વડવા હતા. એવણના કુલ દીપક,
૧. નોશીરવાનજી (નસલી હોમજી), ૨, બેહરામજી (બેહલી હોમજી),
૩, જીજીભાઈ (જીજી હોમજી), અને ૪, માણેકજી (માકી હોમજી) હતા.
એવણુ (બેહલી હોમજી*) તું મુંબઈમાં પ્રથમ આવતું ઇં સં ૧૭૫૭
ની આગમય થએલું જણાએ છે.

(પાં ૫૦)

* બેહલી હોમજી અતરેના બેહલી હોમજી, મામા, અને રણાના કુટુંબના વડવા.

(પાં ૫૦)

૧૬ :—માકી હોમજી, દાદી શેઠના કાકા.

(પું ૫૦)

૧૭ :—લવજી વાડીઆ, શેઠ લવજી નસરવાનજી વાડીઆની સુર-
તની ગોદીમાં એક મીસ્તરી તરીકે વાહાણુ બાંધવાના કામમાં ઘણી
ખબરદારી જોઈ, સરકારની પરવાનગીથી મીં દડલીએ શેઠ લવજીને થોડાક
સુથારો સાથે મુંબઈ બોલાવ્યા હતા. એવણુ ઇં સં ૧૭૩૫ ના સાલમાં
મુંબઈ આવી વસ્યા હતા.

(પાં ૫૦)

૧૮ :—કામાજી. શેઠ કામાજી કુંવરજી. અતરેના પ્રખ્યાત કામા
ખાંનદાનના વડવા, સુરતની પાસેના ટેણા ગામથી, લવજીની સાથેજ મુંબઈ
આવ્યા હતા.

(પું ૫૦)

કાવસજી હીરજીભાઈ ગાંધી,^{૧૬}
 મુસાફરી તેઓની સાથે બાંધી.
 એકી દાહડે આવ્યા એ ત્રણે જણા,
 તે વખત પર પારસીઓ હતા ઘણા.
 ગામડીઆબી^{૨૦} તેની પેહલાં લેવાએછ,
 ફરામજી પટેલના^{૨૧} તે વડવા કેહવાએછ.
 પુરાણા છે હીરજી રેડીમની શેઠ,^{૨૨}
 સખાવતને ખાતર જે કરતાંતા વેઠ.
 વારેસ જેનાને હતો નહી,
 દીલમાની ઉમેદ દીલમાં રહી.
 પણ દીકરીના દીકરાને ખોલે લીધા,
 પરાયો હતો તેને પાલક કીધા.
 વડી દીકરી નામે 'સુનાબાઈ',^{૨૩}
 તેને પેટે આવ્યો તો જાંહંગીરભાઈ.^{૨૪}

૧૬ :—એજ ટાંકણે એ જરથોસ્તીબી લવજી વાડીઆ સાથે સુર-
 તથી મુંબઈ આવ્યા હતા.

(પાં ૩૦)

૨૦ :—ગામડીઆ. દાદાભાઈ જમશેદજી ગામડીઆ. એવણુ મુંબઈમા
 સુમારે ૬૦ સં ૧૭૨૦ માં આવી વસ્યા હતા.

(પાં ૩૦)

૨૧ :—ફરામજી પટેલ. શેઠ ફરામજી નશરવાંનજી પટેલ (ફિથના
 ફરામશેજ.) સુમારે ૬૦ સં ૧૭૨૦ ના સાલ દરમ્યાન શેઠ ફરામજી
 નશરવાંનજી પટેલના બપાવા, શેઠ દાદાભાઈ જમશેદજી ગામડીઆ મુંબઈમાં
 આવી વસ્યા હતા.

(પાં ૩૦)

૨૨ :—હીરજી રેડીમની. ત્રણ રેડીમની ભાઈઓ, મનચેરજી, હીરજી
 અને ટેમુલજી જીવનજી રેડીમની, તે કુકાજી સુધના* દીકરાઓ, ૬૦ સં
 ૧૭૨૮ ના સાલમાં મુંબઈ આવી વસ્યા હતા.

(સું ૦ બાં)

* શોધ કરતાં જીવનજી કુકાજી, પોલીકા રવદેશમાં 'સુધના'ની અટકથી અસલ
 બોલખાતા હતા.

(સું ૦ બાં)

૨૩ :—સુનાબાઈ (સુનાઈજી.) શેઠ હીરજી જીવનજી રેડીમનીના વડાં
 દીકરી અને શેઠ નશરવાંનજી રસતમજી બનાજીના ધણીઆણી.

(સું ૦ બાં)

૨૪ :—જાંહંગીરભાઈ. બાઈ સુનાબાઈ (સુનાઈજી) ના દીકરા. શેઠ
 હીરજી રેડીમના વીંધવાએ ખોલે લઈને, પોતાના ધણીને નામે પાલક કરી

બનાજના ખાંદાંનની હતી તોખમ,
રેડીમનીના વંશપર લીધા જોખમ.

× × ×
સોરાબજ મનચેરજ રેડીમની,^{૨૫}
થયા‘તા મોટી દોલતના ધણી.

સખાવતમાં ગણાતા તેવણ સુરા,
સોદાગરી કરવામાં હતા પુરા.

શેઠ મનચેરજ મના જોગી હતા,^{૨૬}
દાડખાણાવાલા તેવણ કેહવાતા.

બંદુકનો બાડટ બનતો‘તો જાંહા,
રખેવાલપણા પર રેહતા‘તા તાંહા.

× × ×
સરની^{૨૭} સખાવતનો પારજ નહી,
દયા દાંનનો તેમને તો વારજ નહી.
તેવાઓળી અંતે ના જીવતા રેહા,
સખાવતની શાહદતને મેલી ગયા.”

×

×

×

લીધેલા દીકરા, જે બનાજના ખાંદાંનમાંથી નિકલી રેડીમનીના સંબંધમાં સંધાયા હતા.

(મું. બા.)

૨૫ :—જીવો સોરાબજ મનચેરજ રેડીમની વીશે, આગલ આપેલી વિગત.

(પ્ર.)

૨૬ :—મનચેરજ મના જોગી, (દાડખાણાવાલા.) સુરતની પાસેના ‘મદરોષ’ ગામમાંથી પેહલવેહલા સુમારે ૯૦ સં. ૧૭૨૦ ના સાલમાં મુંબઈ આવ્યા હતા, અને સરકારી તોપખાનાનાને માટે દાડખાણો બનાવનાર એક ‘પોરટુગીસ’ ના હાથ હેઠલ ચાકરી રહ્યા હતા. એથી એવજીની અટક ‘દાડખાણાવાલા’ ની પડી હતી.

(પા. પ્ર.)

૨૭ :—સર. પેહલા સર જમશેદજી જીજીભાઈ, આરોનેટ.

(પ્ર.)

પારસી સખાવતી શેઠીયાઓની યાદગારીનું સાંકળ્યું.^૧

“સખાવતમાં સોરાબજી^૨ હતા સુરા,
દાતારમાં દાદી શેઠજી^૩ પુરા.

૧:—આ કાવ્યરૂપી સાંકળ્યું, ‘મુંબઈનો બહાર’ લખનાર મરહુમ રતનજી ફરાંમજી વાઘાએ રચ્યું હતું. ઇ. સ. ૧૮૭૪.

(૫૦)

૨:—શેઠ સોરાબજી મનચેરજી રેડીમની. શેઠ સોરાબજીના પીતા મનચેરજી રેડીમની, ઇ. સ. ૧૭૨૮ માં પોતાના વતન નવસારીથી મુંબઈ આવી, થોડીક મુદતમાં ચીન સાથના બોહળા વેપારમાં પડ્યા હતા, અને એક વાર ચીન દેશની એવળુ સફરે પણ ગયા હતા.

તે વખતની પારસી પંચાતના એવળુ અકાબર હતા. એવળે પોતાના રવાનને અવલમંજલ પોંદ્યાડવા માટે, ચોપાટીની પોતાની વાડીમાં, એક અલાહેદુ દોખમું બંધાવવા માંડ્યું હતું, પણ તે તૈયાર થાય તે આગમજ એવળુ મરણ પામ્યાથી, કહે છે કે, એવળુના રવાનને બેહ-સારણાની ક્રિયા કરી, તેજ વાડીની પછવાડેના કુંગરના એક ચોતરા ઉપર ગેહાન નીચે ઢાંકી, બરાબર એક માસ સુધી રેલવા દીધું હતું, અને તે પછી દોખમું તૈયાર થવાથી, માસીસાને દિવસે તે ઇગ્નવી, તેમાં એવળુના રવાનને નાખ્યું હતું.

(પા. ૫૦)

શેઠ સોરાબજી રેડીમની, વેપારીઓની સંક્રમા થળા વખણાયલા હતા. એવળુ “શાહ મીનોએહર” અને “શાહ કયેખુશર” નામના બે મોટાં વાંહાંણુના માલેક હતા. પેહલું વાંહાંણુ ૧૦૪૨ ટનવાલું, અને બીજું ૧૦૪૫ ટનવાલું હતું, અને ચીન સાથે વેપાર કરવામાં એ વાંહાંણુ વપરાતાં હતાં.

(પા. ૫૦)

૩:—(દાદીશેઠ) દાદીલાખ નોશરવાનજી. મરણ—ઇ. સ. ૧૭૬૬ તા. ૭ મી એપ્રિલ. રોજ ૧, માહ ૮ (ક. ૦) ૧૭૧૮ (૫૦) ઉમર વરસ ૬૫. એવળુ મુંબઈના એક મોટા વેપારી અને વાહણવતી તથા જગીર-

જેઓ પર દીપતોતો શેઠાઈનો બહાર,
કિરતી તેઓની રહી યાદગાર.
તે સાથે પેસતનજી વાડીઆ સામેલ,
દ્રવ્ય ‘ને હિંમતમાં પુરા કામેલ.

દાર હતા, અને ચીન ખાતેનો મોટો વેપાર ચલાવતા હતા. એવળુના ‘શાહ અદેશીર,’ ‘કીંગ જ્યાજ,’ ‘ક્રેન્ડશીપ,’ ‘બીગ વીલીયમ,’ અને ‘ડેવીડ સ્કોટ’ નામના પાંચ વાહાણ હતાં.

એવળુ ૯૦ સં ૧૭૮૦ માં મુંબઈમાં, ધરાંની રોજ માહ પહોંચે શરૂ કીધો હતો, અને પોતાની સફરમાં અતરેના થોડાક પારસીઓનેથી સામેલ કીધો હતા. તે બાદ કદમી તરીકા મુજબ, મુંબઈમાં પેહલવેહલાં આતશબેહરાંમ બનાવી, તે તા. ૨૬ મી સપ્ટેમ્બર ૧૭૮૩ ને દીને પર-થાવ્યા હતા.

૯૦ સં ૧૭૯૦ માં, ગુજરાત તરફના “સડતાલા” ના દુકાળની વખતે, એવળુ શેઠ પેસતનજી બમનજી વાડીઆની સાથે મહીને અતરે આવતા સેંકડો લાચાર જરથોસ્તીઓની દસ મહીના સુધી પરવરસી કીધી હતી. તે વખતની પારસી પંચાએતના એવળુ એક મુખ્ય અકાબર હતા.

(પા. ૩૦)

૪ :—પેસતનજી બમનજી વાડીઆ. મરણ—૬૦ સં ૧૮૧૬. તા. ૨૦ મી આગસ્ટ. રોજ ૨૦, માહ ૧૧ (શે. ૧૧૮૫ (૫૦) ઉમર વરસ ૫૮. બમનજી લવજી વાડીઆના બીજા દીકરા. એવળુ એક સહાસીક વેપારી, હિંમતવાન શેહરી, અને ઉદાર દીલના પારસી ગ્રહસ્થ હતા. એવળુ ચીન, કલકત્તા, મધરાસ અને ઈંગ્લંડ વગેરે સાથ મોટો વેપાર ચલાવતા હતા. એ માટે એવળુના, ‘બહમનયાર,’ ‘મીલકુડ,’ ‘ઝેન,’ હીરો,’ અને ‘તાજબખશ,’ એવે નામના પાંચ મોટાં વહાણો હતાં.

(પા. ૩૦)

ગુજરાત ભણીના ‘સડતાલા’ ના લયંકર દુકાળની વખતે, શેઠ દાદીભાઈ નસરવાનજીની સાથે મળીને, અતરે આવતા સેંકડો લાચાર પારસીઓની દસ મહીના સુધી પરવરસી કીધી હતી. ચોપાટીના દોખમા ઉપર જવાના કુંગરનો રસ્તો, જે ઘણો ડીકટ હતો, તે ઉપર એવળુ સીડીઓ બંધાવી, તે વખતની પંચાએતને સ્વાધીન કરી દીધી હતી.

(૩૦ પા.)

આઘ ખવાડીને ગુજરી ગયા,
 સખી નામથી જગમાં અંમર થયા.
 મશહુર છે જગતમાં સડતાલાનો કાલ,^૫
 વરસ તેનું ચાલે છે તીઆસીમું હાલ.^૬
 દેસાવરમાં પડીતી વરસાદની તાંબુ,
 તવલતીતી આલમ મેલવવાને નાન.

પરેલનો નામીઓ લાલબાગનો મેહલ, એવણે ૬૦ સં ૧૭૯૨ મા
 અંધાઓ હતો.

(પાં ૩૦)

એ વખતપર મુંબઈમાં માત્ર પરેલ ખાતેના ત્રણ મકાનો જે તારીફ
 લાગે એ જણાતાં હતાં, તેમાં 'સરકારી મેહલ, 'સીતારી બાગ,* અને
 'ગુલનર ચમન' હતાં, જે જેવા માટે લોકો દુર વેરથી આવતાં હતાં.
 (ચું ૫૦)

* એ 'સીતારી બાગ' અસલ પરેલમાં મીં સ્ટોરી નામના કાઠ દરિયા પ્રદેશનો બાગ
 હોવાથી, તે વખતે 'સીતારી-બાગ' એવે નામે ઓળખાતો હતો. પાછળથી શેઠ હોરમજી
 અમનજી વાડીઆએ ૬૦ સં ૧૭૯૪ ના સાલમાં, એ 'સીતારી-બાગ' માં મેહલ બેસું એક
 મકાન અંધાઓ આદ, તેનું નામ 'લવજ કેરદલ' કરી રાખ્યું હતું. એમાં ઇંગ્લેજ લોકો વીરક
 પોતાના બાજાંપીણાં તથા મેલાવડાઓ કરતા હતા. (પાં ૩૦)

આ 'સીતારી બાગની તારીફમાં, મુંબઈની તે વખતની વખણાઈ ગયલી ગાનારીઓ—
 'ભાગી અને ગંગા' એ એક ગાયણ બેસ્યું હતું, તેની બેજ લીટીઓ અનરે નોંધી લીધી છે:—

“મુંબઈ શેઠર ગુલનર,

હિસમે માહીમ —પરેલકા જંગલા:

દરમ્યાને છુપા જોર હવા,

હોરમજી શેઠકા અંગલા. (ચું ૫૦)

મુસાફરો માટે ધરમશાળા, અને પારસીઓના લાલ માટે અંકલેશ્વર
 મંદિર એક દોઅમું ૩૬૦,૦૦૦) ખરચે એવણે અંધાઓ હતું.

(ચું ૫૦)

૫ :—૬૦ સં ૧૭૯૦ ના સાલમાં ગુજરાત તરફ એક લયંકાર
 દુકાળ પડ્યો હતો, કે જે 'સડતાલા' ના દુકાળને નામે જણાયલો છે.

(ચું ૫૦)

૬ :—મુંબઈના બાહાર નામનું પુસ્તક ૬૦ સં ૧૮૭૪ માં પ્રગટ
 થયું હતું, તે વખતે એ દુકાળને ૮૩-૮૪ વરસ થયાં હતાં.

(૩૦)

તેમાં હિંદુ ‘ને મુસલમીનો’ ઘણા,
 બુખમરાથી અતીશે થયા ફના.
 બચ્યા જેઓ ત્યાંથી નિકળી ગયા,
 આવીને મુબઈની અંદર રહ્યા.
 ખખર થઈ જેવી રેડીમનને,
 સ્વાધીન લીધા બે હબર જનને.
 દાદી શેઠેળી તેટલી સંખ્યા લિધી,
 સખાવતમાં દોલત રેડી દિધી.
 દરરોજ દાહડામાં સાંજ ‘ને સહવાર,
 ખવાડયું તેઓને બબેજ વાર.
 એવી હાલતમાં મહિના દસેક ગયા,
 ત્યાં તક તે આસરે પાંમતા રહ્યા.
 ખરચની સંખ્યા એકઠી લઈએ,
 તો જુમલો જોઈને અચરત થઈએ.
 બે ઓછામાં ઓછું કેહતા હોઈએ,
 તો માણસને દરરોજ બે આના જોઈએ.
 તે હિસાબે અડી સો રૂપીઆનો રોજ,
 ગણતાં જણાશે હબરોનો બોજ.
 તે બેહુઓએ સેહલથી ઉચકી લીધો,
 સોધીયો જીનતનો મારગ સીધો.
 સખાવત તો સોરાબજી લેતા ગયા,
 તે સાથે દાદી શેઠ ન બચી રહ્યા.
 પણ અમર નામે કિરતી રહી ખરકશર,
 ધરમના ધુઆની પામ્યા વશર.
 પેસ્તનજી વાડીઆળી હતા અંદર,
 સખાવતમાં લીધા છે હબર પંદર.
 તે સાથે કંઈક કાંમોમાં હિંમત,
 કરી દિપાવી છે પુરતી કિંમત.

નસરવાનજી વાડીઆખી જણાએલા છે,
 સખાવતના સાથીમા ગંણાએલા છે.
 સુરતમાં પડીયો ન્યારે દુકાલ,
 પરજને કરી આપીયો સુકાલ.
 અનાજ ભરી વાહાણો મોકલી દીધાં,
 તવલતાંને સંતોશ પાંમતાં કીધાં.
 હોકમ લખીયો આડતીઆને એવો,
 કુટખી ગરજવંતાં આવે જેઓ.
 ખરીદ લાવની ઉપર રાખીને પુણુ,
 અપાવી તેઓને ચોખ્ખાની ગુણુ.
 નફા પર ન કીધી કોઇએ નજર,
 આકૃતને એસાડી દીધી સજ્જર.
 સંભાલ એટલોજ લેવાડીયો,
 તે માટે ત્યાં સંધેસો કેહવાડીયો.
 રકમખંધ જે ગુણુ લેવા આવે,
 મકદુર શું તેમા તેઓ ફાવે.

૭ :—નસરવાનજી માણુકજી વાડીઆ. મરણ—૪૦ સં ૧૮૧૪
 તા. ૪ થી જીન. રોજ ૨, માહ ૯ (શિં) ૧૧૮૩ (૫૦) ઉમર વરસ ૬૪.*
 માણુકજી લવજી વાડીઆના ખીજ દીકરા. એવણુ એક મોટા વેપારી, વાંહાણવતી
 અને ફ્રેન્ચ સરકારના અતરેના આડતીઆ હતા. એવણુના ‘મોમ્મે,’
 ‘હોરમજયાર’ ‘કોર્નવાલીસ’ અને ‘મોમ્મે-મરચન્ટ’ એવે નામના ચાર
 મોટાં વાહાણો હતાં. ફ્રેન્ચ સરકારમાં એવણુને ધણુંજ માન હતું, તથા
 ત્યાંની દરબારમાં એવણુની એક તસવીર પણ ટાંગેલી હતી, એવું તે વખતે
 તે તરફ જઈ આવેલા એક પારસીઓ અતરે જાહેર કીધું હતું. સડતાલાના
 દુકાલમાં એવણે પણ જરથોસ્તીઓની પરવરસી ખીજ ઉદાર દીલના
 પારસીઓ સાથે કાધી હતી. તેમજ દેશાવરો ખાતે ગરીબોને વેંદ્યી આપવા
 હગ્ગરો ગુણુ અનાજ એવણે જુદો મોકલ્યો હતો.

(પા. ૩૦)

* મુજબ બાહારના લખનારે એવણની મરણ સમે ઉમર ૪૮ નોંધી છે. (૩૦)

† આ પારસી ગૃહસ્થનું નામ શેઠ ફસતમજી મનચેરજી બંગાલી (લકખે મેટકી) હતું.

(પા. ૩૦)

ઘણું સુધી લોકોને રાહત થઈ,
આ વાડીઆની કીરતીથી ગવાઈ રહી.
મલીયો સહુને અનાજ સસતો,
તે દાહડો તો અંતે ગયો ખસતો.
વરસથી તેને ઘણા વહી ગયાં,
પણ પુનવંતાં કામો યાદમાં રહ્યાં.
વસીલોથી તેમનો અમન કરેછ,
કોઈ તો પછસાને હૈડે ધરેછ.
આહીએછ કે તેઓથી તેવાજ થાય,
સખાવતી મંડલમે વેહલા ગણાય.
સસતી સખાવત જે ગણાઈ છે,
પાએદારીમાં ઉત્તમ તે સમાઈ છે.
દુનીયાની હસ્તીસે જોડાઈને નામ,
દિપતાં રહ્યાં છે માહુભારત કાંમ.
‘રસતમ માણેકે’ મેલવી શેઠાઈ,
સખાવતની સાથે જેહમત વેઠાઈ.

૮ :—રસતમ માણેક શેઠ. મરણ—૪૦ સં ૧૭૨૧.) તા. ૩૦
મી જુલાઈ. રોજ ૧૭, માહ ૧૦ (શે. ૧૦૬૦ (૫૦), ઉમર વરસ ૮૬.
અતરેના શેઠ ખાનદાનના કુટુંબના વડવા. એવણ સુરતના વતનદાર, અને
ત્યાંની ઇંગ્લેજ કોડીના દલાલ હતા. એવણ ૪૦ સં ૧૬૬૦ માં, સુરતના
નવાખ અને ઇંગ્લેજ કોડીવાલાઓ વચ્ચે ઉઠેલા વાંધાને માટે, દીલ્લી
શહેનશાહ ઔરંગઝેબની હજુરમાં ગયા હતા. સુરતના જરથોસ્તીઓ ઉપ-
રના ઘણાક જુલમો એવણે પોતાના મોગલાઈ અમલદારો સાથેના લાગ-
વગથી ટાળ્યા હતા, તથા તે સીવાય ઘણાક પુલો, કુવા, તલાવો, ધરમશાલા
વિગેરે સુરત તથા તેની આસપાસ ગામડાઓમાં બંધાવ્યાં હતાં.

સુરતમાં પારસીઓને વસવાનો ‘રસતમપસ’ નો લતો અસલ
એવણની મીલકત હોવાથી, તે આજ સુધી એવણનાજ નામથી ઓલખાય
છે. એવણનું મરણ સુરતમાંજ નિપજ્યું હતું.

‘બનાજી’ નું ખાંદાનું વખણાયું છે,
ખુલ્લું નામ સખાવતથી જણાયું છે.

૯ :—કુરામજી કાવસજી બનાજી. મરણ—૯૦ સં ૧૮૫૨. તા. ૧૨ મી ફેબ્રુઆરી. રોજ ૧૯ માહ ૬ (કં) ૧૨૨૦ (૫૦) ઉમર વરસ ૮૪. શેઠ કાવસજી બેહરામજીના વડા દીકરા. ૯૦ સં ૧૮૦૧ માં ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીના અતરે આવતાં વેપારનાં વાહાણોના દુબાશનું કામ એવણને મળ્યું હતું. એવણે એવાર ચીનની સફર કીધી હતી. ચીન સાથેના વેપાર માટે એવણે પોતાને હીસાબે ‘સુલેમાની’ નામનું વાહાણ ૩૦ ૧,૩૩,૦૦૦) એક લાખ તેત્રીસ હજારની કીમતે લીધું હતું, અને ત્યાર પછી, ‘ગોલકનગ’, ‘સારાહ,’ ‘બોમ્બે-કેસ્ટલ,’ ‘મિનરવા,’ અને ‘બકિંગ્હામશાયર’ નામના વાહાણો એવણે ખરીદ્યાં હતાં. એ ઉદાર દીલ જરથોસ્તીના સાહસિકપણાની વારતાથી, તથા એવણના નામથી પારસી કોમ અનગળી નથી. જાસટી તરફ આવેલાં ૬) ગાંધી, ૯૦ સં ૧૮૩૫ માં સરકાર પાસથી વેચાતાં લીધાં હતાં. ત્યાં તરેહવાર જાતના અનાજ, મેવો, ફળફલાદી વિગેરે ઉગાડ્યાં હતાં, તથા સેંતુરના ઝાડ રોપી તેમાંથી રેસમ બનાવવા, સેરડી રોપી તેના રસમાંથી ખાંડ બનાવવા, તેમજ ગુલી પાકવવાના અખતરા એવણે કીધા હતા.

મુંબઈમાં ચોપાટીના હુંગર ઉપર એવણે એક દોખમું બંધાવી તા. ૩ જી મેએ, ૧૮૩૨ ને દીને પરચાવ્યું હતું. પારસી બાળકોને જંદ અવસ્તા અને ગુજરાતી શીખવવા માટે સર ૪૦ ૭૦ અને શેઠ જીજીભાઈ દાદાભાઈ સાથે મલી ૯૦ સં ૧૮૩૬ થી એક નિશાળ ઉઘાડી હતી.

ધોભાતળાવ એવણે પોતાને ખરચે નવેસરથી ઉઠા ખોદાવી, પ્રગળે માટે ખુલ્લો મેલ્યો હતો.

મુંબઈમાં કરેલવાડીના રસ્તા ઉપર, દરીઆ કિનારા તરફ, કદમી તરીકા પ્રમાણે એક મોટું આતશબેહરાંમ ૯૦ સં ૧૮૪૫ માં પરચાવ્યું હતું. દરેક પ્રજા ઉપયોગી કામોમાં એવણે પોતાની સામેલગીરી આપતા હતા. પારસી પંચાએતના એવણે એક અકાબર અને તેની પુંજના એક ‘વસ્ટી’ હતા. સરકારે એવણને સુલેહના અમલદાર (J. P.) નેમ્યા હતા. ૯૦ સં ૧૮૩૫ માં પેહલવેહલી સ્થાપેલી ‘સેવિંગ-બેન્ક’ ના સરકારે એવણને ‘ડીરેક્ટર’ નેમ્યા હતા. ૯૦ સં ૧૮૪૦ માં, ‘બોમ્બે-બેન્ક’ સ્થાપવામાં, તથા ૯૦ સં ૧૮૪૪ માં, ૭૦ આઈ. ૫૦ રેલવે કંપની સ્થાપવામાં એવણે મોટી આગેવાની લીધી હતી, તથા એ બધાં ખાતાંના ‘ડીરેક્ટર’ હતા.

આ નામીયા પારસીની જીંદગીનો હેવાલ બહોલ બંધાવ્યું હોવાને લીધે, અતરે તે બારીકાથી દરશાવી શકાતો નથી, એ માટે પ્રકાશકની દલગીરી છે.
(૫૦ પ્ર૦)

હતા નખીરાઓ એકેકથી સરસ,
લલાં કામમાં સાથવ્યાં ઘણા વરસ.
‘કામાજી’ કુટુંબના જરદાર નર,
સખાવતના સરદાર ને હિંમતના ઠડ.
લાખો—હજારોનો ખરચ કીધો,
એલમ ને હુંનર દિપાવી દીધો.
તે સાથે કંઈકોને રાજી આલી,
હતા જેઓ અસલથી હાથે ખાલી.
ખીજા સખીખી ઘણા થઈ ગયાછ,
દેખાડીયા છે જેટલા યાદમાં રહ્યાછ.
ન રાખતાં તેમાં કાંઈએ કસુર,
લખ્યાછ જેટલા જણાયા મસહુર.
જે ભુલાયા હોય, તેની હજુરમાં માફ,
માગુંછ કે કરજે, રાખી દીલ માફ.
‘સર કાવસજી જાહગીર’ સખાવત કરેછ,
ધરમની જગ્યાને સોંપતા ફરેછ.
સખી દીલની મુચ્ચનાને રાખી મકમ,
ખરચે છે મોકલે હાથે રકમ.
હજારો રૂપીઆ ખરચી નાખેછ,
સખાવતનો શીરો તેમાંથી ચાખેછ.
અરદેશર વાડીઆખી^{૧૦} સખી ગણાયેછ,
બેરામજી^{૧૧} તેમના ભાણેજો જણાયેછ.

૧૦ :—શેઠ અરદેશર હોરમજી ખમનજી વાડીયા. આ સખાવતી દીલ ગુરદાવાલા જરથોસ્તીને આસરે પડેલાં, ગરીબી હાલતના ઘણાક ગ્રહસ્થ કુટુંબોની આપડથી જેવી ગુમ ખરદાસ્ત થતી હતી, તેનો બદલો તે કીસ્તારની અક્ષેસથી તેવણને સદા મલતો રહ્યો હતો.

શેઠ અરદેશરની સખાવતો લાખોથી ગણાઈ છે. શેઠ અરદેશર વાડીઆ. જેમ ગુમ દેનારા તરીકે ઓલખાતા હતા, તેમ ખાસ કરીને એકાંત રેહનારા હતા. એવા એકાંત સ્વભાવને લીધે એ સાહેબ, મોટી જોહાજબાલી ભોગવતા હોવા છતાં, કોઈખી જાહેર કામોની અંદર સામેલ થતા નહીં હતા, તોપણ પોતાની તથા પારકી કોમની ભલાઈ ઇચ્છવા માટે, ઘણાજ ખંતી રેહતા હતા.

(મુ' ૦ પા. ૦)

૧૧ :—શેઠ બેરામજી જીજીભાઈ.

(પ્ર. ૦)

જહરમાં થોડા ને ગાતેન ઘણા,
 પછસા વેરેછ જાણે ધાણી-ચણા.
 મેરવાનજી પાંડેનો^{૧૨} ઉતમ ધરમ,
 દ્રવ્યવાંન જખીલોને દે છે શરમ.
 કોલાખે' ને કરેલવાડી આગલ,
 દેખાય છે તે દુનીયાંની જાણે ભાગલ.
 એકમાં શરીરને શાંતી મલેછ,
 મુસાફરની પીડા બિજાથી ટલેછ.

૧૨ :—મેરવાનજી ફરામજી પાંડે. મરણ—૯૦ સં ૧૮૭૬, તા. ૭ મી માર્ચ. રોજ ૧૯, માહ ૭ (કં) ૧૨૪૫ (૫૦). ઉમર વરસ ૬૪. શેઠ ફરામજી બીખાજી પાંડેના ત્રીજા દીકરા.

૯૦ સં ૧૮૬૩ ના નવેંબર માસથી એવણે પોતાના ભાઈ શેઠ દોરાબજી ફરામજી પાંડે, દીકરા શેઠ નશરવાનજી મેરવાનજી પાંડે, અને ભત્રીજા શેઠ ધનજીભાઈ પેસતનજી પાંડેને પોતાના ભાગીયા કરી 'મેરવાનજી ફરામજીની કુમપની' ના નામથી વહીવટ ચલાવવા માંડ્યો હતો. ૯૦ સં ૧૮૬૦ માં એવણે શેઠા દીનશાહજી અને માણેકજી પીટીટ સાથે મલી "માણેકજી પીટીટ સ્પીનીંગ એન્ડ વિવીંગ કું" કાઢાડી હતી, અને ૧૮૬૩ સુધી એવણે તેની એજન્સી ચલાવી હતી. ૧૮૬૬ થી ઓરી-યાંટલ સ્પીનીંગ એન્ડ વિવીંગ કું ની એજન્સી પણ એવણે મલી હતી. ૧૮૭૩ માં એવણે ભરૂચ મીલ્સ, અને ૧૮૭૪ માં કુરલાની ન્યુ ધરમસી પુનભાઈ મીલ્સ કું ની એજન્સીઓ પણ એવણે મલી હતી. એ ઉપરાંત બીજી અનેક જોઈન્ટ સ્ટોક કુંઓ એમણે ઉઘાડી હતી.

૯૦ સં ૧૮૫૯ એવણે મુબઇની પારસી પંચાયતના ફંડના એક 'ત્રસ્ટી' નેમાયા હતા. ૧૮૬૦ માં એવણે સુલેહના અમલદાર (J. P.) નેમાયા હતા, અને ૧૮૬૭ પારસી ચીફ મેત્રીમોનિઅલ કોરટના એવણે ડેલીજેટ નેમાયા હતા.

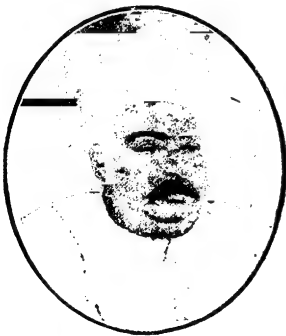
સખાવત કરવામાં એવણે દીલ ગુરદો ધણો મોટો હતો. એવણેની સખાવતો પારસી કામને જાહેદાંન સુધી કામ લાગે એવી થઈ પડી છે. એવણેની પેહલી સખાવત ૯૦ સં ૧૮૬૧ માં શરૂ થઈ હતી. એ સાલમાં એવણેના દીકરા નશરવાનજીની નવજ્મેતની ખુશાલીમાં ૩૦ ૧,૫૦,૦૦૦) એક લાખ પચાસ હજારની રકમ, આસમાનની ગીરદેશથી તંગદસ્ત થએલા

મરહુમ શેઠ ક્રામજી નશરવાનજી
પટેલ (કિથના ક્રામરોજ.)

મરહુમ શેઠ હોરમજી અરદેશર
વાડીઆ (નેવણુની યાદમા વાડીઆનું
આનંદ ગેદરામ સ્થાપ્યું છે.)

મરહુમ શેઠ અરદેશર હોરમજી
વાડીઆ. (લવજી કેસ્ટલના માલિક)

મરહુમ શેઠ મેરવાનજી ક્રામજી પાંડે
(કોલાયા પાસેની સેનીટરીયમના સ્થાપક.)

શેઠ ફરાંમજી પટેલજી^{૧૩} સખાવતી છે,
સોઢાગર ‘ને વલી નાણાંવતી છે.
પારસી અકાબરમાં હુરમત ભરેલો,
અંનબુમને ખ્યારથી પસંદ કરેલો.
ધરમના હાંનને તે સમજે છે બહુ,
સખાવતને માટે ત્યાં દોડે છે સહુ.

x

x

x

એ ઉપરાંત સખીના જે સાથી થશે,
તેનાજ પુણનો અધીઓ જીનત જશે.
આકેબતનો તોશો ગણાશે તાંહાં,
બાકી દોલત ‘ને જીંદગી તો અંતે ફના.

ગ્રહસ્થાને દર માસે, અથવા દર સાલે આસરે આપવામાં વાપરવા, તથા દર સાત ગલામઆરની ન્યાત કરવા માટે આપી હતી.

ખીજી સખાવત તા. ૬ માર્ચ ૧૮૬૫ ને દીને, એવણના માતાજી મરહુમ આદિ ગુલેસ્તાન આનુના ઉડમણમાં રૂ. ૧,૦૦,૦૦૦) એક લાખ પારસીઓને સસતાં ભાડાના થેરો પુરા પાડવા આપી હતી. એ કામ માટે કહરેલવાડીના રસતા ઉપર એવણે લીધેલી ખાલી જમીનના ટુકડાઓ ઉપર એહલી અંધાવી, તે ઓછી કામતે વેચી નાંખી હતી, અને ખરીદનારાઓ સાથે એવણે એવી સંરત કરી હતી, કે તેમાં તેઓ પોતે વસે, અને પારસીઓને વસાવે, તથા ભાડાંની લાલચ કરી પરકામનાઓને ભાડે આપે નહીં.

ત્રીજી સખાવત, ગરીબ જરથોસ્તીઓને ખીમારીની વખતે હવા-પાણી ફેરફાર કરવા માટે, એવણે રૂ. ૪,૧૪,૧૧૦ ચાર લાખ ચૈદ હજાર એકસો દસને ખરચે વચલે કાલામે એક પારસી ‘સેનીટેરીયમ’ અંધાવી ૪૦ સં ૧૮૬૫ ને દીને ‘મેરવાન-આગ’ ના નામથી તેને ખુલ્લું મુકયું હતું.

ચોથી સખાવત રૂ. ૧,૧૧,૪૭૪) એક લાખ અગીઆર હજાર ચાર સો ચુમોતેરને ખરચે, જરથોસ્તી મુસાફરોના ઉપયોગને માટે, કહરેલવાડીના રસ્તા ઉપર એક ધરમશાલા અંધાવી, ૪૦ સં ૧૮૬૬ માં ‘પાંડે ધરમશાલા’ ને નામે તે ખુલ્લી મુકી હતી.”

(પાં. પ્ર૦)

૧૩ :—શેઠ ફરાંમજી નસરવાંનજી પટેલ. (ક્રિયાના ફરાંમરોજ.)

(પ્ર૦)

નથી કોઈ જોડે તે રહી પાયદાર,
કરોડપત્ની થયા છે અંતે ખુવાર.

પદસો મલેહો પરમાણુ તેને,
સારાં કામમાં ખરચ્યો જેણે.

કિરતી તેમાંજ તેની ગવાશે સહી,
સંઘરેલું સઘલું સચવાશે નહી.

x x x
વચન જેને આપો તો પાલજો સહી,
આવે સરણે, દુઃખ તેનું ટાલજો સહી.

તે માટે હેઠાયત ઇશ્વરની પાસ,
માંગજો કે પુરશે તે તમારી આસ. (આમીન.)
(મુ'ં બા.)

શેઠ રૂસતમજી દોરાબજી પટેલ. મુંબઈના પેહલ્લા પારસી
ગવર્નરની કિર્તી.†

જનમ :—ઈ. સ. ૧૬૬૭.

મરણ :—ઈ. સ. ૧૭૬૩. તા. ૧૨ મી એપ્રિલ. રોજ ૨૭, માહ ૬
(શે.) ૧૧૩૨ (૫૦)

ઉંમર વરસ ૯૬.

“જે ઘરડાઓ આએ ટાપુમાં રેહ છે,
આ નિપજેલી ખીના તેઓ કેહ છે.
કે ઇંગ્લેજે જ્યારે આ ટાપુ લીધું,
એ ટાપુ ‘ફરંગીએ’ રીતમાં દીધું.”

૧ :—રૂસતમજી દોરાબજી પટેલ. એવળું મુંબઈમાં પેહલ્લા આવનાર
પારસી દોરાબજી નાનાભાઈના નાધલા દીકરા હતા. ઇ. સ. ૧૬૮૯ માં
પોતાના આપના મરણ બાદ તેમની જગ્યાએ એવળું ઇંગ્લેજ સરકારના કારભારી
થયા હતા. તે વખતની પારસી પંચાએતના એવળું તેની શરૂઆતથીજ એક
અકાબર હતા.

(પા. પ્ર.)

† ‘મરહુમ નસરવાનજી ટેહમુલજી (આસા વઘંદ) ઉરે ફરંગીન’ નામના જરંધારતીએ ઇ. સ. ૧૮૩૭ ના સાલમાં દરનુર મીનાબેહર એકલજી જમારપ આસાનાની સાથે મળી, ‘ગુલબરે નસીહત’ નામનું પુસ્તક કાઢાડ્યું હતું, તેમાંથી આ કાવ્યો મળી આવ્યાં છે. આ કાવ્ય લગભગ ૮૩) વરસનું પુરાણ છે, એમ છપાયેલી નોંધ ઉપરથી માલમ પડ્યું છે. આ પારસી કલમકસ જમાનાના તે વખતના એક ચુનંદો લેખક અને કવિ ગણાતો હતો. ગુલબરે નસીહત ઉપરાંત ૧૮૪૧ માં ‘નીરંગલાંચી કલમકસ’ પુસ્તક, તથા ‘સરતી વિદ્યા’ નામનું એક ચોપાન્યું એવળું પરવરતાવવા માંડ્યું હતું. ઇ. સ. ૧૮૪૨ માં ‘બેનજર અને બદરેમુનીર’નાં ઉરે કિસ્સાનો, તથા ૧૮૪૭ માં ‘અરેબીયન નાઇટ્સ’ માની વારતાઓના ગુજરાતી તરજુમો કરી પુસ્તક રૂપે પ્રગટ થીધા હતા. એ ઉપરાંત ૧૮૩૭ માં મરહુમે ‘મુંબઈ ફરંગીન’ નામનું અધવાદીક પત્ર શીખા-છાપા ઉપર પોતાના જ અધીપતીપણા હેઠલ કાઢાડવા માંડ્યું હતું; જે ૮ વરસ ચલાવી, ૧૮૪૧ માં બંધ પાડ્યું હતું. (પા. પ્ર.)

૨ :—એવળુના જનમનો દીવસ તેમજ માસ, નક્કી મલી શકતો નથી, પણ યજ્ઞદરદી સને ૧૦૩૬, એટલે ઇ. સ. ૧૬૬૭ નાં સાલમાં એવળુનો જનમ થયેલો ગણાય છે.

(૩. પા.)

૩ :—ઈ. સ. ૧૬૬૩ના નામદાર રાજા ચારલ્સ ખીજા સાથે, ઇ. સ. ૧૬૬૧ ના જુન માસની ૧૬ મી તારીખે પોરટુગલના રાજાની એહન

તેને થોડાં એક વરશ થાયા,
 હબશી લોકો હિયાં ચહડી આયા.^૪
 ત્યારે ઇંગ્લેન્ડે તો ગયા નીકલી,
 ના હીકમત કાંઈ તેઓને મલી.
 રેહતાંતા ત્યારે હિયાં ઘણા પારસી,
 તેઓ ગભરાયા, કે એ ધાર શી.
 તે સહુમાં હતો એક નર કાંમનો,
 રસતમજ દોરાબજી^૫ નામનો.
 કહું શું તે મરદ તો પુરો હતો,
 જો પુછો તો સહુમાં તે સુરો હતો.
 તેને કેહી સંધાઓને હીંમત લીધી,
 એક નાઘલી ફ્રાન્સ સાથે લીધી.
 તેમાં કંઈક હતા હિન્દુ-ફરંગી,^૬
 તે સાથે ઘણા પારસી જંગી.

કથેરાઈનના ઝગન થયાં, ત્યારે તે ઝગનની રીતમાં આ મુંબઈનો ટાપુ
 ઇંગ્લેન્ડેને મળ્યો હતો. એ પોરબુગીસા તે વખતે સાધારણ રીતે 'ફરંગી' ને
 નામે અતરે ઓળખાતા હતા.

(મું ૦ ખા૦)

૪ :—૯૦ સ૦ ૧૬૬૨ ના સાલમાં, જંગીરાનો હબશી સરદાર
 યાકુબખાન હબસીઓની એક મોટી ફ્રાન્સ લઈ મુંબઈ ઉપર ચહડી આવી,
 ફ્રાન્સીનો કાલ્લો તેણે લઈ લીધો હતો.

(પા૦ પ્ર૦)

૫ :—રસતમજ દોરાબજી એવણ 'રસતમ જંગીરાલ' ને નામે પણ
 ઓળખાતા હતા.

(મું ૦ ખા૦)

૬ :—જ્યારે હબસી લશ્કરે મુંબઈ કબજો કર્યું, અને ફ્રાન્સીનો
 કાલ્લો લઈ લીધો, ત્યારે ઇંગ્લેન્ડ સરકારના માજી કારભારી દોરાબજી નાના-
 ભાઈનો છોકરો, રસતમજ દોરાબજી, કે જે પોતાના આપની જગ્યાએ
 આવ્યો હતો, તેણે રાજ્યનો કારોબાર પોતાને હસ્તક લીધો, અને એક
 શીરખંધી લશ્કર, કે જેમાં મુખ્ય ભાગ મુંબઈના કાલીઓ તથા માઝી-
 માઝીઓનો હતો, તે ઉભું કરી પોતે તેની સરદારી લીધી, અને હબશી દુશ્મ-

તે સરવે જતાં થયા સાંખા,
 ઘણા હબમીઆને કીધા લાંખા.
 મારતાજ છુટા બસ એકદમ,
 ના બુધા કે બુવાંનનો આધો ગમ.
 કંઈ એકને ગોલી ભરી પારીયા,
 ઘણા એકને ટોપા છોડી મારીયા.
 તોપા ‘ને બંદુકોના બારથી,
 બધી ગમના હોકાર પોકારથી.
 એવું જંગ ‘ને રત મચીયું તાંહાં,
 ભાએગ પાધરાં તેજ બચીયું તાંહાં.
 લાંખા હાથ, માથાં ‘ને કોઈના પગ,
 ના વધીયા તેઓ સાંખા એક ટગ.
 જે પાસ બચવાની નહી હતી તાલ,
 તેના ગોલી-ગોલાથી કુટાં કપાલ.
 એવા જોરમાં ગોલી-ગોલા છુટતા,
 લાગે તેવાજ આરપાર કુટતા.
 પડી નાહસ-ભાગ, તેઓ બીહુધા એવા,
 ગયા પાછા જેવા આયા‘તા તેવા.
 થઈ ફતેહ રૂસતમજીના નામથી
 હિંમતથીજ ખાલી નહી દાંમથી.

નોની સામે બહાદુરીથી લડી તેમને ટાપુની બહાર લાંકા કહાડ્યાં, તથા ટુંગરીના કિલ્લો પાછો લઈ લીધો. એ તેમના બહાદુરી ભરેલાં કામને માટે, એવણને ઇંગ્લેન્ડ સરકારે, ‘**મુબઈના પટેલ**’ નો ખેતાબ વંશ પરમપરા ભાગવવાની સનદ ત્રણી-આપી હતી ; તથા અતરેના કાલીઆના વડા તરીકે તેમી, તેઓના કરો વસુલ કરવાના, તેમજ તેઓના દીવાની અને ધરમ સંબંધી કજીઆઓ સુકવવાનો, તથા અતરેની સઘળી જમીનોનું મેહસુલ વસુલ કરવાનો હક, એવણને આપ્યો હતો.

(પાઠ પ્ર૦)

પછી સંધેનું લોક થાયું જમે,
જે આવે તે રૂસતમજીને નમે.
તે સહુ કોઈએ ઠેરાવ એવો કીધો,
ગવરનરનો ઓધો તેઓને દીધો.

૮ :—“જાજરાવાળા હાસીઓએ જ્યારે મુંબઈને કબજે કરી લીધું, અને રૂસતમજી દોરાબજીએ જ્યારે પોતાની હિંમતભરી લડતથી તેઓને મુંબઈમાંથી નહસાડ્યા, ત્યારે તેની પાસે સત્તાભરી હકુમત ન હોવાને લીધે, તેવજી કાંઈજ કરી શક્યા ન હતા; પણ તે વાતનું સમાધાન થયા પછી, આ ટાપુની ‘હાકમી,’ એ સાહેબના હસ્તકમાં થોડુંક સુધી આવેલી હતી, વીગેરે.

(મું. ખા.)

આ પનોતા પટેલની કારકીર્દી માટે વધુ લાંબાણ કરવું અપ્રસંગોપાત છે, છતાં ‘મુંબઈનો આદાર’ લખનાર એ બહાદુર પારસી માટે જે અગત્યની ખીના જણાવે છે, તે અતરે ટપકાવવાની લાલચ પ્રકાશક અટકાવી શકતો નથી :—

“આ પનોતા પટેલના ત્રણ વાર લગન થયલાં કહેવાય છે. તેવજીની પેહલી પરણી આછરી મરણ પામ્યા પછી, બીજી કરી લાગ્યા હતા. હિંચા તુલીક તેવજી અંધાર ઉપર પોહ્યા છતાં, પોતાનું નામ રાખનાર વારસ તેવજીને ત્યાં અવતર્યોજ નહોતો; પણ ત્રીજી સદગુણી આજ્ઞા જે ઇરાન દેશથી આવી હતી, તેની સાથે પરણ્યાથી વસ્તીનો વધારો થયો હતો, તે વિશે જાણવા જોગ હેઠાએત નીચે દાખલ કરી છે.”

“એ ઇરાની બાંનું મુંબઈ આવવાનો સમય એવો સંલગ્નો છે, કે તેણીના સ્વદેશ ખાતે તેણીને જનમ આપનારો શીયાવક્સ બીન દીનીયાર નામનો આપ, તથા ફરંગીઝ નામની માતાને પેટે, એ સુધાં પાંચ દીકરીઓ અવતરી હતી. પાંચે બેહતો ઘણીજ ખુબસુરત હોવાને લીધે, તે માહેલી ત્રણ જણીઓને તો ઇરાનના મુસલમાન લોકો જીલમજ્જેરથી છીનવી લઈ ગયા હતા, અને બીચારી બેને ઘણીજ માહવજતથી છુપાછુપ અચાવી, હિંદુસ્થાન તરફ મોકલી દેવાની તજવિજ તેણીઓના માઆપ કરતાં હતાં. એવામાં તેણીઓના રૂડાં લાયગે, એક જરમન મુસાફર, જેના નામની ચોકસ યાદી મલતી નથી, તે ઇરાન જઈ લાગ્યો. તે જરમન ઘણીજ ભલો અને રેહમ નજરવાલો જ્યારે તેઓને માલમ પડ્યો, ત્યારે બિચારા દુખિયારા શીયાવક્સ, તેની આગળ આજેજીની અરજ ગુનરી કે, તેની એ બે દીકરીઓ,

તરણુ દાહડા બેઠા તે ગાદી ઉપર,
પછી અંગ્રેજોને થાઈ એ ખમર.
તેઓએ જાણી એ રૂસતમની વાત,
લખી ત્યારે ખીના એ સંધી વેલાત.

મુસલમાનોના દોરને લીધે, જરથોસ્તી ધરમમાં ઘણીજ મુશ્કેલીથી જલવાઇ રહી છે, માટે તેણીઓને હિન્દની જમીનમાં, જ્યાં પારસીઓની વસ્તી હોય ત્યાં લઈ જઈને કોઈ સારાં માણસના સ્વાધીનમાં સોંપી આપશો, તો તેણીઓના ધરમ અને સંસાર સચવાશે.”

“આ વાત ઉપરથી તે જરમન મુસાફરે, એ માહેલી એક છોકરીને પોતે પસંદ કરી, પોતાની કદખુદાઈમાં લેવાની ઇચ્છા અતાનીને કહ્યું કે:—
“તેણીને મુસલમાન જેવા જુલમાનમાં લું રાખીશ નહીં, પણ ઘણુંજ સુખ દેખાડીશ, અને આકાની એક બેઠનને, હિન્દુસ્થાન ખાતે સંભાલથી લઈ જઈ ત્યાં તમારા ગતભાઈને હવાલે કરીશ.”

“શીયાવસે તેની અને દીકરીઓ સાથે એવો કેડાવ કીધો, કે મુસલમાન જરથોસ્તીથી ખેંચી જાય, તે કરતાં આ શખ્સ ભલો, કે સારી કબુલાતથી સુખ દેખાડવા ચાહે છે. માટે તેઓ માહેલી એકને પેલા જરમન મુસાફરે પસંદ કીધી. તેણીને તેની સાથે, અને ખીજી જે શીરાજ નામની આઈ હતી, તેણીને પોતાના હમદીન સાથે પરણવા માટે, તે અને બેટીઓ, પોતાના મા-આપ પાસેથી છેલ્લી રૂખસદ લેખને, તે જરમન મુસાફરની સંગતમાં, પોતાની જનમભુમીને તજ દઈ, મુંબઈ ખાતે આવી. મુંબઈમાં શીરાજને અતરેના નામીયા દુકાનદાર શેઠ ભીખા બેહરામને હવાલે કરતાં, મજકુર મુસાફરે કહ્યું, કે કોઈ આગ્રવાલો પારસી અહસ્થ, જેને એ છોકરી પસંદ કરે, તેની સાથે એને પરણાવી આપવી, અને તે અહસ્થ જેણીને તેણે પોતાના નેકામાં લીધી હતી તેણીની સાથે, તે પોતાને સ્વદેશ તરફ સીધારી ગયો.”

x

x

x

“એ આઈ જ્યારે પેહલવેહલ્લાં મુંબઈ આવ્યાં, ત્યારે ૧૩ અથવા ૧૪ વરસના ખીલતી જવાનીના બહારમાં, ત્યાંના ખાધ ખોરાકની ખુબીથી, જાણે વીસેક વરસના હોય, એવાં મજબુત બાંધાના દેખાતાં હતાં. કાટમાં ફાર-ગસ સ્મીટ આગલ, જ્યાં ‘દાદી બીલડીંગ’ નામની મોટી હવેલી હમણા ઉભેલી છે, ત્યાં કેહ છે કે, અસલ એક તલાવ હતું, અને તેની આસપાસના યોગાંનમાં, સાંજને સમે, પારસી શેઠીઓએને હવા ધોરવા માટે બેસવાની જગ્યા હતી. ત્યાં ઉપર જણાવેલા શેઠ ભીખા બેહરામ, પોતાની આ પરાણીને લઈને, તેણીને ભરથાર પસંદ કરવા જઈ બેઠા.”

તાંહાં ઠડીયું, કે જેણે એ કીધી હિંમત,
 તેને 'આપવી' જોઈએ, તેની કિંમત.
 સનહ કીધી રૂસતમજીના નામની,
 તેઓને પટેલાઈ આપી ગાંમની.
 એવા તે રૂસતમજી પટેલ થઈ ગયા,
 તું બતલાવ તેવા છે આજે કીયા.

“શીરોળએ પેહલાં તો સરવેની તરફ ટીકી-ટીકી નજર ફેરવતાં, આ સુરા શેઠ રૂસતમ પટેલજી ત્યાં બેઠેલા હતા, તેનાનો હાથ પકડી લીધો. બિચારા અધોર ઉમરના ‘પટેલ સાહેબે’ જોયું, કે આ પીડા ફોકટની ગળે વળગે છે, તેથી તેવણુ તુરતજ ત્યાંથી ઉડી જતા રહ્યા; પણ શીરોળએ તો તે સીવાય ત્યાં બેઠેલા બીજા કાષ્ઠનેજી પરજીવા માટે પસંદ કીધો નહીં. બીજી સાંજે, તેજ મીસાલે તેણીને લેખને બીખાજી શેઠ ત્યાં પાછા આવી બેઠા, પણ રૂસતમ પટેલ તો બીલીકુના મારયા બીલકુલ ત્યાં આવ્યાજ નહીં; ત્યારે ત્યાં બેઠેલાઓમાંથી બીજા કાષ્ઠજી ખાવિંદ પસંદ કરવા, તે બાઈને ફરમાવ્યું, તો સાફ ના પાડી શીરોળ બોલ્યાં કે “કાલવાલાજી શપ્તસની સાથે પરજી.” આવો તે બાઈનો ચાલ જોઈને સઘલા સાહુબોએ મનસુબો કીધો, અને રૂસતમ પટેલ પાસે જઈને તેવણને થણુંક સમજાવી કહ્યું કે, “જ્યારે તે બાઈ તમારી ઉપરજ ખુશી છે, ત્યારે તમે તેની સાથે પરજો, કે જેથી તમારે ત્યાં વસતીવારીનો વધારો થાય.” આવી રીતનું દબાણ સરવે દોસતો તરફથી થયલું જોઈ, શેઠ રૂસતમ પટેલ આ ધરાંની તોખમની શીરોળ સાથે પરજ્યા—અને ઘેર લાવ્યા પછી થોડાજ વેલવારથી રૂસતમ શેઠનીબી ખાતરી થઈ કે, ‘આ બાનુ કોઈ સારાંજ ખાનદાનની, અને ઘેર રાખુ સકરમી ઓરત છે.’ x x x કરવું ખુદાનું એવું થયું, કે તે બાઈએ ચાર ચુનંદા દીકરાઓ જણી, પોતાના ભરથારનું ઉજડ ઘેર વસતીથી ભરપુર કીધું. એ દીકરાઓના નામ નીચે મુજબ હતાં. વડો કાવસજી; બીજા દોરાબજી; ત્રીજા કેપશર; ચોથો ટેમુલજી હતો.”

“પોતાની વૃદ્ધ ઉમરે ચાર દીકરાને જન્મ આપી, મુખ્ય નગરીના આ પેહલવેહલા, સરકારથી નેમાયલા પટેલ, અને ‘ગવરનર,’ રૂસતમ દોરાબ, પોતાની જીંદગી ૯૬ વરસની જાણીએ પુગાડી, રોજ ૨૭, માલ ૬ ઠો, (શેઠ) સાલ ૧૨૩૨ (૫૦) એ મીનોઈ જહાંનમાં કુચ કરી ગયા, અને તેમની માનભરેલી પટેલાઈનો પેહલો પેદરો પુરો થયો.”

શેઠ કાવસજી રૂસતમજી પટેલના મોત ઉપર ‘મુંબઈના
ખહાર’ના લખનારનો વિલાપ.†

જનમ :—૪૦ સં ૧૭૪૪ અથવા ૧૭૪૫. સાલ ૧૧૧૩ અથવા ૧૧૧૪
(૫૦) ના ૧૨ મા મહીનામાં થયેલો અટકલાય છે. (મું ૫૦)

મરણ :—૪૦ સં ૧૭૯૯, તા. ૬ ફી આગસ્ટ. રોજ ૨, માસ ૧૧,
(શે. ૧૧૬૮ (૫૦))

ઉંમર વરસ ૫૫.

“નામ તેનો નાશ, પણ રેહ્યો નેકી ઇયાદ,
જે કરશે જગમા ખુબી, તેજ દીપશે જીયાદ.

જ્યાંનીના પુર ખહાર ઉપર, પટેલાઈ^૩ જેણે ખિલવી,
સુખવાસી જીંદગી તેની, જમે લીધી છીનવી.

૧ :—શેઠ રૂસતમજી દોરાબજી પટેલના વડા દીકરા, કાવસજી રૂસત-
મજી પટેલ. એવણુ પોતાના આપના મરણુ વખતે સુમારે ૧૯ વરસની ઉંમર-
ના હતા. એવણુ કુટુંબના વડા હોવાથી, પોતાના પીતા રૂસતમજી પટેલને
મહેલી વંશપરમપરાની ‘મુંબઈની પટેલાઈ’ ના હક અને એલકાબ, એવણુ-
ને મળ્યા હતા.

(મું ૫૦)

† આ કાવ્ય ‘મુંબઈ ખહાર’ના લખનાર શેઠ રૂસતમજી દોરાબજી પટેલના
મજકુર પુસ્તક માટે રચી તેમા પ્રગટ કીધું હતું. (પ્ર૦)

૨ :—પારસી કામ સાથે એવણે કરેલી નેકી અને ખુબી એટલા
ઉપરથીજ જણાય છે કે—“એવણે થાણા ગાંમમાં ઘણાક પારસીઓને
લાવી વસાવ્યા હતા, તથા તેમના ઉપયોગને મોટે થાણામાં ૪૦ સં
૧૭૮૦ માં એક દોખમું, નસાખાનું તથા દરેમેહર બંધાવ્યાં હતાં.

(પા. ૫૦)

૩ :—૪૦ સં ૧૭૭૪ માં ઇંગ્લેન્ડ સરકારે, મરાઠા સરદાર રઘુ-
નાથ રાવ દાદાસાહેબ પાસેથી જ્યારે થાણું અને વસાઈ લીધાં, ત્યારે તે
જીલ્લાને લગતાં ગાંમો, ચરણી બંદર, મનપેસર, તુરંજી, મઠ, સરવે, મનોરી,
વેસાવું, દાંડા, વાંદરા, કલીઆણી, બીમરડી વિગેરેની પટેલાઈ પણ એવ-
ણુનેજ સોંપી હતી, અને તે એવણુ પોતાના લાઇ શેઠ દોરાબજી રૂસતમજી
પટેલની સાથે ચલાવતા હતા.

૪ :—કાવસજી પટેલે લેહીના ઉપયોગ માટે, હાલમાં જ્યાં પાંજરા-
પોલ છે, ત્યાં એક જીલ્દ મોટો તલાવ બંધાવી ધરમખાતે આપ્યો છે,

અફસોસ તેના મોતને કહીયે, ન થવા દીધો ધરડો,
આ મહતાબ જેવા ચેહરા ઉપર, પાડીયો ગેળી પરદો.

જનમ આપીયો જેને, તે માતા રડતી થઇ,
તેનાજ ગમમાં નવેક વરસ રહીને ચાલી ગઇ.”

જે તલાવ આજે મુ'અમમાં કાવસજી પટેલના તલાવ, (સીં પીં ડેન્ક) તરીકે ઓલખાય છે. એ તલાવ સુમારે ૪૦ સં ૧૭૮૦ માં બંધાવ્યો હતો.

(મું ૫૧૦)

કાટમાં ‘કાવસજી પટેલ સ્મીટ’ ને નામે ઓલખાતો મોહલ્લો પણ એવળુનાજ નામ ઉપરથી છે. મુ'અમમાં મુરખ્ખો કરવાની સહુથી મોટી કેરી, એવજે રોપી હતી, જેથી તે આજ સુધી ‘કાવસજી પટેલના આંખા’ ને નામે ઓલખાય છે.

(૫૧૦ પ્ર૦)

૫ :—ધરાંતી તોખમના નેકબખ્ત શીરોજી બાંનુ, જેણીના સખકતાં પગલાંથી કેહ છે, કે આ પટેલ ખાંદદાન જાહોજલાલી ભરયું થાયું હતું. મરહુમ પટેલ કાવસજીના ચેહરાની ખુશસુરતી વીશે, ગાંમમાં ધણીજ તારીફ ગવાયલી હતી. તેવળુના માતા શીરોજીએ, પોતાના એ વડા દીકરાને ધરાંતી પોશાકથી સંનગારી મેલ્યો હતો, અને તેજ પોશાકમા ચીતારેલી મરહુમની સખી, તેવળુના કુટુંબમાં હજી સુધી સચવાઇ રેહલી સંભલાય છે.

(મું ૫૧૦)

૬ :—પોતાના વડા દીકરાના મરળુના ગમમાં ગીરફતાર થઇ, એટલાં વરસ સુધી દુખી દીલે જીવ્યા પછી, બાનુ શીરોજી ૮૦ વરસની જામીએ પોહચી, ૪૦ સં ૧૮૦૮ ના ફેબ્રુવારી માસની ૧૫ મી તારીખે, રોજ ૧૧, માહ ૫, (શિં) ૧૧૭૭ (૫૦) ને દીને ગુજર પામ્યાં હતાં.

(૫૧૦ પ્ર૦)

શેઠ રૂસતમજી કાવસજી પટેલની^૧ પડતી ઉપર વિલાપ.^૨

જનમ :—૯૦ સં ૧૭૭૭.

મરણ :—૯૦ સં ૧૮૪૩, ૨૭ મી એપ્રિલ. રોજ ૧, માહ ૬ (કં)
૧૨૧૧ (૫૦)

ઉંમર વરસ ૬૫.

“જમાનોનું ચકકર એવુંજ હોયછ,
સુખની પછી દુખ સઘલાંઓ નેયછ.
કુદરતથી સરળયેલી એ છે નિશાંણુ,
કરી લેવી નેધએ, તેમાથી પિછાંણુ.
કેવા હતા દોરાબજી નાનાભાઈ,
મેલવી‘તી રૂસતમે^૩ પટેલાઈ.
હતા તેઓ બેહુ જણ બાપ ‘ને બેટા,
કિરતીમા સદા સમાએલા રહેતા.
આવી‘તી રૂસતમ પર એવી ધમાલ,
મુ‘બઈની એક વાર કરવા સંભાલ.

૧ :—૯૦ સં ૧૬૪૦ માં સુરત પાસેના સુમારી ગાંમમાંથી પોતાના કુટુંબ સાથે, મુ‘બઈમાં પેહલવેહલા દોરાબજી નાનાભાઈ નામના પારસી આવી વસ્યા હતા, અને તે વંખતતા મુ‘બઈના પોરચુગીસ-સતા-વાલાઓના કારણારી તરીકે તેમની નોકરીમાં રેહા હતા. (પાં ૩૦)
તેમના એ રૂસતમજી કાવસજી પટેલ નખીરા થતા હતા.

(૫૦)

૨ :—લખનાર ‘મુ‘બઈનો બાહારના’ રચનાર શેઠ સ્તનજી ફરાંમજી વાછા.

(૫૦)

૩ :—સુમારીથી આવી મુ‘બઈમાં વસેલા પેહલવેહલા પારસી. એવણુના આવ્યા પછીજ મુ‘બઈમાં બીજા પારસી કુટુંબોનો વસ્વાટ ચાલુ થયો હતો.

(પાં ૩૦)

૪ :—દોરાબજી નાનાભાઈના દીકરા, જેવણ મુ‘બઈના પેહલવેહલા પારસી પટેલ નેમાયા હતા.

(પાં ૩૦)

જાજરાના હુબશીઓ ચઢી આવ્યા,
 આ ટાપુ લેવા માટે લશ્કર લાવ્યા.
 જેની સાંમે થયો તો રૂસતમ સુરો,
 બલવંત હુબશીને પડ્યો પુરો.
 લાવી ઉભો સરવે માછીમારોને,
 હરાવીયા હિયાંથી બુલમગારોને.
 મુંબઈને કિલ્લો બચાવી લીધો,^૫
 સંધેસો સુરત^૬ મોકલી દીધો.
 બોલાવ્યા ત્યાંથી અમલદારોને,
 સ્વાધીન કીધો ટાપુ સરદારોને.
 કોઠીદારને સુરતમા થઈ ન્યારે જાન,
 આવીને દીધું રૂસતમને માન.
 બખર્યો પટેલાઈનો સત્તાથી હક,^૭
 જણાયો નથી તેમા જરાએ શક.

તે ઇસવી સોલ સો, ^xને બાનુને સાલ,
 થયાં એક સો એક્યાસી વરસ હાલે.^x

૫ :—મુંબઈને હાસીઓના હાથમાંથી રૂસતમજી પટેલે કેવી રીતે બચાવી લીધું હતું, તેની વિગત રૂસતમજી વિશે આગલ લખેલાં કાવ્યમાં આવી ગઈ છે.

૬ :—એ વખતે મુંબઈનો ટાપુ, સુરત ખાતેની ઇંગ્લેજ કોઠીના અમલ હેઠલ હતો; તેજ ટાપુ હમણા સર્વોપરી સરદારી મેલવીને અસલી સુરત શહેરને પોતાની સંભાલમાં રાખી બેઠેલો આપણુ જોધપે છીયે.

(મુંબઈ બાબતે)
 ૭ :—એવી નાદર સેવાના બદલામાં, મુંબઈની પટેલાઈ એ બાહુર પારસીને ઇંગ્લેજ સરકાર તરફથી મલી હતી.

(પ્ર૦)
 ૮ :—‘મુંબઈનો બાહાર’ નામનું પુસ્તક જ્યારે છપાઈ પ્રગટ થયું, (૪૦ સં ૧૮૭૪ માં) ત્યારે એ બનાવને ૧૮૧ વરસ થયાં હતાં, એમ મરહુમ મીં ૨૦ ફ૦ વાચ્છા લખે છે; પરંતુ આજે ૪૦ સં ૧૯૨૦ માં મુંબઈની પેહલી પટેલાઈ એક પારસીએ મેલવી હતી, તે બનાવને ૨૨૮ વરસ થયાં છે.

(પ્ર૦)

ત્યારથી આ મુ'બઇ રહી છે સલામત,
 નથી પોંહચી કોઇથી કૈંઇથી અલામત.
 પણ દશા તેની દરરોજ ચહડતી રહી,
 હકુમત હીસે છે અંગ્રેજી સહી.
 રહી છે રૂસતમની બાહાદુરી યાદ,
 કિરતીમા નહી કાંઈ કમ યા જીયાદ.
 ભોગવતાંતા સત્તાથી બહોજલાલી,
 તે સાથે સાચવતા નિમકહલાલી.
 તે નોકરી કાંહા તક ચાલુ રહી,
 દોહડ સો વરશ તેમા ગયાં વહી.
 બની તેટલી કીધીંતી ફરજ અદા,
 પણ હિંગામ તેવો ન રેહો સદા.
 બરગસ્તે દાહડો આયો ન્યારે,
 હકુમત ‘ને દોલતથી ગઈ છે ત્યારે.
 બિશ્યાર મિલકત, ‘ને બગીર ખરી,
 તેઓ પાસથી રૂસાઇને છુટી પડી.
 તે સાથ હવું મોટું સફરી વાંહાણું,
 તેથી થઈ ગયું છે કચરઘાણું.
 પણ રેહો છે ધરમનો તલાવ^{૧૦} એક,
 બતાવે છે કાવસજી પટેલનો નેક.
 દરેહુમેહર ‘ને દોખમા થાણા અંદર,^{૧૧}
 દિપતાં રેહાંછ બાણે સુરીય અંદર.

૯:—એવણનું એડમરટન નામનું ૪૫૮ ૮નનું એક મોટું વાહાણ હતું.
 (પા. ૩૦)

૧૦:—મુ'બઇમાં એ તલાવ આજે (C. P. TANK) કાવસજી
 પટેલના તલાવને નામે જાણીતો છે.

(૩૦)

૧૧:—પોતાના પીતાએ પોતાની હજયાતીમાં થાણામાં પારસી
 એને માટે બંધાવેલી અગીઆરી, તેમજ દોખમું, બિશમાર હાલત-
 માં આવી પડેલાં જોઈ, તે બંને પુરાણાં ધારમિક મકાનો નવેસરથી
 બંધાવી થાણાની પારસી અનજુમનના વપરાસ માટે ખુલ્લાં મેલ્યાં હતાં.

દીએ છે પટેલનો મોહલો^{૧૨} સાખશી,
નિશાંણી રહી છે તાંહાંખી ખાસી.

જાંહાં ઘેર એક નાહતું પુરાંણું છે,
દોરાખળ નાનાંભાઈ^{૧૩} સુરાતું છે.

પાછલ તેની મોટી હવેલી^{૧૩} જણાયછ,
તેથી કાવસળ પટેલની ગણાયછ.

જેની આગલ બાંધેલો છે એક કુવો,^{૧૩}
પ્રજાની સગવડને માટે જુવો.

એ પ્રસંગે મુખર્ધ તથા આસપાસના જરથોસ્તીઓને ઇજન કીધેલાં હોવાથી, થાણાના બારાં માહેલી પોતાની સઘલી બંદર બોટો, તેમજ ગાડીઓ, એવણે પોતાને ખરચે પુરી પાડી હતી, અને સરવેના સંતોશ વચ્ચે ખાણીપીણી થઈ હતી.

(મું બા૦)

૧૨ :—કોટમાં આવેલો ‘કાવસળ પટેલ’ સ્મીટ, એજ નેક પારસીના નામની ગવાહી પુરતો આજેખી જણાય છે.

(પ્ર૦)

૧૩ :—આ મશહુર મીલકત, તેમજ તે હવેલી તથા કુવો; એ પટેલ ખાંદાનના સ્થાપકની છવતી ગવાહી પુરતાં દેખાય છે.

(પ્ર૦)

x

x

x

મુખર્ધના પેહલ્લાં પટેલ ખાંદાનની પડતી.

આ માનવંત ગ્રહસ્થની પડતીના બે મુખ્ય કારણ જણાયાં છે. પેહલું કારણ એ હતું, કે એવણના કારભારીઓ ઉપર એવણે પુરતો વિશ્વાસ રાખી, પોતાના કામનો તમામ વહિવટ સોંપેલો હોવાથી, તેઓ તેથી માહિતગાર થાઈ ગયલા હોવાને લીધે, પાછલથી તેઓ માહેલા કોઈ કોઈ શખસો તેમના મક્તાઓની આડે આવવા લાગ્યા હતા, અને તેથી એવણના કામને ધોંકા પુગ્યો હતો.

એ પછી ઇ. સ. ૧૮૨૮ ના જુમ મહીનાની ૧૭ મી તારીખે, એવણને સરકારે ખારની જમીનનું મેહસુલ, તથા મોછીમારોની પાસથી કર ઉઘડાવવાનો જે હક આપ્યો હતો, તે, તે વખતના કલેક્ટરે છીનવી

એવાળી ધરમી ન રહેયા, હીયાં,
કિસ્તી દિપાવીને ગયા તીયાં.
તે જીતતની દુનીયા કેહવાય છે,
જ્યાં ધરમી ને દાતારથી રેહવાય છે.
ત્યાં જીને સુખમા લીધો છે વાસ,
ખુદા તેમના વંશ ઉપર રાખે તપાસ.
જે, પટેલાઈ તેઓની પાસે હોતે,
તો હકુમતમા વડવાની માફક થતે.
પણ તદખીરની આગલ તદખીર નહી,
ધારેલું ગયું અકારત સહી.”

(મું ૧૧૦)

x

x

x

લીધો હતો, કેમકે દિસાચ તપાસતાં, સરકારી વસુલાતના હજારો રૂપીયાં,
એવણુ ઉપર નીકલતા જણાયા હતા, અને તે એવણુ ભરી શક્યા નહી
હતા.

એ કર ઉધડાવવાનો હક પાછો મેલવવા માટે, મરહુમે અનેક વાર
સરકારમાં અરજીઓ કરી હતી, અને એક વાર તો તે હક એવણુ પાંછાળી
મેલવ્યો હતો, પણ અંતે સરકારે તે પાછો છીનવી લેઈ લીધો હતો. એવણુનું
વાંહાણુ ‘એડમસ્ટન’ પણ દરીઆઈ સફરમાં ગરક ગયેલું ફેલવાય છે.

જેવા એ સાહેબ પરહેજગાર, તેવાજ દીનદાર અને ધરમી હતા.
પોતાના અમીરી સ્વભાવને લીધે, ગરીબ તથા તવંગરો, એવણુની
નજરમાં એક સરીખા હતા. પટેલ ખાંદાંન વડા દોરાબજી નાનાભાઈના
વસીલાથી ઉતરી આવીને, તેનાએ મેલવી આપેલી સઘલી જાહોજલાલી,
માઠા ભાયેગે એવણુ પોતાનીજ સાથે લેઈ ગયા, અને તેથી તેમના પરીવારો
માટે ફક્ત પટેલની અટક સીવાય હવે કોઈની તેવી હકુમત આપી રેહલી
જણાતી નથી.

(મું ૧૧૦)

સુરતના કોટવાલ ખાન બહાદુર અરદેશરની કિરતી.

જનમ :—૯૦ સં ૧૭૯૭. (એવળુના જનમની ચોક્કસ તારીખ બરોબર મલતી નથી.)

મરણ :—૯૦ સં ૧૮૫૬. તાં ૨૫ મી ફેબ્રુઆરી. રોજ ૨૩, માહ ૫ (શેન) ૧૨૨૫ (૫૦)

ઉંમર વરસ ૬૦.

ગુણી અરદેશર તે પેહલવાણી હીલનો રે લોલ,
પારખી સુરે જે બહાદુરીના સીલનો રે ,, ૧
ધરવી સત્તરસો સત્તાણુના સાલમા રે ,,
સુરત શેહરમા જનમીયો નેક ફાલમા રે ,, ૨
રૂડું ધનજીશાહ તેના આપનું નામ છે રે ,,
જેનું અસલથીજ નામીયું ખાનદાંન છે રે ,, ૩
આપદાદેથી માનીતા સરકારના રે ,,
ઓહા ભોગવતા આવેલા દરબારના રે ,, ૪

૧ :—ધનજીશાહ અરજેરજી બેહરેમંદખાન. સુરતવાલા મરહુમ ખાનસાહેબ શીરોજશાહ, તથા અરદેશર (કોટવાલ) ના આવા. પોતાના આવા અરજેરજીના મરણ પછી, ૯૦ સં ૧૭૯૧ મા ધનજીશાહને, ઓલપાડ, કરોડ અને વાલોડના 'મામલતદાર' (CHIEF DIVISIONAL OFFICER) તરીકે બ્રિટીશ સરકારે નેમ્યા હતા. ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીએ, ૯૦ સં ૧૮૦૦) મા જ્યારે નવાખ પાસથી સુરત લીધું, ત્યારે ધનજીશાહને સચીન, વાંસડા, માંડવી અને ધરમપોર વીગેરે 'નાહના રાજ્યોના 'નેટીવ-એજન્ટ' તરીકે નેમ્યા હતા. એવળુ પોતા પાછલ બે દીકરાઓ, શીરોજશાહ અને અરદેશરને મુકી ૪૦ વરસની ઉંમરે ૯૦ સં ૧૮૧૦ ના જાનેવારી માસની ૧૬ મી તારીખ ગુજર પામ્યા હતા.

(૬૦ ૬૦ ૬૦ પાં ૧૦)

૨ :—અરદેશરના આપ બપાવા અને વડવા આપદાદેથી દરબારી માન ભોગવતા આવ્યા હતા.

(પાં પ્ર૦)

ખાતા જગીરો મોહટી મોગલ રાજથી રે લોલ,
માનો લોગવતાં સરોપાવ સાજથી રે ” ૫,
ખેટો અરદેશર તે એવી બુનીઆદનો રે ”
પુરો ચાલાક અને બુલંદ મુરાદનો રે ” ૬

૩ :—ધનજીશાહ (અરદેશર કોટવાલના બાવા) ના વડવા, સોરાબજી, દીક્ષીના તે વખતના પાદશાહના અતી વજી માનીતા, અને માનપાન તથા જગીરના ધનામ પામેલા હતા.

(પા૦ પ્ર૦)

એક લાગ્યશાલી બનાવથી તેમના કીસમતનો સીતારો ઝમકી નીકળ્યો હતો. એવું બન્યું, કે ટરકીના મુલતાને દીક્ષીના પાદશાહને એક મોટું ઘડીઆલ બેટ કરેલું હતું, તે બગડી ગયું હતું. વજીકાએ તે બગડેલું ઘડીઆલ દસ્ત કરવાની તજવિજ કીધી, પણ તે ઘડીઆલ કાઢથી સુધરી શક્યું નહીં. દીક્ષીના પાદશાહે પોતાના તાબા હેઠલના રાજ્યોમા, કાઠ બાહોશ ઘડીઆલીને દીક્ષી દરબારે મોકલી આપવાનું ફરમાન જાહેર કીધું. સુરતના નવાબને, શેઠ સોરાબજીની ઘડીઆલ સમારવાના હુન્નરની કુશળતા માટે ખાતરી હોવાથી તે નવાબના ફરમાનની ડાંચે, શેઠ સોરાબજી ૧૭૪૪ ના સાલમા, દીક્ષીના પાદશાહની દરબારે ગયા હતા.

દીક્ષીના પાદશાહે પોતાનું માનીતું ઘડીઆલ સોરાબજીને સમારવા ફરમાવ્યું, અને સોરાબજીએ દીક્ષીના પાદશાહના પુર સતોશ વચ્ચે, તે ઘડીઆલ ચાલતું કરી આપ્યું હતું.

આ બનાવથી દીક્ષીના પાદશાહે, સોરાબજી ઉપર પ્રસન્ન થઈ, તેવજીને ‘નેક સાત ખાન’ નો ખેતાબ આપ્યો હતો. પાદશાહની ખામોશથી સોરાબજી દીક્ષી દરબારમા રેલા હતા, અને ત્યાંના લોકોને ઘડીઆલ સમારવાનો હુન્નર વગર દાંમે તેવજી શીખવી આપ્યો હતો.

એના બદલામા દીક્ષીના પાદશાહે, એવજીના બને દીકરાઓને, ‘ખેહરમંદખાન’ અને ‘તાલેયારખાનના’ ખેતાબ આપ્યા હતા. વળી એ ઉપરાંત, સોરાબજીને સુરતની ‘કરમ-હયુડી’ વસુલ કરવાનો હક આપવા ઉપરાંત, સુરત જીલ્લાના ‘પારચોલ’, ‘ચોરાસી’ અને ‘દબોલી’ પરગણામાં કેટલીક જગીરો પણ બક્ષેસ કરી હતી. શેઠ સોરાબજી ઈ. સં ૧૭૭૨ મા, ૭૫ વરસની ઉંમરે ગુજર પામ્યા હતા.

(કો. ૩૦ ક. ૬ પા. ૧૦)

મોટા ભાઈ તેનો શ્રીરાજશાહ નામનો રે લોલ,
 જાતે દીલાવર 'ને હાકંમી દમાંમનો રે " ૭
 ભારી ભોગવતો જે માનભરી પદવી રે " ૮
 મોટાઈ પામેલો જે ધનામો મેલવી રે " ૯
 જો કે અરદેશર તો ભાઈ હોતો નાધલો રે " ૧૦
 તોખી ચાલાકીમા ન કોઈ તેનો જોડીયો રે " ૧૧
 ઉંચી લીધેલી તેણે બહુ કેળવણી રે " ૧૨
 સાથે અજમાસની કીધેલી મેળવણી રે " ૧૩
 ટુંકી ઉંમરથી ઓધો કોટવાલનો રે " ૧૪
 પામીયો અરદેશર તે શેહરની સંભાલનો રે " ૧૫

૪ :—શ્રીરાજશાહ. અરદેશર કોટવાલના મોટા ભાઈ. એવણુ ઘણાજ હિંમતે પુર, અને બાહુપુર ખવાસના જરથોસ્તી હતા. બ્રિટીશ સરકારની નોકરી વફાદારીથી બળવવા માટે, એવણે પોતાનો જન પોતાની ફરજ બળવતાં આપ્યો હતો.

(પાં ૩૦)

૫ :—શ્રીરાજશાહ, તે વખતના જસટીસ કોની કોરટમાં એક સાધારણ કારકુન તરીકે નોકરી બળવતા હતા. પણ પાછલથી આપ બધે વધી, તેવણુ 'મામલતદાર' ના માન ભરેલા ઓદા ઉપર નેમાયા હતા, અને છેવટે જલ્લા જડજ થયા હતા. એ સધલા ઓદા સરકારના પુર સંતોશ વચ્ચે એવણે ભોગવ્યા હતા. એવણુની સેવાના બદલામાં મુખ્યના ગવરનર આનરેબલ માર્શન્ટ રુટ્વર્ટ એલર્સ્ટને, એક મોટી દરબાર ભરી, એક ઉમદા સરપાવ, અને સુંદર સાજ સાથે એક કિમતી થોડો, તથા ૭ ગાંમડાની, લગભગ રૂ૧૨૦૦૦) ની આમદાનીવાલી જગીર એવણુને બક્ષી હતી. એવણુ ૯૦ સં ૧૮૪૩ ના જુન માસમાં ગુજર પાંખ્યા હતા. એવણુની પાયદસ્ત પ્રસંગે એવણુને એવું તો મોટું માન મળ્યું હતું, કે તેવું માન, આ દેશના કોઈખી દેશીને આજ સુધી મળેલું જણાયું નથી.

(ડો ૬૦ કં ૫૦ પાં ૩૦ તથા પાં ૩૦)

૬ :—અરદેશરના બાવો, ધનજીશાહ બરજોરજી એહરમંદખાન, ૯૦ સં ૧૮૧૦ માં બોહધાન મધે મુસલમાનોને હાથે મારવા ગયા પછી, અરદેશરને ૯૦ સં ૧૮૨૦ માં સુરતના પરાંની કોટવાલી, તથા ૯૦ સં ૧૮૨૧ માં સુરત શેહરની કોટવાલીના ઓદા મળ્યા હતા. એ વખતે અરદેશરની ઉંમર ઘણીજ નાહની, સુમારે ૨૩ વરસની હતી.

(પાં ૩૦)

આગલ એથીબી વખત જાતે વધીયો રે લોલ,
 ઓધે ‘સદર અમીન’ ને તે ચહડીયો રે ,, ૧૨
 તેણે કાંમ બજવીયાં એવી પ્રેરથી રે ,,
 કુલે અઘરીઓ કાપી સુરત શેહરથી રે ,, ૧૩
 તેણે તેજ ચાલાકી વાપડી સાંમટી રે ,,
 ટોળી વીખેરી નાખી સઘલી લાંમટી રે ,, ૧૪
 પોતે તન ઉપર ખેચી ભારી સખતી રે ,,
 શેહરમા આબાદીની કીધી ખુબ ભરતી રે ,, ૧૫
 મુજ કાવતરાંખોરાઓની અસરથી રે ,,
 રધયત ખેચેનીમા રેહતી સદા ડરતી રે ,, ૧૬
 આસેપાસેના ગામેમા છુટારા રે ,,
 જેવા કોળી, ભીલો, ‘ને પીંડારા રે ,, ૧૭

૭ :—અરદેશર કાટવાલને, ઇ. સ. ૧૮૨૩ ના જુલાઈ માસની ૧ લી તારીખે, સુરતના ‘નેટીવ-પ્રીનસિપલ ‘કમીશનર’ નો ઓધો મધ્યો હતો; અને ઇ. સ. ૧૮૪૩ માં એવણના વડા ભાઈ ખાનસાહેબ શ્રીરાઝશાહ ધનજીશાહ ગુજર પામ્યાથી, એવણનને સુરતના ‘પ્રીનસિપલ સદર અમીન’ નો ઓધો મધ્યો હતો.

(પા. ૩૦)

૮ :—અરદેશરની કાટવાલીના વખતમા, સુરત શેહર તથા તેની આસેપાસેના ગામેમા, જે ગરાસીયા, ભીલ, પિંડારા અને ચોરોનો ઉપદ્રવ અત્યંત વધી ગયો હતો, તે એવણની કુનેહ, ચંચલાઈ અને બાહધુરીથી તદ્દન ટલી ગયો હતો, અને લોકો એદેહશત રેહવા લાગ્યાં હતાં. અરદેશરની આવી કિમતી સેવા માટે સરકાર તરફથી તા. ૧૮ મી જાન્યુઆરી ૧૮૨૬ ને દીને. સુરત ખાતેના ઇંગ્લેન્ડ એજન્ટે, એક જાહેર દરખાસ્ત ભરી, એવણને એક ખેલાત, તથા પાલખી ભેટ કીધી હતી. એ ઉપરાંત મુખ્યધના ગવરનર સર જોન માલકમ, ઇ. સ. ૧૮૨૬ માં જ્યારે સુરત ગયો હતો, ત્યારે તેણે ૨૨ મી ડીસેમ્બરે, એક બીજી ભારે દખલ્યાવાલી જાહેર દરખાસ્ત ભરી, એવણને એક કિમતી ખેલાત, તથા ‘ખાન બાહધુર’ નો ખેતાબ, અને સોનેરી સાજ સાથેનો એક ઘોડો, તથા રૂ. ૩૦૦૦ ની વારસીક આવકવાલાંચાર ગામે, જેમા ચોરાશી પરગણાને લગતાં જે, (મોળે બેસતાન, અને સોનારી), તથા ચીખલી પરગણાના જે, (કમખાડા અને પોરી-આંચ), ગામે જાગીર તરીકે ભેટ આપ્યાં હતાં.

(પા. ૩૦)

તેઓ કરતાંતા હંમેશાં હુટ બસતી રે લોલ,	
લોકો હેરાંન હતા તેમના તરાસથી રે	૧૮
તેમજ દરીઆઈ હુટારા, જે ચાંચીઆ રે	૧૯
તે સાથ મલી જઈ ખારવાઓ લાંચીઆ રે	૨૦
હુટે વાહણીની ઉપર બતા માલને રે	૨૧
મુગે મોહડે ખમે લોક તે જાનલને રે	૨૨
હુચ્છાઈ, ખંઢાઈ, લક્ઁગાઈ, જુગારની રે	૨૩
ખુરાઈ ચાહુ હતી ત્યાં ધમ ધુકારથી રે	૨૪
હુટે જાલમો ગરીબોના હકને રે	૨૫
એવા ચોરો, ચંડાલો અને ઠગને રે	૨૬
ખહાદુર અરદેશરે જડમેખથી ટાળીયા રે	૨૭
માલ જાનો રધયતના સંભાળીયા રે	૨૮
કીધી રધયતને દુઃખોમાથી મોકલી રે	૨૯
કોઈથી ચોરાય નહી રાતે ફરતી બોકરી રે	૩૦
સરવે સુવે સુખે ઉઘાડે ખારણે રે	૩૧
ધીસ ફરતો રહે અરદેશર વેશ ધારણે રે	૩૨
ચેતવી રાખેલા સીપાઈઓ ને ડાંડીઆ રે	૩૩
ખાંમી કરતા તેઓ જાતા દંડાયા રે	૩૪
કોઈ ચોર ન છટકી જાય તેના હાથથી રે	૩૫
હુંડા ધુણ રેહતાંતા તેના તાપથી રે	૩૬
કાંમો અધરાં તોડે તે તાલમેલથી રે	૩૭
લોકો અજાયબ થતાં તેના ખેલથી રે	૩૮
અકલ હિકમતમા હતો તે તો એકકો રે	૩૯
ફૂનેહ કળામા થયલો બહુ પકકો રે	૪૦

૬ : — પોતાના કોટવાલ તરીકેના ધંધાની ફરજ બજાવવા માટે, અરદેશર ‘હુપો વેશ’ ધારણ કરી, રાત્રે શહેરના જુદા જુદા ભાગોમાં ફરવા નિકલતા હતા.

તેની બહાધુરી ન્યારી છે કિમતથી રે લોલ,	
બલમ આજેજ હતા તેની હિંમતથી રે	” ૩૦
તેની જેહમંત અને કોશિસને ધન છે રે	”
તેની ખુશી ઉપર કુદરત પરસન છે રે	” ૩૧
ખરેખરી હતી જેમા મરદાંનૂગી રે	”
પુરી ફતેહની જેના પર મેહરખાંનગી રે	” ૩૨
શોભા ફલેરી પામે તેના જોરથી રે	”
લાજે હાકમો તેના તેજ તોરથી રે	” ૩૩
અલકે દાદ ઇનસાફ તેની તલવારથી રે	”
ઉધા પડે ખુની તેના પોકારથી રે	” ૩૪
મજલેસ સંગાર પામે તેના સુખથી રે	”
તે તો ખુશીમા રેહતો રહ્યત સુખથી રે	” ૩૫
સુરત મગરૂર રેહતું તેના નામથી રે	”
મોટાઈ પારસી પામે તેજ દમામથી રે	” ૩૬
તેના શતરૂ હંમેશ ઉધા પડતા રે	”
છુપાં તરકટોમા નહી કદી ફાવતા રે	” ૩૭
રાજા રહ્યત વચ્ચે સુલેહ ખીલવી રે	”
શેહરે મોહટાઈ તેથીજ ભતી મેલવી રે	” ૩૮
મોટા ઓધેદારો મદદ તેની માંગતા રે	”
પુરો પરાક્રમી પુરૂશ તેને માનતા રે	” ૩૯
દેશી રાજા ને સુખા તેને નમતા રે	”
તેના કદમથી ઇજ્જત મોહટી ગણતા રે	” ૪૦
જખરો મેલવી આપીયો રાજ્યને કાએદો રે	”
લોકમા માનીતો કીધો ઇંગલીશ કાએદો રે	” ૪૧
સરકાર બાણીતી થઇ તેના હેસાંનથી રે	”
તેને નવાજ્યો ‘ખાન બહાધુર’ માનથી રે	” ૪૨

૧૦ :—ખાન બહાધુરનો ખેતાબ અરહેશર કાટવાલને આગલ જાણ્યા વ્યા પ્રમાણે ઈ. સં. ૧૮૨૬ મા મલ્યો હતો.

આપીયા સરોપાવ વહી ઘોડા સાથના રે લોલ,
 મોહટી ભગીરો દીધી તેના હાથમા રે „ ૪૩
 પુરો સરકારજ કીધો તેને ચાંન^{૧૧}થી રે „
 પુરી મેલીયો રધયતે, પુરતાં માનથી રે „ ૪૪
 જ્યારે જાય બજારેથી તેની પાલખી રે „
 કુલ્લે રધયત ઉભી થાય દીલોબ્બનથી રે „ ૪૫
 એવી બહાધુરીથી મેલવી મહા કીરતી રે „
 સુરો અરદેશર તે ગીયો છે ગુજરી રે^{૧૨} „ ૪૬
 ઇસવી અદાર સો 'ને છપ્પનના સનમા રે „
 ગયા અરદેશર તે બેહસ્ત ચમનમા રે „ ૪૭
 તેની જગા, પુરાતી નથી કોઇથી રે „
 શોભા અરદેશરના નામને આપી બેઠતી રે „ ૪૮
 હિન્દી બહાધુર^{૧૩} પારસીમા તે છે પેહલ્લો રે „
 તેનો ઉપકારી છે આખો સુરત જીલ્લો રે „ ૪૯

૧૧ :—સુરત ખાતેના જુડીશિયલ કમીશનર મી० જેમ્સ સધર-
 લેન્ડ, મુ'અબની સરકાર તરફથી એક જાહેર સભા ભરી, શેઠ અરદેશર
 ધનજીશાહ બાહધુરને નામદાર ગવરનર સર જેન માલકમે, જે સોનાનો
 ચાંદ મોકલવાની ઇચ્છા દરશાવી હતી, તે ચાંદ આપવાની ક્રિયા, તા०
 ૧૪ મી ડીસેમ્બર ૧૮૩૦ ને દીને કીધી હતી. એ પ્રસંગે રૈયત તરફનું
 એક માન પત્ર પણ એવજીની કોટવાલીની સીકતમા લખેલું, સુરતના નગર-
 શેઠે, મી० સધરલેન્ડના હાથમાં આપ્યું, તે દરબારમાં વચ્ચવ્યામાં આવ્યું
 હતું, જેમાં લખેલું હતું કે :—“ એવજીની કોટવાલીના વખતમા, અમે
 સુરતની રધયત રાતના ઉંઘાડાં બારણા મેલીને રહીએ છીએ, અને ચોરોની
 કસ્ટી દેહશત રેહતી નથી, વિગેરે.” (પા० પ્ર०)

x

x

x

૧૨ :—અરદેશર ધનજીશાહ બાહધુર. ગુજર પામ્યા. ઉંમર વરસ
 ૬૦). રોજ ૨૩, માહ/૫, (શે०) ૧૨૨૫ (૫૦) તા० ૨૫ મી ફેબ્રુવારી
 ૧૮૫૬. એવજી પોતાની કોટવાલીનો આધ્ધો ૪૦ સં ૧૮૪૬ માં છોડી,
 પેનશન લીધું હતું, અને એકાંત જીંદગી ગુજરતા હતા. એવજીની બહા-
 ધુરી અને હિંમતના કામો એક કહાણી સમાન થઈ ગયાં છે. (પ્ર०)

૧૩ :—હિન્દુસ્થાનમાં ઇંગ્લેન્ડ સરકાર તરફથી 'ખાન બાહધુર' નો
 ખેતાબ, પેહલવેલ્લો આ બાહધુર પારસીનેજ મલ્યો હતો, એમ આ
 કાવ્ય રચનારની મતલબ માલમ પડે છે. (પ્ર०)

એ કે વેલો નથી બાકી તેનો જગમા રે લોલ,
તોથી નામ તે સચવાશે કિરતી ઢગમા રે „ ૫૦
તેના યગલાં વન સુરત રાંડી-રાંડ છે રે „
તેના નામ ઉપર ‘પુરશેદ’^{૧૪} કુરબાન છે રે. „ ૫૧

૧૪ :—‘પુરશેદ’—આ કાવ્યના રચનાર મી० ખરશેદજી અમનજી ફરાંમરોજનો તખલ્લુસ.

(૫૦)

સુરતના ખાનખાહાદુર^૧ અરદેશર કેહવાલની કિરતી.

જનમ :—૯૦ સં ૧૭૯૭ (એવણુના જનમની ચોકસ નોંધ મળતી નથી, પણ ૧૭૯૭ માં જનમ થયો હતો, એમ નફી જણાયું છે.)

મરણ :—૯૦ સં ૧૮૫૬. તા० ૨૫ મી ફેબ્રુઆરી. રોજ ૨૩, માહ ૫, (શિં) ૧૨૨૫ (૫૦)

ઉંમર વરસ ૬૦.

કે ધનજીશાહનો^૨ છોકરો તે—અરદેશર કેહવાએરે.

પીરોશાનો^૩ નાથલો લાઈ—અરદેશર કેહવાએરે—

અરદેશર અલખેલો.

ભલું ભલું રે તાઈ નામ—

અરદેશર અલખેલો.

૧ :—આ સુરવીર પારસી અરદેશરનો જનમ સુરતમાં ૯૦ સં ૧૭૯૭ માં થયો હતો. એવંના આપના બપાવ નેકસાત ખાંનનો ખેતાબ, દીલ્હીના પાદશાહ અકબર તરફથી ધરાવતા હતા. આ આહાદુર પારસીની દલેરીની નોંધ, સરકારી દફતરે નોંધાઈ હતી. (૫૦)

૨ :—ધનજીશાહ અરબેરજી બેહરેમદખાંન. તે અરદેશર ધનજીશાહ આહાદુરના બાપા. પોતાના આપના મરણ બાદ, ધનજીશાહને ૯૦ સં ૧૭૯૧ માં ઓલપાડ, કરોડ અને વાલોદ ગામોની મામલતદારીના ઓહા મળ્યા હતા. એ ઉપરાંત, ૯૦ સં ૧૮૦૦ માં જ્યારે સુરત સેહર, ઇસ્ટ ઇન્ડીઆ (કુરનોઠ ધાલ.)

[જુઓ નોંધ નંબર ૩ પાને ૪૧ એ સારૂ થાય છે.]

(પાને ૩૬ મેથી કુટનોટ ચાલુ.)

કંપનીએ નવાળ પાસેથી લીધું, ત્યારે તેની આસપાસના સચીન, વાંસડા, માંડવી, ધરમપોર વગેરે નાહના રાજ્યોના ઇંગ્લેન્ડ સરકારના “નેટીવ-એજન્ટ” તરીકે એવણુને નેમ્યા હતા. એ ઓઢાઓ એવણુ ધણીજ આહોશીથી ચલાવ્યા હતા. અને પોતાના ઓઢાની ફરજે બળવેતાંજ એવણુ માર્યા ગયા હતા. તે એમ, કે સુરતથી પંદર માઇલ દુર, બોધાં નામના માંડવીના રાજને હસ્તકના એક ગાંમમા (ઈ.સ. ૧૮૧૦) અબદુલ રહમાન નામનો એક ફકીર બાહેર નિકલી આવ્યો, કે :—

“મને ખુદાએ મોકલ્યો છે; અને હવે આખી દુનિયામા મુસલમાની ધરમ “ફેલાવવાનો વખત આવ્યો છે.” આથી ત્યાં વસનારા સઘલા હોરાઓ અને ખીજા મુસલમાનો તેની સાથે મલી ગયા, - અને માંડવીમા મોટું બંદ મચાવી મુકયુ, તથા ઘણાક હિન્દુઓને મારી નાખ્યા. ત્યાર બાદ ૧૭ મી જાનેવારી ૧૮૧૦ ને દીને, તેણે સુરતમા એક જાહેરનામુ કાઢી ત્યાંની રખતને, તથા ઇંગ્લેન્ડ અમલદારોને દખરાવ્યા, કે :—

“દુનિયાની આખેરીનો ઇમામ મેદી પેગંબર હવે જાહેર થયો છે. તેથી “અધાઓ ઇસલામી દીન કબુલ રાખો, નહિ તો શેહર છોડી જવો, “અથવા તો લડવાને તઇયાર થવો.” સુરતના મુસલમાનો પણ આએ પેગામથી તે ફકીરની તરફેણમા ઘણા ઉસફેરાયા, અને આખા શેહરમા ગંભીરતા ચાલ્યો. આથી સુરતના ચીફ મી. ક્રોએ, કરનલ ક્રાઇની સાથે મસલત કરી, પેલા ફકીરને એકદમ પકડવાનો રાતોરાત કેપ્ટન કનિંગ્હામ, અને એવણુ (એટલે) શેફ ધનજીશાહ તથા ખીજા પેહરેગીરો અને થોડે સવારોની બે નાહની ટુકડીઓ, બોધાં ઉપર થેરો નાખવાને મોકલી. તેઓ સહવારના પોહોરમા ત્યાં જઈ પોહ્યા, અને તૈ ફકીર એક મસીદ-મા હતો, ત્યાં ગયા. તેઓમા સર્વની પેહલા ધનજીશાહ ચાલતા હતા, અને તેવણેજ બાહદુરીથી તે ફકીરને શરણુ થવાને કેહ્યું. તેજ વખતે, તેવણુ ઉપર (ધનજીશાહ ઉપર) અનુની મુસલમાનો ઉતરી પડ્યા, અને તલ-વારથી તેવણુના ટુકડે ટુકડા કરી નાખ્યા. આથી કેપ્ટન કનિંગ્હામ, તથા ઇંગ્લેન્ડ થોડે સવારોએ જોશમા આવી, મુસલમાનો ઉપર એકદમ હલ્લો કર્યો, અને ઘણા મુસલમાનોને મારી નાખ્યા. ફકીર અબદુલ રહમાન ધાએલ થયથી એક લોહારની ઝુપડીમાં સંતાઇ ગયો હતો, તેને પણ સોધી કાઢી તુરત કતલ કર્યો, અને એ રીતે તે બખેડનું સેવટ આવ્યું. - શેફ ધનજીશાહના માર્યા જવાથી ઇંગ્લેન્ડ સત્તાવાલાઓ ઘણા દલગીર થયા

(કુટનોટ ચાલુ.)

(પાને ૪૦ મેથા ફુનોટ ચોહ.)

હતા, અને તેવણુની વીધવા બાદ જીવીઆઈને, તેમની હૈયાતી સુધી દર વરશે ૩૦ ૩૦૦૦) તું પેનશન સરકાર તરફથી આપવાનો અદ્દાબસ્ત કીધો હતો. ધનજીશાહ ૪૦ વરશની ભર જવાંન ઉંમરે તા. ૧૬ મી જાનેવારી ૧૭૦૦ સ. ૧૮૧૦ ને દીને ગુજર પામ્યા હતા. (પા. ૩૦)

૩ :—શીરોજશાહ ધનજીશાહ બેહરેમંદખાંન; તે અરદેશરના મોટા ભાઈ. એવણુના બાવા બોધાંનમાં કતલ થયા પછી સુરતના ચીફ મી. ક્રોએ, એ બંને ભાઈઓને પ્રથમ ત્યાંની અદાલતમાં એક કલાકની જગ્યા આપી હતી. પોતાની જાતી હુશીઆરી અને અપલાધથી એવણુ, પાછલથી મુબ્બના ગવરનરના સુરત જીલ્લાને લગતાં ગામો, વાંસડા, ધરમપોર વિગેરેના “નેટીવ એજન્ટ” તરીકે નેમાયા હતા. (૩૦)

એવણુ માટે શેઠ ડાસાભાઈ ફરાંમજી કરાકાની History of The Parsis માં નિચે પ્રમાણે નોંધ લેવાઈ છે.

“ x x x These services were well requited by the authorities of the Presidency, who, in the person of the Governor, the Honourable Mountstuart Elphinstone, accorded him the honour of a public darbar, at which, in addition to the gift of a costly dress, he was presented with a substantial “jaghir” consisting of half a dozen villages, producing a gross annual income of Rs. 12,000.” (ડા. ૩૦ ૩૦ પા. ૧૦)

એવણુની કિમતી નોકરીને માટે મુબ્બના ગવરનર એલ્ફીન્સ્ટનના હુકમથી, સુરતના જજ મી. રોમરે, તા. ૬ મી ઓક્ટોબર ૧૮૨૨ ને દીને, એક દરબાર ભરી, સરકાર તરફથી એવણુને ‘બેલાત’ તથા ‘જગીર’ તરીકે ૭ ગામો, જેમાં ચેરાશીના ત્રણ ગામો, અને ચીકલીના ત્રણ ગામો, કે જેમની વારસિક પેદાસ ૩૦, ૧૨૦૦૦ ની હતી, તે અક્ષેસ આપ્યાં હતાં. તેમજ વાંસડાના રાજા તરફથી ૩૦, ૬૦૦૦) ની વારસિક પેદાસ વાલું ‘વાંદરવેલા’ નામે ગાંમ, તથા માંડવીના રાજા તરફથી ‘કમલાપોર’ ગાંમ એવણુને ભેટ મળ્યાં હતાં, ૬૦ સ. ૧૮૨૫ માં એવણુને સુરત જીલ્લાના ‘પ્રીન્સિપલ’ સદર અમીનનો, તથા ૬૦ સ. ૧૮૩૨ માં ત્યાંના ‘નેટીવ-જજનો’ આપ્યા એવણુને મળ્યા હતા, તે પોતાના મરણુ તક

(ફુનોટ ચોહ.)

ઇસવી સને સતર સો કહીએ—સત્તાનું માં જનમ થાએરે.

સુરત શેહેરમાં જનમ થયો—પનોતો પારને કેહવાએ—અરં અલં
નવ ખંડમે તાડું નામ— અરં અલં

પુનેનો હાકમ કાગજ મોકલે—અરદેશર રાજા તમે થાવ રે;

કો સાહેબેના કેહયું—એના બાવાજીનાં નામ કેમ જાએ—અરં અલં
ભલું ભલું રે તાડું નામ— અરં અલં

(પાને ૪૧ મેથી કુદનોટ ચાલુ.)

પુર જાહોજલાલથી જાગ્યો હતો. સુરત મધે કનપીડને નાકેનું કદમીનું પુરાતન આદરાંન, ઘણું જીનું થયાથી, તે એવણે ૬૦ સં ૧૮૨૩ માં પોતાને ખરચે નવેસરથી બંધાવ્યું હતું. (પાં પ્ર૦)

એવણું જ્યારે ગુજર પામ્યા, (તાં ૨૦ મી જીન ૧૮૪૩; રોજ ૨૫, માહ ૧૦ (કદમી) ૧૨૧૨ યઝ્દેઝરદી) ત્યારે તેવનના રવાનને અવલમંજલ પોહચાડવા લઈ જતી વખતે, સાથે ગયલી મિજલસનો એહવાલ, જે તાં ૨૮ મી જીન ૧૮૪૩ ના મુબંઈના આબુકમા છપાયેલો, જે પારસી પ્રકાશમાં નોંધાયેલો છે, તે અતરે ઉતારવા જોગ છે :—

“શીરોઝશાહની પાયદસ્ત, અપોરના બાર કલાકે કાહડી, તેમાં સુરતના દસતુરો, દાવરો તથા અકાબરો, અને નાધલાં મોટાં મલીને આસરે ૧૫૦૦) થી વધારે માનસ હતું, તે લોકો હરોલમાં ચાલતા હતા. તેમની પછવાડે અદાલતનો રેસાલો, તેમાં કાજી, મુફતી, નાજર, અમીન, વકીલ અને કારબારીઓ, તથા સર સીપાઈ મલીને આસરે ૨૦૦) માનસ હતાં—તેમની પછવાડે ધરમપોરના રાજા તથા તેના ૪૦૦) સવારો, તથા રેસાલો હતો. તેની પછવાડે મરહુમ નવાબનો રેસાલો, તેના દીવાન મીરજાં મેહમદ અલીબેગખાનની સરદારી હેઠલ હતો. તેની પછવાડે હિન્દુ મહાજન તથા શરફી, તથા સાહુકારો, તથા મુસલમાનની જમાતના તમામ ખાસોઆમો, તથા અરમાની અને મોગલ, તથા ચાહુદીઓ વગેરે આસરે ૩૦૦૦) માનસો હતા. એ સઘલાની પછવાડે, કાલી તથા ખેકુતો, જોઓનો ખારો સરદાર શીરોઝશાહ હતો, તે ટોણું હતું. એ સઘલા લોકો સલાવતપુરાની શીરોઝશાહની વાડીથી, તે છેક દોખમાં સુધી શીરોઝશાહની જોહાનની પછવાડે ચાલતા હતા.” (પાં પ્ર૦)

કો સાહેબને પીરશા બેહુ—અરદેશસ્તે મલવાને જાએ રે.
અરદેશર ઉઠી કરીને—બેહુને સલામ થાએ—અર૦ અલ૦
નવ ખંડમે તાહાઈ નામ— અર૦ અલ૦
તમે બાવાણી કોટવાલી લેઓ— અર૦ અલ૦

અરદેશરની સાથે કંઈ, સો, સો, સીપાઈ લીધા રે,
શાથે પોહરેગીરખી લીધા— અર૦ અલ૦

નવ ખંડમે તાહાઈ નામ— અર૦ અલ૦

રાત પરેને દીવા મેલે—કાગજ વાંચી જાએ રે,
પુના શેહરમે તમે આવો—અહીંનાં કોટવાલ થાઓ—અર૦ અલ૦
લહું લહું રે તાઈ નામ— અર૦ અલ૦

પુના ગામનો કોટવાલ થાઉ—મારી ‘સુરત’ ખોરવાઈ જાએ રે.

મારાં ધનજીશાના નામ કેમ જાએ— અર૦ અલ૦

નવ ખંડમે રાખું નામ— અર૦ અલ૦

આએ તમારો બોલ ‘ને હમારો બોલ—બેહુ જનમ

જનમારો રાખો ખુશી રે.

મને ધનજીશાહની આપો તમે ખુરસી— અર૦ અલ૦

લહું લહું રે તાઈ નામ— અર૦ અલ૦

મારા ધનજીશાનું નામ કેમ જાએ— અર૦ અલ૦

આએ સહવાર પરે ને બે પટુવા બોલાવો રે.

મારા ધનજીશાની કોટવાલી આપો— અર૦ અલ૦

આએ સહવાર પરેને બે બુલધ્યા બોલાવો રે.

મારાં બાવાણી હાકમાઈ આપો— અર૦ અલ૦

લહું લહું રે તાઈ નામ— અર૦ અલ૦

આએ સહવાર પરેને બે બેરીસાં બોલાવો રે.

તમે, સુરત જોવાઓ— અર૦ અલ૦

મહને સરપાવ અપાવો— અર૦ અલ૦

જરીની આપી તુંને પાલખી ‘ને—જરડાસી આપી

તુંને પાગરી રે.

તુંને આપેઓ પાલશાહી ચાંદ— અર૦ અલ૦

તો રાખીઆ બાવાણના નામ— અર૦ અલ૦

સરકારમેથી સરપાવ લઈને—એક બઝારમા જાએ રે,
એકમે સહુ લોકો બોલેઆ—બાવાજીની હાકમાઈ

લાઆ—અરં અલં

નવ ખંડમે તાહાડું નામ—

અરં અલં

સઘલા સરપાવ લઈ કરીને—નાનાવટમે આયા રે.

નાનાવટીઓ એમ કરી બોલે—બાવાજીની કોટવાલી

લાયા—અરં અલં

નવ ખંડમે તાહાડું નામ—

અરં અલં

સઘલા સરપાવ લઈ કરીને—ચવટાને નાકે જાએ રે.

ચહુવટેના પસતાગીઆ બોલે—અરદેશર કોટવાલ

થયા—અરં અલં

તમે પાદશાઈ^૫ ચાંદ લાયા—

અરં અલં

સઘલા સરપાવ લઈ કરીને—મોદીજીને ખારને આયારે.

ખીજ મોદીજીએ સરપાવ આપ્યા—

અરં અલં

૪ :—તાં ૬ મી અક્ટોબર ૧૮૨૨ ને દીને, નામદાર કંમપની સરકારના હુકમથી સુરતના જજ મીં રોમરે એક મોટી દરબાર ભરી, ખાંનસાહેબ શીરોઝશાહ અને અરદેસર ધનજીશાહને તેઓએ સરકારની બળ-વેલી કીમતી સેવાના બદલામા, એક ‘બેલાત’ તથા ‘જગીર’ બેટ આપી હતી x x x. એ પછી મીં રોમરે શેઠ અરદેશરને પણ એક સરપાવ તથા સાળેદાર ઘોડો બક્ષેસ આપ્યો, અને દરબાર ખલાસ થઈ નીચે પ્રમાણેની સવારી સાથે અને લાઇઓને તેમને ઘેર વિદાય કરી આવ્યા :—

“ પ્રથમમા નવાબનો રસાલો, તથા હાથી ;

તે પછવાડે અદાલતનો રસાલો ;

તેમની પછવાડે ગાડના આસરે ૨૦૦) સિપાઇઓ ;

તેની પછવાડે સદર અદાલતનો રસાલો ;

તે બાદ મીં રોમર તથા કલેક્ટર અને તેમનો રસાલો ;

તેમની પાછલ સરવે ચાંબદારો મોટે અવાજે પોકાર મારતા,

અને સવેથી છેલ્લે શેઠ શીરોઝશાહ પાલખીમા સવાર.” (પાં ૩૦)

૫ :—અરદેશરને તેવજીની બાહધુરીના કામોની પ્રસંશા તરીકે, ઇ. સં ૧૮૩૦ ના ડીસેમ્બર માસની ૧૪ તારીખે, સુરત ખાતેના જુડીશ્યલ કમીશનર મીં જેમ્સ સધરલેન્ડે, મુબઈની સરકારે તરફથી એક જાહેર

સઘલા સરપાવ લઈ કરીને—બાવાજીને બારને આચારે.

તારી માએ ‘ને બેઠેન વધાવે—

અર૦ અલ૦

તમે બાવાજીની કોટવાલી લાયા—

અર૦ અલ૦

સઘલા સરપાવ લઈ ઘેરમે આવી—ઢાંડીઆને આપી

પાઘડી રે.

તારા સીપાઈઓને—દગલા ‘ને દોતી—

અર૦ અલ૦

લહું લહું રે તાડું નામ—

અર૦ અલ૦

ગોઘપરેના જમાદારને—કોસ’બાની પાઘડી રે.

રાત પરે ‘ને ધીસમા ફરે—બારણે મારે લાકડી—અર૦ અલ૦

અરદેશરના કાનમે કઈ—લાંબા લસનીઆ મોતી’ રે.

સરવે લોકોના ઇનસાફ કરે—ઘેરમે બેઠક મોટી—અર૦ અલ૦

રાત પડેને તું ધીસમા ફરે—દીવસે ઇનસાફ થાય રે,

તારા ઢાંડીઆ ને સીપાઈઓ ઘેરે—

અર૦ અલ૦

લહું લહું રે તાડું નામ—

અર૦ અલ૦

દરબાર ભરી, મુંબઈના ગવર્નર ‘સર જૉન માલકમે, જે સોનાનો ચાંદ મોકલવા ગયે વરશે કહું હતું, તે ચાંદ અરદેશર કોટવાલને આપવાની ક્રિયા કાઢી હતી. x x x એ પછી રૈયત તરફનું એક માનપત્ર, એવજીની કોટવાલીની સિફતમા લખેલું, સુરતના નગરશેડે, મી૦ સધર લૅન્ડના હાથમા આવ્યું, તે દરબારમા વાંચવામા આવ્યું, જેમા લખેલું હતું, કે એવજીની કોટવાલીના વખતમા, અમે સુરતની રૈયત “રાતના ઉઘાડાં બારણાં મેલીને મેલીને રહીએ છીએ, અને ચોરોની કસ્ટી દેહસ્ત રેહતી નથી,” વિગેરે. x x x એ પછી શેઠ અરદેશરને એક સવારીના આકારમા, તેમને ઘેર સર્વે લોકો વિદાય કરી આવ્યા હતા. (પા૦ પ્ર૦)

મજકુર ચાંદ ઉપર નીચલો લેખ કોટરેલો છે :—

This Medal is presented to Ardesher Dhunjishah Bahadoor, Kotwal of Surat, in token of the high sense entertained by the Bombay Government of the diligence and fidelity with which he has performed his public duties both as an officer of police and in other Capacities.” *First January 1830.*

૬ તે વખતે અરદેશર કાંતમા મોતીની બાલી પેહરતા હતા, તે માટે આ ઇશારો છે. (પ્ર૦)

અરદેશરની બેથક આગલ—બેડે મેલાવી ખુરસી રે.
 તેમાં સો સો મેહિતા 'ને મુનશી—અર૦ અલ૦
 તમે રાખેઆ બાવાજીનાં નામ—અર૦ અલ૦
 અરદેશરને માથે કંઈ—વાકી કનઈઆની તોપી^૭ રે.
 તીસ વરસની ઉમર નાહાની—અકલ છે ઘણી મોટી—અર૦ અલ૦
 નવ ખંડમે રાખીઆં નામ—અર૦ અલ૦
 આચ્છે અરદેશર ને કો સાચ્છે—બેસીને વાતો થાચ્છે રે.
 ખાર ભાગરનાં કોટો ભાંજી—રસતા મોહુટા થાચ્છે—અર૦ અલ૦
 તેથી માંણીતો કેહવાચ્છે—અર૦ અલ૦
 ખારા ખખોચીઆ ખની કરીને—રસતા કીધા સારા રે.
 અરદેશરને હાથે કંઈ વીટી વેલ 'ને વારા—અર૦ અલ૦
 તમે બાવાજીના રાખેઆ નામ—અર૦ અલ૦
 ફરીએ ફરીએ દાંદીઆઓ ફરે—ગલી ગલીએ ચોકી રે.
 તાહારા ચક્કલે ચક્કલે સીપાઈ—અર૦ અલ૦
 ભલું ભલું રે તારું નામ—અર૦ અલ૦
 ઘરડાં બોખાં નાલ્લાં મોહોટાં—સહુ દીએ તુને દુવા રે.
 બેહેરાં, બોખાં એમ કરી બોલે—તાહારા લાખા ઉવા—અર૦ અલ૦
 ભલું ભલું રે તારું નામ—અર૦ અલ૦
 બાઈબાઈ માચ્છેની કુખે તુ સખી નીવરીઓ પુત રે.
 રસતા બાંધી સારા કીધા—રઈઅતને દીધા સુખ—અર૦ અલ૦
 તમે સારા કીધા કામ—અર૦ અલ૦
 તુને પાદશાહી મલેઓ ચાંદ—અર૦ અલ૦
 રૂશતમપરામે આગ લાગી—તાહાં પાણી પોહચારે રે.
 અરદેશરના ખુબા ચાલેઆ—આગ હોલાઈ જાચ્છે—અર૦ અલ૦
 તેથી માંણીતો કેહવાચ્છે—અર૦ અલ૦

૭ :—'તે વખતે વાંકી ટોપી પેહડવાનો પુલીસ અમલદારોનો રેવાજ હોવાથી, અરદેશર કોટવાલ વાંકી ટોપી પેહડતા હતા, તે વીશે આ ઇશારો કરેલો લાગે છે. (પ્ર૦)

૮ :—આ કાવ્ય જોડનારે અરદેશર કોટવાલની સંપુર્ણ કિર્તી વર્ણવી નથી, એ દલગીરી છે. રસતપરાની આગ માટે દુકમાજ ઇશારો કીધો છે, પણ ઇ૦ સ૦ ૧૮૩૭ માં, સુરત જે લયંકાર આમથી તારાજ

શેહરમા રેલ આવી—અરદેશરે ધરમ કીધા રે.	
તાહાં હોડીઓ મેલાએ—	અર૦ અલ૦
તાહાં ધાનીઓ ભુજાએ—	અર૦ અલ૦
સહુને ખબુર કોપરાં વેહ્યાએ—	અર૦ અલ૦
તે તો ગરીબોના છોકરાંઓ ખાએ—	અર૦ અલ૦
ચાર દાહાડા વેર અદાલતનો—હાકમ ભુખો રહ્યો રે.	
તેના ખાનાળી પોહ્યારે રે—	અર૦ અલ૦
તેથી માણીતો કેહવાએ—	અર૦ અલ૦
તાહાં પ્રાંહામને ખેઠા ખાએ—	અર૦ અલ૦
તાહાં ખુટીઓ ડટાએ—	અર૦ અલ૦
તેના પાણીઓ મપાએ—	અર૦ અલ૦
સાત દાહુડે રેલ ઉતરી—પ્રાંહામને સરપાવળાએ રે.	
કંઈ બેસપતવારને દાહુરે—અરદેશરને સરપાવળાએ—	અર૦ અલ૦

અને લગભગ ફના થઈ ગયું હતું, અને તે પ્રસંગે શેહ અરદેશરે મેત્રવેલી રૈયત અને સરકારની પ્રશંસા માટે કાંઈખી ઇશારો કીધો નથી. “આ આગથી હળતો લોકોને શેહરમા રેલવાનો ઠાગ નહી હોવાથી, તેઓ આસપાસના ગામોમા જઈ વસ્યાં, અને જેઓ શેહરમા ભુખે મરવા લાગ્યાં, તેઓને તુરત વેળા, શેકો ખમનજી મંનચેરજી ભાવનગરી, મેરવાનજી હોં ફરેજરવાલા, મસહુમ શેહ અરજેરજી રતનજી એટીના પુત્રો, અને ખાન સાહેબ અરદેશર ધનજીશાહ બાહદુર વિગેરેએ કેટલાક દીવસો સુધી ખોરાકી, તથા તદ્દન લાચારોને વસો પુરાં પાડ્યાં હતાં.” (પા. ૩૦)

૬:—તારીખ ૨૧ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૨૨ ને દીને પુસ્કલ વરસાદ પડવાથી, સુરત તથા ભરૂચમા, તેમજ તેની આસપાસના ગામોમા મોટી રેલ આવી હતી, જે “માહા જગત રેલ” ને નામે આજ સુધી જાણાય છે. ૨૧ મી સપ્ટેમ્બરે સુરતમા પાંણી ચહડી વલ્યાં હતાં, અને ત્યાંના ૧૨ દરવાજા ભધેથી ૧૧ દરવાજા રેલના પાણીથી ભરાઈ ગયા હતા, અને ફક્ત સમયદપરાની લાગલનો એક દરવાજો સંલંબત રેહ્યો હતો. સુરતનાં પરાંના ઘણાં લોક આ રેલમા ધસડાઈ જતે, પણ ત્યાંના કોટવાલ ખાન સાહેબ અરદેશર ધનજીશાહ છ દીવસ અને રાત ભારે મેહનત અને ખરચ કરી, ખુદ પોતે સમયદપુરી લાગલ આગલ ખેસીને ઠેકાણે ઠેકાણે મછવા મોકલવી, હળતો આદમી ડુખી જતાં બચાવ્યાં, તથા તેમને ખોરાક પાંણી પોહ્યતો કીધો હતો. (પા. ૩૦)

તમે બાવાજીના રાખેઆ નામ—	અર૦ અલ૦
લલું લલું રે તારૂં નામ—	અર૦ અલ૦
અરદેશરના સીપાઇઓ કંઈ—મોહટાને બોલ બાલા રે.	
તારા સીપાઇઓને સેલા પાધરી જોર—	અર૦ અલ૦
તારા જમાદારને કંમરખંન શીઆલ—	અર૦ અલ૦
તારા જમાદારો—ખુશી ધણા થાયે—	અર૦ અલ૦
તારી ચાકરીમો હાજર થાયે—	અર૦ અલ૦

x
 ઓ અરદેશર સુરત શેહરમા—તાહારો દર છે ભારી.
 તારી રગુનાથપરામે—વારી છે.
 તે વારીની શોભા—ઘણી સારી છે.
 કુલ ફલાદી ને મેવા ભારી છે રે—ઓ અરદેશર, સુરત
 શેહરમા—તાહારો દર છે ભારી.

તારી વારીમો—મીઠા કુવા.
 પેલી પાણીઆરી લોક—તુંને દીએ દુવા.
 તારા લાખા હોજો આઈસ ઉવા રે—ઓ અરદેશર સુરત
 શેહરમા—તારો દર છે ભારી.

તારી વારીમો આંખા—ઘણા મોટા છે.
 તારા સીપાઇઓના હાથમે—સોટા છે.
 કંઈ સીપાઇ ભીલ કરતા મોટા છે રે—ઓ અરદેશર સુરત
 શેહરમા—તારો દર છે ભારી.

તું રાત પરને—ધીસમા ફરે,
 તું દીસ પરને ધનશાફ કરે.
 તારા સીપાઇઓ તુંથી ધણા દરે રે—ઓ અરદેશર સુરત
 શેહરમા—તારો દર છે ભારી.

ઓ અરદેશર સુરત શેહરમા તારો દર છે ભારી.

તું તહરે તહરેનો દરેસ^૧ બદલે છે.

તું રાતના કોટની—સફીલે ફરે છે.

૧૦ :—અરદેશર કોટવાલ પોતાના ઓધ્ધાની ફરજ બજાવવા માટે, ગુનેહગારોને પકડ્યા, તરેલવાર 'વેશ' બદલવામાં ધણાજ કુશલ કેલવાતા હતા. (૩૦)

તું બીલ સાથે વાત કેવી કરે છે રે—ઓ અરદેશર, સુરત
શેહરમો—તાહારો દર છે ભારી.

ઓ અરદેશર સુરત શેહરમો તારો દર છે ભારી.

તું મધ રાતે ઘીસમા—ફરવા બગ્ગે છે.

તારા ઢાંડીઆ લોકને—જગાવે છે.

તું સીપાઇઓનો વેશ ફેવા લાવે છે રે—ઓ અરદેશર, સુરત
શેહરમો—તાહારો દર છે ભારી.

ઓ અરદેશર સુરત શેહરમો તારો દર છે ભારી.

તું સીપાઇઓની તલાસ—રાતના કરે છે.

તું બરાંમનના^{૧૧} વેશે—રાતના ફરે છે.

તારો સીપાઈ ધની તુંદી કરે છે રે—ઓ અરદેશર, સુરત
શેહરમો—તાહારો દર છે ભારી.

ઓ અરદેશર સુરત શેહરમો તાહારો દર છે ભારી.

તારો સીપાઈ તુંને—ધમકાવે છે.

તારો જમાદાર દોરી—તાંડાં આવે છે.

તું બરાંમનને મસે વાત કરે છે રે—ઓ અરદેશર, સુરત
શેહરમો—તાહારો દર છે ભારી.

ઓ અરદેશર સુરત શેહરમો તાહારો દર છે ભારી.

તું સીપાઇઓની ચાકરી—ધની જોએ છે.

૧૧ :—ગરીબો તરફ પુલીસ સીપાઇઓ કેવી રીતે વર્તે છે, અને તેઓ લાંબુ ફસવત લીધે છે કે નહિ, તેની તહેજક કરવા અરદેશર કાટવાલ ધણીક વાર વેશ બદલી, રાતને વખતે અસુરેથી શેહરમા ‘ઘીસ’ ફરવા નીકળતા હતા. એવા અમેક દાખલાઓ માહેલા એકની આ કાવ્ય રચનારે નોંધ લીધી છે.

એક વખત શેઠ અરદેશર કાટવાલ પોતાના સીપાઇઓનું પ્રમાણીકપણું તપાસવા એક બ્રાહ્મણનો વેશ ધારણું કરી, હાથમાં એક લોટો, અને ખાંદે ધોલીયું નાખી, મોડી રાત્રે બાહાર નીકળ્યા, અને તેમ કરતાં સીપાઇ અને જમાદારોના પ્રમાણીકપણાની તેવણું કસોટી કરી લીધી. આ રમુજી બનાવનું વર્ણન વિગતવાર એ કાવ્યના રચનારે પોતાની રીત પ્રમાણે ગોઠવ્યું છે. (પ્ર૦)

તારો જમાદાર—તુંને કંઈ બોલે છે.

તું રાતના કાઢાથી આવે છે રે—ઓ અરદેશર, સુરત
શેહરમો—તારો દર છે ભારી.

ઓ અરદેશર સુરત શેહરમો તાહારો દર છે ભારી.

હવે અરદેશર કંઈ—જવાબ બોલે છે.

બાવા બાહામન ગરીબરો—મુસાફર છે.

તારો જમાદાર એવી વાત સમજે છે રે—ઓ અરદેશર, સુરત
શેહરમો—તારો દર છે ભારી.

ઓ અરદેશર સુરત શેહરમાં તાહારો દર છે ભારી.

તારો જમાદાર ઘણો લલચાએ છે.

“મુજે દો ચાર પછસા—દેલાએ છે.”

ત્યારે અરદેશરથી કેવું—બોલાએ છે રે—ઓ અરદેશર, સુરત
શેહરમો—તારો દર છે ભારી.

મારી ખાંઢ પરતો ધોતીઉ—કલસીઓ છે,

પેલો જમાદાર—તુંને ધમકાવે છે,

તારા હાથનો કલસીઓ તું આપે છે રે—ઓ અરદેશર, સુરત
શેહરમો—તારો દર છે ભારી.

હવે તાંહાથી આગલ તું—ચાલે છે,

તારી વારીમે પાછો તું—આવે છે,

તુંને રસતે સીપાઈ બીજો મલે છે રે—ઓ અરદેશર, સુરત
શેહરમો—તારો દર છે ભારી.

બીજા સીપાઈઓ તુંને—ધમકાવે છે,

તે સીપાઈઓસે વાત તું કરે છે,

તુ બરાંમણુને વેશે વાત બોલે છે રે—ઓ અરદેશર, સુરત
શેહરમો—તારો દર છે ભારી.

તારો સીપાઈ—તુંનેજ પકરી લીએ છે,

તુંને પકરીને શેઠ પાસે—લાવે છે,

તે સીપાઈ લાંચ નહી ખાએ છે રે—ઓ અરદેશર, સુરત
શેહરમો—તારો દર છે ભારી.

પેલા સીપાઇએ તો નહીં તુંને—ઓલખીઓ,
તારે અરદેશર કોટવાલ ઓલીઓ,
મારા ખાંડ પરનું ઘોતીઉ લઇ તું મેલ રે—ઓ અરદેશર, સુરત
શેહરમાં—તારો દર છે ભારી.

તારો સીપાઇ નીમકહલાલ છે,
તે ઘોતીઓની નહીં લાલચ કરે છે,
તુંને પ્રકરીને વારીમાં લાવે છે રે—ઓ અરદેશર, સુરત
શેહરમાં—તારો દર છે ભારી.

તું વારી આગલ—આવે છે,
તારા સીપાઇને પાછો—મોકલે છે,
તારા પોહોરાની ચોકી—કેઇ બાબુ છે રે—ઓ અરદેશર, સુરત
શેહરમાં—તારો દર છે ભારી.

તારો સીપાઇ તુંને ઓલખે છે,
પેલો જમાદાર અકરાઇ—ગભરાઇ જાય છે,
તારો સહવારે ઇનસાફ થાય છે રે—ઓ અરદેશર, સુરત
શેહરમાં—તારો દર છે ભારી.

હવે સહવારનું—પોહોર થાય છે,
તું અદાલતમાં—જાય છે,
બધા સીપાઇઓને તું ઓલખે છે રે—ઓ અરદેશર, સુરત
શેહરમાં—તારો દર છે ભારી.

હવે અદાલતમાં ઇનસાફ—તું કરે છે,
વલી ‘મહમદ’ સીપાઇને ઓલાવે છે,
‘કાદર’ જમાદારનો કલસીઓ મંગાવે છે રે—ઓ અરદેશર, સુરત
શેહરમાં—તારો દર છે ભારી.

હવે બધા સીપાઇઓ—ગભરાયે છે,
પેલો જમાદાર—નાચુકર જાય છે,
લુચા સીપાઇઓની ચાકરી જાય છે રે—ઓ અરદેશર, સુરત
શેહરમાં—તારો દર છે ભારી.

તું બધા સીપાઇઓને—ધમકાવે છે,
સહુની રાતનાં કાઢાં કાઢાં—પોહોરા ચોકી છે,

હવે જમાદાર કાઢરની સુધ કુટી છે—ઓ અરદેશર, સુરત
શેહરમા—તારો દર છે ભારી.

તાંહાં રાતના કલસીઆની—વાત ચાલે છે,
તું રાતના ગરીબ બરાંમણ લુટે છે,
પેલો કલસીઆ લાવીને મુકે છે—ઓ અરદેશર, સુરત
શેહરમા—તારો દર છે ભારી.

પેલા નીમક હુલાલ—સીપાઇઓને,
તેને આબરૂ 'ને—લાએકીથી તેરીને,
તારી ગાંઠતું ધનામ આપીને—ઓ અરદેશર, સુરત
શેહરમા—તારો દર છે ભારી.

તાંહાં કેવા કેવા ચોરો ભીલો આવે છે,
તારી ગાંથના પગારો—તેને આપે છે,
તેને સરકારી ચાકરીમા રાખે છે રે—ઓ અરદેશર, સુરત
શેહરમા—તારો દર છે ભારી.

x   x   x   x   x

ઇસવી અઢાર સો, 'ને ઉપર છપ'નમાં,
ગીયા અરદેશર કોટવાલ—ખેડેસ્ત મુકાંમમાં,
એ ગરબો જોડે સોરાબજી મુખમમાં રે—ઓ અરદેશર, સુરત
શેહરમા—તારી કીરતીઓ ભારી.

૧૨ :—આ માનવંત અહાદુર જરથોસ્તી, સુરતમા તા. ૨૫ મી
ફેબ્રુઆરી ૧૮૫૬, (રોજ ૨૩, માહ ૫, (શે.) ૧૨૨૫ યજ્ઞદેવરદીને દીને
૬૦ વરશની ઉમરે ગુજર પાંચેયા હતા. એવણ સુરતવાલા ધનજીશાહ અર-
જોરજી ખેહરેમંદખાંનના નાધલા દીકરા હતા. આવા એક અહાદુર પારસી-
ની કિરતીની નોંધ ઉપલાં કાવ્યમા પુરેપુરી લેવાઈ નથી, તેમજ એવા
એક દલેર પારસીનું એકાદ જીવન વૃતાંત પણ પ્રગટ થયલું જણાતું નથી,
જેથી આ પ્રસંગે મરહુમને લગતી થોડીક જાણવાજોગ નોંધ, આ અદના
લખનાર આ પ્રસંગે નોંધી લેવાંની પોતે દ્રવજ સમજે છે.

મરહુમ અરદેશર કોટવાલ દેખાવમા એક શુરવીર જેવા લાગતા
હતા. એવણની ઉંચાઈ ૬૫ શીટ જેટલી હતી, અને ખુબસુરત દેખાવલા

(કુટનોટ ચાલુ.)

(પાને પર શી ફુટનોટ ચાલુ.)

હતા. માનપાન અને ઇજ્જત જાહેરમા સરકાર તરફથી એવણુને ઘણી મરતમે મળ્યાં હતાં. ઇ. સ. ૧૮૨૮ માં એવણુને સપેહસાલારનો શીરપેય, તથા તલવાર, દીલ્હીના શાહજાદા તરફથી ભેટ મળ્યાં હતાં. ઇ. સ. ૧૮૩૦ માં ઈંગ્લેન્ડની સરકાર તરફથી એવણુને સુનાનો ચાંદ મળ્યો હતો. (પા. ૬૦ ત. ૩૦.)

એવણુની કાટવાલી દરમીયાન, સુરત શહેરમા, અને તેની આસપાસના ગામોમા, જે ગરાસીયા, પીંડારા અને ચોરોનો ઉપદ્રવ હતો, તે એવણુની ચંચલાઈ અને બહાદુરીથી ટળી ગયો હતો, અને લોકો બેદરહશત રહેવા લાગ્યાં હતાં. (પા. ૩૦.)

એવણુના દીકરા, જાહંગીરશાહ અરદેશર બેહરેમંદખાન, ૨૩) વરશની ભરજવાન ઉમરે સુરતમા, ઇ. સ. ૧૮૫૯ ના સાલના મારચ માસની ૫ મી તારીખે ગુજર પાંખ્યાથી, એવણુના બાપ અને કાકાઓની ઓલાદનો અંત આવ્યો હતો. (પા. ૩૦.)

આવી ફતેહમંદ બલકતી કારકીદી દરમ્યાન, અરદેશર કાટવાલ એક વખત સરકારની ખફગીમા આવી પડ્યા હતા. સુરત મધે મંજાબાઈ નામની દુલભલાઈ હરગોવંદાસની વીધવા, તથા તેની સાવકી છોકરી બાઈ પ્રેમકુવર વચ્ચે, ત્યાંની મોટી અદાલતમા વારસા હિરસા બાબે એક ‘કેસ’ ચાલતો હતો. આ ‘કેસમા’ કાટવાલ અરદેશરે કાંઈક અણુધટતો ભાગ લીધો, એવું બોલતાન તે વખતના સેશન જજ મી. લુઆરડે તેવણુ ઉપર ચુકી, એ માટે સરકાર તેમની તપાસ ચલાવે ત્યાં સુધી, અરદેશર કાટવાલને, તેવણુના ઓલા ઉપરથી અરતરફ કીધા હતા.

એ બાબે તપાસ ચલાવવા સરકારે બરોડાના આસીસ્ટન્ટ રેસીડન્ટ મી. રીમીંગટનને સુરત મોકલ્યો હતો, જેણે કેટલાક દીવસ સુધી તપાસ ચલાવી, અરદેશર કાટવાલની ઉપર મેલાયલું બોલતાન વગર પાયાનું છે એમ જણાવી, તેવણુને પાછા તેવણુના ઓલા ઉપર નેમવામાં આવશે, એમ તા. ૩૦ મી નવેમ્બર ૧૮૪૪ ને દીને ચુકાદો આપ્યો હતો. આ ચુકાદાથી સુરતની તથા ગરગાંમડાઓની પ્રજામા મોટી ખુશાલી પેદા થઈ હતી.

આ મુકદ્દમામા કાટવાલ અરદેશરનો બચાવ કરવા મુંબઈનો પ્રખ્યાત બેરીસ્ટર મી. હાવડ ગમે હતો. તા. ૨૮ મી જુન ૧૮૪૫ ને દીને, નામદાર સરકારના હુકમથી સુરતના સેશન જજ મી. એનકુસે, શેઠ અરદેશર ધનજીશાહ કાટવાલને તેવણુના ઓલા ઉપર મોટી ધુમધામથી,

(ફુટનોટ ચાલુ.)

(પાને ૫૩ થી કુટનોટ ચાલુ.)

દમ્પબાભરી ક્રિયા સાથે પાછા બેસાડ્યા હતા. શેઠ અરદેશરને એસ્તેકબા લેવાને તેવણના સલાવતપરાના મકાન આગલ, સદર અદાલતનો તથા કલેક્ટરનો રેસાલો, ચોખદારો, તેમજ શેહરના સર્વે વર્ગના રેહવાસીઓ ગયા હતા. શેઠ અરદેશરે, મુંબઈના માજી ગવરનર સર જૉન માલકે તેવણને આપેલો 'સરપાવ' પેહડી, તેમજ કંમરે એજ ગવરનરે આપેલ તલવાર લટકાવી, અને છાતી ઉપર નામદાર બ્રિટીશ સરકાર તરફથી બે મળેલો સુનાનો ચાંદ ઓલવી, પાલખીમા બેસી ઉપલાં સરધસ સાં અદાલતમાં ગયા હતા. ત્યાં ૧૯ મી પાયદલ રીજમીટ, પોતાના બે તથા વાવટા સાથે, એવણને માન આપવા ઉભી હતી, તથા અદાલતના દીવાનખાનામા સુરતના સઘલા ઇન્સેજ, તથા દેશી ગ્રહસ્થો, અખશી, નવાબ ધરમખારના રાગત વિગેરે બિરાજ્યા હતા. જજ મીઁ એનદ્રુસે શેઠ અરદેશરને પોતાની નજદીક બેસાડ્યા બાદ, નામદાર સરકારે, તેમને દમ્પબાભરી ક્રિયા સાથે પાછા ઓઢા ઉપર બેસાડવાને મોકલેલો હુકમ વાંચ સમગ્નવ્યો, તથા તેમની ખુખીમા એક મુલાખીત બાશાણ કીધું હતું. સંધાનો અદાલતના સરેસનેદારે ગુજરાતીમા તરજુમો કરી સંભલાવે હતો. ત્યાર બાદ સુરતની રૈયત તરફથી હજારો સહીનુ મુખારકબાદી એક માનપત્ર શેઠ અરદેશરને આપવામાં આવ્યું, અને ખુશાલીના પુકારે વચ્ચે દરબાર અરખાસ્ત થાઈ હતી.

એ પછી અરદેશરને તેમના મકાન વેર વીદાય કરવાને, સંધ્યે મીજલસ સવારીના આકારમા ગઈ હતી. એ સવારીમા પુલીસ ખાતાને રેસાલો આગલ ચાલતો હતો, અને તેની પછવાડે સુરતના તેમજ પરગામ વાલા સઘલા દોલીઓ, પોતાની ખુશીથી, હરખભરી રીતે પોતાના વાજા વગાડતા ચાલતા હતા. તેમની પાછલ કલેક્ટર, તથા કસ્ટમ ખાતાને રેસાલા, અને તેની પછવાડે ગેરીસનનુ વાળું અને 'ગાર્ડ' ચાલતી હતી તેમની પછવાડે બાલધુર કાટવાલ અરદેશરની પાલખી હતી, અને પાલખી પાછલ, જેલંગીરશાહ (અરદેશરના એકપુરા દીકરા) પાલખી, અને નવાખના જમાઈની તેમજ અખશીની પાલખી, તથા ધરમ ખોરવાલા રોજની સવારી હતી.

એ સવારી કીલા આગલ આવ્યા પછી, વેપારીના ખારકસો ઉપર ખુશીની તોપો છુટવા માંડી. અરદેશર કાટવાલ દરીઆ મેહલ આગ આવી ઉભા, ત્યારે લાંથી તે છેક આખી નાણાવટના નાકા સુધી, શેઠના તમામ માલીઓ, જે પ્રલના ટોપલા અગલમા મારીને ઉભા હતા

(કુટનોટ ચાલુ.)

(પાને ૫૪ થી કુટનોટ ચાલુ.)

તેઓએ તે આખાં બંજર સુધી, અરદેશર કાટવાલ ઉપરથી પ્રલોનો નીસાર કાધો. હજારો લોક એ સવારી જોવાને એકઠાં મધ્યાં હતાં, તેમાથી એવા પુકાર નીકલતા હતા, કે :—“કાટવાલની ફતેહ—અલ્લાહ કાટવાલકો સલામત રમે—પાક પરવરદેગાર કાટવાલની બોલખાલા કરે.” (પાં પ્ર૦)

(આ અહેવાલ મુબઇના સમાચાર તાં ૧૬ હી જુલાઇ ૧૮૪૫, તથા ‘જેન્ટલમેન્સ એજેટ’ (તે વખતે નીકલતું એક પત્ર) ૪ હી જુલાઇ ૧૮૪૪, માં પ્રગટ થયો હતો.)

૬૦ સં ૧૮૪૯ ના ફેબ્રુઆરી માસમા અરદેશર ધનજીશાહ બહાદુરે, પોતાના ઓઢાં ઉપરથી ફારેગ થયા રાજનામું આપ્યું હતું. એ રાજનામાનો સમગ્ર તેમની નબલી પડતી તબિયતનો હતો. ૩૫ વરશની કિમતી નોકરીના બદલામા, સરકાર તરફથી એવજુને છેલું માન આપવાને આજ દીને (૧૨ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૪૯) સરકારના હુકમથી સુરતના જજ મીં એનડુસે એક દરબાર ભરી હતી. એ વખત સઘલા ઇંગ્રેજ તથા દેશી અહસ્થો, તેમજ અદાલતની બાહર લશકરની એક ટુકડી તથા એક બેન્ડ પણ હતું. ખાન સાહેબ અરદેશર બાહદુર, પોતાના દીકરા જેહાંગીરશાહ, તથા નવા કાટવાલ ખાન સાહેબ જેજનજી પાલનજી, તથા અદાલતના સરેસતેદાર આદીતરાંમ ગણેશરાંમની સાથે બરોબર બાર કલાકે દરબારમા હાજર થયા હતા. તેઓએ માથા ઉપર ‘શીરપેચ’ અને ગલાંમા બાહદુરીનો ‘બીલ્લો’ નાખેલો હતો. જરીની બુટીનો જમો, તેવોજ કંમરબંધ, અને કંમરે સુનેરી મીયાંનની તલવાર ભટકાવી હતી. * * * જજ મીં એનડુસે, એક નાધલાં ભાશાણુમા અરદેશર બાહદુરની ૩૫ વરશની નોકરી માંડ * * * ઉપકાર માન્યો હતો. * * * અરદેશરે ઉડી ઇંગ્રેજમા ઉપલાં ભાશાણુનો જવાબ વાચ્યો, જેમા જણાવ્યું હતું કે, “સરકારી નોકરી મારાં કુટુંબથી આજ અરધી સદી થઈ થતી આવી છે. મારો બાપ સરકારી નોકરીમા કતલ થયો; મારો ભાઈ પણ સરકારી નોકરીમાજ મરણ પામ્યો, અને મારી પણ ઉમેદ હતી, કે સરકારી નોકરીમાજ હું પણ મરણ પામું, લેજાન તબિયત નાદરસ્ત અજવાથી મને તે છોડવી પડી છે” * * * એ પછી પાનગુલામ લેઇ મીંજલસ બર-ખાસ્ત થઈ હતી, અને સર્વે મીંજલસ સરખસના આકારમા ખાન સાહેબ અરદેશર બાહદુરને તેમના મકાન વેર વીદાય કરી આવી હતી. (પાં-પ્ર૦)

[આ ગરબો મરહુમ મિત્ર ખરશોદજી બમનજી ફરાંમરોજો નવસારીની ખાનકારો પાસથી મારે માટે ખાસ લખી-લખાવી મોકલ્યો હતો. (પ્ર૦)]

સર જમશેદજી^૧ જીજીભાઈ,^૨ પેહલા પારસી બેરોનેટની કિર્તી.

જનમ :—ઈ. સં. ૧૭૮૩, તારીખ ૧૫ જુલાઈ. રોજ ૬, માહ ૧૦,
(શિ.) સને ૧૧૫૨ (૫૦).

મરણ :—ઈ. સં. ૧૮૫૬, તારીખ ૧૪ એપ્રિલ, રોજ ૨૨, માહ ૭,
(શિ.) સને ૧૨૨૮ (૫૦).

[પારસી શેહનશાહત ઇરાનમાં પછી ભાગ્યા પછી, હિન્દુસ્થાનમાં પારસી ટોળાનું નામ સજીવન કરનાર પારસીનદાની હિન્દુ દેશમાં અમર રહેલી સાર્વજનિક સંખાવતો, અને બીનહરીફ કામો માટે ઉરદુ જખાનમાં બેઠાયેલો એક પુરાણો ખ્યાલ.]

“બુધીવંત પુરો, ખવાસે અમીર,
સરાશીમા સુરો, વેપારે વીર.
સખાવતમાં હતો હાતમ નિશાણુ,
દુખભંજન એવો વિક્રમ જાણુ.
ધરમના કોટપર ટેકાવીતી ઢાલ,
તે ખાતર ખનનાથી ભરીને ઢાલ.
આખી તે પારકાની સંભાલપણુ,
ન રાખી એક કોરીબી પોતા કણુ.” (મું. બા. ૦)

૧ :—શેઠ જમશેદજીનો જનમ, રોજ ૬ થો ખોરદાદ, માહ ૧૦ મો દ્યે (શિ.) સને ૧૧૫૨ (૫૦); ઈ. સં. ૧૭૮૩, તા. ૧૫ મી જુલાઈને દીને થયો હતો. એવણુના માતાનું નામ જીવીબાઈ, અને પીતાનું નામ જીજીભાઈ ચાનજીભાઈ વાચ્છા હતું. (મું. બા. ૦)

૨ :—જીજીભાઈ, તે મરહુમ સર જમશેદજી જીજીભાઈ બારોનેટના બાપા. એવણુ પોતે જો કે તે વખતે કોઈખી રીતે જાણીતા નહીં હતા, પણ એવણે એક એવા દીકરાને જનમ આપ્યો હતો, કે જેણે પારસી ટોળાનું નામ, પારસી પાદશાહત ગયા પછી, દુનિયામાં એક વાર પાછું જાહેજલા ભરેલું કરેલું હતું. એવણુનું જનમ ગાંમ નવસારી હતું, ત્યાંથી પોતાના બાપ—ચાનજીભાઈ—સાથે મુંબઈ આવ્યા હતા, અને મેદાનને નાકે હાલ જ્યાં ‘ક્રાફ્ટ-મારકેટ’ છે, તે તરફ પારસીઓને રહેવાના ‘અથાહુવેરીઓ’ નામના મોહલ્લામાં એવણે વાસો કરીધો હતો. * * * કેહ છે, કે સર જમશેદજીનો જનમ પણ એજ મોહલ્લામાં થયો હતો. (પા. ૩૦)

† આ ‘અથાહુવેરીઓ’ મોહલ્લો ઈ. સં. ૧૭૬૪ માં, મેદાનને છેલ્લીવાર મોકળું કરવા કાળે ત્યાંની ઘરતીને સરકારે ખીસાડી, ત્યારે તે ત્યાંથી નીકળી ગયો હતો. (મું. બા. ૦)

ખ્યાલ-ખડી રંગત.

સર નાઈટ સેઠીઆ મુખઈ શહેરમે જમશેદજી જીજીલાઈ,
ખીલાએત ઓર ચીન-ખંગાલા મુલકોમે નામ સવાઈ,
હુયે ખુદા મદદ ઇલાહીજી.

પુરી કમાઈ નેક સીતારેમે પયદા હુવે માયાવંને,
ખેર-ખચરાત, ધરમધીયાંનમે મશગુલ હુયે નીસદીને.
ધન તેરી દોલત, ધન જીંદગાની, જનમ લીયા નેકી કરને,
ગરીબ-ગુરખે દુઆ મંગતે, ફકીર-ફકરે મીસ્કીને.
કંઈકી આતમા હુક કહેતી કે ભરપુર રહો તેરે ખબને,
કંઈ ગરીબકો પાલનવાલે, સાહેબ તુંમપર મહેરખાંને,
રહી ખુબી નામ નીશાંનેજી—૧

(જુલ) ઇસ કલજુગમે ના કોઈ અયેસા દાતારેજી;
આતશખેહરાંમ આતે જાહાં બંદગી ખાતરેજી;
સખ મોખેદકા દેતે હંમકારે ચારેજી;
જયેસા મરતખા અયેસા વોહ હાત પસારેજી;
દસ્તુરોંકા માન મરતખા, લાજમ બરોબર દેતે સહી,
ઓર ખીચારે કંઈ ગરીબ લોકા, સખકા દેવે ખેરખવાહી.

પરથમ ધરમ જે કીયા રૂસતમપુરા^૩ જાહીરે,
વાંહ મોહુલ્લેમે અગીઆરી બંધી, રૂપએ લગે પંદર હજારે.
અદાર સો ચોપન સાલ થા, ઇસવીમે હુઈ તઈઆરે,
જરથોસ્તી દીન મુજબ આદરીઆંન સાહેબ ધરે.
ખાસ ખબના દીયા ખુદાને અયેસે કાંમ ધરમ કરે,
આંઠ પહેરકી બંદગી હોતી, નેક કાંમ સખસે ધીરે,
જાહાં મીલે પારસી દરખારેજી—૨

x

x

x

૩ :—સુરતમાં બંધાવેલાં આ આદરાંન પાછલ, સર જમશેદજીને
રૂ. ૧૫૦૦૦) થી વધુ ખરચ થયો હતો, કેમકે તેમા થતી ધરમક્રિયાઓ-
ના ફંડને ખાસરો આપવા માટે માજીથી રૂ. ૫૫૦૦) ની રકમ તેઓએ
મોકલાવી હતી. (સં. જ. જી.)

ગીયારા સો સત્તાનું સાલથા, શેહનશાહી સુના હમને,
ગાથા ગાહુમખાર કીયા પહેલા, સર નાઇટ જમશેદને.
એક લાખ પંચોતેર હજાર રૂપૈયે દીયે થે ફૂંડ મ્યાને,
ખરસો કે છે ગાહુમખાર કરકે, લેગી કરે અનબુમને.
સખ જરથોશ્તી ખાવે ખાના, ક્યા ગરીબ તાલેવને,
ખડા ધરમ હુયે ખ્યારા પયમખર જરથોશ્ત લાયે એ જેહાને.
એ ફૂંડકે 'ટ્રસ્ટી' પાંચ જનેજી—૩

x   x   x

ખાહારકોટ દરમ્યાને શેઠ જમશેદજીકા હુયે ધરે,
ઉરકે સાંમને ગાહુમખાર કરને, જગા બનાઇ નાદરે.
સખ જરથોશ્તી કે કાંમ આવે, શાદી નેકીકે ખાતરે,
નીચે ટાંકા બનાજી ખાસા, મીઠા જલ ભરપુર ભરે.
'અલાહી-ખાગ' કરનામ રખા હુયે પંચોને મીલકર ચારે,
દીયા ધરમમે, સખી શેઠીએ આન મીલે જાંહાં સલા ભરે,
નેકનામી જેહાં અંદરરેજી—૪

તારીખ તીસરી મારચ ઇંગરેજી અઠારસો બેતાલીસમે,
સર નાઇટ કા ખીતાબ મીલા જાહીર દેખો મુબઇમે.

૪ :—પઝદેઝરદી સાલ ૧૧૬૭, ના ગાથા પેહલાથી દર સાલના ૭ ગાહુમખારો માહેલો દર વખતનો એક દાહડો, મુબઇથી તે ભરચ, સુરત, નવસારી, ઉદવાડા, ગણદેવી, ખીલીમોરા, વલસાડ, તથા પુણા સુધીના જરથોશ્તીઓને જમાડવા માટે રૂપીઆ એક લાખ, પંચોતેર હજારની રકમ, સખાવત માટે આપી હતી. (મું. બા.)

૫ :—ખાહારકોટમા પોતાના અસલ રેહવાના મકાનની સાંમે પારસી કોમને સરઅવસરે જમનવાર માટે રૂપીઆ સ્ત્રીતેર હજાર ખરચી, 'અલાહી ખાગ' નામની ઇમારત બંધાવી, તેનો વહીવટ ચલાવવાનું કાંમ 'ટ્રસ્ટી' ઓને સ્વાધીન કીધું હતું. (મું. બા.)

૬ :—ઇ. સ. ૧૮૪૨ ના માર્ચ માસની ૩ જી તારીખે, નામદાર મહારાણી વીકટોરીઆ તરફથી, શેઠ જમશેદજી જીજીભાઇને 'નાઇટ-હુડ' નો ખેતાબ મળ્યો હતો. હિન્દુસ્થાનના દેશીઓમા આ માનભરેલો ખેતાબ પેહલવેહલો એમલેજ મળ્યો હતો. (પાં. ગ્રં.)

તારીખ પચીસમી હુવાળ ખાના, ગવરનરકે ખાગેમે ;
મે મહીના થા ઇંગરેજ, કહેતા હું મયે મીજલસમે.
સખ કાઉંસીલર, ઔર સૌદાગર, બેઠેતે નાચ રંગોમે ;
ગવરનરને દીઈ આખડૂ લીખા થા જયુ ખીલાતમે.
રાણી-ફવીનકી હુંબુરમેજ—૫

“એ ખેતાખની બાદશાહી મોહોર સુધાની સનદ, નામદાર રાણી વિકટોરીયાની તરફથી, બોર્ડ ઓફ-કંટ્રોલના પ્રેસિડન્ટ લાર્ડ ફ્રિઝલેડે તારીખ ૩ જી માર્ચ ૧૮૪૨ ને દીને, જે અતરેના ઍક્ટીંગ ગવરનર ઍન-રેબલ જ્યોર્જ વિલ્કયમ ઍનડરસન ઉપર મોકલાવી હતી. તે સનદ સર જમશેદજીને આપવાની ક્રિયા, તારીખ ૨૫ મી મેએ ૧૮૪૨ ને દીને પચેલના સરકારી મેહલમાં, રાતને સમે કરવામાં આવી હતી.”

“એ વખતે અતરેના પેહલે વાઘેના ઇંગ્રેજ તથા દેશીઓનો એક મોટો મેલાવડો થયો હતો. બરાબર સાડા દસ વાગે, સર જમશેદજી જીજીભાઈ આવી પુગ્યા હતા, જેમને હેઠલથી એરતેકબાલ લઈ નામદાર ગવરનરનો પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી મીઁ એચ. એલ. ઍનડરસન, તથા મિલીટરી સેક્રેટરી મેજર વીલોખી, તથા કેટલાક ચોખદારો વિગેરે ઉપર લાવ્યા હતા, જ્યાં દિવાનખાનામાં નામદાર ગવરનર, કમાનડર-ઇન-ચીફ, તથા સરવે સરકારી ખાતાઓના વડા અમલદારો વિગેરે હાજર હતા, તેઓએ સર જમશેદજીની મુલાકાત લીધી હતી. નાઇટના ખેતાખની સનદ, ગવરનરની સાંમે એક કુમારની ગાડી ઉપર મેલેલી હતી, તે દેખાડ્યા બાદ, તે નામદારે એક નાધલું સુબાખીન ભાપણ કરી, એ ખેતાખ મલવા બાબે મુબારક-બાદી આપી હતી. તે બાદ જમશેદજીએ ઉડી એક ભાપણ કીધું હતું, જેમા નામદાર માહરાણીએ હિન્દુસ્થાનના દેશીઓમાં આ માન પેહલ-વેહલું તેમને આપ્યું, તે બાબે પોતાની ખુશાલી બતાવી, તથા માહરાણીનો, અને ‘કાટ-ઓફ-ડીરેક્ટર્સ’ નો, તેમજ નામદાર ગવરનરનો મોટો ઉપકાર માન્યો હતો. એ પછી સઘળા હાજર રેહલાઓએ સર જમશેદજીને શેકહેન્ડ કરી, તેમને મુબારકબાદી આપી હતી. એ ક્રિયા પુરી થયા બાદ, નામદાર ગવરનરે એજ તાકલુની ખુશાલીમાં સરકારી મેહલમાં એક જમાફત આપી હતી, સાં સઘળા ઇંગ્રેજ પહોરોણુઓ ખાણું લેવાને ગયા હતા. ખાણું ખાઈ રહ્યા બાદ, ટેબલને નાકે સર જમશેદજી જીજીભાઈ તથા તેમના વડા દીકરા શેઠ ખુરશેદજી જમશેદજી જીજીભાઈ જમીને

(જીવ) બડી ખુશીસે શેઠ આગે અપને મકાનેજ ;
કંઈ મુલકોસે લીખ કર આગે પરવાનેજ ;
સુરતવાલોને લીખ કર બેજે થે માનેજ ;
જરથેસ્તીઓમે પચદા હુવે અથેસે દાનેજ.
પૂલ જાવે ઔર રહે બાસ, ઔર ખુબ સુગંધકી ખુશખોષ ;
જાવેદાન રહી ખુબી સખોમે, તેકી ધરમસે ફેલાધ—૬

બારા સો તેરા સાલ થા લગા હુવા શેહનશાહીમે ;
આતશબેહરાંમ સેજદા કરને શેઠ ગયે ઉદવારેમે.

બેઠા હતા. * * * નામદાર ગવરનરે હિન્દુસ્થાનના એ પેહલા નાઇટ, સર જમશેદજી જીજીભાઇની સલામતી ખુશાલીના ત્રણ પોકારો વચ્ચે લેવાડી હતી, જેનો સર જમશેદજીએ ટુંકમાં ઉતરવાલી નામદાર ગવરનરની તન્દરોસ્તી ચાહી હતી. જે ખુશાલી સાથે લીધા બાદ, સઘળાઓ “બાલ રમ” મા ગયા હતા, જ્યાં આમદાદ સુધી નાચરંગ ચાલ્યા બાદ, સર્વે પદરોણાઓ છુટા પડ્યા હતા.” (પાં ૩૦)

૭ :—સર જો જી ને ‘નાઇટ હુડ’ નો ખેતાબ મળ્યો, તેની મુબારકબાદીના માનપતરો જેમ મુંબઈની પારસી અંનજીમન તરફથી, તેમજ દેશાવર ખાતે વસતી જીદી જીદી જરથેસ્તી અંનજીમનો તરફથી પણ આવ્યાં હતાં. મુંબઈવાલાં માનપતર ઉપર ૯૩૭ આગેવાં પારસીઓની સહી હતી. બાહાર ગાંમથી આવેલાં માનપતરોમા, પુણા, અહમદ નગર, સેતારા, જલના, ઔરંગાબાદ, અને હૈદરાબાદ ઉપરાંત, લર્ય, સુરત, નૌસારી, ઉદેપોર, વલસાડ, ગનદેવી, ખીલીમોરા, અંકલેસર, અને નારગોલ તથા દમણ તરફથી પણ આવ્યાં હતાં. (પાં ૩૦ તથા જો બાં)

૮ :—તારીખ ૨ જી નવેમ્બર ૧૮૪૩ (ચઠ્ઠેઝરદી સાલ ૧૨૧૩) ને દીને સર જમશેદજી જીજીભાઇ નાઇટ, પોતાના કબીલા સાથે અતરેથી સ્ટીમર ‘કરનાક’ મા સવાર થઇ ઉદવારે ગયા હતા. તેઓ પ્રથમમા દમણ ખાતે શેઠ કાવસજી બેહરાંમજીના મકાનમા ઉતર્યાં હતાં. દમણમા તાં ૫ મી નવેમ્બરે લેડી આવાંબાઇએ એક મોટું જશન કરી દમણ તથા તેની આસપાસના ગામોના જરથેસ્તીઓને નોતરી ન્યાતવું જમન કરાવ્યું હતું, તથા મરદ ઔરત દરએકને રૂપીઆ ૧૦ થી તે ૧૫ સુધી વેંહચ્યા હતા. તેજ દિવસે સાંજના સઘલો રસાલો ઉદવારે ગયો હતો, અને ખીજે દિને, એટલે તારીખ ૬ મીએ આદર રાંજનો હંમકારો

નવસે ખારાં રૂપૈયે દીયેથે, સખી પારસી ગરીબામે;
દસ્તુર, મોખેદ સખકુ દીયે, પુરી મુરાદ હુધ દીલમે.
દો જશન ઉદવારે કર કર, ફીર ગયેથે દમનમે;
તીન હજાર રૂપૈયે ખાંટે, હિન્દુ ઔર પરન્યાતોમે,
કીધ અયેસી સખાવત સખમેજી—૭

ઔર હકીકત કહું ચાતુરા, સુરતમે કોપી અગની;
અઠારસે સાતવીસ કે સાલમે, ચૈતર માસકી હુયે સુની.
માલ મતા ઔર અન-કપડેસે બહાજ ભરે તૈયાર બની.
ખીસ હજાર રૂપૈયેકા જીમા, સખી રોક મીલ ઠયરાંની.
કંઈકો કપડે અન પોહોચાયે, કંઈકી આતમા લગી ઠીરની;
એસી સખાવત દેખ સુરતમે, યાદ કરે દાના આંની;
જીગ જીગ રહે સત પેશાંનીજી—૮

અજબ સરીખા દીખાવ લગતા માહીમ-ખાંદરેકે પુલકા,^{૧૦}
એક લાખ ઔર કંઈક હજારો, લગે ખાંધનકો જીનકા.

હોવાથી, સર જમશેદજીએ પોતાને ખરચે ત્યાં જશન તથા ન્યાતનું જમન કરાવ્યું હતું, જે વેળાએ ઉદવારા તથા આજીવ્યાજીવના ગાંભીર્યાથી આસરે ૪૦૦) માનસો આવ્યા હતા, જેઓ દરએકને ૩૦ ૭ થી તે ૩૦ ૧૦ સુધી આપ્યા હતા વિગેરે. (પાં ૩૦)

† આ ખ્યાલમાં જે નવ સો ખાર રૂપીઆ ગરીબોને વેહ્યા એવું જે લખાણ પ્રાપ્ત છે, તે ભૂલભરેલી ગણતરી છે. (પ્ર૦)

૯ :—આ ખ્યાલ રચનારે જે રકમ સુરતની આગ પ્રસંગે સર જમશેદજીએ આપેલી જણાવી છે, તે ભૂલભરી છે. ગંજનામા મધે એ રકમ રૂપીઆ ૩૦,૮૦૦, નોંધાઈ છે. (પ્ર૦.)

૧૦ :—તારીખ ૮ મી એપ્રિલ ૧૮૪૫. સર જ૦ જી૦ ખારોનેટના ધણીઆણી લેડી આવાંબાઈની સખાવતથી બંધાયેલો, માહીમ અને વાંદરા વચેની ખાડી ઉપરનો પુલ ખુલ્લો મુકવાની ક્રિયા, એ દાહાડે સાંજના પાંચ વાગે કરવામાં આવી હતી. એ ક્રિયા જેવા માટે લાખખલાથી તે માહીમના અગર સુધીના રસ્તા ઉપર બલદની ગાડી, અને ‘ચારટો’ ની એક સરખી હાર લાગી હતી. કંપટન અનવીનની સરદારી હેઠલ, છ રતલી ચાર ટોપ, અને ‘લાંનસસ’ ની એક ટુકડી, તથા તે સાથે

સખ આલમકો હુવા ખુલાસા, મીટા દૌર એ પાનીકા ;
ગરીબ પરજા આતી-જાતી, લીયા કાંમ ખુબ રસ્તેકા.
જુગ જુગ તેરા નામ રહેગા, અસર બચન દેવે મનકા;
ભલે દીલકી કદર કરી હુયે, લીયા કાંમ સત મારગકા,
એ કાંમ કીયા કુલ હાતમકાજી.

‘બીજી-કિવન્સ-રૉયલ રેજમેન્ટ’, તથા ગાંમડી પાયદલની એક ટુકડી, પોતપોતાના વાગ્ન સાથે ત્યાં હાજર થઇ હતી. ગવર્નરનું ‘બેન્ડ,’ પુલીસ ખાતાના સવારો તથા પાયદલનો એક મોટો રસાલો સાંજના ત્રણ વાગામાં આવી, પુલની નજદીકમાં ઉભો રહ્યો હતો. બરાબર પાંચ વાગે નામદાર ગવર્નર સર જ્યૉર્જ આરથર, પોતાના રસાલા સાથે આવી પુગ્યો હતો, અને આગમજથી ગોઠવણ કર્યા મુજબ, નીચે ‘પ્રમાણે’ સરઘસના આકારમાં સઘલાઓની સવારી પુલ ઉપર દાખલ થઇ હતી :—

(૧) એ પુલનો ઉપરી ઇજનેર. (૨) તેના ખાતાનાં માણસો, જેમા પુલ બાંધનાર કન્ટ્રાક્ટર શેડ જમશેદજી દોરાબજી નાયગાંમવાલા. (૩) લેનસર્સની એક ટુકડી. (૪) ગવર્નરનું ‘બેન્ડ.’ (૫) નામદાર ગવર્નર અને તેમનો રસાલો. (૬) સર જમશેદજી જીજીભાઈ નાઈટ. (૭) એ સઘલાઓની ગાડી એક હારમાં ચાલતી હતી, અને તેની જમાણી બાજુએ ઘોડા ઉપર નામદાર ગવર્નરના ખાનગી રેક્રેટરી કેપટન આરથર, તથા ડાબી બાજુએ શેડ ખરશેદજી જમશેદજી જીજીભાઈ અને બીજા કેટલાક ગ્રહસ્થો ઘોડાપર સવાર થઇ ચાલતા હતા. એમની પાછલ બીજા કેટલાકોની ગાડીની હાર, તથા છેક છેલ્લે ‘લેનસર્સ’ ની એક ટુકડી હતી.

ઉપરું સરઘસ પુલની અધવચ પહોંચ્યું, એટલે સલામતી આપનારી ‘બેટરી’ ઉપરથી ટોપના અવાજો નીકળ્યા હતા. * * * એ પુલના વાંદરા તરફના છેડા ગમી, એક સુંદર મંડપ નાંખ્યો હતો, ત્યાં સઘળાં પાન શુભાષ લેવા બીરાજ્યાં હતાં. તેની પાસે એક નાહના માંડવામાં લેડી જમશેદજી, તથા તેમનો કબીલો બીરાજ્યા હતા, જ્યાં પ્રથમમાં નામદાર ગવર્નર કમાન્ડર-ઇન-ચીફ, તથા લેડી એકમોહન વીજેરે નામીયાં બાનુ અને ગ્રહસ્થો, લેડી જમશેદજીની મુલાકાત લેવાને ગયાં હતાં. * * * એ પછી સઘળાંયા ખાણુની ટેબલ ઉપર આવ્યાં, અને ખાનુ લઇ રહ્યા બાદ, નામદાર ગવર્નરે ઉડી લેડી જમશેદજીની આ સખાવત બાળે એક મુબાખીત ભાષણ કીધું હતું, અને તે બખતાવર બાંનુની સલામતી લેવાડી હતી. * * * સર જમશેદજીએ એક નાહના ભાષણમાં એ કામ સરખમ ઉતારવા બાળે પોતાની તરફની ખુશાલી બતાવી, નામદાર સરકાર, તથા ગવર્નર, તેમજ હાજર રહેલાંઓનો ઉપકાર માન્યો હતો. * * *

(જીવ) સંગ એક /ગવરનર, કાઇ પુલકા સેહેલેજ;
 ‘ઓપન-ક્યારીજમે’ સવાર હુવેથે બેલેજ;
 શાહી ચાંદ છાતીપર સોભે અનમુલેજ;
 અજતે બાજે, તરેહ તરોહકે રાગ ચલેજ;
 તોપાં છુટી માનમે ઉનકે, જયસે શીરને નીકલેજ;
 કંઈ કીસમકે તંબુ દેરે, નીશાનકા કુચ પાર નહી;
 બડે બડે સાહુકાર ઇંગરેજ, ‘કેન્ક’ અગ્ન કર ચલખાઇ—૯

અંકાર સો ત્રેતાલીસ સાલ થા, ઇંગરેજકા મુને લેના;
 ઇસ્પીતાલકા^૧ પાયા ડાલા, ‘જનનેવારીકા’ થા મહીના.

એ પછી માંડવમાંથી બહાર નીકળતી વેળાએ, નામદાર ગવરનરે સર જમ-
 શેદજનો હાથ પોતાની બંગલમાં લીધા, અને બંને બહાર નીકળ્યા હતા.”
 (પાં પ્ર૦)

એ પુલ ઉપર કુલે રૂપીઆ ૨૦૩૮૫૩-૦-૫ જેટલો ખર્ચ થયો
 હતો, તેમા ૩૦ ૪૮૦૫૩-૦-૫ સરકારે, અને બાકીની મોટી રકમ લેડી
 આવાંબાઇને નામે, આ હાતમ દીલના પારસી ઉમરાવે આપીને, તે પુલ
 એજ બખ્તાવર બાઇ સાહેબની યાદગારીમા પ્રગ્નના ઉપયોગ સાદ ખુલ્લો
 મેલ્યો હતો, જેથી દર સાલના ચોમાસામા સેંહકંડો ધનસાનો દરીઆવની
 મુસીબતમાંથી વૃત્તાં બચી શક્યાં છે. એ સખાવતમા કુલે રૂપીઆ
 ૧,૫૫,૮૦૦) ખર્ચાયા હતા. (પાં પ્ર૦)

૧૧:—ઈં સં ૧૮૪૩ ના જનનેવારી માસની ૩ જી તારીખ,
 સર જમશેદજી જીજીભાઇની ઇસ્પીટાલનો પાયો, મોટી ધાંમધુમથી, તથા
 ક્રીમેશનરીની ક્રિયા સાથે નખાયો હતો. એ પ્રસંગે થાયેલી રચના, અને
 ક્રિયાનો હેવાલ નીચે વર્ણવેલો છે :—

“ પશ્ચીમ હિંદુસ્થાનના દેશોના રાઈટ વરશીપકુલ માસ્ટર ડાક્ટર જેમ્સ
 બર્નસે, મુબઇ માહેલા બધા ‘મેશનો’, નામદાર ગવરનર સર જેજેજી આરથર,
 ઓનરેબલ જી ડબલ્યુ એન્ડરસન; પીં ડબલ્યુ લીજેટ, સર ટોમશે મેક-
 મોહન, સર જમશેદજી જીજીભાઇ, તેમના સાહેબનદાઓ, અને અતરેના
 સ્થલા મેટ્રે વાઘેના યુરોપીયન ગ્રહસ્થો, લેડીઓ, તથા દેશી રહેવાસીઓની
 હજારમાં, આ ક્રિયા કીધી હતી.

બરાબર ચાર કલાકને આસરે ૪૦ ‘મેશનો’ પોતાના એક સરખાં લીલાં
 પેહરણો, તથા ક્રીમેશનરીની નિશાણો, વાવટા વિગેરે ઠાકમાઠ સાથે સરથસના
 આકારમાં પાયો નાખવાની જગ્યા ઉપર આવી હારબંધ ઉભા હતા. નામદાર
 ગવરનર સર જેજેજી આરથર, કોટમાં સર જમશેદજીના મુકામ ઉપર બેઠા, તેમને

ગવરનર ઐર સખ કાઉન્સીલર, ઐર આલમકા ઠઠ બના; મીશીનરી પાઠરીઓને શરૂ કીયા અપના પહરના.

પોતાની બેઠે ગાડીમાં બેસાડી લાવ્યા હતા. એ પછી પ્રેવિનશ્યલ ગ્રાન્ડ માર્સ્ટર, તથા ડેપુટી ગ્રાન્ડ માર્સ્ટર, પાયો નાખવાની જગ્યાની પુર્વ બાજુએ; અધર્સ એલ. આર. રીડ, તથા જે. પી. વીલોબી પશ્ચીમ બાજુએ; અધર્સ એન્ડ કેમ્બેલ તથા ડબલ્યુ. ફોર્ડ દક્ષિણ બાજુએ; અને સર જમશેદજી જીજીભાઈ નાઇટ તથા તેવજીના દીકરા રોઠ ખરશેદજી જમશેદજી જીજીભાઈ ઉપર બાજુએ બેસા હતા. એ પછી નામદાર ગવરનરનું બેન્ડ વાગવાનું શરૂ થયું હતું, અને ઇમારત બાંધનાર ઇજનેર (આરકિટેક્ટ) કેપ્ટન ગુડફેલોએ તેનો નકસો, તથા રેજીસ્ટ્રાર અને ટ્રજરર પાયામાં નાખવાની તખ્તી અને સિકકાઓ, પ્રેવિનશ્યલ ગ્રાન્ડ માર્સ્ટરના હાથમાં ચુકયા હતા. તેણે તે સધળું નામદાર ગવરનર તથા સર જમશેદજીને દેખડાવ્યું, અને તેઓની આ ક્રિયામાં હાજરીને માટે પોતા તરફનો સંતોષ બતાવ્યો. તે બાદ ઉપલી પાયામાં નાખવાની તખ્તીપર કોતરેલા લેખો, ડેપુટી-પ્રેવિનશ્યલ ગ્રાન્ડ માર્સ્ટર, બુલ્ડ અવાળે મીજસમાં વાંચી સંલલવાયા હતા.

તે પછી પ્રેવિનશ્યલ, તથા ડેપુટી પ્રેવિનશ્યલ ગ્રાન્ડ માર્સ્ટર, અને બધા ‘મેશનો’ નીચે ઉતરયા, અને ડેપુટી પ્રેવિનશ્યલ ગ્રાન્ડ માર્સ્ટર, સિક્કાઓ તથા તખ્તી તેની જગ્યામાં નાખી, તે ઉપર રૂપાની ઠાપીથી ચુનો નાખી પત્થર ગોઠવ્યો, તથા વાજી ગંભીરાઈથી વાગવા લાગ્યું. એ પછી પ્રેવિનશ્યલ ગ્રાન્ડ માર્સ્ટરે બધા ‘મેશનો’ ને કહ્યું, કે:—“બાંધ કામના કાએદા મુજબ, તથા આપણા પાદશાહી ટોલાની ક્રિયા અને રીતલાત મુજબ, હવે આપણું સધળું ઓળરોથી આ પત્થરની તપાસ કરવી બેઠ્યો.” એ બાદ બુનિયર ગ્રાન્ડ વૉરડને સંવાલ કીધો કે:—“તમારા ઓધાની અલામત શું છે?” જવાબ મળ્યો કે:—“ઓળખો—જે હું તમને અતરે કામે લગાડવાને આપું છું.” તેની સાથે અધરો રીડ અને લીન્ડે, એક સાધન તથા કાટખુણો આપ્યો, કે જે ઓળરોથી પ્રેવિનશ્યલ ગ્રાન્ડ માર્સ્ટર, પેલા પાયાના પત્થરને તપાસી, “ખરાખર, ખરો, અને ખરોસાદાર” ગોઠવાયેલો બહેર કીધો. એ પછી (આરકિટેક્ટ) અધર ગુડફેલોએ, પ્રેવિનશ્યલ ગ્રાન્ડ માર્સ્ટરના હાથમાં હોટોડી આપી, અને તેણે તે પેલા પત્થર ઉપર ત્રણ વાર ઠોકી, તેમજ પ્રેવિનશ્યલ ગ્રાન્ડ માર્સ્ટરે પણ તે ત્રણવાર ઠોકી, અને આ પ્રમાણે દુઆ પહોડયો:—

“આ દુનિયાનો મોટો” મિસ્ત્રી, “(બુદાતાલા) આ પત્થર કે જે આપણે આજે ગોઠવ્યો, તેની ઉપર તે પોતાના આશીરવાદ દીધો, અને પોતાની કામીલ કુદરતથી, આજે અને બીજા દરેક નેકીબરેલાં કામો પુરાં કરવાને શક્તિવાન કરે, આમીન.”

બધા ‘મેશનોએ’ માન સાથે ‘આમીન’ કરી પ્રતિ-ઉત્તર આપ્યો હતો.

એ પછી તેણે અધર ગુડફેલોને ક્રીમિશનરીના ઓળરો બેઠ આપ્યાં, અને બોલ્યો કે:—“તમેએ આ કામની શરૂઆતથી બતાવેલી ઇમાનદારીને માટે

બડી આખરૂ મીલી સેઠકો, દેખ રહી આલમ દાના;
તરેહ-તરેહકા ‘બેન્ડ’ બાબ, બબ હમે સુની રચના;
ક્યા તારીફ હમને કરનાજી—૧૦

ધરમસરા ક્યા નાગપાડે પર, ફકીર ફકરે વાંહાં રેહતે;
પચાસ હબર^{૧૨} રૂપેએ લગાકર, બાંધી બાંધની મજબુતે.

તમારા સઘળા બાઇબાંધીની, તમોએ શાખાસી મેલવી છે, અને તેઓ દિલ્હીનથી પ્રાથેના કરે છે, કે:—“જમશેદજી જીજીભાઈ હાંસ્પીટલથી તમારી ચતુરાઈ અને ડાહ્યપણી, તેમજ તેના સ્થાપનારની ઉમદા સખાવત અને નેક ગુણોની સદાકાળ યાદગારી રહે.”

“ત્યાર બાદ આબાહીની નિશાણીનું અનાજથી ભરેલું ‘રણસિંગઢું’, વાંધન દાડ, અને તેલ, એ સર્વ લેઇને ચાલનારા બાંધદારોએ, પ્રાવિઝનલ ટ્રાન્ડ વોરડનને આપ્યાં, અને તેણે તે પેલા પત્થર ઉપર નિચલા આશિરવાદ દેઇ છાંટ્યાં:—“કુદરતનો સખાવત ભર્યો ખાવિંદ આએ દેશના વતનીઓને, “તેમની સઘળી હાજતો, સંગવડો, અને સુખ બક્ષે; આએ ઇમારત બાંધવામાં, “અને પુરી કરવામાં તે સહાય થાય; તે બાંધનાર કારીગરો તથા મજૂરોને “તે કાંઇખી હોનારતથી બચાવ કરે, અને આ બાંધકામને લાંબી મુદત સુધી “સલામત રાખે; આમીન.”

“બધા ‘મેશનોએ’ માન સાથે ‘આમીન’ કરી પ્રતિ ઉત્તર આપ્યા.”

“પછી પ્રાવિઝનલ ટ્રાન્ડ માસ્ટર ડાક્ટર બર્નસે એક સુભાષીત બાઇલુ કરી, સર જમશેદજી, તથા તેમની કામને કેટલીક દુઆ ચાહી, તેવણનેા મોટા ઉપકાર માન્યા હતા. સર જમશેદજીએ, તેના જવાબમાં સઘળા ‘મેશનોઓ’ નામદાર ગવરનરનો, અને હાજર થયેલી બાનુઓ તથા ગ્રહસ્થોના આભાર માની, આ ક્રિયા ખુશાલીની તાળીઓ વચ્ચે સમાપ્ત થઇ હતી.” (પાં ૩૦)

૧૨:—આ ખ્યાલ જોડનારે જણાવેલી રકમમાં મોટો ફરક પડે છે. એ ધરમશાલા બાંધાવવા અને તેને નિભાવવા માટે સર જ. જ. એ કુલ્લે રૂપીઆ ૧,૫૦,૦૦૦ આપેલા નોંધાયેલા છે. “ડીસ્ટ્રીક્ટ બેનીવોલન્ટ” નામની ધરમશાલા, જે ઇ. સ. ૧૮૩૪ ના મે મહીનાની ૬ મી તારીખથી પેહલવેહલી ચાલુ થઈ હતી, પણ પુરતા આસરાની ખુટને લીધે, કામ હાલહવાલ થાતુ જોઇને, આ સખી ઉમરાવે (એટલે સર જ. જ. એ) તેજ ઠંકાણે એક શાભાયમાન મકાન બાંધાવી આપ્યું, તથા તેમા રેહનારાઓની પરવરેસી થકી થયેલાં ઉધરાણાની ટીપ મધે બીજા ભરી આપ્યા, તે સરવે મહીને રૂપીઆ ૧,૫૦,૦૦૦.” થયા હતા. (મુ. બા. ૦)

† આ રકમ માટે મરહુમ મનસુખે છપાવેલી ‘સર જમશેદજી નામની ચોપડીમાં નિચે પ્રમાણે લખાવટ કરી છે.

હુલે, લંગડે, અધે, ઔર કંઈ મીસ્કીન બચેઠે ખાતે ;
અજબ તરેહકા ધરમ દેખકે, સખ આલમ ખુશી હોતે.
ફકીર ફકરાં કંઈક પૈસા, મહાલછમીસે લેતે જાતે ;
આશાવંત કંઈ ગરીબ બીચારે, મીલે પૈસા દીલમે ચહાતે ;
આ કર શેઠ સખાવત વાંહાં કરતેજી—૧૧

નવ હજાર રૂપૈએ દીએ, સુનો કસબા નવસારી ;
વાંહકે લોક પર જુલમ હોતા, રાજ થા^{૧૩} ગાએકવાડી.

“છે મુંબઈમાં જગો એક પુર દીલરખા,
તાંહાં બાંધી એક માહભારત ધરમસલા.
ટાળી કુલ મુફ્તેસની મોટી અગત;
ખરચી તે ઉપર રકમબંધ દોલત.
રૂપીઆ લાખ એક ને પંચાવન હજાર—

ના ખરચથી બનીયું એ માહા ધરમીકાર.” (મં ૬૧૦ લ)

૧૩ :—નૌસારી ખાતે વસનારા ગરીબ પારસીઓને માથે ગાએકવા
સરકારે “અનતોલખાનો વેરા” એવે નામનો એક જુલમી કર જે નાખે
હતો, તે આપવાની સામરથી તેઓમા ન હોવાને લીધે, આ સાહે
પોતાને ખબરનેથી દર સાલે મોકલીને તેઓ ઉપરનું દુઃખ ટાલતા હતા
પણ જ્યારે એ સાલમા (૪૦ ૧૨૧૯) મરહુમ માહરાજ ગણપતર
મુંબઈમા આવ્યા, ત્યારે તે નામદારની સાથે સમજુતી કરીને, આ વેરા
માર્ફી ચંદ્રોકાળ સુધીની લખાવી લેઈને, તેના અવેજમા એકદમ રૂપી=
૧૭૦૦૦ આપ્યા હતા. (મું ૦ ૫૧૦)

“ખરાબર એજ સાલ પ્રસંગે ગણપતરાવ ગાયકવાડ પોતાના કબી
સાથ ગવરનર-જનરલની મુલાકાત માટે મુંબઈ આવ્યા હતા, તેઓ આ
દીને (તા. ૧૩ ફેબ્રુઆરી ૧૮૫૦) સર ૪૦^૦ ૭૦ નાઇટના કેટમાના રેહવા
ધરમાં તેમને માન આપવા પધારયા હતા. એ વેળાએ સર જમશેદજી
ગાયકવાડને મળવાને અતરેના સરવે દેશી આગેવાનોને, તથા લેડી આવાંબાઈ
માહરાજની રાણીને મળવાને દેશી બાનુઓને નોતરી હતી. સર જમશેદજી
માહરાજની મુલાકાત, સર્વ શેઠીઆઓ સાથે, તથા લેડી આવાંબાઈ
રાણીની સાથે સર્વ બાનુઓની મુલાકાત કરાવ્યા બાદ, ગાયકવાડ એ
તેમની રાણીને જરજહવેરાત, શાલ-ડોસાલા, તથા કેટલોક કિમતી હાડીં
વિગેરે મલી, લગભગ રૂપીઆ ૧૦૦૦૦૦) એક લાખની કિમતનું નજરા
સર જમશેદજી અને લેડી આવાંબાઈ તરફથી બેટ થયું હતું.” (૫૧૦ પ્ર૦)

ખંડીવેરા વાંહકા છુરાયા, યાદ કરે આલમ સારી;
કંઈ બરસકી જપતી છુરાઈ, મીટ ગઈ આફત ભારી.
ધરમસરા નવસારી મ્યાંને, બાંધનેકી હુઈ તૈયારી;
જમશેદજી મીસ્તરી નાંમ થા, વાંહ ભેળ થા કારભારી.
ચલતા કયેસા ધરમ ઉનકા, તારીફ ક્યા મે કડૂ બડી;
સુરતસે ગુજરાત તલક, સખાવત ચલ રહી બારી;
હયે લાખોકે બયપારીજી.

(જુલ) હાતમ હો ગયે, સુનતે અગલે જમાનેજી;
પરદુખ લાજન. જયું ભરી રતનોડી ખાનેજી;
હો ગયે અયેસે અદલ જયેસે હુવે નૌશીરવાનેજી;
નામેવર જરથોસ્તીઓ કે દરમીયાનેજી.
સદ રહેમત દીયા જનમ જનકા ઉનકા યાદ કયુ જુલે નહી;
અપરંપાર હય તેરી કુદરત, અજબ ખુદા તેરી ખુદા—૧૨.

એક બાત મયે કહું સુનોજી, ખંડાલેકા ઘાટ બડા;
પચાસ* હજાર રૂપૈયે લગા કર, વાંહ બાંધી હયે ધરમસરા.
આતે જાતે કંઈ મુસાફર, લેવે વીસામ દીલ ઠેરા;
ઠકે મુસાફર, કંઈ મંજલસે, આસાએસ મન પુર જરા.

૧૪:—આ ખ્યાલ લખનારે પચાસ હજાર રૂપીઆની જે રકમ ખંડાલામા એક ધરમશાલા બાંધવા ઉપર સર ૪૦ ૭૦ એ ખરચેલી જણાવી છે, તેમા કાંઈ જુલ જણાય છે, કેમકે ‘મુબઇનો બાહારના’ લખનાર પ્રમાણે એ રકમ રૂપીઆ વીસ હજારની નોંધાઈ છે. (પ્ર૦)

‘સર જમશેદજી બારોનેટ’ નામની ચોપડીમા એ વિશે લખે છે:—

“લીધી *કુલ દોસતો* ની બહી *મસલત,
‘ને કીધો નેક દીલથી એવો ખંદોબસત.
કે બાંધે તાંહાં સેતાબ એક ધરમશાલા,
જે વાપરે કુલ ગણેઆતના અદના આલા.

થયા* તેપર રૂપીઆ* નગદ વીસ* હજાર,
રહું ખુલંદ ઘાટ ઉપર નામ હયાદગાર.” (જવ બા૦)

* આ દોસ્તો શેઠ છલ્લાઈ ઠાઠાભાઈ; વાડીઆ ખરશેદજી રસતમુજ; મહમદ-અલી રોજે, અને વીકાજ મેહરજી, હતા. (પા૦ પ્ર૦)

આરાંમ લે કે દેવે નામકો, આશીસ બચન મુખસે તેરા;
દેખ હુઆ કર ચલેજી બાવે, બાંહાં અપના મંજલ ડેરા;
ભુગ ભુગ બને કંકા તેરા જી—૧૩

શેહર પુને દરમીયાન ચારો, દરેમેહેર જરથોશ્તીકો;
પચીસ^{૧૫} હજાર રૂપૈયે લગા કર, લીયા કાંમ અગીઆરીકો.
આંઠ વખતકી બંદગી હોતી, લેવે નામ વોહ સાહેબકો;
આસોદાદ દીધથી શેઠને, નવ-બારા રૂપૈયે મુખેદકો.
કંઈ લોક મુખધસે ગયે થે, વાંહાળી સીઝદા કરનેકો;
વાંહા સલોંકા હુવાજી ખાંના, જરથોશ્તી થે ખાંનેકો;
કંઈ શુકર માંગતે દીલકો જી.

(ભુલ) દસ હજાર રૂપૈયે પંચમે દીએ જી;
નલ^{૧૬} આંધતેકો, પુનેમે શરૂઆત કીએ જી;
પાહાડસે પાણી ફેવે મિયાને લીએ જી;
એક લાખ અદારા હજાર, ઉસપર દુવે જી;
મીટી અરચન સગ લોગ તૃપત દુવે જી;
અદારા સો ચુમાલીસ દસવીકે દાખલે દીએ જી;
એસી સખાવત કીધ હયે ચારો, પુના શેહર ટાપુ માહી,
વાંહાં બારી કયા આંધી શેઠને, જયસી બીહસ્તકી રશનાધ—૧૪

૧૫ :—પુનામા એક અગીઆરી જરથોશ્તીએને બંધાવી આપવાનું
સર જમશેદજીએ નક્કી કરી, તે માટે રૂપીઆ ૪૫૦૦૦) આપવા પુણાના
આગેવાંન પારસીએને કબુલ કીધું હતું, તથા પાછલથી બીજા રૂપીઆ
૧૦૦૦૦) દસ હજાર ત્યાંના ધરમખાતાંમા આપ્યા હતા. (મું. બા.)

આ ખ્યાલનો રચનાર પચીસ હજાર રૂપીઆ લખે છે, તેમા ભુલ
જણાયે છે. ખરૂં જોતાં, એ રકમ પંચાવજી હજારની થવા જાયે છે. (પ્ર.)

૧૬ :— પુણાની પ્રજાને પાણીની ઘણીજ તંગી ભોગવવી પડતી
હતી, તે થકી લોકોનો આતમા સંતોશવા સાફ મુલા નદીનું પાણી નલ
મારફતે ગામમાં લાવી આપ્યું, તે ઉપર ખરચ્યા રૂ. ૧,૮૦,૨૭૦.”
(મું. બા.)

આ ખ્યાલ જોડનારે એક લાખ અદાર હજારની જે રકમ મુકી છે,
તેમા કાંઈક ગેરસમજીની માલમ પડે છે. (પ્ર.)

ભુખ્યાની ભુખ અને તરસ્યાની તરસ મટાડવા પાછલ સર જમ-
શેદજીએ ગંજવર રકમની સખાવતો મુખધ તેમજ ગામેગામ કુવા-વાવ
ખજાવી કરી હતી.

વીકટોરીયાકુ હુવાળ ^{૧૦}બાલક, બીલાયતકે દરમ્યાને ;
છોટે બડે બંદીવાંન છુડાએ, કંઈક થે બંદીખાને.
તીન હજાર રૂપઈએ બાંટે, ઉનકી ખુશાલીકે મીયાંને,
બંદીવાનોકા કીયા છુટકા, લેન દેન ચોખા કરને.
કંઈએકોકો મીલી રેહાઈ, અંચેસા કીયા પુન દાંને ;
નાચ રંગ ઔર હુવાળ ખાના, માહલક્ષમી ખારી મીયાને ;
જીએ જીયાદા ઉમર મરદાંનેજી.

(જુલ) એક સંદુકમે બાદશાહી લાયક સામાને જ ;
સંગ બેજવાયા રાણી ઉપર નજરને જ ;
અરખી ઘોડે^{૧૮} ઔર થે ઉમદા ‘ગવને’ જ ;
ઔર કંઈક ચીજે અંનમુલી સુનીયે કાંને જ ;
અંચેસા અગ્નયબ સુનાજી હમને, ક્યા કહુ ઉનકી સુધરાઈ,
ગીનતે ગીનતે પાર ન આવે, જયસા જલસાગર માહી.

*

*

*

મુંબઈમાં ઇ. સ. ૧૮૫૪ ના સાલમાં પાણીની સખત ટીપણી પડ્યાથી, કુવા અને તલાવો માહેલાં પાણી મારય માસની આખેરીએજ સુકાઈ ગયાં હતાં, અને કેટની બાહેર ‘ચર’ મધે ખાડ ખણી, તેમાંથી થોડું ધણું પાણી મલે, તે ઉપર હજારો માનસ રેહતાં હતાં. તે પાણી પણ રહેતે રહેતે કમી થવાથી, મે માસની આખેરીએ સર જમશેદજી જીજીભાઈએ સરકારની રજા લેઈ, પવનચક્કીના દરવાજા મધેથી બાહેર નીકલતાં જમણા હાથ ઉપરની ચરમા, ૧૦૦-૧૦૦ શીટ લાંબા, અને ૬૦-૬૦ શીટ પોહલા; અને ૬-૬ શીટ ઉંડા ત્રણ મોટા કુવા પોતાને ખરચે ખોદાવ્યા હતા, જેમાંથી કેટલુંક સુધી લોકોએ પાણી ભરયું હતું. (પા. પ્ર.)

૧૭ :—માહરાણી વિકટોરીયાને પેટે પાટવી કુવર (પ્રિન્સ-ઓફ-વેલ્સ) (પાછલથી શેહનશાહ એડવર્ડ ૭ મા) નો જન્મ થવાની ખબર, તારીખ ૨૮ મી જાનેવારી ૧૮૪૨ ને દીને મુંબઈ મધે આવી, તે બનાવની ખુશાલીમાં સર જમશેદજી જીજીભાઈએ અતરેની તુરંગમાં નાખલાં દેવાંને માટે કેદ પડેલાઓનું આસરે રૂ. ૩૦૦૦) સુધીનું દેવું આપી, તેમને છુટા કરાવ્યા હતા. (પા. પ્ર.)

૧૮ :—આ ખ્યાલમાં જણાવ્યા પ્રમાણે, આરખી ઘોડાની બેટ, સર જમશેદજી જીજીભાઈએ મહારાણી ઉપર રવાના કરી હતી, તે ઇ. સ. ૧૮૪૨ ના સાલમાં પ્રિન્સ-ઓફ-વેલ્સના જન્મ પ્રસંગે નહી, પણ ઇ. સ. ૧૮૪૫ ના સાલના જુન માસની ૨૮ મી તારીખે, જે આરખી ઘોડા બેટ તરીકે

અદારસે ઓગનપયાસમે કીયા ખીયાલે જ ;
 તારીખ ઐદમી મારય, ઉસ દીન દર હાલે જ ;
 મહારાજગીર^{૧૬} મુરશદ બાધરસીંગ^{૧૬} સુરતવાલે જ ;
 ખાકી દાદાભાઈ^{૧૦} જાહીર તુરેવાલે જ ;
 ઝાની સમજે કોઈ હોય ગુરુકા લાલે જ ;
 જુલાયુકા માફ કરો, ગરીબ હય હમ બાલે જ ;
 જસ ખુદાને દીયાજી હમકો, ઉડે રંગ મીજલસ માહી ;
 કમઅકલ સુનને ન પાએ, જયસી જીનકી ચતરાઈ—૧૫

સર જ૦ જ૦ એ રવાના કીધા હતા, તે વિશે પારસી પ્રકાશમાં નીચે પ્રમાણે નોંધ લેવાઈ છે:—“સર જમશેદજી જીજીભાઈ નાઈટે, નામદાર માહારાણી વિક્ટોરિઆને માટે, આજ દીને વાહજી ‘બામ્બે’ મા ચાર ચારખી ઘોડા ભેટ મોકલ્યા હતા. એ ઘોડાઓ અતરેના ઘોડે સવાર તોપખાતાની કંપનીના કુવાર્ટર-માસ્ટર મી૦ રેન્ડોલના સ્વાધીનમાં આપ્યા હતા.” (પા૦ ૩૦)

એ ઘોડાઓ ઇંગ્લાંડ જઈ, પોહચ્યા પછી ત્યાના તા૦ ૪ થી એપ્રિલ ૧૮૪૬ ના ‘રપેક્ટેટર’ પત્રમાં લખે છે કે:—

“Sir Jamsetji Jeejeebhoy of Bombay has forwarded princely presents to Queen Victoria, in the shape of additions to the Royal stud, and the Royal wardrobe, four high bred Arab horses, Caprisoned in fine Cashmere; brought home in charge of Mr. Randall, Riding Master of the Bombay Horse Artillery, lately been submitted to the present inspector of the Queen and Prince Albert.”

૧૬:—માહસજગીર અને બાધરસીંગ એ બંને તુરાવાલાઓની ટોલીમાં જાણીતા કવી અને ખ્યાલ ગાનારાઓ તરીકે ઓળખાઈ ગયા છે. (૩૦)

૨૦:—પારસી દાદાભાઈ નામના તુરાવાલાએ આ ખ્યાલ ધારવા-મેલે જોડી તે ગાયલો સમજાય છે. (૩૦)

 સર જ૦ જ૦ ની તારીખમાં જોડાયેલો આ ખ્યાલ ગમે એવો લાંબો હોવા છતાં, કેહા વગર ચાલતું નથી, કે સર જ૦ ની ધણીક સખાવતો અને ઉદારતાને લગતી સંપુર્ણ બાબદોની નોંધ, એ કવીઓએ લીધી નથી. કદાચ મજકુર કવીઓને સર જ૦ ની જીંદગીની તમામ સખાવતોની પુરેપુરી તવારીખ, આ કાવ્ય રચતી વેલાએ મલી શકી નહી હોય, એ બનવા જોગ છે. આ ખ્યાલની રચના અને શાએરી ગમે એવી હોય, તેના ગુણદોષને તપાસવાનું કાંમ આ અદના પ્રકાશકનું નથી, પણ જે હાતમ દીલના પારસી ઉમરાવની સખાવતની સીફતમાં આ કાવ્ય જોડાયલું હતું, તે સખાવતની નોંધ લેવા માટેજ આ ખ્યાલ પ્રગટ કીધો છે. (૩૦)

‘સર જમશેદજી જીજીભાઈ બારોનેટની કિર્તીના વખાણમાં
હિન્દી સંગીત.

તેરી રચના રેહ ગઈ ભારી, ધન ધન બારોનેટ બાહધર,
તેરી રચના રેહ ગઈ ભારી—૧

અમુલ ઉદીયોગકી પિયકારી બનાઈ,
કિરતકો કેસર ભરોરી—

કરમ ધરમકો ગુલાલ ઉડાયો,
પુન્યકો રંગ ભર મારી,

ભીજ ગઈ જગત સખ સારી—તેરી રચના—૨

આપહી બલસે બળયો ડુંકો,

ખલક ગાયે નામદારી—

કાયમ નામ કીયા તુને જગમે,

ઐર કાંમ સખ ભારી,

રેહ ગઈ એહી યાદગારી—તેરી રચના—૩

કચ્છુ નહિ ખેદ ભેદ જનતીકો,

કયા પુરુષ, કયા નારી,

જોહી જોહી જાવે, સોહી કચ્છુ પાવે,

સખ કોમ આભારી,

એસો તું પરઉપકારી—તેરી રચના—૪

૧ :—‘ગાએન દીલચમન’ નામની લગભગ ૫૩ વરસની એક અતી પુરાણી ચોપડીમાંથી પેહલ્લા સર જમશેદજી જીજીભાઈ બારોનેટ માટે જોડાયેલું સંગીત. (પ્ર૦)

૨ :—સર જમશેદજીએ વેપાર ઉદ્યોગ, જે મોટા પાયા ઉપર ચલાવ્યો હતો, તેના બાબમાં આ ઇશારો કીધો છે. (પ્ર૦)

૩ :—આખ બળે સર જમશેદજીએ વેપાર ઉદ્યોગ મારફતે પૈસો મેલવી, ‘ધર્મ-કર્મ’ કરી, પોતાની કિર્તીના ડુંકો વગાડ્યો હતો, તે માટે શાએર ટીકા કરે છે. (પ્ર૦)

૪ :—જાત પરજાત, અને નર-નારી વચ્ચે કાંઈપણ અંતર રાખ્યા વિના, જે કોઈ સર જમશેદજી પાસે જતું, તેને તેવણુ ખાલી હાથે જવા નહીં ફેટા હતા. (પ્ર૦)

તન મન ધનસે સેવા કીની,
 ઐર રામ નામકી ચારી,
 રાંક, અનાથ, ગરીબકો દાતા,
 દયા, દાંન, બલ ભારી,
 હો રહી હયે જેજેકારી—તેરી રચના—૫
 શુભ ધડી, શુભ લગન મુહરતમે,
 સુંદર જનમ લીયોરી,
 ધન, ધન ભાગ સુભાગ કુટમકો
 સબકી બિપત નિવારી,
 દીયો દલીદર ટારી—તેરી રચના—૬
 પાક નજર ઐર નેમ ધરમકી,
 પુરણુ ભક્તિ તેહારી,
 એહી નેકી તેરી જગમે ઝલકે,
 દોહુ જહાંન ઉજાગારી,
 ઐકુંઠમે બજ રહી ટાલી—તેરી રચના—૭
 એસો શુર નર સુનો દેખીયો નહિ,
 પુરણુ નર અવતારી,
 કિરત તેરી, કાહાં લગ બરણુ,
 થકીત લખ રસના બેચારી,
 લેખણી કહે મયે હારી—તેરી રચના—૮
 ચરન છયો તુમ પતીનો ભાઇ,
 છને શોભા માન રચીયોરી,
 અપને પિતાકી સેવા કરેકે,
 જગ માહે જસ લીયોરી,
 સુખ સબહીકો દીયોરી—તેરી રચના—૯
 ચતરસુજાન, નેકનામ 'પુરશેદ,
 તેરી સુંદર છબ પર વારી,

૫ :—સર જમશેદજી પોતા પાછલ ત્રણુ બેટાઓ મુકી ગયા હતા.
 ૧, શેઠ ખરશેદજી જમશેદજી, ૨, શેઠ રસતમજી જમશેદજી, ૩, શેઠ
 સોરાબજી જમશેદજી. (૩૦)

૬ :—'પુરશેદ,' તે શેઠ ખરશેદજી જમશેદજી. સર જમશેદજીના
 એ વડા દીકરા, પોતાના પિતાજીના મરણ બાદ, બારોનેટસી એકદના તરફ

સખસું હીલમીલ, ચાહા કરત હયે,
 નેક ચાલ લગે પ્યારી,
 લીનતા હય તેરી ન્યારી—તેરી રચના—૧૦
 એટલિટનમે ખુરશેદ ચમકે,
 પ્રકાશ ભયો અતી ભારી,
 અમીર, ઉમરાવ, સખ મિલત ઉમંગસે,
 પ્રધાનને આચ્છવ કાયેરી,
 માન સખ મિલકે દીયેરી—તેરી રચના—૧૧
 જગમગ જોત જગત પર રોશન,
 રહો રોશન ભાઈઓંકી જોડી,
 પુતર દુતર જુગ જુગ જીઓ,
 એહી બિનતી હયે હમારી,
 મહિલા રખે શરમ તુમારી—તેરી રચના—૧૨

પ્રમાણે, એમણે ૧૨ મી નવેમ્બર ૧૮૬૦ ને દીનથી, ખીજા સર જમશેદજી જીજીભાઈ ખારોનેટનું નામ અપત્યાર કાઢ્યું હતું. (પ્ર૦)

૭ :—આ ઇશારો શાએરે, શેઠ ખરશેદજી જમશેદજી જીજીભાઈ, ૪૦ સં ૧૮૬૦ માં જ્યારે ઇંગ્લંડની સફરે ગયા હતા ત્યારે, ત્યાં તા. ૨૦ મી જુન (૧૮૬૦) ને દીવસે, નામદાર માહરાણી વિક્ટોરીઆએ ભરેલી લેવીમાં, તે વખતના હિન્દુસ્થાનના સેક્રેટરી-ઓફ-સ્ટેટ સર ચાર્લ્સ ઉડે, માહરાણી સાથે શેઠ ખરશેદજી જમશેદજી જીજીભાઈની મુલાકાત કરાવી હતી, તેમજ માહરાણીએ પોતાના મેહલમાં આપેલા ‘સ્ટેટ-ચેલ’ માં પણ શેઠ ખરશેદજીને નોતર્યા હતા. અને તેવળુ સાથ ફેટલોક વાર વાતચિત કરી હતી, તે વિશે હોવો જોઈએ. (પા. ૩૦)

૧ પેહલા સર જમશેદજી જીજીલાઈ બારોનેટ ની કિર્તીનો રખરખો.

જનમ :—ઈ. સં ૧૭૮૩. રોજ ૬ ખોરદાદ, માહ ૧૦ દએ (શે.)
૧૧૫૨ યઝદેઝરદી.

મરણુ :—ઈ. સં ૧૮૫૯. ૧૪ મી એપ્રેલ. રોજ ૨૨ મો, માહ
૭ મો (શે.) ૧૨૨૮ યઝદેઝરદી.

હિન્દી વસ્તીમાનો નર તે નામીચો,
એકકો સર જમશેદજી જીજીલાઈ જો;
લેહરે ખીલીયો પાછો પારસી બગીચો,
નેહર સખાવત તેની જેમ ફેલાઈ જો—હિન્દી
નવસારી^૩ કસબામા જનમ્યો નેક દીને,
માહ દસમો દએ, રોજ છકો ખોરદાદ જો;
સત્તર સો ત્યાસીનો છે ઇસ્વી સને,
નાં મસહુર^૪ ને ગરીબ હતી ઓલાદ જો—હિન્દી

૧ :—હિન્દુસ્થાનમા કરોડોની વસ્તીમા આ માનવંત ખેતાખ પેહલ-
વેહલો, એ પારસી સખાવતના શાહને મલ્યો હતો. (પ્ર૦)

૨ :—આ ગરબો એક બાહોશ નવસારીવાસી પારસી મરહુમ મી. બર-
શેદજી બમનજી ફરાંમરોજે રચ્યો હતો. મી. બરશેદજી જવાંન ઉમરથીજ
બહેર લેખક તરીકેના ધંધામા નવસારીથી મુંબઈ આવી વસ્યા હતા,
અને તે વખતે, મુંબઈ સમાચારના માલેક મરહુમ મી. બરજોરજી મીનોએહેર-
હોમજીની ફરમાસથી, પારસી બાંનુઓમા નીતીના ગરબા ગવાડવા માટે,
આ અને એવાજ ખીજ ગરબા આજથી લગલગ ૪૦ વરસ ઉપર, મી.
ખુરશેદજી પાસે જોડાવ્યા હતા. એ લખનાર દરેક ગરબા અને કવીતાને
છેડે ‘ખુરશેદ’ એવા તખલ્લુસનો ઉપયોગ કરતા હતા. (પ્ર૦)

૩ :—કેટલાકોનું કેહવું એવું હતું, કે શેઠ જમશેદજી જીજીલાઈનો
જનમ ‘નવસારી’ મા મલેસર ફલીઆમા થયો હતો, પણ ‘મુંબઈનો
બાહાર’ ના લખનાર પાંક્કી ખખર મેલવી જણાવે છે, કે તેવણનો જનમ,
મુંબઈમા ‘અથાહુવેરીઆ’ મોહલામા થયો હતો. (પ્ર૦)

૪ :—બહેર વિખ્યાતી નહી પામેલા,

માતાનુ નામ જાણે તમ ગુણવંત જીવીબાઈ,^૫
 પીતાનુ જાણીતું જીજીબાઈ^૬ જો;
 વાત રૂડી જ્યારે તે જનમીયાની ફેલાઈ,
 વેંહ્યાઈ તેની કુદરતમા વધાઈ જો—હિન્દીં
 નખળી હાલતમા ઉધરીયો તે જગે,
 દુકેથી છેક ગુજરી ગયાં મા-બાપ^૭ જો;
 સંકટ આવી બેઠું તેને સુખ વગે,
 સુખપર તપતો તોળી મોટાઈ તાપ જો—હિન્દીં
 આવી સુખઈ રહ્યા તે સગાને ઘર,
 નામે જે ફરામજી નોશેરવાન^૮ જો;

૫ :—જીવીબાઈ, તે જમશેદજી જીજીબાઈના માતાજી.

૬ :—સર જમશેદજી જીજીબાઈ પેહલ્લા આરોનેટના બાવા, શેઠ જીજીબાઈ ચાનજીબાઈ વાળા.

૭ :—સર જ. જ. ના મા-બાપ ગરીબ સંસારે પોતાના જીવ્યાંઓ સાથે ગુજરાંન ચલાવતાં હતાં. પોતાના ઉમરાવ પુત્રની કારકીરદીને જરાએ છાંયડો જોયા વગર તેમના માવતર જીવીબાઈ, તેમને ૧૩ વરસની ઉમરના મુકીને પોતાના વતન નવસારીમા ૬૦ સં ૧૭૯૯ મા તા. ૦૬ મી એપ્રિલને દીવસે, (રોજ ૩, માહ ૭ (શે.) ૧૧૬૮ ચઝદેઝરદી,) મરણ પામ્યાં હતાં. એવળુના પીતા જીજીબાઈ પણ એજ સાલમા નવસારીમા મરણ પામ્યા હતા. (પા. ૩૦)

૮ :—ફરામજી નોશેરવાન, તે શેઠ ફરામજી નસરવાનજી બાટલીવાલા. મરહુમ સર જ. જ. આરોનેટ (પેહલ્લા) ના માસા, તથા પાછલથી સસરા. એવળે ૬૦ સં ૧૭૯૦ ને આસરે, નવસારીથી મુંબઈ આવી ખાલી બાટલીઓ વેચવાની એક દુકાંન કાઢી હતી. તે પછી શેઠ જમશેદજી સાથે ૬૦ સં ૧૮૦૧ થી ચીનનો વેપાર કરવા માંડ્યો હતો. નવસારીના જરથોસ્તીઓ ઉપર (૬૦ સં ૧૮૧૮ મા) ગાયકવાડી સરકારની તરફથી દર વરસે નખાતો વેરો, ગરીબોથી નહીં ભરાયાને લીધે, તેઓની તરફથી તે સરકારમા ભરવાને માટે એવળે ૩૦ ૨૦,૦૦૦ ની એક રકમ એલાહેદી કાઢી હતી. (પા. ૩૦)

કીધો તેણે તેને આપ બેટીનો વર,^૬
 નામે આવાંબાઈ^૭ જે પુર ગુણવાંન જે—હિન્દી૦
 સસરાની દુકાંને કાંમે બેસે તે,
 કુરસદ મલતે શીખતો તે ઇંગલીશ^{૧૧} જે;
 વેપારી કાંમોમા ચીતને રોકે તે,
 ભત્તી ચાલાકી તેમા અતીશ જે—હિન્દી૦
 સોલની ઉંમરે તો ગયો તે કલકતે,
 મેહતાગીરી કરવા પગારદાર જે;
 ત્યાંથી આવી સફર કીધી ચીન ખાતે,^{૧૨}
 આંઠ વરશમા પેદરપે પાંચ વાર જે—હિન્દી૦

૯ :—શેઠ જમશેદજી જીજીભાઈને, ફરામજી નશરવાનજી બાટલીવાલાએ પોતાના જમાઈ કીધા. (પ્ર૦)

૧૦ :—આવાંબાઈ, તે શેઠ ફરામજી નશરવાનજી બાટલીવાલાના દીકરી. એવણેનો જનમ નવસારી મધ્ય મહેસર ફલીઆમા રોજ ૯ મો, માહ ૫ મો (શે૦) ૧૧૬૨ (૫૦) મા થયો હતો. બાપના ઘરમા આ પનોતાં બાઈ, એક લક્ષ્મી અવતાર લઈ અવતરયાં હતાં, અને તેજ પ્રમાણે પરણ્યા પછી, પોતાના અમીરી ખવાસના બાવિંદને ત્યાં પણ લીલાં લેહર થઈ રેલાં હતાં. (પ્ર૦)

૧૧ :—શેઠ ફરામજીએ પોતાના ભાણેજ (જમશેદજી જીજીભાઈ) ને પોતાને ત્યાં મુંબઈમા ઉનારો આપ્યો, અને તેથી ફરામજીના કાંમમા શેઠ જમશેદજી ત્રણાજી મદદગાર થઈ પડ્યા હતા. કેલ છે, કે શેઠ જમશેદજીએ, ગુજરાતી તેમજ ઇંગ્રેજી, વાંચવા લખવા, પોતાના ચાલાક બ્યાંનના જેલનથી હિયાંજ શીખવા માંડ્યું હતું. (મુ. બા૦)

૧૨ :—૪૦ સં ૧૭૯૯ ના સાલમા શેઠ જમશેદજી જીજીભાઈ અતી કામલ ઉમરે, પોતાના મસીઆઈ ભાઈ શેઠ મેરવાનજી માણુકજી ત્યાંક, જેવણુ એક મોટા સફરી સોદાગર ગણાતા હતા, તેવણુ સાથે પેહલવેહલા ચીનની સફરે ગયા હતા. એવણે ૮ વરશની મુદતમા પાંચ વખત ચીનની સફર કીધી હતી. (મુ. બા૦)

ચીનની ખીજ સફર કરીને આવતાં,
ફ્રેંચ લોકે હુટિયાં ઇંગરેજ વાહણ^{૧૩} જો;
ત્યારે જાણું પડ્યું તેને ‘કેપ’ મા,
થઈ ‘ફ્રેન્ચોને’ તાણે બંદીવાન જો—હિન્દી

શેઠ જાં જાં ઉપર પડેલી આફતની કાંઠણી! તેવજે વાંદરાંનું
ગોસ ખાધ કાહડેલા દાહડા!

૧૩ :—કવીતા લખનારે હિયાં ભુલ કરી છે. શેઠ જમશેદજી ચીનની સફર કરી આવતા નહી હતા, પણ મુંબઈથી ચીન તરફ ખીજ વાર સફર કરતા હતા. તે વખતે શેઠ જમશેદજી જીજીભાઈ વાહણ ‘અનર્સ્વીક’ મા સફર કરતા હતા. તે વખતે ઇંગ્લાંડ અને ફ્રાંસની વચ્ચે ચાલતી લડાઈને લીધે તે વાહણ ફ્રેન્ચોને હાથ ‘ગાલી’ તરફ કેદ પકડાયાથી, ‘કેપ-ઓફ-ગુડહોપ’ લણી એક કેદી તરીકે શેઠ જાં જાં ને તેઓ લેઈ ગયા હતા. શેઠ જાં જાં ની જાનલનો હેવાલ તે વખતે જાણતાં ‘ખોમ્બે-કુરીઅરમા નીચે પ્રમાણે જાણેલા હતા :—“અમે તારીખ ૩૦ મી જુને, ખોરના જે વાગે મુંબઈથી વાહણ ‘અનર્સ્વીક’ મા ખેસી ચીન જવાને નિકળ્યા, અને ૧૧ મીએ ખીજાં વાહણ ‘સાહરા’ ની સાથે, ‘પોર્ટ-ડી-ગૉલ’ આગલ આગલ આવી લાગ્યા. તે વખતે ફ્રેન્ચોના જે લડાઈના બારકસો અમને મળ્યાં. અમારા કપટાંને તેઓનું જોર વધારે માલમ પડ્યાથી, વાવટો હેડે ઉતારી, તે શરણ થયો. ખીજે દીને સહવારના અમારા વાહણના વડા માલમ, ડાકટર, મીં ખેરો, મીં મારીસ, અને અમે તથા ખીજાં ઉતાઈઓ સીવાય બધા અમલદારો અને ખલાસીઓને, ફ્રેન્ચ બારકસના કપટાં આગલ લઈ ગયા, અને તેઓને બદલે અમારાં વાહણ ઉપર ફ્રેન્ચ કપટાં, માલમો અને ખલાસીઓને મોકલ્યા, કે જેઓએ અમારૂં ‘અનર્સ્વીક’ વાહણ હંકાર્યું. તેના ફ્રેન્ચ કપટાંને ત્યાંના સતાવાલાઓએ એક મોહરબંધ કાગળ આપી તે રસ્તામા ઉમેડવા કેહ્યું હતું. તે ઉમેડવા પછી, તેના ફરમાવ્યા મુજબ અમે ‘માડગાસકર’ તરફ તાં ૨૨ મી આગરટે આવી પુગ્યા, અને ત્યાંથી ખોરાક પાણી લીધું. જે વખતે અમે ‘માડગાસકર’ ટાપુ આગલ આવી પોહચ્યા, ત્યારે ફ્રેન્ચ બારકસના ખલાસીઓએ અમારી સાથે ઘણી ખરાબ ચાલ ચલાવી અમુને ઘણા હેરાંન કીધા, અને એક દાહડો ફ્રેન્ચ કપટાંને એવું ઉંધું સમજાવ્યું, કે આએ પારસી, મુસલમાનો, અને ચાર ઇંગ્લેન્ડે વાહણપરના બધા ફ્રેન્ચોને મારી નાખીને વાહણ હંકારી લઈ જવાને

આફત એવી એવી ઘણીએક વેડી છે,
 જેહમત જેથી જીવાંની દીવસ જો;
 સંકટમા ધન પામે એવી કેહતી છે,
 સખતી જેએ તેજ પામે રસ જસ જો—હિન્દી૦
 એવી અધરી સાથે અજમાશ મેળવીને,
 ખુબ થાયો વેપારમે માહીતગાર જો;
 કુનેહથી કેટલી એક દોલત સંધરીને,
 ખોહલો ખીલીયો વેપારી રોજગાર જો—હિન્દી૦
 ખંગાલા, મધરાજ, વગેરે શેહર સાથ,
 કરવા લાગો વેપાર ધમધુકાર જો;
 મોટા વેપારીમા વધી ગઇ તેની આંટ,
 ખીજાં દેશો મેલિયાં નહીં ખાકાત જો—હિન્દી૦

સંપ કીધો હતો. એ ઉપરથી કપટાંને અમુને કેદ કીધા, અને ઘણો જીલમ
 ગુજાર્યો. પણ સારા લાયગે અમારી સાથના ચાર ઇન્જેનેમાથી એકને
 ફ્રેન્ચ લાપા આવડતી હોવાથી, તેણે કપટાંને સમજાવ્યું, કે જો તેને
 અમારા ઉપર કાંઈપી શક આવતો હોય, તો અમારા જાહડા જોવા, કે
 કોઈ પાસેથી કાંઈ હથિયાર છે ?

એ મુજબ અમારા જાહડા જોઇ, કોઈ પાસેથી કાંઈપી નહીં નિકલ-
 વાથી અમુને છોડ્યા, પણ તેટલા અરસામા અમુને એટલું તો ખમવું
 પડ્યું હતું, કે તે લખાઈ શકાતું નથી.

એ પછી ત્યાંથી તા. ૩૧ મી આગસ્ટે પાછા હંકારી ગયા, અને
 ૧૬ મી સપ્ટેમ્બરે ‘કેપ-આફ-ગુડ-હોપ’ આગલ આવી પુગ્યા, અને
 ‘ફ્રોલ્સ-એ’ મા ખે લંગર નાખ્યાં. તે રાત્રે તુફાન મોટું હોવાથી બંને
 લંગરો તુટી ગયાં, જેથી એક ત્રીજું લંગર નાખ્યું. ખીજે દીવસે, એટલે
 ૧૭ મી સપ્ટેમ્બરે સહવારના છ વાગ્યામા દોરડું કાપી નાખીને અમો
 આગલ વધ્યા. પવન ઘણો જોરમા પૂકવાથી, તથા વાંહણ ઉપર ખીજું
 લંગર નહીં હોવાથી, અમો નદીમા દાખલ થયા, અને એક મોટી ખોટમા
 એક અમલદારને ઉતારીને, ફ્રેન્ચ લડાઇના બારકસ ઉપર લંગર લેવાને
 મોકલ્યો, પણ તે ખોટ કુખી ગઇ. એથી અમોએ ઉપરાસાંપરી ‘બારો’
 કીધા, લેકીન પવન ઘણો જોરમા હોવાથી, લંગર લેઇને જે ખોટ અમારી
 તરફ આવતી હતી, તે આવી શકી નહીં, અને અંતે નવ વાગે અમારૂં
 વાહણ ધસડાઇને કીનારા તરફ જમીન ઉપર લાધી ગયું.

ચીન, સિંગાપોર, અને સાથે શ્યાંમ પણ,
છાડીયું નહી વળી વખણાયલું ઇંગલેન્ડ જો;
વેપાર રૂઠ અફીમનો કીધો જથ્થાબંધ,
નેમમા હુમેશ થાતો ફતેહમંદ જો—હિન્દી
સઘળાં વેપારીમા સરસાઈ જીતીયો,
ઉથલપાથલ કરતો ખેશુમાર જો;
મુખમંથા લેખાયો હવે તે શેરીઓ,
પામી પુશકળ દોલતનો લંડાર જો—હિન્દી
વગ ‘ને જગમા તે પુરો પગલર થયો,
માન, શાંન ‘ને જાણુમા વધીયો છેક જો;
નેકબખ્તી સિતારો તેજ સરપર રહ્યો,
વધતાં કરતો રોજી તેજી ટેક જો—હિન્દી

આવા સંજોગ વચ્ચે અમોએ કપટાંન પાસે કીનારા ઉપર ઉતરવાની રળ માગી, પણ તેણે તેમ કરવાને ‘એડમીરલ’ નો હુકમ નથી, એમ કહી ના પાડી, અને તે રાત અમોએ ઘણીજ કઢંગી રીતે ગુળરી. બીજે દીને સહવારનાં પવન નરમ પડયાથી, ‘એડમીરલ’ પોતે અમારાં વાહણુ ઉપર આવ્યો, જેની આગલ અમોએ અમારી માલ મતા લેધને જવા દેવાની અરજ કીધી. તેનો ‘એડમીરલે’ જવાબ આપ્યો, કે, વેપારની જનસો સીવાય, અમુને અમારાં પેહરવાના કપડાં, અને ખોરાક આપી છુટા કરવામા આવશે. એથી તેના હુકમ મુજબ કપટાંન અમારો સઘલો અસખાબ મંગાવી તપાસ્યો, અને મારા ચોખાની ગુણો, તથા દારૂનો બાકસ લેધ લીધો, અને ફક્ત એક નાધલી ટ્રંકમાં કપડાં આપ્યાં. મેં ચોખાની એક ગુણુ માગી, પણ તેથી આપવા ના પાડી.

એ પછી અમો બધાં ઉતાર્યો કીનારે ગયા, જ્યાં અમારાં વાહણુ ‘બર્નસ્વીક’ નો આગલો કપટાંન ‘ગ્રાન્ટ’ અમુને મલ્યો, જેની આગલ અમો બધા રડી પડ્યા, અને તેણે અમુને દીલાસો આપ્યો.

એ બાદ ત્યાં મીઠ ટરનર નામના એક ઇંગ્લેજ મહસ્થે, ત્રણ હજાર ડોલરના નોલે, ઓનરેબલ કંમપનીને ખરચે, એક અમેરીકન બારકસ, ‘બર્નસ્વીક’ ના સઘલા અમલદારો, અને અમો ઉતાર્યોને લાંથી મોડલી આપવાને વાસ્તે રાખ્યું હતું, તેમા ખેસાડીને અમુને એક ગાંમ ભણી લેધ ગયા, કે જ્યાં ખોરાકની તંગી હતી, અને દર માણસ દીઠ રોજ

ધન પામી તે ધરમ ધ્યાનમા પડીયો,
અખશેશ કરવા ખોલીયો સખી હાથ જો;
સઘજાને હોલવેધો એ નિયમ ધરીયો,
ઢીલે રાખી દયા હિંમત સાથ જો—હિન્દી૦
પેહલાં કરજ આપી કેદી છોડવિયા,^{૧૪}
ખાંધી આપીયાં, રખડતાંને ધર^{૧૫} જો;

અરધો રતલ ચોખા, તથા અડવાડીઆંમા ત્રણ વાર વાંદરાંનું ગોસ ખાવાનો હુકમ હતો.

સાંથી એક વલંદાનું વાહણુ અંગાલા તરફ હંકારી જવાને તૈયાર હતું, તેમા અમુને મોકલવાને કપટાંન આંતે મેહનત કીધી, પણ તેમા 'ડચ' કપટાંને વાહણુમા જગ્યા નથી, એમ કહી ના પાડ્યું. આથી એ વાહણુના કોઇ પણ ભાગ ઉપર જગ્યા આપે, સ્વાં રેહવાને અમોએ કચુલ કીધું. સારે તેણે મારી, અને મારી સાથવાલા મુસલમાનોની 'પાસીજ' ના (૮૦૦) ડાલર માગ્યા, પણ અંતે ઘણી રકજીક કપટાંન આંતે ૧૬૦૦) રૂપીએ સઘલાની 'પાસીજ' હેડધી આપી, અને મેં ૩૦ (૮૦૦) ની હુંડી કલકતામા મારી પેહડી ઉપર લખી આપી. * * * એ વાહણુનો કપટાંન, અમુને દર સહવારે એકકી 'ખીસંકાટ,' અને સાંજે ચાર-પાંચ વાગે થોડીક બાફેલી ખીચડી આપતો હતો. એથી અમારી ઉપર ભુખમરો પડવા લાગ્યો. તે ઉપરાંત તેણે અમુને વાહણુ ઉપર એવી તો ખરાબ જગ્યો આપી, કે આપણા ગાંમડી બારકસોમા ૫૦) રૂપીએખી તે કેરતાં સારી જગ્યા મલે. તેણે અમો નવ જણા વચ્ચે રાંધવા અને પીવાને એક પાણીનું હાલ્લું આપ્યું હતું. ગરજને લીધે અમોએ તે સઘલું ખમ્યું. એ પછી તા. ૫ મી ડીસેમ્બરે રાતના બાર વાગે અમો કલકતે આવી પુગ્યા હતા. (પા. ૩૦)

૧૪:—હલકી રકમના દેવાદારોનો છુટકો, તેઓની વતી કરજ આપીને કરાવવા માટે ૩૦ ૩,૦૪૦) આપ્યા હતા. (મુ. ૫૫૦)

૧૫:—ડંકન રોડને નાંકે પારસી સીવાય સઘલી જાતના ગરીબ આંધલાં, પાંચેલાં, તથા તેવાંજ નાવારેસ લોકોને, આસાએસથી રાખીને તેમની પરવરેસી માટે એક શોલાએમાન મકાંન બંધાવી આપવા માટે, સરકારને ૪૦ સં ૧૮૩૪ ના સાલમા ૩૦ ૧,૫૦,૦૦૦) એક લાખ પચાસ હજાર આપ્યા હતા. (પા. ૩૦)

ભુખ્યાને અનપાંછી આપી ઓલવીયાં,^{૧૬}
 અંગે દીધાં નાગાને વસ્તર જે—હિન્દી૦
 પડતાંને ટેકા દઈ ઉભાં રાખીયાં,
 રીખતાંને દુઃખમાથી કહાડીયા બાહાર જે;
 ભમતાંને ધંધા દઈ રસ્તે નાખીયાં,
 રડતાંની બંધ કીધી આંસુ ધાર જે—હિન્દી૦
 નાચારની નાચારી ટાલી નાખી છે,
 નાવારેસના દીલનો ટાલીયો ગમ જે;
 પુશ્કલ જેડાંની શાદી કરી આપી છે,
 સાચવીયા છે ભાગતાંના ભરમ જે—હિન્દી૦
 ઘણીએક સગવડના ખાતાં ઉભાં કીધાં,
 ભરી આપીયાં વળી ભાગી પડતાં ફંડ^{૧૭} જે;
 પડતા ઠાંભો સમરાવી સીધાં કીધાં,
 પુણે બાંધીયો પાણીનો મહા બંદ^{૧૮} જે—હિન્દી૦
 શેહરે શેહર કેળવણી ખાતાં સ્થાપીયાં,^{૧૯}
 છોકરાની તેમ છોકરીની ઇસ્કુલ જે;

૧૬:—પોતાના એક મિત્ર શેઠ મોતીચંદ અમીચંદના પુન માટે એક ધરમખાતુ સર જમશેદજી જીજીભાઈએ ઉભું કરીને, મુંબઈની પાંજરા-પોલની રખેવાલી કરનારી મેડલીના સ્વાધીનમા એવી સરતે, રૂં ૩૦,૦૦૦) ત્રીસ હજારની નાદર રકમ આપી, કે તેની ઉપજ દર સાલે સુરત અને ખંભાતના ગરીબ અને લાચાર હિન્દુઓની પરવરેસી સાફ ખરચવી. પારસીઓ માટે પણ એવાં ફંડમા સર જ૦ જ૦ એ ગંગવર રકમોની સખાવત કરી છે. (મું ૦ બા૦)

૧૭:—ઇ૦ સ૦ ૧૮૪૮ મા મુંબઈના પારસીઓને માટે કાંધેલી સખાવતના ધરમખાતાંનું એક ફંડ સ્થાપ્યું તેમા રૂં ૪,૪૦,૦૦૦) ચાર લાખ અને ચાલીસ હજાર આપ્યા છે. (મું ૦ બા૦)

૧૮:—પુણેનો બંદ બાંધવા માટે સર જમશેદજીએ રૂં ૧,૭૩,૦૫૦) એક લાખ તોતેર હજાર અને પચાસ આપ્યા હતા. (મું ૦ બા૦)

૧૯:—કેલવણી આપવાના કાંમ માટે સર જમશેદજીએ કરેલી સખાવત આજેની ખીનહરીફ ગણાઈ છે. સર જ૦ જ૦ ઇસ્પીટાલના સંબંધમાં વૈદાની કેલવણી માટે કૉલેજ ઉભી કરવા સરકારને આપેલી રૂં ૩૦,૦૦૦) ત્રીસ હજારની રકમ ઉપરાંત, એજ કૉલેજના વિદ્યાર્થી.

લખ્યો પ્રાણીઓના મહા દુઃખ કાપીયાં,
 બંધાવીને કુવા, તલાવો, પુલ^{૧૦} જે—હિન્દી
 દરદી કાજે દવાખાના^{૧૧} ચાલુ કરી,
 ટાલી નાખી, પીડા 'ને જંગલ જે;
 પોષણ સાથેની તે આરીરવાદ ભરી,
 કાયમ કીધી મોટી હાસ્પીટાલ^{૧૨} જે—હિન્દી
 ઠાંમે-ઠાંમે ઉઘાડી છે ધરમસરા,^{૧૩}
 ગામે ગામના લોકને ઠરવા કાંમ જે;

ઓને ઉતેજન માટે 'ધનામો' આપવાની નેક ધારણાથી બીજા રૂપિયા (૧૫,૦૦૦) પંદર હજાર આપ્યા છે. મુંબઈ મધે ચીતાર તથા બીજા ઉમદા કારીગરી સ્થાપવા માટે 'સ્કુલ-ઓફ-આર્ટ' કાઢાડવા માટે રૂ. ૧,૦૦૦૦૦) એક લાખ; એ ઉપરાંત, મુંબઈ, કલકત્તા, નૌસારી વિગેરે ગામોમા ફલવણીના કાંમ માટે મોટી રકમો આપી છે. (મું. બા.)

૨૦ :—કુવા, તલાવ, અને પુલો પાછલ સર ૪૦ ૭૦ એ છુટે હાથે ગંજવર સખાવતો કરેલી નોંધાઈ છે. માહીમનો પુલ બંધાવવા માટે રૂ. ૧,૫૫,૦૦૦) એક લાખ પંચાવણ હજાર; એજ પુલ આગલ મોટા રસ્તો બાંધવા માટે રૂ. ૨૨૦૦૦) આવીસ હજાર; વાંદરામાં તલાવ અને એરલાપારલાનો પુલ બાંધવા માટે, રૂ. ૧૦,૫૦૦) દસ હજાર પાંચસો; ભાડાં ગામમા પુલ બંધાવ્યો, તે માટે રૂ. ૭૦૦૦) સાત હજાર; ભાએખલાના રસ્તા ઉપર તલાવ બંધાવવા માટે, રૂ. ૨૩૦૦૦) તેવીસ હજાર; તથા દેશપરદેશમા પરચુતન કુવા, તલાવ બંધાવ્યા, તેમા ભુમલે રૂ. ૨૫૦૦૦) પચીસ હજાર ઉપલગ ખરચ્યા હતા. આ સબલી રકમોનો સરવાલો લેતાં તે લાખોની રકમ થઈ ગઈ છે. (મું. બા.)

૨૧ :—દરદીઓના લાલ માટે સર ૪૦ ૭૦ એ ચાલુ કરાવેલાં દવાખાનાની સંખ્યા પણ તેટલીજ મોટી ગણાય છે. (પ્ર.)

૨૨ :—સરવેથી મોટી રકમ રૂ. ૧,૬૦,૫૦૦) એક લાખ સાઠ હજાર પાંચસો ફક્ત મુંબઈમા ઇસ્પીટાલ બંધાવવા ખરચી છે. (પા. પ્ર.) એજ ઇસ્પીટાલને લગતું સુવાવડખાતું બંધાવવા રૂ. ૩૦,૦૦૦) ત્રીસ હજાર આપ્યા છે. (મું. બા.)

૨૩ :—જેમ દવાખાના, અને ધર્મખાતાં, તેમ સર ૪૦ ૭૦ એ મુસાફરો અને ગરીબોની સગવડને માટે ગામેગામ ધરમશાલા પણ બંધાવી છે. (પ્ર.)

સુખસવીઆ છે પડત રસ્તા, કુવા, અર,
વેહ્યાંજી કીધાં હાથ ભરી ગમગમ જો—હિન્દી
ધરમી ઠેકાણુ સુઠર બંધાવીને,
ભરી રખાવ્યાં દીન ધરમના કાંમ જો;
દેખાવે રાજવંશી સહી દેખડાવીને,
તાજે કીધો ધરાંની દમાં જો—હિન્દી
સરકારી ખાતાંને મદદ આપી વળી,
આખર થઈ સરકારણી કદરદાંન જો;
વખણાઈ વેલાત સુધી તેની રીતી ભલી,
આપીયું મહારાણીએ મોટું માન જો—હિન્દી
પેહલા ‘નાઇટ’^{૨૪} ને પાછલથી ‘બારોનેટ’^{૨૫}
આપીયા એવા અમીરી ખેતાબ જો;
રાજ સનદ સાથેના ચાંદો કીધા ભેટ,
ગવરનરોએ ભરી મોટી દરબાર જો—હિન્દી

૨૪ :—સર જમશેદજીએ ગુજરાતના જુદા જુદા ગામોમા વસતા જરથોસ્તીઓને માટે, અગીઆરીઓ અને આદરાનો જેવાં ધારમિક ઠેકાણાઓ બંધાવી આપી, પોતાની મોહલી સખાવતમા ઉમેરે કીધો છે. (પ્ર૦)

૨૫ :—હિન્દુસ્થાનમા વસ્તી કરોડોની વસ્તીમા, નામદાર મહારાણી વિક્ટોરીઆએ, સર જમશેદજી જીજીભાઈને પેહલવેહલ્લો ‘નાઇટહુડ’ નો નામીઓ અમીરી ખેતાબ, તાં ૪ થી મે ૬^મ સં ૧૮૪૨ ના સાલમા ધનાયેત કીધો હતો, મગર તે એલકાબ અરપણુ કરવાની કિશ ૨૫ મી મેને દીવસે, તે વખતના કાંમચલાઉ ગવર્નર આનરેબલ મીં એનડરસને, પરેલના સરકારી મેહલમા, એક દબદબાભરી મીંજલસ રૂબરૂ કરી હતી. એ ખેતાબને લગતો એક સુનાનો ચાંદ, સર જં ૭૦ ને તેમની સખાવત અને દેશહિતકારીપણા માટે બ્રિટીશ સરકારે ભેટ આપ્યો હતો. એ ચાંદ સર જં ૭૦ ને ધનાયત કરવા, તાં ૧૫ મી ડીસેમ્બર ૬^મ સં ૧૮૪૩ ને દીને, તે વખતના ગવર્નર સર જ્યોર્જ આરઠર બારોનેટ એક બપોકાદાર મેહશીલ ભરી તે ચાંદ સર જમશેદજીને, એક ધટીત ભાશણુ કરી સપુરદ કીધો હતો. (મું બાં)

૨૬ :—મહારાણીના વડા પ્રધાન લૉડ પામરસ્ટને, સર જમશેદજીની મહાંન જાહેર સખાવતો, તથા તેમની કિરતીનો ધનતેખાબ, મહારાણી

વસ્તી વીસ કરોડની હિન્દુસ્થાનમાં,
 નથી મેલવીયું કોઈએ એવું માન જો;
 પારસી ટોલો દીપીયો આખી જેહાનમાં,
 સખીમાં જન્મશેદજીનું પેહલું નામ જો—હિન્દી
 ખારે સો અઠાવીસના પારસી સાલમાં,
 માહ સાતમાં, રોજ હતો ગુઆદ જો;
 રાતે જો વાગેના નાખુશ કાળમાં,
 ‘સર’ સાહેબ ગયા ખુદાઈ દરખાસ્ત જો—હિન્દી
 આલમ દલગીર થાઈ તેના માતથી,
 કરમાઈ ગયો સખાવતનો બહાર જો;

વીકટોરીઆ આગલ રજુ કરી, તેવજીને ‘આરોનેટ’ નો એલકાબ આપવાની અરજ કરી હતી. તે ઉપરથી મહારાણી વીકટોરીઆએ ૫૦ સં ૧૮૫૭ ના મે માસની ૨૪ મી તારીખે, સર જૉ ૭૦ ૭૦ ને ‘યુનાઈટેડ કિંગડમ’ ના ‘એરોનેટ’ નો માન ભરેલો, તથા પેહડી દર પેહડી ઉતરતો ખેતાબ ધનાયત કીધો હતો. સર જન્મશેદજીને એ ખેતાબ મલ્યો, તેની ખુશાલીમાં, તાં ૧૯ મી જુન ૧૮૫૭ ને દીને, લનડનના લૉડ મેઅરે, સર જન્મશેદજીના માનમાં, તે તરફના તેમના દોસ્તોને એક જયાફત આપી હતી, જેમાં ઇસ્ટ ઇન્ડીઆ કંપનીનો ચેરમેન, ડેપુટી ચેરમેન, મેંક-ઑફ-ઈંગલંડનો ગવર્નર, સર ચાર્લસ ફારબસ, અને બીજા ઘણાક નામીયા ઉંચી પદવીના અમલદારો સામેલ થયા હતા.

એ એલકાબની રૂએ, સર જન્મશેદજીના મરદ વારસોના નામની પાછલ હંમેશાં ‘આરોનેટ’ અને તેમના નામની આગલ ‘સર’ બોલ ઉમેરવો, તથા તેઓની ધણીઆણીઓને ‘લેડી’ ‘મેડમ,’ કરી કહેવાં, અથવા લખવાં. વલી એ ખેતાબની રૂએ, સર જન્મશેદજીને, તથા તેમના એ ખેતાબ ધરાવનાર વારસોને બ્રિટીશ લશ્કરમાં, શાવટાની આગલ આવી ઉભા રહેવાનો, તથા જરૂર વખતે તેનું રક્ષણ કરવાનો હક છે. (પાં પ્ર૦)

૨૭ :—સર જન્મશેદજી જીજીલાઈ ગુજર પામ્યા. તાં ૨૪ મી એપ્રિલ, ૫૦ સં ૧૮૫૭. રોજ ૨૨, માહ ૭, (શે૦) ૧૨૨૮ (૫૦)

મરહુમ
નામદાર સર જમશેદજી જીજીભાઈ
ખારેનેટ, (પેદલા.)

મરહુમ
નામદાર સર જમશેદજી જીજીભાઈ
ખારેનેટ, (ખીન્ન.)
(શેઠ ખરશેદજી જી. જી.)

મરહુમ
નામદાર સર જમશેદજી જીજીભાઈ
ખારેનેટ, (ત્રીજા)

મરહુમ નામદાર સર જમશેદજી જીજીભાઈ
ખારેનેટ, (ચોથા)
(શેઠ કાવસજી ખરશેદજી. જી. જી.)

નામદાર
સર જમશેદજી હજીભાઈ આરોનેટ.
(પાંચમા.)
(શેઠ રસનમજી કાવસજી ખરશેદજી જી. હ.)

ભવીશના છઠા
સર જમશેદજી હજીભાઈ આરોનેટ.

તરણ ખેટા, એક ‘ખેટી’ જાતી જોતથી,
 મેલી ગયા આ પાછલ યાદગાર જો—હિન્દી
 કાંઠાં તે પારસી કેમનો છેલ્લો પાદશાહ,
 કાંઠાં છે તે સખાવતનો પેહલવાન જો;
 કાંઠાં તે હિન્દુસ્થાનની ઇજ્જતની પનાહ,
 કાંઠાં તે ઉદ્યોગ, ફતેહની નિશાન જો—હિન્દી
 કાંઠાં તે મુઘલની મોહટાઈનો હીરો ખરો,
 કાંઠાં છે તે જમાનાનો જમશેદ જો;
 દુઆં ‘ને નેકી તે સાથે લઈ ગયો,
 રાખી ગયો યાદગારનો ‘ખુરશેદ’ જો—હિન્દી

૨૮ :—સર જમશેદજી જીજીભાઈ પોતા પાછલ ત્રણ દીકરા, અને એક દીકરી મુકી ગયા હતા. (પ્ર૦)

એમની વંશાવલી નીચે પ્રમાણે નોંધાય છે :—

જીજીભાઈ

માણિકજી			સર		
૧	૨	૩	૪	૫	૬
ખરજેરજી મ૦	ખેરામજી મ૦	ફરાંમજી મ૦	ખેરામજી ખીન	ખરશેદજી	ફસતમજી
૧	૨	૩			૭
માણિકજી			જમશેદજી		

ફસતમજી
 હાલના
 પાંચમા
 સર જ૦ જ૦

(મુ'૦ બા૦)

૨૯ :—આ ગરખીના રચનાર ‘ખુરશેદ’ તે મરહુમ ખરશેદજી બમનજી ફરાંમરોજ. નવસારીના રહસ. એક જાહેર કક્ષમકસ, અને કવી. (પ્ર૦)

સર (પુરશેદજી) જમશેદજી જીજીભાઈ, ખીલ ખારોનેટના
મરણ માટે જોડાયેલા ખિયાલ.

જનમ :—૪૦ સં ૧૮૧૨. રોજ ૩, માહ ૧, (શેં) ૧૧૮૧ (૫૦).

મરણ :—જુલાઈ ૧૧, ૪૦ સં ૧૮૭૭. રોજ ૨૫, માહ ૧૦ (શેં)
૧૨૪૬ (૫૦)

હાએ કયેસા હુવા ગમ, સર પુરશેદજીથે ગુની ગુનવાંન,
એકાએકી—કળ લે ગઈ સુનો સખ ઉનકા બયાંન.
સન અઠરાસે ગીયારા, તારીખ નવમી ઔર અકટોબર,
રોજ તીસરા—માહ પહેલે દીન જનમે ‘પુરશેદ’ ચાતર.
પચીસ હજાર રૂપીએ નિકાલે ખાતે ઉનકે નામપર,
કલ જરથોક્તી—પુશી હુવેથે ઘરઘર નારી ઘરઘર નર.
શએર.

ખરનન કહા જતા નહી, ખરસ દો કમ પચાસકી ભઈ ઉંમર,
જદ ઉનકે પીતા જમશેદજી, ગએથે વોહ તો યુજર.
અઠરાસે એકૂન સાદમે મીલા ‘ખારોનેટ’ કા રેફતર,
શીર ‘સર’ પુરશેદજી કેહલાએ, એ જેહાંકી અંદર.
ખારોનેટ સર પુરશેદજીકીથી છુપી સખાવત જગ દરમ્યાંન,—

એકાએકી—કળ-૧

૧ :—આ ખિયાલ જોડનાર તુરાના ખિયાલ ગાનાર એક પારસી મરહુમ
દાદાભાઈ, ઉરફે ‘દાદી મધારી’ ની અટકે જણાયેલા હતો. મરહુમ દાદી
મધારી પોતાના વખતમા એક અચ્છો તુરાના ખિયાલ ગાનાર તેમજ
ખિયાલ જોડનાર પારસી હતો, અને તેના કેટલાક ચેલાઓ પણ હતા. (પ્ર૦)

૨ :—શેઠ ખરશેદજીનો જનમ રોજ ૩, માહ ૧, (શેં) ૪૦ સં
૧૮૧૨ ના અકટોબર માસની ૯ મી તારીખે થયો હતો. (પ્ર૦)

૩ :—પેહલવા સર જમશેદજી જીજીભાઈ ૪૦ સં ૧૮૫૬ ના
સાલમા યુજર પાંચ્ચા પછી, સર જ૦ જ૦ ખારોનેટસી ઍકટની કલમ
ખીજની રૂએ, તા૦ ૧૨ મી નવેમબર ૧૮૬૦ ને દીવસે, શેઠ ખરશેદજી
જમશેદજી જીજીભાઈએ, “સર જમશેદજી જીજીભાઈ” નું નામ ધારણ
કાધું હતું, અને તે વિશેની જાહેર પ્રગ્ળને સર્વ વર્તમાન પત્રો મારફતે,
તેમના સોલીસીટરોએ નિચે પ્રમાણે ખબર આપી હતી.

અઠરાસે ચૌસઠમે ‘કૉલેજ’ દખનમે કરી ખડી તૈયાર,
ખુરશેદજીને—એક લાખ રૂપીએ દીએ ‘ફંડ’ મે ડાર.
ઐર ઇસ્પીટાલ બડાનેકો રૂપએ દીયેથે ‘પયાસ હબર,
અહના આલા—હુરએક જનકે થે વોહ મહદગાર.

Notice is hereby given, that by virtue of the Sir Jamsetjee Jejeebhoy Baronetcy Act; being No. 20 of 1860, of the Legislative Council of India, the second and present Baronet has assumed the name of Jamsetjee Jejeebhoy in lieu of the name by which he has hitherto been called or known, and will henceforth name, style, and write himself by the name of “Jamsetjee Jejeebhoy” on all occasions whatsoever.

By order

Pollock, Faithfull & Keir,

Solicitors for Sir Jamsetjee Jejeebhoy Baronet.

Bombay 12th November 1860. (પાં પ્ર૦)

૪:—પુણા મધે દખલુ ‘કૉલેજ’ સાર એક ઇમારત આંધવા માટે, (શેઠ ખુરશેદજી) સર જમશેદજી જીજીલાઈએ, રૂપીઆ એક લાખની રકમ આપી હતી. એ ઇમારતનો પાયો નાખવાની ક્રિયા ઇ. સ. ૧૮૬૪ ના અક્ટોબર માસની ૧૫ મી તારીખે, તે વખતના મુંબઈના ગવર્નર સર આર્ટલ ફ્રીઅરે કરી હતી. એ કૉલેજના પાયાના પથ્થર ઉપર નીચલો લેખ કાતરેલો છે:—

This Foundation Stone of

Deccan College

For the diffusion of Learning and Science,

Built by Government

With the munificent aid of

Sir Jamsetjee Jejeebhoy 2nd Baronet,

Was Laid on the 15th October 1864

By

H. E. Sir H. B. E. Frere. K. C. B.

Governor of Bombay,

૫:—આ રકમ માટે પારસી પ્રકાશ, તેમજ ‘મુંબઈના આહાર’ મા નોંધ લેવાયલી જણાતી નથી. (પ્ર૦)

શબ્દર.

કાષ્ટ ગરીબ યા કાષ્ટ તવંગર, કાંમકા કને જનએજી,
પહેલે બાતે ઉનકી સુન, ફેર અપની સલાહ બતાએજી.
ચાહે વએસા હો ગરીબ, પર ભાવસે ખીલાએજી,
અપને ગીરોકા ગુપ્ત ધન દે, નેકીકા જસ પાએજી.
અપને પીતાકા નામ બહાંક, જગમે કમા ગએ ઇજ્જત માન;—

એકાએકી—કળ-૨

અઠરાસે આંહતેરમે અમીરોકે સંગ ગએથે એહલાની,
વોહી સાલમે—મુસાફરી કરકે આએ પીછે યાની.
ઉસી વખત ઉનકી ગાડીકો, પોહોંચીથી કુછ નુકસાની,
ખુરશેદજીકે—મરે તક ગઈ ન વોહ દેહશત જાની.

શબ્દર.

અશીશવંદ રોજ, દએ મહીના, થી અખાડ શુદ્ધ એકમ,
‘વાર બુધકે દીન પુનમકો, ‘સર’ ગયે ‘મુલ્કે—અદમ.
ઉંમર ખરસ પાંસહ, નવ માહ, ચઉદા દીનકા જાને હમ,
આપ તો હો ગયે અલગ, ઐર સબકો દે ગયે રંજે ગમ.
ખરે દુપહેરકો, ગીયારા બજે સર ખુરશેદજીને છોડ પ્રાંન,—

એકાએક—કળ-૩

૬:—પોતાના માનવંત પીતાના ગુજર પામ્યા પછી, તે મરહુમનો નામીએ આરોનેટનો ખેતાબ સ્વાધીનમા લીધો, અને તેનું માન બક્ષનાર નામદાર માહરાણીનો ઉપકાર માનવા માટે સર ખરશેદજી જમશેદજી જીજીભાઈ, પેહલવેહલી સફર ઇંગ્લંડ દેશની કરવા ગયા હતા. (મું બાં)

“સર ખરશેદજી જન્મ જીવ આરોનેટ તાં ૨૭ મી એપ્રિલ ૧૮૬૦ ને દીને પોતાના દોસ્તો શેકો ફરદુનજી હોરમજી, ધસ્કરી, પેસતનજી જંગીરજી તારાચંદ, દાદાભાઈ બેહરાંમજી પુણા ઓળખરવરવાલા, અને ૭) દેશી નોકરોને લેઈ, સ્ટીમર “બોમ્બે” માં સવાર થઈ, ઇંગ્લંડની મુસાફરીએ ગયા હતા.” (પાં પ્ર૦)

† દાદાભાઈ બેહરાંમજી મેહતા, ‘પુણા ઓળખરવર’ નામના પુણામાં પ્રગટ થતાં એક ઇમેજ ન્યુસનાં માલિક હતા. (પ્ર૦)

૭:—સર જમશેદજી જીજીભાઈ (ખીજા) આરોનેટ, રોજ ૨૫ (અશીશવંદ) માહ ૧૦ (દએ) (શિં) ૧૨૪૬ યજ્ઞદેવરદી; તારીખ ૧૧ મી

મરહુમ લેડી ચાયાંબાઈ જમશેદજી
જીજ્ઞાસા આરોનેટ.
(પેલ્લા સર જ. જી. ના બાનુ).

મરહુમ શેઠ રૂસતમજી જમશેદજી
જીજીભાઈ.

મરહુમ શેઠ
માણેકજી નશરવાંનજી પીટીટ.
(પેલલા સર દીનશા માણેકજી
પીટીટના પીતા).

મરહુમ સર દીનશાહ માણેકજી
પીટીટ, બારોનેટ.

ગુજર ગયે જીવ, વખત, ઉસી વખત મુલ્કોમુલ્કમે પોંહચે તાર,
સુનકે ખાતકો—સખ જરથેશ્તી કરે ગમકા પુકાર.
જાંહાં દેખે વહાં સીવા, આહ-વ-જારીકે ન કરતા કોઈ ગુફતાર,
નર નારીકે—આંખસે આંસુ ગીરે આરો આર.

શએર.

પારસી, ધરાની મીલકે સખ કોઈ માહતમ કરને લગે,
ઇએજ, ચહુદી, મેમન, બોરી, સખ ગમ કરને લગે.
અનેક કોમકે હિન્દુ મીલ, સખ ચશ્મ નમ કરને લગે,
પલ ભર ન ભુલે દીલસે, યાદ દમ-અ-દમ કરને લગે.
બંદર, આશીસ, ગીરની બંદ ભઈ, બયેપારીઓને કોઈ બંધ દુકાંન,—

એકાએકી—કળ-૪

કળકે આગે કોઈ બચે નહી, લાખો પીર, પયમ્બર ગએ,
અમર ન કોઈ—જાંહાંમે લાખો ઇનસાં ગુજર ગએ.
બફએજ બંદા ઝરીફ કહે, જો નેકી જેહાંમે કરકર ગએ,
નેક નીમાજકો—પહડ ગએ, વોહ જીન્નતકે અંદર ગએ.

શએર.

મીર ‘દારા’ કહેતે બંદે, નેકાકા કુચ્છ કાંમ કરે,
લાયા ક્યા, લે જાએગા ક્યા, કુચ્છ તુ જેહાંમે નામ કર.
બહેકા બહેકા ક્યું શીરે, એક જાએ કંઈ આરાંમ કર,
ખીસર નહીં ઉસ રબકો, યાદ ઉરકી સુખો સાંમ કર.
‘ઝરીફ’ ‘દારા’ ખ્યાલ બનાતે, મત જીનકી ખીલકુલ નાદાંન,—

એકાએકી—કળ-૫

જુલાઈ ૪૦ સં ૧૮૭૭ ને દીને પુણા મધે ગુજર પામ્યા હતા. એવણ-
ની લાસને અવલમંજલ પોંહચાડવા લેઈ જતી વખતે પાયદસની પુઠે,
નામદાર ગવરનર, કમાનડર—ઇન—ચીફ, કૌનસીલરો, વગેરેની ખાલી ગાડીઓ,
છંક પુણાના દોખમા સુધી માનને ખાતર ગઈ હતી. મુંબઈ તથા દેસા-
વરેના પારસીઓએ તે દાહડે પોતાનો ધંધાધોપો તથા દુકાનો બંધ
રાખી શોક પાલ્યો હતો. (પાં પ્ર૦)

મરહુમ સર કાવસજી જેહાંગીરજી રેડીમની નાઈટ, સી. એસ. આઈ.
ના કિર્તી નો ૧મરખો.

જનમ :—તા. ૨૪ મી મે ૧૮૧૨. રોજ ૭, માહ ૯ (શે. ૦)
૧૧૮૧ (૫૦)

મરણ :—તા. ૧૯ મી જુલાઈ ૧૮૭૮. રોજ ૩, માહ ૧૧
(શે. ૦) ૧૨૪૭ (૫૦)

સર કાવસજી જેહાંગીરજી રેડીમનીરે—મુ'બઈ શેહેરમા.

આજે કરોડપતીરે તમે કેહવાયા;

આખી હિન્દુસ્થાન વેલાતમા વખણાયારે;

સર કાવસજી, રેડીમની તમારું નામરે—મુ'બઈ શેહેરમા.—૧

યજ્ઞદેવરહી અગીઆર સો એકયાસીમા;

અમરદાદ રોજ આદર મહીનામા;

તારે જનમ થયો શેહેર મુ'બઈમારે—સર કાવસજી—૨

૧ :—આ ગરખો ૧૮૭૮ ના જુલાઈ માસની ૨૫ મી તારીખે મરહુમ સોરાયજી હોરમજી ચીકન જાપનાર નામના પારસીએ જોડ્યો હતો, જેનું કાંમ તે વખતની ગાયન ગાનાર 'ગોયનો' ને ગરખા ગવાડવાનું, અને ગરખા જોડવાનું હતું. આ ગરખો લગભગ ૪૨ વરસની વાત ઉપર જેવી રીતે જોડાયેલો હતો, તેવોજ અતરે નોંધી લીધો છે. (પ્ર. ૦)

૨ :—“મરહુમ શેઠ હીરજી રેડીમનીનો વસીલો વધારવાના હેતુથી, તેમની વીધવાએ ખોલે લેધને ધણીને નામે પાલક કરી લીધેલા દીકરા જેહાંગીર, જે બનાજના ખાનદાનમાથી નિકલી રેડીમનીના સંબંધમા સંધાયા, તેણે પોતાની તોખમથી બે દીકરાઓ—હીરજી અને કાવસજી—ઉપરાંત બે બેટીઓ મલી, ચાર ફરજાન્દો જે ઉતારી આપ્યાં, તે માહેલા આ નાધવાની કિર્તી ઉપર કલમ કસતાં, તેમના બલાં કાંમને બંધખેસતી કવીતાથી અવલ તેનાને મુખારકબાદી આપ્યે જીયે.

“સખી નર જોઈએ સદા અકલમન્દ,

સખાવતથી સર જેનું રેહ છે જુલન્દ,

ધરમીમા મુરે કાવસજી કેહવાયય,

બહુ નામ સહુમા તેનું જ લેવાયય.” (મુ' ૦ બા. ૦)

એવણનો જનમ, તા. ૨૪ મી મે ૧૮૧૨ ને દીને કાવસજી પટેલના મોહજામા, એવણના મમાવા શેઠ દાદીશેઠના ઘેરમા થયો હતો. (પ્ર. ૦)

બચપણથી તમે હુશીઆર થયા ;
 તમે કેલવણી લીધી થણી અંગ્રેજીમાં ;
 ‘મીં વિલીયમ સાધજલાં-ડની ઇસ્કોલમારે—સર કાવસજી—૩
 વરસ પંદરની ઉંમરે ઇસ્કોલ છોડી ;
 તમારા મમાવા ખરશેદજી અરદેશર દાદી ;
 શીખાઉ દાખલ રેહ્યા તેની પેહડીમારે—સર કાવસજી—૪
 ‘મીં ડંકન ગીબ્સની ઑફીસમાં ; -
 વધુ પગારે રેહ્યા તેની ચાકરીમાં ;
 આખરૂં મેલવી તમે તેની નોકરીમારે—સર કાવસજી—૫
 સને અઢારસો છતરીસ ખીજાં સાલમાં ;
 ભારી કાંમ-કાજ ચલાવે તું દલાલીમાં ;
 મશહુર થયો તું બધા વેપારીમાં રે—સર કાવસજી—૬

૩ :—ભવિષના આ પારસી ઉમરાવની કેળવણી માટે ‘મુંબઈનો બાહાર’ ના અધિપતી આ પ્રમાણે લખે છે :—

“આ શેઠ, હમો શીખવા જતા હતા તે, મીં વીલીએમ સાધજલાં-ડ નામના એક પોરટુગીઝ માર્ટરની સ્કુલ, જે કોટના બગ્ગરગેટ સ્પીટમાં હતી, ત્યાં પેહલા વરગમા રેહીને તે વખતની રીત મુજબ ઇંગ્રેજીની કેળવણી પામતા હતા ; અને તે દાહડથી હમો તેમના ‘સ્કુલ બરાધર’ કેહવાઈએ, તો તેમા કાંઈજ ખોટું જણાશે નહિ.” (મુંં ૫૧૦)

† સર કાવસજી જાંહગીરજીની પ્રાથમિક કેળવણી માટે પારસી પ્રકાશમાં જે નોંધ લેવાઈ છે, તે ‘મુંબઈનો બાહાર’ માં લેવાયેલી નોંધથી કાંઈક જુદી પડતી હોવાથી, તે નિચે ઉતારી લીધી છે :—“એવણે ઇંગ્રેજ કેળવણી કોટ માહેલી સારજંટ સાધકસની શાળામાં લીધી હતી, જ્યારે સર જમશેદજી જન્મ્યાઈ, ખીજા બારેનેટ સાહેબ એમના ગોડાયા હતા.” (પાં ૫૧૦)

૪ :—“મીં ડંકન ગીબ્સની ઑફીસ, જે પ્રથમ તેમના નેકબખ્ત પીતા, જાંહગીર હીરજી રેડીમની, બરબોરજી ફરાંમજી પાડે, તથા લક્ષમણ હરીચંદ (લકમે રસુલનો ભાઉ), અને તે પછી શેઠ દાદાભાઈ તથા મંન-ચેરજી પેસતનજી વાડીઆને હસ્તક ચાલતી હતી, ત્યાં ગોડઉન કીપરની અથવા તેવીજ કીસમની નોકરી ઉપર વધુ પગાર મેળવીને ઘણા વરસો વેર પ્રમાણીકપણે થોભી રેહ્યા હતા વીગેરે.” (મુંં ૫૧૦)

વેપારી લોકોએ આંટ સારી ચાલી;
 બધેબધથી આબરુ તુંને ઘણી મલી;
 તેથી વેપાર ચાલીયો તારો ઘણો ભારી, રે—સર કાવસજી—૭
 જેમ જેમ વેપાર તમારો ચહુડતો ગીયો;
 તેમ તેમ ધરમ તમારો જાહેર થયો;
 ક'ંઈ લાખો લાખ રૂપીઆનો બોલાયો, રે—સર કાવસજી—૮
 તમે બે લાખ રૂપીઆની રકમ કાઢાડી;
 તમે 'એક્ષિન્સ્ટન કૉલેજ બ'ધાવી;
 ત્યાં શીખે છોકરાઓ તુંને દુઆ કરી, રે—સર કાવસજી—૯
 બીજી બાંધી 'ઇસ્પીટાલ શેહેર સુરતમા;
 તે કેહવાય છે નાહનપરાના ચોકમા;
 સહુ દરદી લોક દુઆ દીએ ઘણા, રે—સર કાવસજી—૧૦
 બાંધી 'ઇસ્પીટાલ આંખની મુ'બઈ શેહેરમા;
 એક લાખ વીસ હજાર રૂપીઆની રકમમા;
 અપ'ગોની આંખ સારી કરવાના, રે—સર કાવસજી—૧૧

પ:—“શેઠ કાવસજી જહાંગીરે ચીંચપોગલી તરફ એક્ષિન્સ્ટન કૉલેજ બાંધી આપી, તેની લાગતના રૂપીઆ બે લાખ, તથા તે મકાન તૈયાર થતાં સુધી, શીખવા જનારાઓને માટે જોવાલીયા તલાવની પાસે આવેલો અંગલો, દર મહીને રૂ. ૧૦૦) લેખે જે રાખેલો, તેનું લાખ રૂ. ૩૦ ૧૨૩૧ થી ૧૨૪૦ સુધી, વરસ દસ સુધીનું રૂ. ૧૨૦૦૦) મલી, ફક્ત એજ ખાતાં ઉપર થાયેલી સખાવતના રૂ. ૧,૧૨૦૦૦) નોધાયા છે.” (મું. બા. ૦)

૬:—સુરત ખાતે શેઠ કાવસજી જહાંગીરે અંધાવેલી આ ઇસ્પીટાલ માટે રૂ. ૭૫૦૦૦) ની સખાવત નોધાઈ છે. (મું. બા. ૦)

† પારસી પ્રકાશમા એ રકમ રૂ. ૭૧૬૦૨ લખાઈ છે. (પ્ર. ૦)

૭:—સર જમશેદજી જીજીભાઈની ઇસ્પીટાલના ચોકમા, આંખના દરદીઓ માટે અંધારા આપેલાં મકાન ઉપર શેઠ કાવસજીને થાયેલી લાગતના રૂ. ૧,૨૦૦૦૦) એક લાખ વીસ હજાર નોધાયા છે. (મું. બા. ૦)

‘યુનીવરસીટીનો ‘હાલ’ છે મેદાનમા;
- તે એક લાખ સાત હજાર રૂપીઆમા;
બાંધીયો ‘પ્રીન્સ-ઓફ-વેલ્સની’ ખુશાલીમા, રે—સર કાવસજી—૧૨

૮ :—“ નામદાર પ્રીન્સ-ઓફ-વેલ્સ (પાછલથી નામદાર શેહનશાહ એડવર્ડ સાલમા) પરજીરા તેની ખુશાલીમા, મુંબઈ ખાતેની યુનીવરસીટીને માટે, મેદાનમા બંધાતી એક સુંદર ઇમારત સાડે શેઠ કાવસજી જાંહાંગીરે આપેલા રૂ૦ ૧,૦૭૦૦૦) એક લાખ સાત હજાર નોધાયલા છે. (મું૦ આ૦)

મુંબઈના બાહારમા લેવાયલી ઉપલી નોધ ઉપરાંત. પારસી પ્રકાશ મધે, એ વિશે લેવાયલી નોધ નિચે પ્રમાણે છે :—

“ મુંબઈની યુનીવરસીટીને માટે એક ઇમારત બાંધવાને સાડે શેઠ કાવસજી જાંહાંગીર રેડીમનીએ, તારીખ ૨૭ મી એપ્રિલ ૧૮૬૩ ને દીને યુનીવરસીટીના વાઇસ ચેનસેલર સર ઍલેક્ઝાંડર ગ્રાન્ટ, આરોગેટની મારફતે નામદાર સરકારને રૂ૦ ૧૦૦૦૦૦) એક લાખની રકમ નિચલી સરતોથી આપવા લખ્યું હતું :—

(૧) ઇમારત બાંધવા પાછલ ઉપલી રૂ૦ ૧૦૦૦૦૦) ની રકમ કરતાં વધારે ખર્ચ થાય, તે સરકારે આપવો. (૨) એ માટે નવાં ક્રીઅર ટાકનના મેદાનમા એક લાઘ્ય જગ્યા સરકારે આપવી. (૩) એ ઇમારતના બાંધકાંમતમા બીજા કોઈ મહસ્થો પાસેથી નાણું લેવું નહિ.

ઉપલી સરતો મુંબઈની સરકારે તા૦ ૨૬ મી એપ્રિલ ૧૮૬૩ ને દીને બાહલ રાખી હતી. * * * એ પછી હિન્દુસ્થાનની વડી સરકારે, તારીખ ૨૦ મી જુન ૧૮૬૩ ને દીને, એ ખામે પોતાની મંજૂરીઆત આપી, શેઠ કાવસજીને આ કાંમ માટે શાખાસી આપી હતી, અને શેઠ કાવસજીએ ૮ મી આગસ્ટ ૧૮૬૩ ને દીને, સરકારના ચીફ સેક્રેટરી ઓનરેબલ એચ. એલ. આનડરસન ઉપર રૂ૦ ૧૦૦૦૦૦) એક લાખ રૂપીઆનો એક મોકલ્યો હતો. * * * એ પછી એ બાબદ ચાર વરશ સુધી ઢીલમા પડયાથી શેઠ કાવસજીએ ૨૨ મી મે. ૧૮૬૭ ને દીને, મુંબઈના નવા ગવરનર સર સેમોર વેસી શીટગ્રજરાલડને એક કાગળ લખી એ બાબદની યાદ આપી, તથા એ કાંમ હાથમા લેવાની મંજૂરતા તાકીદ કીધી. નામદાર ગવરનરે માથેરાનથી તા૦ ૨૬ મી મેએ ૧૮૬૭ ને દીને, પોતાને હાથે શેઠ કાવસજીને એક કાગળ લખી, કાંમ આગલ ચલાવવા વિશે સધીઆરો આપ્યો, પણ

જગે જગે કુવારા મુંબઈ શહેરમાં;
તે કેહવાયે છે કાવસજી રેડીમનીના;
રસતે સહકારી લોકને પાણી પીવાના, રે—સર કાવસજી-૧૩

II પાછા છ મહિના નિકલી જવાથી, શેઠ કાવસજીએ તા. ૧૯ મી સેપ્ટેમ્બર ૧૮૬૭ ને દીને, સરકારના જાહેર આંધકાંમ ખાતાના સેક્રેટરી નલ કેનેડીને એક પત્ર લખી પોતાના (રૂ. ૧૦૦૦૦૦) એક લાખ, ૨ વરસના વ્યાજ સુધાં પાછા માગ્યા હતા. એના જવાબમાં તે અમલ-રે તેજ દીને શેઠ કાવસજીને લખી જણાવ્યું, કે એ ઢીલનું કારણ એ યુનિવર્સિટીની ઇમારત, આગે મોટાં શહેરને લાએકની બનાવવા ટે, તેના અસલ પલાંનના અડસટામાં ઘણા વધારા થવાને લીધે, વૃદ્ધ જુનાની રકમ મેલવવાને, વડી સરકાર સાથે સંધેસા ચલાવવાને લીધે છે, અને હવે તેનો જલદીથી નિકાલ આવી જશે. એ બાદ સરકારે ઇમારતના ખર્ચને માટે પોતાની તરફના ફાલના (રૂ. ૨૦૦૦૦૦) એ ખ આપવાનું નકી કર્યાંથી, એ ઇમારત આંધવાનું કામ શરૂ થયું.” (પા. ૩૦)

“એ પછી તા. ૪ થી માર્ચ ૧૮૭૫ ને દીને મહેલી યુનિવર્સિટીની સભામાં નિચે મુજબનો ઠેરાવ પસાર થયો હતો :—

“That in recognition of Sir Cowasji Jehanghier Ready-
ney's noble gift of Rs. 100000, for the erection of
iversity Buildings, the Hall now handed over by Govern-
ment to this University be named “Sir Cowasji Jehanghier
Hall, of the University of Bombay.” (પા. ૩૦)

૯ :—સર કાવસજી રેડીમનીએ મુંબઈ શહેરમાં ઘણાક કુવારા ધાવ્યા છે, તે માટે મુંબઈ બાહારનો અધિપતિ લખે છે, કે :—“મુંબઈ તે જુદી જુદી જગો ઉપર બંધાવેલા ૪૦) કુવારાને માટે થાયેલા રચ રૂપીઆ ચાલીસ હજારનો નોંધાયેલો છે.”

“એ સઘલા કુવારામાં એક કુવારો, તારીખ ૨૨ મી મેએ, ઇ. સ. ૧૬૬ ને દીને મુંબઈના કોટના સેન્ટ થોમસ કેથોલિકના કમ્પાઉન્ડના પશ્ચીમ વાળા તરફ રૂ. ૧૩,૭૭૭) ને ખર્ચે બંધાવી, દેવલના અધીકારીઓને, હેર વપડાસ માટે તે સ્વાધીન કીધો હતો.”—(મું. ૦ બા. ૦) ૧૨ લખેલા ૪૦ કુવારા મુંબઈમાં ક્યાં ક્યાં ગોઠવાયેલા છે, તે હુમ શેઠ અમનજી મેહરામજી પટેલના પારસી પ્રકાશમાં વિગતવાર ધાયલું છે. (૩૦)

તે: વેલાતમે કુ'વારો અ'ધાવીયો ભારી;
 બીજા એક લાખ પાંચ હજાર રૂપીઆ કાહારી;
 તારી રાખી વેલાતમે યાદગારી, રે—સર કાવસજી-૧૪
 તે' ઇસકોલ, ફવાખાના અ'ધાવીયાં;
 તે ગ'ડેવી, નવસારી બીજા પરગણામા;
 વલી મુ'ખઈ 'ને સુરત શેહેરમા, રે—સર કાવસજી-૧૫
 તારી સખાવતો દેસેદેસ, ગર ગાંમમા;
 સાંભલી વીકટોરીયા રાણી ખુશી થાય મનમા;
 તુને ખેતાખ આપવાના વીચારમા, રે—સર કાવસજી-૧૬
 સને યઝદેઝરદી બાર સો આઠત્રીસમા;
 ક'ઈ રોજ દીન 'ને આદર માસમા;
 તુને ખેતાખ મલીયા 'સ્ટાર આફ ઇન્ડીયાના, રે—સર કાવસજી-૧૭

૧૦ :—સર કાવસજી જાંહગીર રેડીમનીએ, વેલાતમા એક લાખ પાંચ હજાર રૂપીઆની કીમતે એક પુ'વારો અ'ધાવ્યો હતો, એમ આ કાવ્ય જોડનાર લખે છે, તે ભુલ કરેલી છે; કેમકે પારસી પ્રકાશમા એ પુ'વારા માટે જે નોંધ લેવાઈ છે, તેમા નિચે પ્રમાણે લખ્યું છે :—
 “શેઠ કાવસજી જાંહગીરજી રેડીમનીએ, લાન્ડન મધે, રીજન્ટ પાર્કમા, એક પુ'વારો અ'ધાવવાને લાંની “મીટ્રોપોલીટન પ્રીકીંગ ફાન્ટન, એન્ડ કેટલ ટ્રે એસોસિએશન” ઉપર ૧૪૦૦) પૌડ (૩૦ ૧૩,૫૪૪) ભેટ મોકલ્યા હતા. તે પુ'વારો અ'ધાઈ તૈયાર થવાથી, આજ દીને (તા. ૨ જી આગસ્ટ ૧૮૬૬ ને દીને) નામદાર પ્રીન્સેસ મેરી ટેકે, એક મોટા મેલાવડાની હજુરમા તે ખુલ્લો મુક્યો હતો. * * * એ પુ'વારો અ'ધાવવાને લગતો રીપોર્ટ વાંચી સંભલાવ્યા બાદ, ઓનરેબલ એ. કીનરડે, નામદાર શાહજાદીના હાથમા હિંદુસ્થાનની કારીગરીથી બનાવેલું એક સુંદર કપ ભેટ આપ્યું, જેમા તે પુ'વારામાથી થોડુંક પાણી લેઈ નામદાર શાહજાદીએ પીધું, અને લોકોની ખુશાલીના પોકારો વચ્ચે, તે પુ'વારો પ્રજના ઉપયોગને માટે ખુલ્લો મુકેલો જાહેર કીધો. (પા. ૩૦)

૧૧ :—શેઠ કાવસજી જાંહગીરજી રેડીમનીને, તા. ૨૪ મી મેએ ઇ. સ. ૧૮૬૬ ને દીને, નામદાર માહરાણીની સાલગરેહની ખુશાલીમા ‘ક'મપેનીયન આફ ધી સ્ટાર આફ ઇન્ડીયા’ (સી. એસ. આઈ.) નો ખેતાખ મલ્યો હતો. (પા. ૩૦)

તુને ખેતાળ આપવાની કીરીયા થાયે છે;
 તારીળ સોલમી 'ને નવેમ્બર ગણાયે છે;
 સને અઢાર સો ખાંતેર લેખાય છે, રે—સર કાવસજી-૧૮
 હવે કલકતેનો ^{૧૨}સુખો મુખધ આવે છે;
 ચીઠ્ઠી લખી શેઠને પુછાવે છે;
 તુને કીરીયામે સાંમેલ થવા તેરાવે છે, રે—સર કાવસજી-૧૯
 તે ચીઠ્ઠીનો જવાળ શેઠ વાલે છે;
 કંઈ તળીયત નાદસ્ત કેહવરાવે છે;
 તેથી કીરીયામે નહી સાંમેલ થવાયે છે, રે—સર કાવસજી-૨૦
 હવે મુનેરી ચાંદ તુને ભેટ થાયે છે;
 સી. એસ. આઇ. નો ખેતાળ તુને મલે છે;
 એવાં નામથી તુને સહુ ઓલખે છે, રે—સર કાવસજી-૨૧
 વલી ^{૧૩}મજગાંમમે સલા એક ભરાયે છે;
 સર જમશેદજીને બંગલે તે કેહેવાયે છે;
 સને ૧૨૪૧ ના સાલ લખાયે છે, રે—સર કાવસજી-૨૨

૧૨ :—“ આ ખેતાળની યાદગારીનો ચાંદ જ્યારે તૈયાર થઇને પાચ-તખત તરફથી આવી પોહતો, સારે તે ભેટ આપવાની ક્રિયા તા. ૧૬ મી નવેમ્બર ૧૮૭૨, ને દીને મુખારક થઇ, તેમા સામેલ રેહવા માટે આપણો નામદાર સુખો ઝેરન નાથજીક, જે અતરે આવેલો હતો, તે નામવરને નામે આ શેડીઆને રૂકાની મારફતે પુછાવ્યું, કે તેવન જે થતી ક્રિયામા હાજર રેહવા ચાહતા હોય, તો તેમની ઇજાજત તથા સુખાકારી લાએકની જગ્યા કરી રાખવામા આવે. પણ પોતાના શરીરની કાહેલીને લીધે, ત્યાં જવાઇ ન શકાયા સંબંધી જવાળ વાલીને, તે નામદાર તરફના નોતરાંને, મોટા ઉપકાર સહીત પાછું વાલ્યું હતું. કેહ છે, કે ક્રિયા પુરી થયા પછી, એ નામીયા એલકાળનો સોલખતો ચાંદ, એ શેઠને ગળે ઓલવ્યો હતો. એ બાબે સતાવાર જાહેરનામુ ૨૪ મી મે ૧૮૭૨ ઇસવી-એ (મહારાષ્ટ્રીની શાલગરેદને શુભ દાહડે) બાહેર પડયાથી, આ શેઠ હવે સર કાવસજી જાહંગીર રેડીમની નાઇટ, સી. એસ. આઇ. ને એલકાળે પોહતો હતા.” (મું. બા.)

૧૩ :—શેઠ કાવસજી જાહંગીર રેડીમની સી. એસ. આઇ. જેવણે પોતાની પાદશાહી સખાવતથી આખા હિન્દુસ્થાનમા પ્રખ્યાતી મેલવી

ઘણા શેઠીઆ લોકો ત્યાં જાયે છે;
 બધી જાત-પરજાત એકઠી થાયે છે;
 એક દરખાસ્ત સારી મેલાયે છે, રે—સર કાવસજી—૨૩
 તારી કીરતી કાયેમ રખાયે છે;
 એક બાહાવલું વેલાતથી મંગાયે છે;
 કાંઈ જાહેર જગોપર મેલાયે છે, રે—સર કાવસજી—૨૪
 ત્યાં તુરત ‘લીસ્ટ’ ફરતાં થાયાં;
 સહુના નામ પ્રમાણે નાણાં ભરાયાં;
 એ રૂપીયા ૧૪૧૯ હજાર કેહવાયા, રે—સર કાવસજી—૨૫
 તારી સખાવતની તારીફ ઘણી કેહવાયે છે;
 મહારાણી વીક્ટોરીયા ખુશી થાયે છે;
 તુને ‘નાઈટહુડ’નો ખેતાબ અપાયે છે, રે—સર કાવસજી—૨૬

હતી, તથા છેલ્લી પા સદીમા તેવણે નાતજ્ઞતનો તફાવત રાખ્યા વગર લગભગ ૩૦ ૧૫૦૦૦૦૦) પંદર લાખની રકમ ધરમ ખાતે આપી હતી, તેવણું અતરેના લેફ્ટે તરફથી અહેસાન માની, કાંઈ યાદગારી કાયમ રાખવા સાડ આજ રોજે (એટલે તા. ૧૧ મી અક્ટોબર ૧૮૭૧) અતરેના આગેવાન ગ્રહસ્થાની એક સભા, મજગાંમ કાસ્ટલ મધે, આનરેબલ સર જમશેદજી જીજીભાઈ આરોનેટ સી. એસ. આઈ. ના પ્રમુખપણા હેઠલ મલી હતી, જે વેલાએ, એ સખી શંકનું એક આવલું ઉજું કરવાનો ફેડાવ થયો હતો. તે માટે ઉધરાણું વગેરે બીજી સંધી ગોઠવણો કરવાને ૧૫ ઇંગ્રેજો, ૧૬ હિન્દુઓ, ૩ મુસલમાનો, ૨ પોરચુગીઓ, અને ૨૫ પારસી ગ્રહસ્થાની એક કમીટી, તથા શેઠ ડોસાભાઈ ફરામજી કરાકાને એક્સેટરી નેમી સભા ખરખાસ્ત થઈ હતી. એ કમીટીએ આવલું માટે કરેલાં ઉધરાણુમા બધા મલી ૩૦ ૧૮,૪૩૬) = ભરાયા હતા, જે મધે ઇંગ્રેજોના ૩૦ ૨૧૪૫), એ મધે નામદાર ગવરનર સર સેમોર ફિટ્ઝજરલ્ડેબી ૩૦ ૨૦૦) ભર્યા હતા. હિન્દુઓના ૩૦ ૪૨૭૧), મુસલમાનોના ૩૦ ૬૮૫), યાદુધીઓના ૩૦ ૨૦૦), પોરચુગીઓના ૩૦ ૮૦), અને પારસીઓના ૩૦ ૧૦૭૫૫) = ભરાયા હતા, વીગેરે. (પા. ૩૦)

૧૪ :—આ ગરબો જોડનારે અતરે ભુલ કીધેલી લાગે છે; જેમકે કમીટીમા ભરાયલાં નાણાની રકમ ૩૦ ૧૦૭૫૫) = હતી, નહિ કે રૂપીઆ વીસ હજારની. (૩૦)

ઇસ્વી સને અઢાર સો 'ને બોહતેરમા;
 તારીખ ચોવીસમી 'ને મે મહીનામા;
 જાહેરનામુ બાહાર પડે સરકારમા, રે—સર કાવસજી-૨૭
 દેશેદેશથી ^{૧૫}માનપત્ર ઘણા આવે છે;
 સહુ મુખારકબાદી તુને આપે છે;
 સુરત શેહેર, વલસાડ, નવસારીના, રે,—સર કાવસજી-૨૮
 બીજાં મુખધથી માનપત્ર મલે છે;
 સને અઢાર સો 'ને બોહતેર લખાયે છે;
 એ માનપત્ર મોહોટું કેહવાય છે, રે—સર કાવસજી-૨૯

૧૫ :—એ માનપત્ર નવસારીની અંનજીમન તેમજ ગંદેવીથી ૩૦૦) સહીનું, અને બીજાં વલસાડ તથા સુરત તરફથી આવ્યાં હતાં. એ ઉપરાંત નવસારીની કાવસજી જાંહગીર મદરેસાના હેડ-માસ્ટર (હાલમા દિવાન બહાધુર) શેઠ કેરસારપજી રસતમજી દાદાચાંનજી એમ. એ. એલએલ. બી, તથા સર્વ શિક્ષકો તથા વિદ્યાર્થીઓ તરફથી આવેલું મુખારકબાદીનું માનપત્ર તા. ૧૦ મી જુન ૧૮૭૨ ને દીને, અંનરરી સેક્રેટરી શેઠ એ. કાવસજી નશરવાનજી કાંગાએ આવી હાથોહાથ સર કાવસજીને પોહચાડ્યું હતું.” (પા. ૩૦)

૧૬ :—સર કાવસજી રેડીમનીને મલેજા નાછટહુડના ખેતાબંમી મુખારકબાદીમા મુખધના સઘલી વર્ણના લોકો તરફથી એક માનપત્ર આપવા, પેહલે વાંચેના આસરે ૧૦૦) ગ્રહસ્થો, મેસર્સ ફારબસની કુમપનીની ઓફીસમા ભેગા થઈ, સર કાવસજીના કોટના મકાંનમા ગયા હતા. ત્યાં સર્વ બિરાજ્યા બાદ, અંનરેબજ મી. જસડીસ ગીબ્સે, એક સુભાખીત લાશણુ ફરી, પ્રગ્ત તરફનું માનપત્ર વાંચી સંભલાવ્યું હતું, જેનો સર કાવસજી તરફથી ડાકટર મેકેનઝીએ જવાબ વાંચી સંભલાવ્યો હતો. એ પછી સુરતની રૈયત તરફથી આવેલું માનપત્ર શેઠ દીનશાહજી માણેકજી પીટીટે વાંચ્યું હતું, જેનો જવાબ સર કાવસજી તરફથી શેઠ ડોસાલાઈ ફરામજી ફરાકાએ વાંચી સંભલાવ્યો હતો, જે બાદ પોલીસના સિનીયર માજિસ્ટ્રેટ, તથા એચ-ઓફ-જસડીસના પ્રમુખ મી. જોન કોનને, સર કાવસજીની તારીફમા કેટલુંક વિવેચન કહી સંભલાવ્યા બાદ, પાન બોલાય લેઈ મીજલસ બરખાસ્ત થઈ હતી. (પા. ૩૦)

મરહુમ
સર કાવસજી જેઠાંગીર
જેઠીમની (નાટકે).

મરહુમ શેઠ ડાસાભાઈ દરામજી કરાકા
સી. એસ. આઈ.
(મુંબઈના પ્રેસીડેન્સી માજિસ્ટ્રેટ. આગેવાન
પારસી અદાલત અને બ્રાહ્મણ લેખક).

મરહુમ
શેઠ હારમજી નવરોજી
સક્લાતવાલા.

‘જસટીસ ગીજસ’ ને પ્રમુખ બોલાયે છે;
 ‘ઓનરેબલ, ફારબસ’ કેહવાયે છે;
 સાથે શેઠીઆઓ ઘણા બાએ છે, રે—સર કાવસજી-૩૦
 બધી મીજલસ ખુશાલી બતાવે છે;
 શેઠને માનપતર એક અપાવે છે;
 કુલ, તુરાને, ગુલાબ સહુ છંટાયે છે, રે—સર કાવસજી-૩૧

*

*

*

કંઈએક ધરમ તમે કીધા ઘણા;
 આસરે રૂપીઆ પંદર લાખના;
 બધી હિન્દુસ્થાન ‘ને વલી વેલાતમા, રે—સર કાવસજી-૩૨
 વલી ખીબા ધરમ તમે કીધા કેવા;
 કોઈ બહેર ‘ને કોઈ ગુપત એવા;
 તમે પનોતા પુત છેઓ ધરમીના, રે—સર કાવસજી-૩૩
 ઇસ્વી સને અઢાર સો ઇઠોતેરમા;
 તારીખ ઓગનીમી જુલાઈ માસમા;
 સહુવારે કલાક છના અમલમા, રે—સર કાવસજી-૩૪
 તુને સરસતમુ કંઈ વરસ છે;
 એ શુકરવારનો દાહડો તુને નરમ છે;
 તું બેહસ્ત મુકાંમ પામે છે, રે—સર કાવસજી-૩૫
 તારાં મરણની વાત બધે થાયે છે;
 પુના, સુરત, નવસારી ફેલાયે છે;
 આખી હિન્દુસ્થાન, વેલાત, દલગીર થાયે છે, રે—સર કાવસજી-૩૬
 તારા ઉઠમણમા ‘ફૂડ’ ભરાયે છે;
 સાઠ હજાર ‘ને છ સો કેહવાયે છે;
 તે જરથોસ્તી ધરમમાં નખાયે છે, રે—સર કાવસજી-૩૭
 તારા ઉઠમણમા અનજુમન મલે છે;
 ત્યાં પેસુતન દસતુર કંઈ બોલે છે;
 તાં આફરીગાંનમા નામ લેવાવે છે, રે—સર કાવસજી-૩૮
 ઇસ્વી સને અઢાર સો ઇઠોતેરમા;
 તારીખ પચીસમી જુલાઈ માસમા;
 એ ગરબો બેડે સોરાબજી મુખબમા, રે—સર કાવસજી-૩૯

શેઠ દીનશરવાનજી રતનજી તાતાની કિરતી, તથા

શેઠ રદ્દીનશાજી માણેકજી પીટીટ શ્રી નવસારીમા

નવી સગડી બ'ધાવી તે વિશે.

જનમ :—૪૦ સં ૧૮૨૨. રોજ ૧૮, માહ ૪, (શે૦)

મરણ :—(નવસારીમા) તાં ૨૯ જાનેવારી ૪૦ સં ૧૮૮૬. રોજ ૧૪, માહ ૫, (શે૦) ૧૨૫૫ (૫૦)

શેઠ નશરવાંનજી રતનજી, તાતાના કેહવાયરે; નવસારી કસબે, ખુરશેદ વાડીથી, દસતુર વાડ દેખાયરે; નશરવાંનજી તાતાનો જનમ થયો, નવસારી કસબે કેહવાય; જુગ જીવોરે રતનજીના પુત, હરી જુગ જીવોરે—૧

ધંમેજી સને અઢાર સો કહીયે, ઉપર બાવીસના સાલરે; તીર મહિનો 'ને રસના રોજે, નશરવાંનજીનો જનમ થાયરે, માએ કુવરબાઈની કુબે અવતરીયો, સ-નિવરીયો તું પુત જીવો જીવોરે નશરવાંનજી શેઠ, હરી જુગ જીવોરે—૨

બચપણમે તમે લીધી કેળવણી, કામેલ હુશીયાર ગણાયરે; નવસારી કસબે, ચૌટું કહીયે, નાણાવટ ત્યાં દેખાયરે; ગોકલ કરસનદાસ નાણાવટીની, દુકાનપર રેહવાય, જુગ જીવોરે રતનજીના પુત, હરી જુગ જીવોરે—૩

નાણાવટીની દુકાને રેહા, નાણા તેના પરબાયરે; લખવે વાંચવે માહીતગાર થયા, તે દુકાને કેહવાયરે; કેટલાં વરસ માસ રેહ્યાં ત્યાં, હાંસલ નહી કંઈ થાય, જીવો જીવોરે રતનજીના પુત, હરી જુગ જીવોરે—૪

૧ :—શેઠ નશરવાંનજી રતનજી તાતા, તે મરહુમ શેઠ જમશેદજી તાતાના પીતા, જેવણે વિદ્યા હુંનર, અને ઉદ્યોગ પાછલ લાખોની ગંજવર સખાવત કરી, આ હિન્દુસ્થાન દેશની સર્વે કામને લાલ કરી આપ્યો છે. મરહુમ નશરવાંનજી તાતાનો જનમ ૪૦ સં ૧૮૨૨ મા તીર મહીનો, ને રસના રોજે થયો હતો. (૩૦)

૨ :—શેઠ દીનશાહ માણેકજી પીટીટ. પાછલથી એવણ સર નાઇટ, બારોનેટ બન્યા હતા, અને જેવણે પોતાની કામને માટે કરેલી સખાવત, લાખોના આંકડાથી ગણાઇ છે. (૩૦)

અઢાર વરસની ઉંમર થઇ ત્યારે, ગુજરાંનની ફરજ થાયરે;
મુ'બઇમા 'ખરશેદજી કાવસજીનુ ગામડું, ગોરગાંમ કેહવાયરે;
બાવા રતનજી ગોરગાંમ રહેલા, ત્યાં વાસો તાહરો થાય,
જુગ જીવોરે રતજીના પુત, નશરવાંનજી તાતાના—૫
ગોરગાંમમા તમે આવી રેહ્યા, બાપ સાથે મેલાપ થાયરે;
અચપણમે તમે કીધી મુસાફરી, ગોરગાંમ ચેન નહી થાયરે;
ખીજી ઓલખાણ સારી મલી, મુ'બઇ રેહવાની તક થાય,
જીવો જીવોરે નશરવાનજી શેઠ, હરી જુગ જીવોરે—૬
‘દાજીભાઈ મેહલ્લા કરીને કેહવાય, સકલાતવાલા ઓલખાયરે;
તેવણુના ઘેરમા આવીને રેહ્યા, ગુજરાંન પુરતું થાયરે;

૩ :—એ 'ખરશેદજી કાવસજી, કોષજી નહી, પણ મશહુર બનાજી કુટુંબવાલા શેઠ કાવસજી મેહરાંમજી બનાજીના છઠ્ઠા દીકરા હતા, જેવણુ શેઠ ફરામજી પેસતનજી પાટક, અને મનચેરજી ફરામજી કામાજી સાથે ભાગમા, ખરશેદજી કાવસજીની કુ'પનીને નામે, ચીન તથા ઇંગ્લેન્ડ સાથે મોટો વેપાર ચલાવતા હતા. ઇ. સ. ૧૮૩૦ માં જાસરી માહેલાં, માળસ, *ગોરગાંમ, પારડી, પોષસર, મોઘરા, વોશીરવા અને બાંડોલી નામના સાત ગામો સરકાર પાસથી પ્રથમ થોડે, અને તે બાદ વેચાણુ કરી લીધાં હતાં. (પા. ૩૦)

* એવું માલમ પડે છે, કે મરહુમ શેઠ નશરવાનજી તાતાના પીતા શેઠ રતનજી, મજહુર બનાજીની માલેખીવાલાં ગોરગાંમ ગાંમમા, તેવણુને ત્યાં નોકરીએ રેહલા હતા, અને ત્યાં શેઠ નશરવાનજી, પોતાના બાવાની પાસે ગોરગાંમ જઈ રેહ્યા હતા. (૩૦)

૪ :—‘દાજી મેહલ્લા.’ તે દોરાબજી જમશેદજી સકલાતવાલા. એવન સાધારણ રીતે ‘દાજી મેહલ્લા’ ના નામથી તે વખતે ઓલખાતા હતા. એવણે ઇ. સ. ૧૮૧૬ માં પોતાના જનમ વતન નવસારીથી મુ'બઇ આવી, બજાર ગેટના નાકા ઉપર, ઉનના બનાવેલા ખેસો, તથા સકલાત વેચવાની એક દુકાન, શેઠો હોરમજી બહમનજી વાડીઆ અને માધવદાસ રણછોડ-દાસના આસરા હેઠલ ઉંઘાડી હતી. ઇ. સ. ૧૮૩૦ માં ઇંગ્લેન્ડનો રાજા ચોઠો જ્યોર્જ મરણ પામ્યો, તે વેલાએ અતરેના સરકારી અમલદારોને શોક પાલવાનો હોકમ થયાથી, કાલી સકલાતનો મોટો ખપ એકએક નિકલી આવ્યો, અને તેમા એવણુને મોટો નફો થયો હતો. શેઠ નશરવાનજી તાતા, એ ‘દાજી મેહલ્લા’ ને ત્યાં આવી રેહ્યા હતા. (પા. ૩૦)

દુકં મુસારે રેહ્યા તમે ત્યાં, દુકાંન પર બેસાય,
 બુગ જીવોરે રતનજીના પુત, નશરવાનજી તાતાના—૭
 કેટલાંએક વરસ તક રેહ્યા તમે ત્યાં, માહીતગાર થોડા થાયરે;
 નવસારીમે આવ-બાવ કરે, ઇંગ્રેજ બેતાલીસના સાક્ષરે;
 આસતે-આસતે માહીત તમે થયા, ખીજી એલખાણો થાય,
 જીવો જીવોરે નશરવાનજી શેઠ, હરી બુગ જીવોરે—૮
 દાજીભાઈ મેહલ્લાની દુકાંનની સામે, ખીજી એલખાણો થાયરે;
 ઉત્તમચંદ નારાયણદાસ તે છાપરીઓ કેહવાયરે;
 વધુ પગારે તમે રેહ્યા, તેની પેહડી ઉપર કેહવાય,
 બુગ જીવોરે રતનજીના પુત, નશરવાનજી તાતાના—૯
 શાપુરજી દોરાબજી સકલાતવાલા, તેસે એલખાણો થાયરે;
 શેઠ માધવદાસ વાણીઓ કેહીએ, ત્યાં આવ-બાવ ઘણી થાયરે;
 ઉક્કા નાહનજી ભાઠીઓ કેહીએ, તે સાથે સામેલ થાય,
 જીવો જીવોરે નશરવાનજી શેઠ, હરી બુગ જીવોરે—૧૦
 કલીયાનજી શીવજી, મોહનદાસના કીલાભાઈ કેહવાયરે;
 અરદેશર ચીનાઈ, શેઠ નશરવાનજી, એ બધા ભાગીઆ
 ગણાયરે;

‘કેમેસરીખાતુ’ તમે રાખીયું, ચારે ભાગીઆ કેહવાય,
 બુગ જીવોરે રતનજીના પુત, નશરવાનજી તાતાના—૧૧
 આસતે-આસતે કારભાર વધીયો, માહીતગાર પુરા થાયરે;
 ઇંગ્રેજ સને અઢારસો કેહીયે, ઉપર સતાવન લેખાયરે;
 આખુ શેહેરની લડાઈ-બગી, ‘કેમેસરીખાતુ’ લેઈ બાય,
 જીવો જીવોરે નશરવાનજી શેઠ, હરી બુગ જીવોરે—૧૨

પ :—દોરાબજી જમશેદજી સકલાતવાલા લકમે ‘દાજી મેહલ્લાના’ દીકરા
 શાપુરજી દોરાબજી સકલાતવાલા. (પાં ૩૦)

દ :—એવણું આખું નામ શેઠ અરદેશર એદલજી ચીનાઈ હતું.
 ૯૦ સં ૧૮૫૭ માં શેઠ નશરવાનજી રતનજી તાતા સાથે એવણે સરકારી
 ‘ખોટ કંત્રાકટ’ લીધું હતું, અને ઉત્તર તથા દક્ષીણના બારાંઓ, કચ્છ,
 કરાંચી, એડન, જંગબાર વગેરે મથકો ખાતે દેશી બારકસો મારફતે માલ
 મોકલતા હતા. ત્રીજેરે.” (પાં ૩૦)

આખુ શેહેરની લડાઈ ફતેહ થઈ, દીલીમાં બલવો થાયરે;
‘કેમેસરીખાતાનો’ ખરચ પુરો પાડીયો, પાંચ પૈસા દેખાયરે;
મુ’બઈ આવી માએજીને મલીયા, કુ’વરખાઈથી આશીર-
વાદ અપાય,

જુગ જીવોરે રતનજીના પુત, નશરવાંનજી તાતાના-૧૩
નવસારીમે આવ-જાવ કરે, પાછા મુ’બઈ અવાયરે;
એવી રીતે આવ-જાવ કીધી, ઓલખાંણો ભારી થાયરે;
ટુંક પુંજીએ વેપાર શરૂ કીધો, દેશાવર ખાતેનો કેહવાય,
જીવો જીવોરે નશરવાંનજી શેઠ, હરી જુગ જીવોરે-૧૪

અકલ દોડાવી વેપાર કીધો, નાંજી જમાવ થાયરે;
એખીસીનીઆની લડાઈ જગી, ત્યાં ‘કેમેસરીખાતું’ લઈ જાયરે;
પાંચ પઈસા તમે સારા મેલવીયા, ઇંજીજી રાજમા કેહવાય,
જુગ જીવોરે રતનજીના પુત, નશરવાંનજી તાતાના-૧૫

દેશાવરનો વેપાર ચલાવીયો, ચીનની સફર થાયરે;
એવી રીતે વેપાર કીધો, ‘મરચન્ટ’ મોટો કેહવાયરે;
લાગલગાવત, લલમનસાઈ સારી, આજે શેઠીઆઓમા ગણાય,
જીવો જીવોરે નશરવાંનજી શેઠ, હરી જુગ જીવોરે-૧૬

રાજરજવાડાની મેહરખાંની સારી, ગાયેકવાડ રાજા કેહવાયરે;
જમીન, વજીફા, ‘ને જગા તુને મલી, નવસારી કસબે દેખાયરે;
નશરવાંનજી શેઠે નામ કાઢાડીયું, બાપ-બપાવાતું વખણાય,
જુગ જીવોરે રતનજીના પુત, નશરવાંનજી તાતાના-૧૭

નશરવાંનજીએ વીચાર કીધો, ધરમતું કાંમ એક થાયરે;
લાખ રૂપીઓ ધરમનો કાઢાડીયો, તેમાંથી ખરચ ગણાયરે;
દખમું બંધાવી ખરચ કરવો, અંનજીમનને નામે અપાય,
જીવો જીવોરે નશરવાંનજી શેઠ, હરી જુગ જીવોરે-૧૮

દસતુર, દાવર, દેસાઈજીને પુછ્યાં, તેવજીની મસલત લેવાયરે;
તાણો પુરવાનો વીચાર છે મારો, દખમુ એક બંધાયરે;
આમીન! આમીન! બોલ્યા દસતુરજી, ધરમના કાંમો થવાય,
જુગ જીવોરે રતનજીના પુત, નશરવાંનજી તાતાના-૧૯

ઇચ્છેજી સને અઢાર સોને કેહીયે, ઉપર સીતોતેર લખાયરે;
 મેહર મહીનો 'ને બેહરામ રોજે, નવસારી 'તાણો પુરાયરે;
 ગર-ગાંમડેથી લોક ઘણું આવે, ખુરશેહ વાડીમા જાય,
 જીવો જીવોરે નશરવાંનજી શેઠ, હુરી જુગ જીવોરે-૨૦
 રહીઆમણો જાણે વેહવાર લાગે, દસ હજાર માનસ થાયરે;
 લોકોની કંઈ આવ-જાવ થાય, આખું વરસ કેહવાયરે;
 જાત-પરજાત જોવા આવી, હજાર લાખો ગણાયરે;
 જુગ જીવોરે રતનજીના પુત, નશરવાંનજી તાતાના-૨૧
 નશરવાંનજી ચાંદાભાઈ ઇજનેર આવે, પાયો મજબુત નખાયરે;
 ચોમાસાનું પાણી પાવો, પાયો મજબુત થાયરે;
 ચોમાસાની વાર સહુએ જોઈ, વરસાદ નહી કેથો થાય,
 જુગ જીવોરે રતનજીના પુત, રતનજી તાતાના-૨૨
 ફરાંમજી ગજદરના તે મેહતામા લેખાયરે;
 મજુર બેગારીનો પગાર ચુકવે, શેઠ પાસે આંકરો જાયરે;
 ભલી તાકીદે દખમુ બંધાયું, વરસમે પુરું થાય,
 જીવો જીવોરે નશરવાંનજી શેઠ, હુરી જુગ જીવોરે-૨૩

*

*

*

૭ :—શેઠ નશરવાંનજી તાતાએ બંધાવેલાં એ દખમાનો તાણો પુરવાની ક્રિયા, રોજ ૨૦ મો બેહરામ યજ્ઞ, અને માલ ૬ ઠા શેહેરવર (શેઠ) ૧૨૪૬, ઇ. સ. ૧૮૭૭ ના મારચ માસની તારીખ ૮ મી ને દીને થઈ હતી. એ ક્રિયા નવસારીના વડા દસતુર દારાજી માહીઆરજી મેહરજીરાણાના ઉપરીપણા હેઠલ થઈ હતી. એ વેળાએ મુંબઈ તથા ગુજરાતથી પુશકલ પારસીઓ પોતાના કુટુંબ સાથે એ ક્રિયા જોવાને ગયાં હતાં; જેમની સંખ્યા આસરે દસ હજારની હતી. એ લોકના ઉતારા તથા ગાડીઓ વગેરેની સઘલી ગોઠવણો, શેઠ નશરવાંનજી તાતા તરફથી સારી પ્રકારે કરવામાં આવી હતી. (પા. ૩૦)

૮ :—નવસારીમા આ દોખમું જ્યારે બંધાયું હતું, અને જ્યારે તે લગભગ પુરું થવા આવ્યું હતું, ત્યારે તે જોવાને વડોદરાના મહારાજ સીદાજીરાવ ગાયકવાડ, તથા માહરાણી જમનાબાઈ પોતાના બધા રેસાલા સાથે, તારીખ ૬ દી ડીસેમ્બર ૧૮૭૭ ને દીને ગયાં હતાં. (પા. ૩૦)

જમશેદજી તાતા, ‘હોરમસજી નવરોજજી, સકલાતવાલા
કેહવાયરે;
બેહુ સાહેબે મેનીજ કીધી, ‘ગવ’ડર’ સાહેબની કેહવાયરે;
‘ગવ’ડર’ની આગમજ ખટપટ કીધી, બે-ચાર દીવસ ગણાય,
બુગ જીવોરે નશરવાનજીના પુત, જમશેદજી તાતાના-૨૪

૬ :—એવણ મુંબઈની પારસી મેટ્રોપોલિટન કોર્ટના એક ડેલીગેટ, અને કેટલીક મીલ કંપનીના ડીરેક્ટર હતા. એવણ પારસી કોમને લગતા જાહેર સવાલોમાં મોટો ભાગ લેતા હતા. એવણના દીકરા શેઠ બાપુજીના દીકરા, ભાઈ નવરોજજી, આજે તાતા સન્સ કું. મા એક ભાગીદાર છે. (પા. ૩૦ અને ૩૦)

૧૦ :—શેઠ નશરવાનજી તાતાએ નવસારીમાં બંધાવેલું ઉપલું નવું દાખમુ નજરે જોવાને મુંબઈનો તે વખતનો (૧૮૭૮ નો), ગવર્નર સર રીચર્ડ ટેમ્પલ, તારીખ ૪ થી માર્ચ ૧૮૭૮ ને દીને, એક ખાસ ટ્રેનમાં સવાર થઈ નવસારી ગયા હતા. તે નામદાર સહવારના જ કલાકે નવસારી સ્ટેશન ઉપર પોહોંચતાં, તેને ઘણો સારો આવકાર મળ્યો હતો. લુનસી કુઈ સાંમે દસતુરજીની વાડીના બંગલામાં, તે નામદારને ઉતારો આપવામાં આવ્યો હતો, જ્યાંથી સહવારના આંદ વાગે થોડા ઉપર બેસી, તે દાખમુ જોવા ગયા હતા. દાખમમાં અંદર દાખલ થઈ, તે નામદારે બધું બારીકાથી જોઈ, ત્યાં હાજર થાયલા દસતુર હોસંગજી જામાસ્પજી જામાસ્પઆસાના, આનરેબલ ડેસાભાઈ ફરાંમજી કરાકા; સી. એસ. આઈ. ૦, તથા દાખમાનો પલાન કરનાર ઈજનેર શેઠ નશરવાનજી ચાંદાભાઈથી બધી પુછપરછ કીધી હતી. વીગેરે. (પા. ૩૦)

સાંજના નામદાર ગવર્નરના ઉતારાના બંગલામાં એક મોટો મેલાવડો થયો હતો, જ્યાં નવસારીના જરથોસ્તીઓ તરફથી, ગવર્નર સાહેબને આવકાર આપનાર એક માનપત્ર એ. ફરદુનજી માણેકજી કાંગા બી. એ. એ. વાંચી સંભલાવ્યું હતું, જેનો ગવર્નરે લંબાણથી જવાબ આપી, પારસીઓની અસલી જાહેજલાલી, કીઆનિયાં આલાદ વિગેરેના લંબાણથી ઇશારા કરી, પોતાના વડવાઓની માફક ખેતીવાડી કરવા, તથા સાચવટ અને નિતીથી ચાલવાના બોધ દીધા હતા. રાતના મેલ ટ્રેનમાં તે નામદાર પાછા મુંબઈ આવવા ઉપડ્યા હતા. (પા. ૩૦)

નામદાર અવસ્થાની નવસારીની પધરામણીની યાદગારી માર્ગે શેઠ નશરવાનજી તાતાએ, લાંની ‘સર કાવસજી જાંહગીર મદરેસાના ફંડમાં

શુ' શુ' લાવવું, શું મંગોવવું, તેની ગોઠવણ થાયરે;
 એવી રીતે 'મેનીજ' કરવી, 'ગવંડર' ની કેહવારે;
 હોરમજી નવરોજી સકલાતવાલાથી, તાકીદે કાંમો લેવાય,
 જીવો જીવોરે નશવાનજી શેઠ, હુરી જીગ જીવોરે-૨૫
 'ગવંડર' સાહેબ આવે તે આગમજ, તાકીદે કાંમો થાયરે;
 બંગલો સંગારી, વાવટા તોરણ બાંધી, ગવંડરનું નામ
 લખાયરે;

'સર રીચર્ડ ટેમ્પલ' ગવંડરનું નામ વચાય,
 જીગ જીવોરે નશરવાનજી પુત, જમશેદજી તાતાના-૨૬
 મોટા મોટા તંજુ ચાર નાખીયા, ગવંડરનો રીસાલો સમાયરે;
 આંખાના ઝાડપર ફાંનસો ટાંગીયાં, ચીનાઇ ડખ્યા દેખાયરે;
 આરકાં મારીને રોશનાઇ કીધી, ગલાસ તંજલરની જોવાય,
 હુરી જીગ જીવોરે-૨૭

એવી રીતે મેનીજ ઘણી કીધી, બેહુ સાહેબે કેહવાયરે;
 હોરમજી નવરોજી સકલાતવાલાની, તારીફ જખરી થાયરે;
 બાગ બનાવીયો જખરો સુંદર, સ્થના સારી દેખાય,
 હુરી જીગ જીવોરે-૨૮

ધંમેજી સને અઢાર સો કહીયે, ઉપર ધંઠોતેર લખાયરે;
 મારચ મહીનો, સોમવાર પડીયો, તારીખ ચોઠી નોધાયરે;
 મુબઈનો 'ગવંડર' દખમુ જોવા ચાલીયો, નવસારી
 કસબેનું કેહવાય,

જીવો જીવોરે નશરવાનજી શેઠ, હુરી જીગ જીવોરે-૨૯
 'ઇસ્ટેશન' પરતેને લેવા ગીયા, શેઠીઆઓ, સુબો, કેહવાયરે;
 ડોસાલાઇ કરાકાએ ઓલખાણો કરાવી, નવસારીનો સુબો
 ઓલખાયરે;

તાતાની ગાડીમા 'ગવંડર' બેઠો, દસતુરજીને બંગલે જાય,
 જીમ જીવોરે નશરવાનજીના પુત, હુરી જીગ જીવોરે-૩૦

૩૦ ૧૦૦૦) ની સરકારી નોટ, તેના વ્યાજમાથી એ મદરેસાનો જે વિદ્યા-
 રથી દર સાલ મુંબઈની યુનીવર્સિટીની મેટ્રીકયુલેશનની પરીક્ષામા સર્વથી
 વધારે માક મેલવે, તેને સર રીચર્ડ ટેમ્પલના નામનું એક ધનમ આપવા
 માટે આપી હતી. (પાં ૩૦)

દસતુર દારાબજી માહીયાર કેહીયે, તેને બંગલે ઉતારે થાયરે;
ગવંડર સાહેબ સુતે સપને આવીયો, નવસારી અજબ થાયરે;
તમાશગીર લોકોની લીડ ઘણી થઈ, હુરેદના પુકારે થાય,
હરી જુગ જીવોરે-૩૧
ગવંડર સાહેબ દખમુ જોવા ચાલીયો, શેઠીઆઓ આંમેલ
થાયરે;

દસતુર હોસંગજી જામારપના કેહીયે, ગવંડરસે વાત-
ચીત થાયરે;
ગુસતાદજી પારસી ફેટોગરાફ લીયે, મેલાવડા સુધાં દેખાય,
હરી જુગ જીવોરે-૩૨

દખમુ જોઈને ‘ગવંડર’ ઉતરે, ‘સગડી જોવા જાયરે;
ગવંડર સાહેબ ખુશી થયો બહુ, ત્યાંથી રવાને થાયરે;
ઘોડાની ઉપર ‘ગવંડર’ બેઠો, ખુરશેદ વાડી જોવા જાય,
જીવો જીવોરે નશરવાનજી શેઠ, હરી જુગ જીવોરે-૩૩
ટોપી ઉતારી સલામ કરે સહેજે, રૈયતને માન અપાયરે;
ખુરશેદ વાડીમા ફરીયો ગવંડર, પારસી બાંનુઓ જોવા જાયરે;
ખુરશેદ વાડીની રચના જોઈ, ત્યાંથી રવાના થાય,
જુગ જીવોરે નશરવાંનજીના પુત, હરી જુગ જીવોરે-૩૪
નમતા પોહોરનો વખત થાયો, તણ કલાકનો કેહવાયરે;
નવસારીની અનજુમન ચાલી, અધીઆરૂ, મોબેદો જાયરે;

૧૧ :—નવસારીના દોખાઓની સામે, શેઠ દીનશાજી માણજી પીટીટે (પેહલ્લા સર દીનાશાહ માણજી પીટીટે) પોતાના માતાજી મર-
હુમ બાદ હમાબાદની યાદગારીમા એક સગડી બંધાવી, એજ દીવસે
(તાં ૫ મી મારચ ૧૮૭૮ એ) ઇબ્તેદા, ખુશી મુકી હતી. * * *
એ સગડીની મરામત, તથા તેમા આતશ અને ચેરાગ રોશન રાખવા
માટે રૂ. ૩૦ ૩૦૦૦) ની સરકારી નોટ, નવસારીના ફોટોના ટ્રસ્ટીઓને સ્વા-
ધીન કરવાને જણાવ્યું હતું. એ બાદ નવસારીની અનજુમન તરફથી શેઠ
દીનશાજીને આપવાનું માનપત્ર, દસતુર હોસંગજી જામારપજીના સાહેબ-
બાદા એ. શીરોઝ દસતુર હોસંગ જામારપઆસાના એમ. એ. એ. વાંચી
સંભલાવ્યું, જે એક શાલ સાથે ઇનાયત કીધા બાદ, તેમને બીજાઓ
તરફથી શાલ ઓઢાડવામાં આવી હતી. (પા. ૩૦)

ઇસકોલની છોકરી-છોકરાઓ આવીયાં, નવસારી કસબે-
 ના કેહવાય,
 જુગ જીવોરે નશરવાનજીના પુત, હરી જુગ જીવોરે-૩૫
 તણુ-ચાર હજાર માનસ એકઠાં થાયાં, આંખાવાડી
 આગલ કેહવાયરે,
 મોટા દસતુરે માનપત્તર આપીયાં, પારસી તરફના વચાયરે;
 ફરફુનજી માસતરે વાંચી સંભલાવીયાં, ગવંડર સાહેબને
 કેહવાય,
 જીવો જીવોરે નશરવાનજીના પુત, હરી જુગ જીવોરે-૩૬
 ગવંડર સાહેબ જવાબ વાલીયો, પારસી લોકને કેહવાયરે;
 પારસી લોકો તમે ખેતી-વાડી કરો, સુરા સીપાહો થાયરે;
 દસતુર દારાજીએ હાર પેહરાવીયો, રેસાલાને કુલંપાન
 અપાય,
 જીવો જીવોરે નશરવાનજીના પુત, હરી જુગ જીવોરે-૩૭
 સમી સાંજનો વખત થાયો, થાણામે કચેરી ભરાયરે;
 નામદાર સુબાએ ઇજન કીધાં, ગવંડર સાહેબ ત્યાં જાયરે;
 ગવંડર સાહેબને ખાણી-પીણી આપી, શેઠનો ખરચ અંકાય,
 હરી જુગ જીવોરે-૩૮
 કુલનો હાર સુબાએ પેહરાવીયો, બીજને કુલપાન અપાયરે;
 જલાલપોરનું થાણું જોવા ગીયા, ગવંડર સાહેબ કેહવાયરે;
 શાહી-રાંમસની જૈવું સહુ લાગે, ચૌટામે રોશની થાય,
 હરી જુગ જીવોરે-૩૯
 ગવંડર સાહેબ ગાડીમા બેઠા, તાતાનો ખંગલો જોવા જાયરે;
 તમાશગીરોની લીડ ઘણી થઈ, પારસી બાંનુની ઠઠ થાયરે;
 કોઈ મુગાં બેસે, કોઈ પુકારે, કોઈથી હુરેરે બોલાય,
 હરી જુગ જીવોરે-૪૦
 ગવંડર સાહેબ થયો રવાના, રાતની ગાડીમા કેહવાયરે;
 રાતના આયો, 'ને રાતના ગીયો, બે રાત મુસાફરી થાયરે;
 ત્રીજીએ નીકલી, ચોડીએ ગીયો, પાંચમીએ મુખમ પુગાય,
 જીવો જીવોરે નશરવાનજી શેઠ, હરી જુગ જીવોરે-૪૧

શેઠ દીનશાજી માણેકજી પીટીટે સગડી બંધાવી તે વિશે.

દીનશા માણેકજી પીટીટ કેહીયે, સગડી નવી બંધાયેરે;
^{૧૨}કાવસજી સોરાબજી બેદવાર, તે તાંહાનાં આગેવાન થાયરે,
 પેસતનજી એદલજી મીસતરી, ભાગીયાંમે ગણાય,
 જુગ જીવોરે દીનશાજી શેઠ, હરી જુગ જીવોરે—૧
 મીસતરીએ માનસો લગાડીયાં, કાંમ તાકીદે થાયરે;
 મેહેર મહીનો, અસ્પંદાદ રોજે, સગડીનો પાયો નખાયરે;
^{૧૩}સને અઢાર સો સીતોતેર કેહીયે, મારચ માસ લખાય,
 જીવો જીવોરે દીનશાજી શેઠ, હરી જુગ જીવોરે—૨
 દીનશાજી શેઠે સગડી બંધાવી, લંબાઈ-પોહરાઈ કેહવાયરે,
 સગડીની લંબાઈ ૪૩) કુટની, પોહરાઈ ૫૧) ગણાયરે;
 એ સગડીની ઉંચાઈ જોઈ ૧૫) કુટની દેખાય,
 જીવો જીવોરે દીનશાજી શેઠ, હરી જુગ જીવોરે—૩
 એ ભાગ સગડીના કીધા, જેહુ બરાબર દેખાયરે;
 એક ભાગમા બંદગી કરવા, સહુની એકક થાયરે;
 બીજા ભાગમા આતશ રોશન, જાહુકના રખાય,
 જીવો જીવોરે દીનશાજી શેઠ, હરી જુગ જીવોરે—૪
 હુમાબાઈજી જીજીભાઈ તે, મુગાના કેહવાયરે;
 તેવણુના પુનમા સગડી બાંધી, નવસારી અંજુમનને અપાયરે;
 રોજ ૧૭ મો સરોશ યજ્ઞ, માહ ૬ ફો સેહરેવર ગણાય,
 જીવો જીવોરે દીનશાજી શેઠ, હરી જુગ જીવોરે—૫

૧૨ :—એ કાવસજી સોરાબજી બેદવારે, નવસારી મધે
 જરથોસ્તીઓને માટે સર અવસરે વાપડવાને, તથા પારસી મુસા-
 ફરોના ઉતારાને માટે એક ધરમશાલા બંધાવી, અને તે ધરમશાલાનું
 નામ પોતાના બાવા સોરાબજી પાલનજી બેદવારના નામ ઉપરથી, ‘સોરાબ
 બાગ’ કરી રાખ્યું હતું. (૫૧૦ પ્ર૦)

૧૩ :—મજકુર સગડીનો પાયો ૬૦ સ૦ ૧૮૭૭ મા નખાયો હતો,
 અને તે એક વરસ બાદ ૬૦ સ૦ ૧૮૭૮ મા તૈયાર થવે, વપરાસ માટે
 ખુદી મુકાઈ હતી. (૫૧૦ પ્ર૦)

શેહનશાહી માહ સાતમે કેહીયે, મેહેર મહીનો લેખાયરે;
 કદમી સને આર સો સુડતાલીસ, યઝદેઝરદી વધાયરે;
 સવત યોગનીસ સો ચોતરીસના, ફાગનની એકમ ગણાય,
 જીવો જીવોરે દીનશાહજી શેઠ, હરી ભુગ જીવોરે—૬
 સાત હજાર માનસ લેગાં થાયાં, સગડી આગલ દેખાયરે;
 નવસારી કસબેની મલી અંબુમન, માનપત્તર શેઠને અપાયરે;
 દસતુર પીરેશાહ હોસંગજી વાંચે, સુનેરી હરફે જણાય,
 જીવો જીવોરે દીનશાહજી શેઠ, હરી ભુગ જીવોરે—૭
 દીનશાહજી શેઠે રૂપીઆ કાહાડીયા, બુદ્ધા તણ હજાર બોલાયરે;
 એ રૂપીઆના વ્યાજમાથી, સગડીનો ખરચ થાયરે;
 દીનશાહજી શેઠને શીયાલ બોઢાડી, પાંચ પાંચ ગણાય;
 જીવો જીવોરે દીનશાહજી શેઠ, હરી ભુગ જીવોરે—૮
 દસતુર, દાવર, દેસાઈજીઓ બેઠા, તેઓને વેહેંચાણુ થાયરે;
 દીનશાહજીએ વેહેંચાંણુ કીધાં, રાકડા પોહોલીઆં અપાયરે;
 નામ પ્રમાણુ થયાં વેહેંચાંણુ, કોઈને શાલ પેહરાય,
 ભુગ જીવોરે દીનશાહજી શેઠ, પીટીટના ખાંનદાનો—૯

*

*

*

પારત્રી સોરાબજી હોરમજી કહે, મુંબઈનો રેહનારે;
 તમાશાની દુકાંન લાયો, રત્નીઆમણુ ત્રીઠો તેહવારે;
 સોરાબજીએ ગરબો જોડીયો, નવસારીના ખાધા ગહમખાર,
 જીવો જીવોરે દીનશાહજી શેઠ, હરી ભુગ જીવોરે—૧૦
 ઇંચેજી સને અઢાર સો કેહીયે, ઉપર ઇંઠોતેર કેહવાયરે;
 તારીખ પંદરમી મારચ મહીને, આએ ગરબો લખાયરે;
 જગ લોકે જોઈ ભુગતીઓ ગાઈ, પેહલે નવસારી ગાય,
 જીવો જીવોરે દીનશાહજી શેઠ પીટીટના ખાંનદાનો—૧૧

૧૪ :—પીરેશાહ હોસંગજી, તે શેઠ શીરોઝ દસતુર હોસંગ જામારપ-
 આસાના એમં એં, પાઞ્જથી મુંબઈના ખીજ મોજીએટ. (પ્ર૦)

મરહુમ શેઠ ‘રૂસતમજી જમશેદજી જીજીભાઈ (ખાદલીવાલા) ની
કિર્તી. (ઉરડુ જખાંન મા.)

જનમ :—રોજ ૨૨, માહ ૪, (શે. ૦). ૧૧૯૩ (૫૦). ઇ. સ. ૧૮૨૪.

મરણ :—તારીખ ૧૩ મી એપ્રિલ, ઇ. સ. ૧૮૭૨. રોજ ૨૫, માહ ૭,
(શે. ૦) ૧૨૪૧ (૫૦).

ઉંમર ૫૨ વર્ષ ૪૯.

રૂસતમજી જમશેદજી જીજીભાઈ શેઠ બમ્બઈ વાલે,
પરદુખ ભંજન—દયાલુ બહે સુનો ઉનકા હાલે.
કદીમસે વોહ રેહનેવાલે થે કસમે નવસારીકે,
જાત પારસી—હુવે પયેદા વોહ કીસમત ભારીકે.
આએ શેહર બમ્બઈકે આંદર કીયે કાંમ સરદારીકે,
બયાં કરે કયા—ઉનોકી અકલ હોશ હુશીયારીકે.

(શએર) થી મદદ ઉનપર હમીશાં દાદગર દાદારકી,
રોશની કીસમતસે મીરલ આંદકે અનવારકી.
યાદથી હીકમત ઉનોકા કુલ અનજ બયેપારકી,
ખ્યાસ લોડી હો રહી દોલત ઉનેકે દવારકી.
રાહે ખુદા પર બહોત જુટાયાં થા પાસકા ધન માલે,
પરદુઃખભંજન—દયાલુ બહે સુનો ઉનકા હાલે—૧

૧ :—સર જમશેદજી જીજીભાઈ આરોનેટ (૧ લા) ના *ખીજ દીકરા.

* વંડશાવકીની દીપ તપાસતાં માલમ પડે છે, કે શેઠ રૂસતમજી, પેહલા
સર જ. જી. ના છઠ્ઠા ફરજન્દ કેહવાવા જોઈયે, પણ એવલુના જનમની
આગમજ એવલુના કેટલાક બાઈઓ, નાહની ઉંમરમા ગુજરી ગયલા
હોવાને લીધે, હૃદયાત રહેલાં ફરજન્દોમાં એવલુ ખીજ ગણાયા હતા.
(મુ. ૦ બા. ૦)

પેહલા સર જમશેદજીને ત્યાં સાત બેટાઓની વરધી થઈ હતી. ૧, ખર-
જેરજી, ૨, ખેહરાંમજી, ૩, ફરાંમજી, ૪, ખેહરાંમજી (ખીજ) ૫, ખર-
શેદજી, (ખીજ ખેરોનેટ) ૬, રૂસતમજી, અને ૭, સોસબજી. (મુ. ૦ બા. ૦)

૨ :—આ સખાવતે બાહધુર અમીરજીદાને માટે આ કવીતાનો
લાખનાર વાજખી રીતે લખે છે કે :—“ રાહે ખુદા ઉપર મરહુમે પોતાની
દોલત અને ધન જુટાવું હતું.” શેઠ રૂસતમજીને હાથે થાયલી સખાવત
જો કે રૂપીઆ બાર લાખ, સોલ હજાર, બસો ત્રીસ (૧૨,૧૬,૨૩૦)
જાહેરમા ગણાઈ છે, પણ એ ઉપરાંત એ શેઠની છુપી સખાવતોનો
આંકડો જો ઉમેરવામા આવે, તો ખીજ એટલાજ રૂપીઆ થઈ શકે.
(મુ. ૦ બા. ૦)

કુવે-બાવરી, બાગ-બગીચે, રંગરંગકે ગુલબર કીચે,
 ઔર સત ખંડે—બનાકર મકાંન કંઈ તૈયાર કીચે.
 ઈસપીતાલ, ઈસકુલ, મુસાફરખાનેબી બીસીયાર કીચે,
 સીવા ધરમકે—હંસરે ઔર ન કોઈ કાર કીચે.

શેઠ રસતમજીએ નીચલાં જુદાં જુદાં ખાતાંમા સખાવતો કરેલી નોંધાઈ છે :—[૧] કેળવણી ખાતાંમા વિવિધ તથા હુનરને ઉત્તેજન આપવા ખાતર રૂં ૪,૧૪,૭૫૦; [૨] સઘલી વરણુના બીનશકતીવાલા લાચાર લોકોને આસરો આપવા ખાતર રૂં ૩,૩૭,૨૫૦; [૩] બીમારોને આસરો આપનારી ઇસ્પીટાલો, તથા દવાખાનાને મદદ ખાતર રૂં ૨,૧૫,૬૦૦; [૪] પ્રજા ઉપ્યોગી જાહેર મકાંનો, તથા મુસાફરખાના બંધાવવા માટે રૂં ૧,૭૨,૩૫૦; [૫] ગુજરાતના વજૂક ગાંભીમા મુંગા જનવરોની પરવરસી માટે ત્યાંના પાંજરાપોલને મદદ માટે રૂં ૨૨,૭૫૦; [૬] અને જરથોસ્તી ધરમની જાળવણી માટે રૂં ૫૩,૫૩૦, વિગેરે. (મુંં બાં)

+ કેલવણીને ઉત્તેજન આપવાના સાહચ તલે, શેઠ રસતમજી તરફથી, મુંબઈમાથી આપણી કોમના જાણીતા જરથોસ્તી શેહેરી શેઠ શીરોઝશાહ મેરવાનજી મેહતા (પાછલથી સર શીરોઝશાહ મેરવાનજી મેહતા.) અને ઈં સને ૧૮૬૪ ના ડીસેમ્બરમાં, કલકત્તા ખાતેથી ત્યાંની હાઈ કોર્ટના વકીલ બાબુ ગીરીશચંદ્ર બેનરજીના દીકરા મીં ડબલ્યુ. સી. બેનરજી, મક્કી બે સાહેબો વેલાત સીધારેલા સંલલાચા હતા, પણ ત્યાં ગયા પછી મીં શીરોઝશાહે તે નાણા લીધાં નહી હતાં. ઈં (પાં પ્રં)

૩-૪-૫ :—ઈસ્પીતાલ, સ્કુલો, અને મુસાફરખાના યાને ધર્મશાલા, અને એવાં અનેક ખાતાંને મુંબઈ તેમજ બાહારગામમા ઉભાં કરવા, તથા નીલાવવા મરહુમ શેઠે લાખો રૂપીઆની જંગી સખાવતો કરેલી નોંધાઈ છે. (પ્રં)

મુંબઈમા ગ્રાંટરોડના સ્ટેશન આગલ (હાલમા ફોરાસ રોડ આગલના ત્રામ ગાડીના જંકશન પાસે) શેઠ રસતમજી જમશેદજી જીજીલાઈએ, બરોડા રેલવેની લાઇન ઉઘડીયાથી (ઈં સં ૧૮૬૬ મા) એક ધર્મશાલા મુસાફરી કરતાં દેશીઓના ઉતારા માટે બંધાવવા રૂપીઆ ૧,૧૦૦૦૦ આપ્યા હતા. એ ધર્મશાલા ઈં સં ૧૮૬૮ ના ડીસેમ્બર માસમા બંધાઇને તૈયાર થઈ હતી. વલી એજ સાલમા ભર્ય મધે રૂં ૨૦,૦૦૦ વીસ હજાર, તથા પારડી મધે રૂં ૧૦,૦૦૦, દસ હજારને ખરચે બંધાવેલી એવણુની ધરમશાલાઓ બંધાઈ તૈયાર થકે, તે ખુલી મુકાઈ હતી. (પાં પ્રં)

(શબર) જાત ઐર પરજતકે લોકિકે રહે વેહ પાલતે,

ઠેલીયાંકી ઠેલીયાં ભરકે રૂપેયે દે ગલતે.

ધુલ મટીસા ધરમમે ધન માલ ઉછાલતે,

હાથ ખાલી ના કીસીકા ધરસે અપને નીકાલતે.

કંઈ લાખ કલદાર ઉતોને રૂપેયે સખાવત કર ગલે-પરદુખ-૨

સુરત, અમદાવાદ, બરોડા, ઐર ગોવે તક સફર કીયા,

દમન શેહરકે—ગવરનરકે નજરાંના નજર કીયા.

દમનમા ૩૦ (૧૭૦૦૦) ને ખરચે શેઠ રસતમજીએ અંધાવેલી ઇંગ્રેજ સ્કુલ, તથા લેકચર હોલ, જેને પોરચુગલના પાદશાહના નામ ઉપરથી ‘ડોન લુઈ ધી પ્રીમીઅર હોલ’ નું નામ આપવામા આવ્યું હતું, તે ઇ. સ. ૧૮૬૭ ના મનેવારી માસની ૨૬ મી તારીખે તદ્દયાર થવાથી, ખુલ્લું મુકાયું હતું. કેલવણીના કાંમને ઉતેજન આપવા માટે “નવસારી, વલસાડ અને બીલીમોરા” મધે પોતાને ખરચે એકકી ઇંગ્રેજ સ્કુલ, તેમજ મુંબઈ મધે સર જમશેદજી જીજીભાઈ પારસી બેનીવાલંટ ઇન્સ્ટીટ્યુટની કોટની મોટી સ્કુલની એક સાખા, ધોબીતલાવ તરફ ઉઘાડવાને, એવણે સરકારમા ૩૦ (૭૦૦૦૦) સીતેર હજારની રકમ આપ્યાથી, તે સ્કુલો, તા. ૧ લી અકટોબર ૧૮૬૪ થી ઉઘાડવામાં આવી હતી. (પા. ૩૦)

૬:—શેઠ રસતમજી જ. જી. પોતાની ખાસ અનાવેલી સ્ટીમર ‘મારચેટ-કોફક’ મા સવાર થઈ, તા. ૬ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૬૬ ને દીને ગોવે જઈ પુખ્યા હતા. શેઠ રસતમજીને એસતકખાલ લેવાને ગોવાનો ગવરનર જનરલ પોતાના રસાલા સાથે સ્ટીમર ઉપર ગયો હતો, અને પુરતાં માંન સાથે તેવજીને ત્યાંના સરકારી મેહલમા લેઈ જઈ, ત્યાં હાજર રહેલા સરવે મોટા અમલદારો સાથે મુલાકાત કરાવી હતી. એ આદ પોરચુગલના શાહનશાહ તરફથી શેઠ રસતમજીને માટે ભેટ આવેલો સોનાનો ચાંદ, ગવરનરે પોતાને હાથે તેવજીની જાતી ઉપર ઓળખ્યો હતો. એ વખતે કીલ્લા ઉપરથી માન તરીકે ૨૧ તોપ છોડવામાં આવી હતી. (પા. ૩૦)

૭:—શેઠ રસતમજી જમશેદજી જીજીભાઈએ દમન શેહરમા કરેલી જાહેર સખાવતને માટે પોરચુગલના પાદશાહ ‘ડોન લુઈ ધી ફર્સ્ટ’ તરફથી તે રાજ્યના ‘નાઇટ ઓફ ધી ટારીસ એન્ડ એસ્પાઝ,’ ‘યાને જવાં-મરદી, વફાદારી, અને નેકીનો’ ખેતાબ આપવામાં આવ્યો હતો, તેની સનદ તેવજીને એનાયત કરવાને માટે, તારીખ ૨૩ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૬૪ ને દીવસે, સહવારના ૧૧ કલાકે તેમના કોટના ધરના દીવાંખાનામાં

કરી ખચેર ખચેસત બહોતસી, વહાંબી નકશા જખર કીયા,
કુલ જહાંમે—નામ પરવરદેગારને નસર કીયા.

(શએર) ખાસ અપની જાતકે હર શહેરમે થે મરદો-અન,
મરતમે કંઈએક દીયા, જરથોસ્તીઓકા થા જમન.
આર દીયે કપડે સબોકા, સંગમે ઉસકે માલ ધન,
લોક સખ કરતે બગાઈ, દેખકે ઉનકા ચલન.

ના યુમાની કરી કાસીસે, નેક ઉનોકાથી ચાલે-પરદુખં-૩
પોરચૂગીસ સરકારને બખરીસ દીયા ઉનકો માહતાબ,
ખુદ લાંનડનસે—આનરેબલકા મીલા ખીતાબ.
લાયખલેકે બીચ ખોદાયા મીઠે પાનીકા એક તલાબ,
રગતપીતકી^{૧૦}—બનાઈ ઇસખીતાલ, વોહ બડા સવાબ.

હિન્દુસ્તાન ખાતેના, પોરચૂગીસ સનસ્થાનના ગવરનર-જનરલ નોવાસ
ટોરેસના ફરમાનથી, પોરચૂગલનાં અતરેના વાઇસ કૉનસલ સર બરાજ
ફરનાનડીસ, અને બીજા જાણીતા પોરચૂગીસોનું એક ડેપુટીશન હાજર
થયું હતું. પોરચૂગલની સરકાર આદારનાઓને જે ખેતાબ આપી શકે છે, તેમા
આંખે ખેતાબ સંવર્ધી મોટા છે. એવો ખેતાબ આગલ વ્રાડ એક્ઝીનરટન,
સર આરલ્ડ નેપીયર, અને સર આરથર વેલેસ્લી જેવા સાહેબોને મળ્યો
હતો. (પાં ૩૦)

૮:—શેઠ રસતમજીએ ગોવેથી પાછા ફરતી વખતે, ગોવેના ગરીબો-
ને વેંહચકા માટે રૂપીઆ વીસ હજારની રકમ, તથા રૂપીઆ દસ હજારનું
કાપડ ત્યાંના મુખ્ય આગેવાન મહરજોને સપુરક કીધું હતું. આવી ઉદાર
સખાવતથી ગોવાના વતનદારો ઉપર મોટી અસર થઈ હતી. (પાં ૩૦)

૯:—વેઝાતના જુદાં જુદાં ધરમખાતાંઓમા રૂં ૩૪૦૦૦, તથા
વેઝાતની જુદી જુદી ૧૨ ડેકાણેની ઇસ્ખીટાલો માટે મોકલેલા રૂં ૮૧૦૦૦
ની, તથા ત્યાંના બીજા દવાખાનાઓને રૂં ૨૮૦૦૦ જે કીમતી મદદ
શેઠ રસતમજીએ કીધી હતી, તેની પીછાન તરીકે તેમને “ફીડમ ઓફ ધી
સીટી ઓફ લાંનડન” નું માન મળ્યું હતું. તાં ૨૩ મી જુન ૧૮૬૪. (મું બાં)

૧૦:—ઈં સં ૧૮૬૪ ના સાલના મારચ માસમા શેઠ રસતમજી-
એ અતરેની સર જમશેદજી જીજીભાઈ ઇસ્ખીટાલના કમપાઉંડમાં રગત-
પીતના દરદીઓને માટે, એક જુદો ‘વાડ’ બાંધવાને, માટે
રૂં ૮૦૦૦૦), સરકારમા આપ્યા હતા, અને એ ‘વાડને’ ઇસ્ખીટાલના
એક ભાગ તરીકે ગણવાની સરકાર સાથે સરત કીધી હતી. (પાં ૩૦)

(શંએર) આપને જ્યેસા કીયા, દુનીયાકે અંદર નામ થા,
શેઠ રસતમજીને ફેર, વયેસાહી રખા કાંમ થા.
ઉત્તર તલક જરથોસ્તીઓંકા દીયા આરાંમ થા,
ખયેર ઐર ખયેરાતમે, અપના લગાયા દાંમ થા.
કરતેથે દીન રાત સખાવત, વોહી ઉનોકા થા ખ્યાલે-પરદુખ-૪

એક હજાર આંઠ સો ઉપર, ઐર બહોંતેરકા થા સન,
સનીવારકે—રોજ, એપ્રેલ માસકા હુવા મીલન.
થી તારીખ તેરવી^{૧૧} ઉસ દીન રસતમજીને છોડા તન,
છોડ બસેરા—જગતકા કીયા ખીહીરતકે ખીચ વતન.

(શંએર) લોક સખ ગુજરાતકે, જરથોસ્તીઓંકા ગમ હુવા,
તીન દીન હર શેહેરકે અંદર બડા માહતમ હુવા.
લાલ મરનેકા સુન સખ સોંચમે આલમ હુવા,
ના કોઈ હોનેકા દેખો, જ્યેસા શેઠ રસતમ હુવા.
હતી ખરસ ઓગુનપયાસકી ઉમર, સભા અંદર ડાલે-પરદુખ-૫

૧૧ :—૪૦ સં ૧૮૭૨ ના એપ્રેલ માસની ૧૩ મી તારીખ, અને
શનીવારે, રોજ રપ, માહ ૭ (શેઠ), ૧૨૪૧ યજ્ઞદેવદીને દીને, ૪૬
વરશની ઉંમરે, શેઠ રસતમજી જમશેદજી જીજીભાઈ, જલંદરની ખિમારીને
વસ થઈ, મેહસ્તનશીન થયા હતા. (પાં ૩૦)

સરખાવો મરહુમ શેઠ રસતમજીના મોતની ઉપલી નોંધ સાથે નીચલું
કાવ્ય :—

“અદારસો ‘ને બાંહતેર ઇસ્વી સને,
તે સાથે જે યજ્ઞદેવદી ગંબિ;
જહાયાં તે બારસો એક પર ચાલીસ,
કંમર જેની અદારની ઉપર તીસ.
મેહેર મહિનાનો અરશેશંગ રોજ;
બાંધીયા આ હીંમત બાહધુરે બોજ;
બહુ નામ મેલીને ગંથો જે સહી,
મેજા તેની દુનિયામાં પરકાસ્તી રહી.” (સું બાં)

૪૦ સં ૧૮૬૧-૬૨ ના સાલમા, અમેરીકાની લડાઈ વખતે,
એવણે રૂઢિનો મોહલો વેપાર કરવાથી એક અતી મોટી ગંજવર દોલત
મેલવી હતી. પોતાના સખી વળુદ, અખીર દીલના આપની માફક, એવણે
પોતાની દોલતનો મોટો ભાગ હમકામ, તેમજ પરકામના લાભ માટે
સખાવતના કામોમા આપ્યો હતો. (૩૦)

જનમ લીયા સો સખ મરનેકા, ના કોઈ જગમે રહ્યા અમર,
નેક નરોકા—એ જગમે રહે જાતા હયે નામો નસર.
જયેસી કરની, વયેસી ભરની, ઇસમે ના કુચ્છ પડે કસર,
કયે તનકો—દેખકર મત કોઈ દીલમે કરો ધમર.

(શ્લોક) દાસ અમર^{૧૨} ઇચું કર કહે, હોકર રહો આધીનજી,
દાદગર દાદાર પર, અપના રખો યકીનજી.
સમજો ભાઈ દીલમે, એ જીંદગી દીન તીનજી,
જો ચલે મીલકર સખોસે, વોહ બડા પુરખીનજી.
ગાતે દોરાબજી,^{૧૩} ઔર રતનજી,^{૧૪} ચંગ જાંજ સંગ

ચોતાલે-પરદુખ-૬

૧૨ :—દાસ અમર :—કલગીના ગાયનો જોડનાર એક હિન્દુ શાએર હતો, જે ‘અમરદાસ’ ને નામે કલગીના ખ્યાલો-લાવણી જોડવા માટે તે વખતે જાખજ વખણાયો હતો. એના ઘણાક પારસી, હિન્દુ અને મુસલમાન ચેલાઓ હતા. (પ્ર૦)

૧૩ :—દોરાબજી :—એ નામનો એક પારસી, આગલા વખતમા કલગીના ખ્યાલો ગાવા અને જોડવા માટે જાણીતો થઈ ગયો હતો એ પારસી એક ખુલ્લું અને મધુર અવાજવાળો ગાયક હતો.

સાધારણ રીતે એ કલગીવાલાઓમા ‘દોલુ કલગીવાલા’ ની અટકે જણાયલો હતો, અને તે અમરદાસનો ચેલો હતો. (પ્ર૦)

૧૪ :—રતનજી :—એ પણ એક કલગીના ગાયન ગાનારો એક પારસી ગાયક હતો, જે દોરાબજી સાથે હંમેશા ગાવાના કાંમમા શરીક થતો હતો. (પ્ર૦)

પ્રકાશક તરફનો ખાસ વધારો.

આ સખાવતે બાહધુર પારસીની સખાવત લાખો રૂપીયાની થવા જાય છે. પોતાની કામને લગતાં ધરમખાતાંઓમા ૩૦ ૪,૮૫૦૦૦) ચાર લાખ પંચાસી હજાર; વિદ્યા હુનર તથા કળવણીખાતાંઓમા ૩૦ ૪,૧૫૦૦૦) ચાર લાખ પંદર હજાર; ઇસ્પીટાલ તથા દવાખાના માટે, ૩૦ ૨,૧૬૦૦૦) બે લાખ ઓગનીસ હજાર; આફત વેળાએ ગરીબોને આસરો આપવા ૩૦ ૩,૩૭૦૦૦) ત્રણ લાખ સાડત્રીસ હજાર; પ્રજા ઉપયોગી કામો, જેવાં કે કુવા, તલાવો, પુલો, ધર્મશાલાઓ વિગેરે માટે ૩૦ ૧,૬૦૦૦૦) તથા ખીજા પ્રયુક્ત ૩૦ ૧,૪૦૦૦૦) મલી એવાળુની જાહેરમા કાંધેલી સખાવત, ૩૦ ૧૭,૮૬૦૦૦) સતર લાખ છપાસી હજારની થઈ હતી; તથા ખાનગી આસામીઓ અને કુટુંબીઓને આપેલી

(કુદતોદ બાહ.)

(પાને ૧૧૧ થી કુટનોટ ચાલુ.)

મદદની તો ગણત્રીજ નથી. તોપણ ઉપર ટપકની ગણત્રી કરતાં, રૂપીઆ ૨૨,૩૯૭૦૦) ની થાય છે. એ સધલી સખાવતો મરહુમ શેઠ રસતમજી જમશેદજી જીજીભાઈએ નાતજ્મતનો તક્કાવત રાખ્યા વગર, કરી હતી.

ગરીબીમા આવી પડેલાં કુટુંબોને એવણે છુપી રીતે આપેલી મદદ રૂપીઆ એ હજારથી રૂપીઆ ચાલીસ હજાર સુધીની ગણાઈ છે. (મુંબાઈ) શેઠ રસતમજી જમશેદજી જીજીભાઈ દયા અને સખાવતનો અવતાર.

શેઠ રૂં ૪૦ જી ૭૦ ના છુપી સખાવત અને દયાલુ દીક્ષના ધણુક જાણુવા અને નોધવા જોગ દાખલા તવારીખમા નોંધાયલા. ‘આજે દરક જરથોસ્તીઓને જક કરી, મગરૂરી સાથ દરખાવે એવા છે. આ સખાવતે આદ્યુર પારસીની તારીફમા, તે વખતના નાટક તખ્તઓ ઉપર જહેરમા ગાયનો જોડાઈ ગવાયાં હતાં, જે માહેલું એક નિચે પ્રમાણે, તે વખતની ‘ઝોરાસ્ત્રીયન નાટક મંડલી’ એ ગાયું હતું. (મુંબાઈ)

ગાયન.

બલા રસતમે જંગ, અજબ તારો કાબુ
અજબ તારો રંગ—૧

સરના કુટુંબમા, નામીયો તું નંગ.
ખરે ખરખાહ દેશીઓનો સંગ—૨
કાઉનસીલનો સભાસદ, દેશ હિતકારી,
માનવતો સરકારનો, પ્રજા ઉપકારી—૩
વખણાયલું સુરત થાયું કંગાલ શેહેર,
તારી સખાવતની વહે છે ત્યાં નેહેર—૪
હિન્દુસ્થાનમા રેહરો, અંમર તારું નામ,
કાએમ તારાં કાંમે થયાં કાંમે કાંમે—૫
આમીન હોજે પુંજને, ‘ઝોરાસ્ત્રીયન’ ની દુઆ,
જુગ જુગ જીવંત નર તું જેવા—૬

શેઠ રસતમજી જમશેદજી જીજીભાઈનું વસિહતનામું.

ઇ.સ. ૧૮૬૩ ના ડીસેંબર માસમા શેઠ રસતમજીએ એક વસિહતનામું દીધું હતું, જે એવણના મરણ વખતે પાછલથી એવણનો સમો જમાનાના દોરને લીધે બદલાઈ જવાથી, તે નકામું થઈ પડ્યું હતું. પણ તે વસિહતનામામા બતાવેલો દીક્ષગુરદો, આપણને અજાણીમા નાખે છે.

(કુટનોટ ચાલુ.)

(પાને ૧૧૭ થી કુટનોટ ચાલુ.)

એ વસિહતનામામા, એવણે પોતાની પુંજમાંથી રૂ. ૫૧૦૦૦૦૦), એકાવન લાખ રૂપીઆની રકમ હિન્દુસ્થાનની વડી સરકારના હાથમા આપી તેની વારસીક આવકમાંથી, હિન્દુસ્થાનના ગરીબ લોકોનું આગ, રેલ, તુફાન વિગેરે મુશ્કેલીના વખતમા દુખ ટાળવાનો અદોષસ્ત કાધો હતો." (પા. ૩૦)

શેઠ રસતમજીનો બાળપણમા નીશાળનો દોસ્ત.

* * * એક દાખલો વર્તમાન પત્રોની મારફતે જાહેર પડ્યા ઉપરથી જાણાઈ આવે છે, કે એક દાહડે આ શેઠ પોતાની માડીમા ખેસીને જતા હતા, તેવામાં તેમનો એક નીશાળીઓ, જે રસતામા ચાલતો મળ્યો, જેણે વાંકા વળી સલામ કરતાંજ, તતકાળ પીછાણીને શેઠ ગાડી થોભાવી, તેને પોતાની આગલ બોલાવી, તેની સાથે વાતો કરવા માંડી. પુછપરછ કરતાં તેનાને માલમ પડ્યું, કે આ સાહેબ જ્યારે પાદશાહી દોલત ધરાવે છે, ત્યારે તેનાનો આ ગરીબ નીશાળીઓ પેટના રોટલા માટે, જુદે જુદે કેકાણે મેહતાગીરીનું વહીતર કરતો હતો. જે ઉપરથી આ ભાગ્યવંત માતખર નીશાળીઆને ખીજે દાહડે તેવણે પોતીકે ઘેર બોલાવીને. વગર માગવે તેને બે હજાર રૂપીઆની એક નોટ પરખીડાંમા ખીડીને એક બેટ દાખલ આપી હતી. (મું. ૫૦)

એક માહબારત મીલકતોના માલેકને તેની મુશ્કેલીમા મદદ.

* * * આપણા શેહેર મધે આગલા વખત ઉપર મોટી માહબારત મીલકતોની માલેકી બોગવનાર એક માતખર ગ્રહસ્થ, જમાનાના દોરથી મુશ્કેલીમા આવી પડેલો શેઠ રસતમજીને જાણાયો. તેને શેઠ રસતમજીએ પોતાની જાહોજલાલી દરમ્યાં, દર મહીને એક હજાર રૂપીઆનો પગાર બાંધી આપ્યા ઉપરાંત, તેને રેલવા માટે પોતાનો એક અંગલો પણ વગર ભાડે આપ્યો હતો. * * * (મું. ૫૦)

ગજખમા પડેલા સુરતવાસીઓને નનામી મદદ.

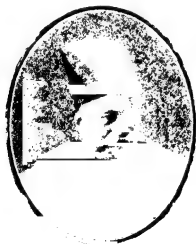
શેઠ રસતમજી જ્યારે ગુજરાત તરફ ફરવા ગયા હતા, ત્યારે સુરતમા પોતાની આગલી માતખર હાલત બોધ બેઠેલા મોતાજીને નામ ઠાંમ મેલવીને, ગુમ રીતે કેટલાકોને દસથી પાંચ, અને કેટલાકોને અબે હજાર રૂપીઆની રકમો, નનામી મોકલાવી આપી હતી. આ સખાવત એવી સંતલસથી કરી હતી, કે તે લેનારાઓને પોતાના નામની સેહજખી ખખર પડવા દીધી નહી હતી. (મું. ૫૦)

મરહુમ

શેઠ સોરાબજી શાપુરજી બગાલી સી. એસ. આઈ.
(પારસી સ્ત્રી-કેળવણીના સહાયક: તાબીના પારસી અકાબર;
એક જાહેર લેખક-અને આગેવાન શેઠરી).

મરહુમ

શેઠ નશરવાંનજી રતનજી તાતા
(મરહુમ શેઠ જમશેદજી તાતાના
પીતા).

શેઠ હસતમણ જમરોદણ છછભાષના મરણ માટે,
મરહુમ શેઠ સોરાખણ શાપુરણ બંગાલીએ લખેલું કાવ્ય.*

લાખો ખરચી લાખો ખવાડી,
‘ને લાખો કિધા બખશેસ;

તાહડક કીધી હુખરોને,
ખણ તેસે તેને કલેસ.

ખાપના કહમ પર ચાલી,
‘ને કીધો તેનો વેસ;

પીતા જેવો નહીં લાયગસાલી,
થયો હુખી દરવેસ.

ખુદાએ કીધી એટલી રેહમ,
કે ટાલીયું તેમનું હુખ;

ખુદાવી કીધો છાનતમા,
આખું અખઈ સુખ. (મુંઠ ખાઠ)

---

* “મરહુમ શેઠ સોરાખણ શાપુરણ બંગાલીએ પોતાની
કસાએલી કલમ વડે, આ મરહુમ શેઠની યાદગારીમા ચીતારેલા હુક
કાવ્યો, જે તારીખ ૨૧ મી એપ્રિલ ૧૮૭૨ ના ‘રાસ્ત ગોહતાર’ છાપાની
અંદર છપાએલા હતા, તે અત્રે નોંધી કીધા છે. (૩૦)

શેઠ બેરાંમજી* જીજીભાઈ* (મુગા) ની કિર્તી.*

મરણુ :—તાં ૧૨ મી સપ્ટેમ્બર ૬૦ સં ૧૮૬૦ ગાહા ૧ (શિં)

૧૨૫૬ (૫૦)

ઉમર વરસ ૬૮.

હવે આ હકિકત જેની લખાએછ,
હરફેની હારોમા હીરા નખાએછ.
એ નરને જે કેઈ ના ઓલખતું હોય,
તો સુખેથી તારફેવ* પર જઈને જોય.
છે મુગાના* ખાંદાનનો ચોઠો નખીરા.
સકરમી જીજીભાઈ શેઠનો* વીરા.
ફતેહમંદ પામીયો છે બેહરાંમજી નામ,
રેહ છે તે ઉપર જણાવેલો ઠાંમ.

૧ :—શેઠ જીજીભાઈ દાદાભાઈના ચાર કુળ દીપક માહેલા સરવેથી નાહના દીકરા બેહરાંમજી. વડા ભાઈ મેરવાનજી; બીજા બમનજી; ત્રીજા સોરાબજી, અને ચોથા ભાવ્યશાલી શેઠ બેહરાંમજી હતા. એવણે જોઈતી કેવણી હાંસલ કાઢ્યા પછી, પોતીકા પીતાની પનાહમા રહીને પોતાના બીજા ભાઈઓના કરતાં સરસ રીતે મોટા મદદગાર થઈ પડ્યા હતા. (મું ૦ બાં ૦)

૨ :—જીજીભાઈ દાદાભાઈ, તે શેઠ મેરવાનજી મુગાના દીકરા, અને શેઠ બેહરાંમજીના પીતા. એમનું કુટુંબ ‘મુગા’ ની અટકે જણાયલું હતું, કેમકે એમના વડા મેરવાનજી, જનમથીજ મુગા હોવાને લીધે, તેજ અટકથી એ કુટુંબ આપણી વસ્તીમા ઓલખાતું રેલું છે. (મું ૦ બાં ૦)

૩ :—આ કાવ્યો મુંબઈના બાહાર લખનાર, મરહુમ શેઠ રતનજી ફરામજી વાઝાએ રચ્યું હતું. (પ્ર૦)

૪ :—તારફેવના રસતા ઉપર આવેલો મોટો કુસાદે બંગલો, જે હાલમા ‘તારફેવ-કેસ્ટલ’ ને નામે જણાયેલો છે, ત્યાં શેઠ બેહરાંમજી જીજીભાઈનો વસ્વાટ હતો. એ કુસાદે મકાનની અતરાફમા આવેલી જમીન, જે સુમારે ૨૭,૪૬૨ વાર થવા જાય છે, તે સઘલી જમીન એ મકાનને લગતી છે, અને તે શેઠ બેં ૦ જી ૦ ની માલિકીની આજે પણ ગણાય છે. (પાં ૦ પ્ર૦)

૫ :—આ ઇશારો એમના વડા શેઠ ‘મેરવાનજી મુગા’ ને માટે કરેલો છે, જેવણુ આગલ જણાવ્યા પ્રમાણે જનમથી મુગા હતા. (પ્ર૦)

૬ :—જીજીભાઈ, તે શેઠ બેહરાંમજીના પીતા. (પ્ર૦)

જેને કિરતારે ચાહીને પસંદ કીધો,
જગમા સોભાવતો જનમ લીધો.
સકરમીના લીધાં છે શુભ લક્ષણ,
દયા, મયા, ‘ને સત્ય વચન.
જે બળવીને પાસે સદા રાખે છે,
રસીલાં ફળનો સવાદ ચાખે છે.
જીવું આ જગમા તેનું પરમાણુ,
નેકનામીથી પરબમા પાંમે જે માન.
સખાવતથી તેવાજ નર ઘર સાંભે,
જ્યાં લક્ષમીથી તાબામા રહીને થોમે.
કેળવણીને જેથી ઉતેજન મળે,
તે સાથે દરદીની પીડા ટલે.

૭ :—શેઠ બેહરામજી જીજીભાઈની ગાંધીર તેમજ ખાનગી સખાવતોને આંકડો લાખો રૂપીઆનો થયો છે. તેઓએ એક મોટી લાખા રૂપીઆની બાદશાહી રકમનું વસ્ટ કરી એવું ફરમાવ્યું છે, કે “તે ‘વસ્ટ’ ના બ્યાજમાથી તેમના વારેસ તથા વસ્ટીઓ તેમની નજરમાં આવે તેમ દર સાલ ધર્મ ખાતે ખર્ચશે. એ વસ્ટમા* રૂપીઆ ચાર લાખની સરકારી નોટો, રૂપીઆ છપન હજારની કિમતના જી. આઈ. પી. રેલવેના ૧૦૦ શેરો, તથા પોતાનો તારદેવ કેસ્ટલવાલા ગંગલા અને તેને લગતી ગંગા-વર જમીન ઉપરાંત, પોતાની આવીસ મીલકતો, જેમા જાસડીમાં આવેલાં એવણુના સાત ગાંભો સમાઈ ગયે છે. એ વસ્ટ ફંડનો વહીવટ એવણ-થીજ શેઠ બેહરામજીના સેક્રેટરી શેઠ પેસતનજી નશરવાનજી વાડીઆ ચલાવતા હતા, જેઓને ઇ. સ. ૧૮૬૦ ના સાલથી વસ્ટીઓએ પોતાના ‘એજન્ટ’ તથા સેક્રેટરી તરીકે તેમા કુલ અખ્તીઆર આપ્યો છે. (પા. ૩૦)

* મુઁબદ બાહારના લખનાર એ વસ્ટની કુલ રકમનો આંકડો ૨૬ લાખનો જણાવે છે. (૩૦)

૮ :—કેલવણીના કાંમને ઉતેજન આપવા શેઠ બેહરામજીએ જુદાં જુદાં ખાતાંને મોટી મદદ કરી હતી. આજે મુઁબદનાં નામને જેબ આપે એવું જે કેલવણી ખાતું, જેથી મરહુમની યાદ કામમા તાજ રેહી છે, તે કવીન્સ રોડ ઉપર આવેલું એવણુની સખાવતથી ચાલતું ‘બેહરામજી જીજીભાઈ પારસી ઇન્સ્ટીટ્યુટ’ વાલું બાદશાહી મકાન છે, જેનો લાભ પારસી કામ લેઈ, તેવણુના રૂઠને આશીસ દીધે છે. (૩૦)

૯ :—દરદીની પીડા ટાળવાના હેતુથી મરહુમ શેઠ બેહરામજી જીજીભાઈએ, વૈદક જ્ઞાનનો ફેલાવો કરવાના કાંમને માટે, ઇ. સ. ૧૮૭૮

જે કાંમોથી સદા તે રહે છે મધન,
 સખાવતી પુણના મેલવી સગન.
 વરગ જે શ્રીમંતની સફનો પેહલો,
 હાનાઇથી મેલવીને લીધો વેહલો.
 જે કેહવાયે છે 'સુલેહના અમલદાર,'
 તે પછી બિરાજ્યા તા રાજ દરબાર.

ના સાલમા, પુણાની બેહરાંમજી જીજીલાઇ મેડીકલ સ્કુલ માટે રૂ. ૪૦,૦૦૦) ચાલીસ હજાર, અને એજ સાલમા અમદાવાદની બેહરાંમજી જીજીલાઇ મેડીકલ સ્કુલ માટે રૂ. ૨૦,૦૦૦) વીસ હજારની રકમ આપી હતી. (પાં. પ્ર૦)

૧૦ :— એવણુ એક સુલેહના અમલદાર ('જર્ડીસ-ઑફ-ધી-પીસ') J. P. હતા; અને ઇ. સ. ૧૮૭૬ ના નવાં વરશની ખુશાલીમા, નામદાર મહારાણી વિક્ટોરીઆ તરફથી, 'કમ્પેનિય ઑફ ધી સ્ટાર ઑફ ઇન્ડીઆ' (સી. એસ. આઇ.) નો ખેતાબ મળ્યો હતો.

વલી દીલ્લી દરબારની યાદગારીમા, નામદાર વાઇસરોયે સર જ. જી. આરોનેટને તેમજ શેઠ બેહરાંમજી જીજીલાઇ સા. એસ. આઇ. ને, રૂપાંના આંદો પોતાને હાથે પેહરાવ્યા હતા. વલી સરકારે એવનને લેજર-લીવ કાઉન્સિલના મેમ્બર તરીકે ચુંટી કાઢી માન આપ્યું હતું, જે વખતે જાહેર તખ્તા ઉપરથી, તેમજ તે વખતના નાટક તખ્તા ઉપરથી એવણુને મુખ્યારક્યાદી અપાઈ હતી. (પાં. પ્ર૦)

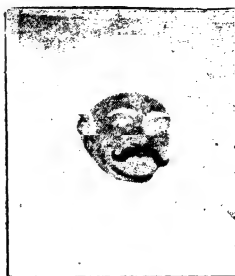
ગજલ.†

"કુદરતથી વરસી છે રેહમ ખુશી ખેસુમારે;
 શેઠ બેહરાંમજી કાઉન્સિલર થયા ખીજ વારે—૧
 સરકારને રૈયત ખુશી, ખુશી છે મુ'બઈ તમામ,
 પ્રેત હીતકારી ભારી, સરવેમા આરકારે—૨
 કેલવાણીને કોતેજન, વિદ્યાને કલક બહુ,
 આશીરવાદ 'ઓલખર્ડના' છે, જીવોએ સરદારે—૩

† એ કાવ્ય જોડનાર તે વખતના એક સાલેસ અને એકમારગી પારસી કવી 'ખંદે ખુદા' ના તખલ્લુસ હેઠલ જણાયલા હતા. (પ્ર૦)

* પ્રીન્સ ઓલખર્ડ નાટક મ'હલી, જે થોડાક પારસી જવાંન એમેચ્યોરોએ ઉભી કરી હતી, અને જેને તે વખતના થોડાક કેલવાયલા ગ્રહરથોના ટેકા હતા, અને જે મ'હલીમા, આ પુસ્તક પ્રગટ કરનારે પોતાના અહના હિસ્સો આપ્યો હતો, તેણે મજકુર 'ઓલખર્ડ કોમ્પેનીકલ ક્લબ' તરફથી શેઠ જગનાથ શંકરશેઠવાલી જુની નાટકશાલામાં કરેલા, મરકુમ શેઠ મેરવાનજી વાડીઆએ લખેલા 'સતનો નેગહ્યાંન ખુદા' નામના ખેલ દરમ્યાંન ઉપલી ગજલ. એક ખીજ પારસી જવાંન સ્માર્થ લેના મહી ગાઇ હતી. (પ્ર૦)

મરહુમ શેઠ બેહરાંમજી જીજીભાઈની પાંચ પેઢી.

મરહુમ

શેઠ જીજીભાઈ દાદાભાઈ મુગાના.

(શેઠ બેહરાંમજી જીજીભાઈના પીતા. એક
મોટા વેપારી અને પારસી અકાબર).

મરહુમ

શેઠ બેહરાંમજી જીજીભાઈ.

સી. એસ. આઈ.

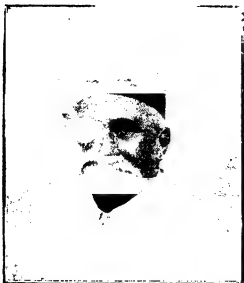
(શેઠ જીજીભાઈ દાદાભાઈના ચોક્કા દીકરા).

મરહુમ

શેઠ નાનાભાઈ બેહરાંમજી જીજીભાઈ.

(શેઠ બેહરાંમજી જીજીભાઈના દીકરા).

શેઠ રૂસતમજી ના. બેદરાંમજી
જીજીભાઈ.

શેઠ બેદરાંમજી રૂસતમજી
બેદરાંમજી જીજીભાઈ.

માસ્તર નાના બેદરાંમજી
રૂસતમજી જીજીભાઈ.

‘ઑનરેબલ’ નો ઑલકાબ ધારણ કીધો,
 ‘કાંઉનસીલ’ ના ‘હાલ’ ને સોભાવી દીધો.
 થાયે છે જ્યાં ધારા બાંધવાના કાંમ,
 બજાવીને મેલવ્યું પ્રજામે નામ.
 હતી જેની અંદર ખુબી અપાર,
 ખુદા રાખે તેમને સદા બરકરાર.
 ખુશી દીલથી જીંદગી ગુજારે સહી,
 દાદ ગરીબોની લીધે જીવતા રહી.
 આકેબતનો તેમાથી કાએદોજ છે,
 કુદરતનો એળી એક કાએદોજ છે.
 આશીરવાદ ફીઠવીનો તેમને ફૂળે,
 આલમનો અવાજ તે સાથે મળે.

*

*

*

જંગે-વરીયાવ.

વરીયાવ ગાંમની પારસી બાંતુઓની બહાધુરી વિશે ગરબો.

સખી શેહર સુરતની સામે જો,
 એક ગાંમ છે ‘વરીયાવ’ નામે જો—૧
 તીયાં સેકડો સાલની વાતપર જો,
 ગજબ થયો પારસી જાતપર જો—૨
 બહુ વસ્તા પારસી કબીલા જો,
 ‘સંજાન’ થી આવી વસેલા જો—૩

૧ :—સુરત શેહરની અતરાફમા આવેલું એક ગાંમ ‘વરીઆવ.’ આ
 ‘વરીઆવ’ ગાંમમા વસનારા જરથોસ્તીઓ આજેખી ‘વરીઆવા’ ની અટકે
 ઓલખાય છે. પારસીઓ હિન્દુથાનમા આવ્યા પછી છેવટે ‘સંજાન’ મા
 વસી હરીકાંમ થયા પછી, વેપાર અર્થે તેઓ ગુજરાતના જુદાં જુદાં શેહરો,
 નવસારી, સુરત, ભરૂચ, અંકલેસર તેમજ વરીઆવ, તરફ પોતાના
 કબીલા સાથે જઈ વસ્યા હતા. (પ્ર૦)

હવે 'રતનપોર' વાલા ગરાસીઆ જો,
 જેઓ ખુની, હુટારા, 'ને ફાંસીઆ જો—૪
 દર વરસે તીયાં તેઓ આવે જો,
 હુટ સહુ પર ધુમ ચલાવે જો—૫
 તેમની સાંમે પારસી થાયા જો,
 બીડી હથીઆર સનમુખ આયા જો—૬
 માર મારી નહસાડી કહાડીયા જો,
 એમ ઘણી વાર પારસી ફાવીયા જો—૭
 ડાગ તેનો ગરાસીઆ રાખતા જો,
 પારસીને મારવા તાંપતા જો—૮
 એક દીને પારસીનો તેહવાર જો,
 હતો નવાં સાલનો મેહમાર જો—૯
 હતા પારસીઓ કેફી ભરપુર જો,
 ખાઈ પીને થાકલા ચકચુર જો—૧૦
 એવી તક જોઈને તે ચોરો જો,
 પાડી ગામની ઉપર દરોહો જો—૧૧
 ટોલેટોલાં ઉતરી પડીયાં જો,
 પારસીઓને હુટવા મંડીયા જો—૧૨

૨ :—આ ગરબામા 'નવાં સાલ' નો તેહવાર હતો, એમ જણાવ્યું છે, મગર ઘણાકાનું કેહવું એવું છે કે, એક મોટાં જશનનો પ્રસંગ હતો, અને દરેક પારસી, એ જશન ફીઆમા સાંમેલ થવા, અને જમવા માટે ગયા હતા. સરખાવો નિચલી મારાં કીરસે સંગન માટેલી લીટીઓ :—

“હવું બદ નસીબ એક શેજે જશન.
 વરીઆવની ખુશ હતી અંજુમન.
 મલી નર બલા, કલ મેહદીનો સંગ,
 ગયા જશન માહે ધરીને કમંગ.
 ઈબાદત કિધી, ચઢદાને પાક.
 દીલખુશ બની સહુ કરતા મનક.
 મચીતી ત્યાફતની ધુમધાંમ.
 'મચ કાંમ' * કરતી તી મહેશીલ તમામ.”

(પ્ર૦ કિ૦ સં૦)

પડી નારીઓ ગલરાટમા જો,
 નહી ઉપાય કંઈખી હાથમા જો—૧૩
 એવી આકૃત જોઈ એક નારી જો,
 ધરી હિંમત અને બાહાર આવી જો—૧૪
 થતી દસ્તુરની તે બેટી જો,
 ખુબસુરતીનું તેજ લેતી જો—૧૫
 શીખી પાંમેલી તે દાનાઈ જો,
 જેનું નામ ગુણવંતી નવાજબાઈ જો—૧૬
 તેણે સઘલીઓને તેડી જો,
 એમ બોલી ભરીને કચેરી જો—૧૭

“ બેહનો ! ધાડ છે પીંડારાની જો,
 બહુ થાય છે આપણી હાંણી જો—૧૮
 નથી મરદો આપણા હોશમા જો,
 ઘટે લડવું આપણે જોશમા જો—૧૯
 જાત આપણી બહાધુર તેજ જો,
 કરી શતરૂની ખુનરેજ જો—૨૦
 અને જાલવીયે નામ, લાજને જો,
 બધી મલતી થઈ નવાજને જો” —૨૧
 તેણે હથીઆર અંગમાં ભીડીયાં જો,
 બેસી ઘોડે લડવા મંડીયાં જો—૨૨

૩ :—આ નવાજબાઈ, યાને નવાજબાનુ, વરીઆવના દસ્તુરની દીકરી હતી, એમ કેલવાય છે. (૫૦)

૪ :—‘ઘોડે બેસીને પારસી બાંનુઓ રજપુત ગરાસીઆઓ સાંમે લડવા ગઇ હતી, એમ ધણાકે કેલતાં નથી. પણ એવી માન્યતા છે, કે પારસીઓ ‘હથીઆર ભીડી ગરાસીઆઓ સાંમે હાથોહાથ લડવા બાહાર પડી હતી. સરખાવો મારાં કિસ્સે સંજનનની નીચલી લીડીઓ :—

“ કિધો એવો સૌ બાંનુઓએ વિચાર,
 તુંરત બાંધી કંમર ઉપર તલવાર
 બખ્તર બદનની ઉપર બાંધીયાં,
 ‘ને નારોએ નખરાંને ખુબ દાંડીયાં.

મુખ ધુરખાથી^૧ છુપાવીયાં બે,
 માર ઘોડે મેદાન^૨ આવીયાં બે—૨૩
 ખુની તલવાર નોકે મારી બે,
 તન નાખે તેમના કારી બે—૨૪
 ડોક ચોરની ઉછલી ઉંચે બે,
 પડે વધાવ થઈ પગ નીચે બે—૨૫
 થઈ લોહીથી જમીન રાતી બે,
 કેવી હિંમતી તેમની છાતી બે—૨૬
 જેઓ જીવીયા, જીવ લેઈ નાકા બે,
 નહી મેલીયા તે પણ જાતા બે—૨૭
 પણ ખનાવખનીયો એક ઉલટો બે,
 એક નારનો પડીયો ધુરખો^૩ બે—૨૮

ધણીની કાલાહ^૪ ને પહેડી સર,
 નિકલી બાંનુઓ મયદાન પર.
 ખેંચીને તલવાર જીવપર કરી.
 ધસી ગઈ સરવે મિસલ લશ્કરી.
 કળ જંગી રંગ—ધૂમી ખુબ બહાર.
 ચહડી નાર સુર પર કરતી પુકાર.”

(૫૦ કિં સં.)

† કાલાહ યાને માથે પેહડવાના ‘કાપી.’ (૫૦)

૫ :—વરીઆવની પારસી બાંનુઓએ ધુરખાથી પોતાના મોહડાં છુપાવ્યાં હતાં, એમ મનાતું નથી. મોહડાં અગરજો લડાઈની શરૂઆતમાં ધુરખાથી ઢંકાયલાં રજપુતોએ જોયાં હોત, તે ‘ઝોરતો તેમની સામે લડવા નીકળી છે, એમ પ્રથમથીજ તેઓ સમજી જતે.’ ખરી હકિકત એમ કેહવાય છે, કે “પારસી બાંનુઓએ ‘પોતાના માથાંના લાંબા ખસોને છુપાવવા માટે, તેઓએ પોતાના ધણીની ‘કાલાહ’ પેહડી લીધી હતી. (૫૦)

૬ :—“એક નારનો પડીયો ‘ધુરખો’ બે,”

ધુરખો પડ્યાથી રજપુતોએ પોતાની સામે લડનારને ઝોરતો તરીકે પીછાંની નહીં હતી, પણ એક બાંનુના માથા ઉપરથી કાલાહ પડી જવાને લીધે, તેણીના લાંબા બાલ વિખરાઈ ગયલા દેખાયા, ત્યારેજ રજપુતોએ જાણ્યું, કે તેઓ સામે પારસી સ્ત્રીઓ લડવા નીકળી છે :—
 અપાવો મારી કિરમે સંજાન માહેલી નીચલી લીટીઓ :—

દીપી સુરત ખુબ રૂપાલી જો,
વલી દેખાઈ કાંનની ખાલી જો—૨૯
તેથી ગરીસીઆઓ ચેતીયા જો,
“ફેક ગયા નારોના મારીયા જો.”—૩૦
બહુ નીચું તેમને લાગું જો,
કીધું લડવું તેથી પાછું જો—૩૧
બધી ઓરત કાપી નાખી જો,
નહી ખાકી કોઈને રાખી જો—૩૨

“ પડી કોઈ જમીન પર કરતા પુકાર,
મીસલ શેર પાડતા જખમી બરાર.
કરી કાર દુશમન, છતી નાર જંગ,
યદ એક બુલથી ખુવારી બતંગ.
અરે નાર ગાફેલ ! કિધી કેવી ખાંમ,
બરબાદ કીધું સુધરેલું કાંમ.”

* * *
ફકત એક ડોકર ! ને કોલાહ પડી,
લટકતા ખાલોની દીઠી લડી.
જેઈ નારને મદના વેસમાં,
પડ્યા સર્વ રજપુત અતી દવેસમાં.
ધરી જંતમ ભારી ધસ્યા જોરાથી,
ફરાંભારા થઈ ખાંનુઓ હોશથી.” (પ્ર૦ કિ૦ સં૦)

૧૭ :—સખલી પારસી ખાંનુઓને રજપુતોએ કાપી નાખી હતી, એમ જણાયું નથી, પણ એવું કેહવાય છે, કે પારસી ખાંનુઓએ રજપુતોને વેરના આવેશમાં જ્યારે નવેસરથી ચઢેલા જોયા, ત્યારે જો તેઓ જીવતી પકડાશે, તો પોતાની ઇજત અને દાંમનનો નાશ થશે, એમ નકકી માની લેઈ સખલી ખાંનુઓએ પડોસમા વેહતી તાપતી નદીમાં પડી આપઘાત કાઢ્યા હતા. એ વિશે સરખાવો મારાં કિસ્સે સંજન માહેલી નીચલી લીટીઓ :—

“ નહી તાબ લડવાની રહી નારમાં,
અંનમ આવ્યા પલક વારમાં.
અબર હાર ખાઈ થયું બંદીબાન,
ના રેહશે દામન, ધરમ કે ઈમાન.
રેહશે સલામત જરાખી ન લાજ,
દિઠો તેઓએ એક છેલ્લો ઈલાજ.
નહી ‘તાપતી’ પુર વેહતી હતી,
ધસી સર્વે દોડી ગઈ ત્યાં સતી.
ચહડયું જોમ સરપર ગભરાટમાં,
પડી સહુ, જઈ ‘તાપતી’ માતમાં.” (પ્ર૦ કિ૦ સં૦)

પછી મરદોને કુલ મારીયા ને,
 સુતેલાને પુરાજ સુવાડીયા ને—૩૩
 “વરીયાવા બેહદીનની પરજા” ને,
 આજ જીવતી છે તેની શાહદત ને—૩૪
 આએ દાખલે પારસી બાંનું ને,
 ઘણું તમને છે શીખવાનું ને—૩૫
 રાખી હિંમત તેજી દીલે ને,
 સમો સંભાલવો ખીન દીલે ને—૩૬
 જીવો ઉપલી બહાધુર નારી ને,
 કેવી કરી ગઈ નામદારી ને—૩૭
 ને કે લડવે ગઈ તેઓ જાનથી ને,
 તોખી ભરપુર છે નામ માનથી ને—૩૮
 પેલી નેક નવાજની કિરતી ને,
 સદા કાળ રેહવાની દિપતી ને—૩૯
 મારે પારસીઓની બેટી ને,
 શીખો રાખવા હિંમત વેહતી ને—૪૦
 બિહીક દીલમાથી કુલ કાહાડો ને,
 અને બહાદુર થાવા માંડો ને—૪૧
 એવી નારો હવડાં થાએ ને,
 તેની ખુબી ‘ખુરશેદ’^૧ ગાએ ને—૪૨

૮ :—‘વરીઆવા બેહદીનનું પરજા.’ આ ભલી અને સત જાણવ-
 નારી પારસી બાંનુઓના આવાં ગમખાર મરજીની પવિત્ર યાદગારીમા, નવ-
 સારીના મલેસર મધે, આજેથી રોજ ૨૫ મો અને માહ ૧ ને દીને,
 તેમની બાજ તેમના કુટુંબીઓ કરતાં કંહવાય છે. (પ્ર૦)

૯ :—વરીઆવની પારસી બાંનુઓએ પોતાની ઇજત જાણવવા
 કરેલા આપઘાતની આ ખીના, મુંબઈમા અનેલા એવાજ એક ગમખાર
 બનાવની યાદ આપે છે, કે જેમાં બે જવાંન પારસી બાંનુઓએ, પોતાની
 ઇજત અને દામનના બચાવ ખાતર, ‘રાજખાઈ ટાવર’ ને મથાલેથી,
 હિંમતથી નખાવી દઈ, પોતાની ઇજત જાણવી હતી. (પ્ર૦)

૧૦ :—ખુરશેદ, આ કાવ્ય રચનાર મરહુમ મી૦ ખુરશેદજી બમનજી
 ફરોમરોજ. આ કાવ્ય રચના પછી ૪૫-૫૦ વરસ ઉપર રચાયેલી હતી. (પ્ર૦)

હિન્દુસ્થાનમા પારસીઓની કિર્તીનો ગરબો.^૧

પુરા ગુણી પારસીઓ ખુબીવંતા રે—ટેક

સખી પારસી આપણો ટોલો રે,
સખ્યે નાહનો દમામે મોટો રે,
તેની કિરતીના ગાણાં બોલો—પુરા ગુણી પારસી૦-૧
તે તો આવ્યો છે દેશને છોડી રે,
દીન ઉપર ઉમેદો બેડી રે,
તેની ખીના સુણો તમ થોડી—પુરા ગુણી પારસી૦-૨
દેશ ધરાંન આરબે લીધું રે,
બહુ નુકસાંન તેઓએ કીધું રે,
અતી દુઃખ ધરમને^૩ કીધું—પુરા ગુણી પારસી૦-૩
નહી પારસીનો રેહ્યો ઠાગો રે,
છેક દાહડો તો પડવા લાગો રે,
રાજ દોર^૪ થયો કુલ આધો—પુરા ગુણી પારસી૦-૪
તોખી દીનના બંધાવ માટે રે,
અતી વિપતી લોગવી જાતે રે,
આવી વસીયા હિન્દુસ્થાન^૫ ખાતે—પુરા ગુણી પારસી૦-૫

૧:—આ ગરબો લગભગ ચાલીસ વરસ ઉપર નવસારીવાસી પારસી જાહેર લેખક મરહુમ ખરશેદજી બમનજી ફરાંમરોજે, ખરશેદના તખ્તસુસ હેઠલ રચ્યો હતો. (પ્ર૦)

૨:—ધરાંન છોડી પારસીઓ હાદેસાના મારેલા પોતાના દીન ધર્મના બંધાવ માટે, ઓરમઝના ટાપુમાંથી નિકલી ઇ.સ. ૭૬૬, ના સાલમા હિન્દુસ્થાન આવી દીવના અંદરે ઉતરયા, તે માટે આ ઇશારો કરવામા આવ્યો. (પ્ર૦)

૩:—યઝદઝરદ પાદશાહની શાહી ગયા પછી, આરબો ધરાંનમા જરથોસ્તીઓને જખરીથી વટલાવતા હતા. ઘણાક દીનયુસ્ત જરથોસ્તીઓ, જે કે આરબોના જુલમાતને લીધે વટલધ જઈ જાહેરમા ઇસ્લામી ધર્મ પાલતા હતા, મગર બાતેનમા તેઓ પોતાના ધરમા આતશને રોશન રાખી તેની સેતાયશ કરતા હતા. (કી૦ સ૦ બે૦ કે૦ સ૦)

૪:—પારસી પાદશાહ યઝદઝર્દ શેહરીયારની શાહી ખતમ થઈ, અને તેના રાજનો દોર પુરો થયો, તે બાબે આ ઇશારો કીધો છે. (પ્ર૦)

૫:—પારસીઓ ઇ.સ. ૭૮૫, મા સંજન મધે આવી વસેલા કેહવાય છે. (કી૦-સ૦ બે૦ કે૦ સ૦)

હતી હાલત તેમની માઠી રે,
 હુખ પડ્યાં જાય જ્યાં ત્યાંથી રે,
 થતા કાયર હાલેસાથી—પુરા ગુણી પારસી—૬
 જો કે જાતે હતા તેઓ જંગી રે,
 તોળી વેળા ઘણીજ કઠંગી રે,
 હતી સહુ વાતે તેમને ટંગી—પુરા ગુણી પારસી—૭
 તેઓ વધવા ધીરે ધીરે લાગા રે,
 દીન સંકટના હવે લાગાં રે,
 ખુબ ચહડતીના ચંગો વાગા—પુરા ગુણી પારસી—૮
 નહી વાહલે સુરીય ઢંકાતો રે,
 નહી તડકાંથી ઝરો સુકાતો રે,
 તેમ ટોલો એ તપતો જાતો—પુરા ગુણી પારસી—૯
 તેઓ ઉદ્યોગમા ખુબ મંડીયા રે,
 તેઓ ભારે કાંમોમા પડીયા રે,
 તેઓ ફતેહથી ઉંચા ચહડીયા—પુરા ગુણી પારસી—૧૦
 તેઓ રાખે ચતુરાઈ ભારી રે,
 થયા સરકારી, દરબારી રે,
 વગો મેલીયા ઘણા વધારી—પુરા ગુણી પારસી—૧૧

૬:—હિન્દુસ્થાનમા પારસીઓ આવી દીવમા વસ્યા, ત્યાંથી તેઓ ઉપર અનેક કિસમના વિટંબણા પડ્યાં હતાં; તે સખએ, તેઓ દીવથી નિકલી સંજન જઈ વસ્યા હતા. (કી૦ સં૦ એ૦ કે૦ સ૦)

૭:—સંજનમા અંતે પારસીઓ સેવટના દરીહાંમ થઈ પડ્યા, કેમકે સંજનના તે વખતના હિન્દુ રાગન ‘ગદીરાણા’ એ પારસીઓને ચોકસ સરતે સંજનમા વસવાની રગ આપી હતી. (કી૦ સં૦ એ૦ કે૦ સ૦)

૮:—હિન્દુસ્થાનમાં ઇંગ્રેજના અમલમા પેહલવેહલા પારસીઓજ સરકાર દરબારમા સુરત મધે પગ પેસારો કરવામા ફતેહમંદ બન્યા હતા. (કી૦ ૬૦ કે૦)

૯:—સરકારી અમલદારોના માનપાનને પેહલવેહલા પારસીઓજ હિન્દુસ્થાનમા લાએક હડીયા હતા. એ વિશે ડિસાભાઈ ફરાંમજી કરાકા પોતાની લખેલી History of the Parsis મા એકઠેકાણે લખે છે કે:—

“ The establishment of European trading companies at Surat, at-once brought them to the front, and from that

તેઓ મોટાઈ મેલવે છે આજે રે,
 જેની કિર્તી ચોમેર ગાજે રે,
 બધે પારસી નામ બિરાજે—પુરા ગુણી પારસી૦-૧૨
 વીસ કરોડની હિન્દી વસ્તી રે,
 તેમા પારસી લાખથી કમતી રે,
 તોળી ભોગવે સહુમા ચહડતી—પુરા ગુણી પારસી૦-૧૩
 મુખ્ય મુખ્ય છે તેમનું વસતું રે,
 તેઓ હાથે છે મુખ્યનું વધવું^{૧૦} રે,
 પુરું પનોતું તેમનું પગલું—પુરા ગુણી પારસી૦-૧૪
 વળી બહાધુર તેઓ વેપારે રે,
 ઘણા આંટવાલા છે વેહવારે રે,
 તેઓ સુધરેલા સંસારે—પુરા ગુણી પારસી૦-૧૫
 કરે લખખોની ઉઠલ-પાઠલ રે,
 વધે એલમ-હુંનરમા આગલ^{૧૧} રે,
 રાજ જેવી રાખે છે ધાંધલ—પુરા ગુણી પારસી૦-૧૬

date commenced the true era of Parsi prosperity and importance. Either the Parsis had the knack of ingratiating themselves in the favours of Europeans, or they were selected by them for their intelligence, business habits, and integrity, for certainly the closest confidence and most cordial relations were soon established. (૩૧૦ ૬૦ ૬૦)

૧૦:—મુખ્ય શહેરની હાલત ખીલવવામાં, અને સુધારાનો ફેલાવો કરવામાં તથા કેળવણીનો ચોતરફ વધારો કરવાના કાંમમાં પારસીઓએ સર્વથી મોટો આગેવાન ભાગ ભજવ્યો હતો. (૩૨૦)

૧૧:—કેલવણી લેવામાં, તથા હુંનરના નાણુકાર થવામાં, આ દેશમાં પેહલવેહલા પારસીઓજ હતા. આ દેશમાં સરકારી ઓધા મેલવનાર પેહલવેહલા પારસીજ હતા. પેહલવેહલો બેરીસ્ટર, પેહલવેહલો વકીલ, પેહલવેહલો ડાક્ટર પારસીજ હતા. એટલુંજ નહીં પણ પેહલવેહલો સીવીલીયન, પેહલવેહલો શેરીફ, અને પેહલવેહલા જડજ પણ એક પારસીજ હતા. હુંનરના નાણુકારો તરીકે, પેહલવેહલા ઇજનેરો, પેહલવેહલા રેલવે એનજીન ડાઇવરો, પેહલવેહલા મીલ માલિકો, સ્પીનીંગ માર્શરો, કાંડ માર્શરો વિગેરે પણ પારસીઓજ હતા. (૩૨૦)

તેઓ સહુ કરતાં છે શોખીલા રે,
 તેઓ જાતે રમુજ મોજલા રે,
 શોભે તેઓ વડે કુલ મેલા^{૧૨}—પુરા ગુણી પારસી૦-૧૭
 તેઓ દેશીઓમા આગેવાનો રે,
 અને તેઓથી ભારે કાંમે રે,
 મુજ પાંમે છે તેમના નામે—પુરા ગુણી પારસી૦-૧૮
 તેની સહુમા સખાવત^{૧૩} ન્યારી રે,
 જેનો ઝરો વેહતો છે જરી રે,
 એથીજ મેલવી કિર્તી ભારી—પુરા ગુણી પારસી૦-૧૯
 કુલ્લે હિન્દ દેશની કોમે રે,
 કોઈ ખેતાખ 'સર' નો ન પામે રે,
 એક પારસીજ^{૧૪} 'સર' ને નામે—પુરા ગુણી પારસી૦-૨૦
 તેઓ પામીયા છે મોટા ઓઢા રે,
 વધી ગયા છે તેમના મોભા રે,
 તેઓ વડે દેશીઓની શોભા—પુરા ગુણી પારસી૦-૨૧
 દેશ આખાના હકને માટે રે,^{૧૫}
 તેઓ લડે છે સરકાર સાથે રે,
 પડી આગલ 'ને' હક માગે—પુરા ગુણી પારસી૦-૨૨

૧૨:—જહેર મેલાવડામા પારસી ખાંતુઓ અને ગ્રહસ્થાનું તત્વ હંમેશા વધારે દીપી નિકલતું હતું. (પ્ર૦)

૧૩:—હિન્દુસ્થાનમા તેમજ દુનિયાના સુધરેલા મુલકોમા, પારસીઓ પોતાની જાહેર સખાવત માટે જાણીતા થયા છે. (પ્ર૦)

૧૪:—હિન્દુસ્થાનમા 'સર' અને 'બારોનેટ' ના નામીયા ખેતાખ પેહલવેહલા મેલવનાર એક પારસીજ હતો. (સર. જ૦. જ૦)

૧૫:—હિન્દુસ્થાનને વાજખી હક રાજ કરતા તરફથી આપાવવા, અને આ દેશને સ્વરાજ મેલવી આપવા માટે સરકાર સાથે દલીલ કરનારા, મરહુમ શેઠ દાદાભાઈ નવરોજજી, સર શીરોજીશાહ મેરવાનજી મેહતા, અને મી૦ દીનશાહ વામ્ણા વિગેરે એવાજ ખીજ પારસીઓ હતા, તેઓ માટે આ ઇશારો છે. (પ્ર૦)

હર મુલકે હરીઆ ખેડી રે,
મોહટી કાહાડી છે તેઓએ પેહરી રે,
તોડી નાખી છે બિહીકખી ખેડી—પુરા ગુણી પારસી૦-૨૩
તેઓ અમેરીકા જઈ આયા રે,
ખુબ વેલાતમા પડેતાયા રે,
ખીજા દેશોખી ફરી જ્યાં—પુરા ગુણી પારસી૦-૨૪
તેઓ રાજ તરફ વફાદાર છે રે,
જેથી ફીદા ઇમેજ સરકાર છે રે,
તેઓ ભલાઈના દીલદાર છે—પુરા ગુણી પારસી૦-૨૫
જગે જગે બાંધી ધરમશાલા રે,
થયા સઘલા લોકોને વહાલા રે,
અધે કેહવાય હિંમતવાલા—પુરા ગુણી પારસી૦-૨૬
બહુ બાંધીયા કુવા ‘ને પુલો’ રે,
સુખ સગવડના જે મુળો રે,
શેહરે શેહર કહાડી ઇસ્કુલો—પુરા ગુણી પારસી૦-૨૭

૧૬:—પોતાના રાજકર્તા તરફ વફાદાર રેહવાનું પારસીઓને તેમના ધર્મનું ફરમાન છે. (પ્ર૦)

૧૭:—સર જમશેદજી જીજીભાઈ, શેઠ રસતમજી જમશેદજી જીજીભાઈ, શેઠ વીકાજી મેહરજી, શેઠ રસતમજી કાવસજી બનાજી, શેઠ અં અં દાદીશેઠ, શેઠ ફં સોં પારખ અને ખીજા સખાવતી ખવાસના પારસીઓએ, જુદે જુદે ગામે ધર્મશાલા બંધાવેલી આજેખી આપણુ જોઈએ છીએ. (પ્ર૦)

૧૮:—કુવા, તલાવ અને પુલો પણ મોટી સંખ્યામાં પારસીઓએ મુંબઈ તેમજ ગામેગામ બંધાવ્યા છે. એવા કુવા, અમરોલી, અડાજન, ઇંછાપોર, ઉદવારા, ઇલાવ, ઓલપાડ, કરંજ, કરાંચી, કલીઆણી, કુરલા, ખંખાત, ગંદેવી, નવસારી, ભરૂચ, મહુ, મુંબઈ, સુરત, વલસાડ, રાંડેલ, દમણ વિગેરે ખીજાં ધણુક ગામેમાં આજેખી જાહેર છે. (પાં પ્ર૦)

૧૯:—જેમ કુવા, તલાવો પારસીઓએ ગામેગામ બંધાવ્યા છે, તેમજ કેળવણીના કાંમને ઉત્તેજન આપવા માટે પારસીઓએ અનેક સ્કુલો પણ સ્થાપી છે, તેમજ ધણીક સ્કુલોને મદદ માટે ઉદાર દીલથી નાદર રકમે પણ કાહડી આપેલી છે. (પ્ર૦)

ઘણા સ્થાપીયાં દવાખાનાં^{૨૦} રે,
 બહુ કહાડીયાં ધરમના ખાતાં રે,
 સહુ જાતની વહારે જાતા—પુરા ગુણી પારસી૦-૨૮
 તેઓ જાતે કઠાવર અંગના રે,
 નુરી ચેહરા ગુલાબી રંગના રે,
 દીલે જુસ્સા ધરાવે જંગના—પુરા ગુણી પારસી૦-૨૯
 એથી માન વધુ તેમને મલજે રે,
 ભુકું સઘણું તેમનું ટળજે રે,
 પુત તેજ બહાદુર નિકલજે—પુરા ગુણી પારસી૦-૩૦
 તેમના બદખાહો ઉઘા પડજેરે,
 તેઓ મોહટાઈમા હુમ્મેશ ચહુડજેરે,
 ‘ખુરશેદ,^{૨૧}’ મિસાલ અલકજે—પુરા ગુણી પારસી૦-૩૧
 (પા૦ ૪૦ સં૦)

૨૦ :—જેમ ધર્મશાલા, અને કુવા, તલાવ તથા પુલો પારસીઓએ
 ગાંમેગાંમ અંધાવી પ્રજાની પીડા ટાળી છે, તેજ રીતે પારસીઓએ ગરીબો-
 ના દુખ નિવારણ કરવા માટે મુંબઈ તેમજ દેશાવરોમા ધરમના દવા-
 ખાના કાઢ્યા છે. (પ્ર૦)

૨૧ :—‘ખુરશેદ’-મરહુમ ખરશેદજી અમનજી ફરાંમરોજ-આ ગરબીના
 જોડનાર કવી, અને એક જાહેર લેખક. (પ્ર૦)

ક્રિયાંની કિર્તી.

ક્રિયાંનીઓની યાદમાં જોડાયેલી ઉરફ સાચી.

કહું ક્રિયાંનીને કાંમ, ક્રિયા ખુબ નામ, જગતમે રોશનેજ,
જરાથોસ્તકા કહું મોજેજા, હયાત હય પેશોતનેજ.^૧
જહાંનમે જેહાં પેહલવાંન નામ રૂસતમ હો ગયે પીલતનેજ,
અસ્ફન્દીયાર^૨ દીલાવર હો ગયે, ઉનકા બદન રૂધનતનેજ.^૩
હુવા ગાલેબ શયતાંન, તીર પયકાંન^૪ ચલા ચશમ મ્યાંનેજ,
ઉનકા બયેર બહમનને^૫ લીયા, જાબુલસ્તાંન ક્રિયા વયરાંનેજ.
આલમમે એક અદલ હો ગયે, શાહા મેરે નૌશીરવાંનેજ,^૬
ક્રિયા અદલ ઇનસાફ, જગતમે કિરત ખલક રહી દરમ્યાંનેજ.

૧ :—પેગંમ્બર જરથોસ્તે કરેલા મોજેજાની બરકતથી ગુસ્તાસ્પ પાદશાહનો દીકરો પેશોતન અમરગી પામ્યો હતો. (પ્ર૦)

૨ :—અસ્ફન્દીયાર, પાદશાહ ગુસ્તાસ્પનો દીકરો, અને પેશોતનનો ભાઈ. (પ્ર૦)

૩ :—પેગંમ્બર જરથોસ્તે ઇજ્જતની કરી કરેલા મોજેજાની બરકતથી, અસ્ફન્દીયારનું તમામ શરીર તાંબા જેવું કંઠણ થઈ ગયું હતું, જેથી લગાઈ મા કોઈની હથોડીઆરનો જખમ તેના શરીર ઉપર ધાવ કરી શકતો નહીં હતો. એ સમયને લીધે એને ‘રૂધનતન’ કેહવામાં આવે છે. (પ્ર૦)

૪ :—રૂસતમ સાથે અસ્ફન્દીયારે કરેલી લગાઈમાં. રૂસતમે જ્યારે અસ્ફન્દીયારના હાથ ઉપર પોતાની હાર થવાનો સમો જોયો, ત્યારે જાલની ફરમાસથી ‘સીમુર્ગ’ ની સલાહ રૂસતમે લીધી, અને તેણે બે પયકાંનવાલો તીર, અસ્ફન્દીયારની આંખોમાં મારવાની સલાહ આપી હતી; અને તેમ કીધાથી રૂસતમના હાથ ઉપર અસ્ફન્દીયાર માર્યો ગયો હતો. (પ્ર૦)

૫ :—બહમને પોતાના બાપ અસ્ફન્દીયારના મોતનું વેર, રૂસતમના મરણ પછી, જાબુલને વેરાન કરીને, અને રૂસતમની ઓલાદને પાયમાલ કરી લીધું હતું. (પ્ર૦)

૬ :—નૌશીરવાન અદલ ઇરાંનનો સાસાની વંશનો પાદશાહ. એ પોતાના ‘રાસ્ત ઇનસાફ’ માટે ‘અદલ’ ના એલકાબથી જાણીતો થયો હતો. (પ્ર૦)

નેકીકી ખુશખોઈ રહે ગઈ, બાંહાં તક જમીન ઔર આસ્માનેજ,
જરાથોસ્ત ઇંચુ કહે ગયે અંદે બંદગી પર રખના ધ્યાનેજ.

(ધોસા) જરાથોસ્ત તુંહી પયગંબરે;
સબ નબીઓંકા સરદારે.
પાયા તું હકકા તુર સારે;
આયા આસ્માન પર જરે;
જરાથોસ્ત કહે ગયે સુન ધ્યારે;
કરે બંદગીકા બચપારે;
‘સોરાબજી’ જપે નામ તેરા,
જરાથોસ્ત પયગંબર મેરાજી. (ગા० દી० ૨૦)

૭:—આ છંદ જોડનાર પારસી.

કિયાંની કિર્તી.

સાહુનામોનો સંક્ષેપ સાર.

(ઉરદુ જાપાનમા.)

(ખિયાલ.)^૧

દીન બરહુક હય યજ્ઞદાંપરસ્તી, દેખ રાસ્તી રાહ હય ખરી,
બાન બાય બરહુક હય દીન પર; હિંમતકી કિમત બડી-ટેક.
કયુમર્સસે^૨ શરૂ હુઈ એ યજ્ઞદાંપરસ્તી સુન ભાઈ,
યઝદઝદ^૩ આખીરમે બાદશાહ, વાહાંસે ઉનોકી હદ આઈ.
તાખ્તો-તાજ, ઔર રાજ-તાજ, સખ સાજ ગયા સંપજ નાહી,
હુવા હુકુમ સાહેબકા યારો, વાંહાં કીસકા ચલતા નાહી.
ખાખ ખીયાલ પર મત ભુલખન્દે, ગંધકી ભરી હુયે તન માહી,
કિયાંની જયેસે હો ગયે બાદશાહ, રહી નેકીસે ખુશબોઈ.
અદલ કીયા ઇનસાફ નૌશીરવાંન,^૪ ફરજદ પર કાતીલ ધરી,
બાંન બાય બરહુક દીન પર—૧.

૧:—આ જાંદ લગભગ સાઠ વરશની ઉપર કિયાંનીઓની કિરતી
ગાવો માટે, તે વખતના એ પારસી નામે સોરાબજીએ^૫ રચ્યો હતો.
આજથી લગભગ ત્રેપણ વરશની વાત ઉપર (ઈ. સ. ૧૮૬૭ માં)
‘ગાએન દેલચમન’ નામના જાપાએલાં એક પુરાણા પુસ્તકમાંથી એ ખ્યાલ
મળ્યો છે. (પ્ર૦)

† આ પારસી સોરાબજીને ‘સોરાબજી ચીકન છાપનાર’ ઉરફે ‘બાએલા’
જે ગરબા ગવાડવા તથા જોડવા માટે છેલ્લા જમાનામાં જણાઈ ગયેલા હતા,
તેને આ ‘સોરાબજી’ સમજવાની ભુલ કરવી નહીં. (પ્ર૦)

૨:—કયુમર્સ. એને પાહલવી જાપાનમાં ‘ગઝોમર્ત’ ને નામે
ઓલખાવ્યો છે. કેટલાકે એને દુનીયામાં સહુથી પેહલા આદમી તરીકે
ઓલખાવે છે. શીરદોસ્તી એને ઇરાંનના પેહલા પાદશાહ તરીકે ઓલખાવે
છે. (શા. ૬૦)

૩:—યઝદઝદ શેહરીઆર. સાસાની વંશનો છેલ્લો પારસી પાદશાહ.
પારસી શેહનશાહતનો અંત એના રાજમાં આવ્યો હતો. (સં. ૩૧૦)

૪:—નૌશીરવાંન અદલ. શીરદોસ્તી પ્રમાણે નૌશીરવાનનું અસલ
નામ ‘કેસા’ હતું, જે પાહલવી લખનારાઓ પ્રમાણે ‘ખુસ્રો’ હતું.
નૌશીરવાંન, એ એનું ખેતાખી-નામ છે. (૩૧૦ ૭૦ જ. ૧૦)

આખર મરના, ફેર ક્યા કરના, સુનો ખાત મેરે કિયાનીકી,
નુર જહુર હકને દીયા, ખુબસુરતી રોશન પેશાનીકી.
લાખો ફેજમે એક ઝુકાવે, તારીફ સખ પેહલવાનીકી,
શેર પીલંગ સખમે રસતમ થા, સજવત સાચી છનકી.
શ્યાવક્ષ શાહકો જખે કીયા, સો કરનીથી કસરેવજકી,
ઉસી દીનસે જંગ મચાયા, નામવરી ઇરાંનીકી.
ફેજ ખુલાઈ અફરાસ્યાખને, મુલકોમેસે જમા કરી,
જાન જાય ખરહક દીન પર—૨.

તુરકી, અરબી, ઔર કપચાકી, ચીની ઔર માછનહરાની,
'એકદસ્તને' રખસ ચુરાયા, દેખી સુલેહકી નીશીઆની.
સીન્ધી, ફીરંગી, ઔર તારતરી, ધુલ હો ગઈ સખકી જવાંની,
પુકાર કરકે હમનખદ માગે, મુકાબીલ જાખલુસ્તાંની.
તીર, ગુરજ, સમશીર, નેજે, ખજરમે આખદાર પાંની,
રએકા મયદાંન ભરા લશ્કરસે, લડાઈ હો રહી સુલતાંની.
આજેજ હોવે તખ જાહુ ચલાવે, નીરંગસે ખલા હારી,
જાન જાય ખરહક દીન પર—૩

પ:—ઈરાંનનો પેહલવાં, 'તાજખક્ષ રસતમ'. (પ્ર૦)

૬:—અસો શીયાવક્ષ. ઇરાંનના પાદશાહ કયકાહસનો દીકરો, જેણે પોતા ઉપર મુકાયલું ખોહતાન ખોટું પાડવા, આતશની ચેહમાંથી પસાર થયું પડ્યું હતું. (સં ૧૧૦)

૭:—કસેવજ. તુરાંનના પાદશાહ અફરાશીઆખનો ભાઇ. જેના શીતુરથી ભંબેરાઈ, અફરાશીઆખે પોતાના જમાઈ શીયાવક્ષને જખેહ કરાવ્યો હતો. (૩૦ ૭૦ ૪૦ મો.)

૮:—'એકદસ્ત' નામનો તુરાંનના પાદશાહ અફરાશીઆખનો એક જંગી પેહલવાં, જે પેહલવાં રસતમનો રક્ષ ચોરી ગયો હતો. આ પેહલવાં જનમથીજ એક હાથનો હોવાથી, તેને 'એક દસ્ત' ને નામે આપ્યાવ્યો છે. શાહનામામાં એ પેહલવાં માટે જોકે કાંઈ ઇશારો જણાતો નથી, પણ સોહરાખના દીકરા ખરજોના દાસ્તાનોમાં એ એકદસ્ત જખજન નજરે પડે છે. (પ્ર૦)

૯:—ફીરંગી. એ ઇશારો ખ્રીસ્તી ધર્મવાલા રૂમી અને યુનાનીઓ માટે કરેલો છે, કેમકે સાસાની વંશના પાદશાહોને તેઓ સામે મોટી ઝડાઈઓ કરવી પડી હતી. (પ્ર૦)

ફમી, હિન્દી, જરન્દાબી, આએથે સખ લડનેકો,
 હનો પરી પરસતાંનકે, જબરદસ્તી કરનેકો.
 ખુતન શેહરસે કંઈએક આએ, આદી લોકબી અડનેકો,
 હનાતી હન લોક બાદુમે, હકર કરે સખ હતનેકો.
 મગરેબી મગરૂર બડે થે, મંજલ ભારી હુધ ઉનકો,
 સગસારી ઔર કંઈક પડે થે, કોન ગીને ચારે ખુતકો.
 યઝદાંવાલે યઝદાંપરસ્તકે સનમુખ આવે તો અજલ ભરી,
 બાન બાય બરહક દીન પર—૪

કંઈ વખત લશ્કર લે આયા અફરામીયાબ ઇરાંન પરે,
 દીલકી ઉમીદ દીલમે રહે ગઈ, હારે નહી, કીરતાર કરે.
 કંઈએક વખત વોહ ગુપચુપ ભાગા, લશ્કર શીકસ્ત ખા કરે,
 સાંમે સવારકે^{૧૦} ખાંદાંનને શમશીર બબાઈ બા કરે.
 ઇરાંન-તુરાંન દોનો લડતે, આઈ બંદોકી આખરે,
 શ્યાવક્ષકા બેર લીયા થા કયેખુશરૂને^{૧૧} બા કરે.
 બડા નેક વોહ હુવા બાદશાહ, કોઈ નહી કર સકા બરોબરી,
 બાન બાય બરહક દીન પર—૫

શ્યાવક્ષ શાહકે જબેહ કીયાથા, લહુ ગીરા નહી જમીન પરે,
 હુધ ફતેહ શમશીર ઇરાંની, બેઠે નચીત હો કરે.
 બાહાગકે આગે બકરી આતી, બીચાર કરના ચાતુરે,
 યઝદાંપરસ્ત એ શેહર સીર પર, યઝદાં હમારા મુખત્યારે.
 આજ કલકે કોહોલે નીકલે, જમાનેકે બનકે બડે,
 પડે શેર મયદાંન લોકકી, ક્યા કરતી એ આ કરે.
 કયેખુશરૂ જબ ગયે ગોફમે, બાતે વખત નસીહત કરી,
 બાન બાય બરહક દીન પર—૬

૧૦ :—જેહાં પેહલવાંન રસતમ પોતાના નિયાંગાન ‘સાંમે સવાર’ ના
 ખાંદાંની નામે ઓળખાતો હતો. (પ્ર૦)

૧૧ :—કયેખુશરૂ. ઇરાંનનો પાદશાહ. (પ્ર૦)

સાંમ,^{૧૨} નરીમાંન, કેરસારપ,^{૧૩} અતસ્ત, ગાલેજર બેસવરે,
 રસતમ, ઔર સોહરાય,^{૧૪} બરજે,^{૧૫} ખુરશેદ મહાપેકરે.^{૧૬}
 ફરાંમઝ,^{૧૭} આદરખુરજીન,^{૧૮} ગાલેબ બહમન શાહ પદે,^{૧૯}
 ફરોખ ફરીદુન^{૨૦} ફીરફતે ખસલત, જોહાક^{૨૧} બલમકો મારે.
 જેવ^{૨૨} ઔર ખાંતુ ગોશરપ,^{૨૩} નેકબખ્ત થે દીલદારે,

૧૨:—સાંમ. રસતમ પેહલવાંનના આપ ઝાલનો પેદર. (પ્ર૦)

૧૩:—કેરસારપ. અવસ્તા પ્રમાણે સામના ખાંતદાંનનો નિયાંગાંન.
 ધજંશનેના ૯ મા હામા જણાવ્યા પ્રમાણે, કેરસારપ એક ધણોજ જોરેમંદ
 અને બહાદુર જવાંન હતો. (પા૦ ત૦ ૬૦)

૧૪:—સોહરાય. જોહાંપેહલવાંન રસતમનો દીકરો. (પ્ર૦)

૧૫:—બરજે. સોહરાયનો બેટો. સોહરાયને લગતું વધુ ખ્યાંન
 શીરદોસીના શાહનામા અંદર જણાતું નથી, પણ બરજે નામા મધે, સોહ-
 રાયને ત્યાં એ પેહલવાંન બેટો કેવી રીતે જનમ લેવા પામ્યો, તે વીશે
 એક અસરકારક દાસ્તાંન લખાયું છે. (પ્ર૦)

૧૬:—ધારયા મેલે બરજેના દીકરા ફરીમાંનનો બેટો. (પ્ર૦)

૧૭:—ફરાંમઝ, રસતમ પેહલવાંનનો બેટો. (પ્ર૦)

૧૮:—આદર ખુરજીન, ફરાંમઝનો દીકરો. (પ્ર૦)

૧૯:—બહમન, અસ્ફંદીઆરનો બેટો. રસતમના હાજ ઉપર
 અસ્ફંદીઆર માર્યો ગીયા પછી, તેના દીકરા બહમને પોતાના આપ અસ્ફં-
 ન્દીયારના કીનામા રસતમના મરણ પછી, તેની ઔલાદ ઉપર વેર લેવા
 માંડ્યું હતું. (પ્ર૦)

૨૦:—ફરીદુન. પેશદાદી વંશનો જગતઆસ્કાર પાદશાહ, જેણે
 જોહાક જેવા બલમ આરખ પાદશાહ ઉપર જમશેદ પાદશાહના કીનામા
 વેર લેધ, ધરાનવેજને બેદાદી અને જુલમમાથી છોડવી, પોતે ધરાંનના
 તખ્ત ઉપર બેઠો હતો. પ્રસિધ્ધ ‘કાવેયાની ઝુંડો’ (દરફસે કાવેયાની)
 એજ ફરીદુનના રાજમા હસ્તીમા આવ્યો હતો. (પ્ર૦)

૨૧:—જોહાક. એને અવસ્તામા ‘અઝીદ્દાક’ ને નામે જણાવ્યો
 છે. એ ધણો જુલમગાર પાદશાહ હતો, અને પાદશાહ જમશેદને કતલ
 કરી ધરાંનના તખ્ત ઉપર બેઠો હતો. (શા૦ કું૦)

૨૨:—જેવ. ધરાંનના વજીર ગોદરેજનો દીકરો. (પ્ર૦)

૨૩:—ખાંતુ ગોશરપ:—રસતમ પેહલવાંનની દીકરી, જે જેવ સાથ
 પરણી હતી. (પ્ર૦)

જહાંગીર^{૨૪} જહાંગશ, ^{૨૫} કેરસારપ શ્યાને થે ખમરહારે.
ગંધ્યોમર્દ, શામક^{૨૬} હો ગયે, હોશંગ^{૨૭} કી નામહારી ખરી,
બન બય ખરહક દીન પર—૭.

લ્યાંનત કસરેવજ પર પડતી, આજ તક દુનીયા આંને,
અક્રારસ્યાબને ફરેખ ખાયા, ગાલેખ હુવાથા શયતાને.
શ્યાવક્ષ ઉપર દયા રખી, સો દાના વજર પીરાંને,
નેકબખ્ત પીરાંન વજર થા, બચાવે કંઈએક જાને.
સાવક્ષ નર અસો ખુબસુરત, જયેસા પુનમકા આંને,
કયેકાઉસકી દુસરી ચોરતને ધરા શ્યાવક્ષપે બાહતાંને.
સચાઈ ઉપર શ્યાવક્ષ શાહને આતશકી ચેહમે ફેરી કરી,
બન બય ખરહક દીન પર—૮.

ફીરહોસી તુસીને જગમે, શાહનામા રોશન કીયા,
એક એક બયત મોતીકા દાના, ખુબી દેખ કર કાંમ લીયા.
સુલતાંન ગજનવી શાહને એસા ફીરહોસીકો હુકમ લીયા,
એક બયતકી એક અસરકી દેને કો કરાર કીયા.
સુલતાંનકે વજરને અશરફીકો છુપા લીયા,
સોનેકી જગે આંદી હેતા, ફીરહોસીને નહી છીયા.
સુલતાંકી બદીમે બયેત બનાયા, વજરપે લ્યાંનત ધરી,
બન બય ખરહક દીન પર—૯.

ખહમનશાહને કરી ખરાબી, અસ્ફન્દીયારકા બેર લીયા,
જખ તક રૂસતમ હેયાતશા તખ તક બખુલીઓસે સુહુક કીયા.

૨૪:—જહાંગીર. પેહલવાન રૂસતમનો દીકરો. (ખ૦)

૨૫:—જહાંગશ. પેહલવાન બરજોનો બેટો. (ખ૦)

૨૬:—શીયામક. કયુમતનો દીકરો, મગર લુંનદેહેશમા એ શીયા-
મકને કયુમતનો દીકરો નહી, પણ તેના દીકરાનો દીકરો ગણ્યો છે.
(૬૦ મી૦ ૭૦ ૭૦)

૨૭:—હોશંગ. શીયામકનો દીકરો. એને દેવો સાથ જંગ કરી
તેઓને માર્યા હતા, અને પોતાના બાપ શીયામકનું વેર લીધું હતું. (ખ૦)

૨૮:—પીરાંન. તુરાંનના પાદશાહ અક્રારશીયાબનો વજર. (ખ૦)

કાબુલીઓને ઢગા કરકે, રૂસતમકુ ફરેખ દીયા,^{૨૯}
 ઉસી ફરેખમે ફસા રૂસતમ, મરતે વખતખી નામ કીયા.
 અખર સુની રૂસતમકી બહમન, લશકર લે જાબુલ ગયા,
 પેશોતનને^{૩૦} નસીહત કરકે, કંઈ તરેહસે સમજાયા.
 જાબુલ કીયા વયરાંન વાંઢાંખી, લાખો જાનપર આન પરી,
 જાન જાય ખરહક દીન પર—૧૦.

હુરેં પરી તાખેથે ક્રિયાંનીકો, પરીઓંસે ખુબસુરત કીયાંની,
 કંઈ પરીઓંસે શાદી કીઈ, સુને ક્રિયાંનીઓંકી ખાંની.
 સખી મુલકોંસે લીએ સલાંમી, ચારેં ખુટ પર નીશાંની,
 જીને કરી સરકશી ક્રિયાંનીસે, હુઈ ઉનકી ધુલધાંની.
 રેહમદીલ, દરીઆવ દીલકે, અમર નામ નેકી જાંની,
 કોલકે થે સચે ક્રિયાંની, જુઠે કો કરે વયરાંની.
 ખુદાપરસ્ત થે કીબલે નુરાંની, આબદાર મોતીકી લડી,
 જાન જાય ખરહક દીન પર—૧૧.

હરએક મુશકીલ આસાંન હોતી, જીને જીકર યઝદાંકી કરી,
 યઝદાંપરસ્તી દેખી રાસતી, દીલ અંદર પયછાંન ધરી.
 ક્રિયાંનીઓંકી અજબ શાંનથી, રહેમ દીલ દરીઆવ ભરી,
 જો સુજરે પર સખર કરતે, ઉનકો સારી ખખર પરી.

૨૯ :—રૂસતમ પેહલવાનનો એક સાવકો ભાઈ શગાદ, કાબુલના પાદશાહનો જમાઈ થતો હતો. તે રૂસતમના કામોથી અદેખો બની, કાબુલીઓ સાથે મલી જઈ, રૂસતમનો જાન લેવા એક કાવતરૂ રચ્યું હતું, અને રૂસતમ તે કાવતરાંનો ભોગ થઈ પડ્યો હતો. પણ મરતાં મરતાંખી પોતાના દુશ્મનોને મારી નાખ્યા પછી રૂસતમ મરણ પામ્યો હતો. (સં ૧૦)

૩૦ :—પેશોતન, અસ્ફન્દીઆરનો ભાઈ અને પાદશાહ બહમનનો કાકો. (સં ૧૦)

બામે જહાંનુમા^{૩૧} જમશેદ^{૩૨} શાહકી, કયખુશરૂકે હાથ ચહકી,
દોનો જહાંકા દેખે તમાશા, નઇયતથી સાબુત બકી.
ખુદાપરસ્તથે સચે કિયાંની, આબદાર મોતીકી લકી,
બાન બાય બરહક દીન પર—૧૨.

—*

*

*

સુદરા કુશ્તી લાએ જરાયુસ્ત, ગુસ્તાસ્પ શાહાકે^{૩૩} મકાંને,
શાહ ગુસ્તાસ્પને દેખા મોજેબ, હયરત હો ગયે દીલ મ્યાને.
અપના બીહીશ્ત^{૩૪} શાહાકો દીખાયા, અસ્ફંદીયાર બના
રૂઇનતને,^{૩૫}

પેશોતન^{૩૬} હુઇયાત રહે હય, બામાસ્પ નબુમ^{૩૭} બાંને.
ચાર ચીજ ઇજ દીયે ચારેકી, સુનો ઉસકા બયાંને,
ચાર પ્રીરેશતે ગવાહ ઉતરે, ઉસ દરગાહકે દરમ્યાંને.
સોહરાબજી^{૩૮}ને છંદ બનાયા હાજરસો હબુર ધરી,
બાન બાય બરહક દીન પર—૧૩. (ગાં દીં ચં)

૩૧ :—બામે જહાંનુમા. પાદશાહ જમશેદની એક મહાભારત શોધ,
જે પાછલથી દરેક ઇરાંનના પાદશાહોને એક વારસા તરીકે મલતી જતી
હતી. (પ્ર૦)

૩૨ :—જમશેદ પેશદાદી વંશનો ઇરાંનનો પાદશાહ. મય, શરાબ,
ગાયન વિદ્યા, અને વાજીત્ર વીગેરે ધણીક શોધો એ પાદશાહના વખતમાં
થઇ હતી. (સં શાં)

૩૩ :—ગુસ્તાસ્પ, કીયાંની વંશનો ઇરાંની પાદશાહ, જેના અમલમાં
પેગંમ્બર જરાયુસ્તે જરથોસ્તી દીનને ફેલાવી હતી, અને ગુસ્તાસ્પે તથા
કુદ્દે ઇરાંનીઓએ જરથોસ્તી દીન કબુલી હતી. (જ૦ જ૦ જ૦)

૩૪ :—પેગંમ્બર જરથોસ્તે ઇજશને કરી ગુસ્તાસ્પ પાદશાહની
ખામોશ પ્રમાણે, તેને તેનું બેહસ્ત દેખાડ્યું હતું; અસ્ફંદીયારનું તન
ત્રાંખાં જેવું કંછુ બનાવ્યું હતું; પેશોતનને અમરગી બક્ષી હતી, અને
વજીર બામાસ્પને નબુમનો ઇલમ શીખવ્યો કે જેથી તે જીત અને ભવિષ્ય
સમજી શકતો હતો. (જ૦ જ૦ જ૦)

૩૫ :—આ છંદ જોડનારનું નામ. (પ્ર૦)

સંસાર કિર્તી.

પ્રભાતિયું યાને સવહાણું.*

સખી સુરજ ભલે ઉગીયારે—ભલે ઉગીયારે;
 વારીમા ઉગીયારે—દાદાર હોરમજદને ખાર;^૧
 કે વહાણેલાં^૨—ભલે વાયે^૩—સખી સુરજ ભલે૦
 આતશમેહરાંમને ખાર—કે વહાણેલાં—ભલે વાયે—સખી૦
 આવાં યજદને ખાર—કે વહાણેલાં—ભલે વાયે—સખી૦
 સાંજ આધને^૪ ખાર—કે વહાણેલાં—ભલે વાયે૦
 સખી સુરજ ભલે ઉગીયારે—વારીમા ઉગીયારે;
 ખાવા, સસરને ખાર—કે વહાણેલાં—ભલે વાયે—સખી૦
 મારા માંડવા હેઠે—કે વહાણેલાં—ભલે વાયે—સખી૦

* આ નિશાનીવાલા શબ્દો જુની-ગુજરાતી ભાશાનાં પ્રકાર છે.

[આ ‘સવહેણું’ યાને પ્રભાતિયાનું ગાયણ પારસી કામમા એટલું તો જુનું, જાણીતું અને માનીતું છે, કે સારે રૂઝે પ્રસંગે, સહવારનો પોહોર ફાટવા પેહલાં, ‘ગાનારી ગાએનો’ ગાએ છે. એ ગાયન ધણુંજ જુના જમાનામા જોડાયલું છે; અને એનો જોડનાર ધણી જણાયો નથી, જે કે મરહુમ સોરાયજી ચીકનદોરની ગરબાની ચોપડીમાં તે અતી અસુધ હાલતમા છપાયલું છે, પરંતુ તે આખાં ગાયનની ભાષા ખીલકલ અપભ્રંશ થઈ ગયેલી હોવાથી, અને તેવીજ હાલતમા તે મુંબઈમા ગવાતું હોવાથી, એ ગાયન નવ-સારીથી મરહુમ લેખક શેઠ ખરશેદજી બમનજી ફરાંમરોજ પાસથી મંગાવતાં, તેવણે નવસારીથી ખાસ ગાનારીઓ પાસથી એ ગાયણ મેલવી મોકલ્યું હતું. દલગીરી ફક્ત એટલીજ છે, કે તેવણે મોકલેલું ગાયન પ્રગટ થઈ બાહાર પડે, તે આગમજ તેવણુ ગુજર પામ્યા છે.] (પ્ર૦)

૧ :—ખાર=દરવાજા. (પારસી ગાનારીઓ આ શબ્દ ‘ખારે’ એમ ઉચ્ચારે છે, પણ ખરો ઉચ્ચાર ‘ખાર’ યાને દરવાજો થાય છે. (પ્ર૦)

૨ :—‘કેહવે નાઆલાં.’ એ શબ્દનો ઉચ્ચાર હાલની ગાનારીઓએ વચર સમજવે કાંઈક સખળને લીધે બગાડી નાખ્યો છે, પરંતુ ખરો ઉચ્ચાર ‘કે વહાણેલા’ છે. વહાણેલાં એટલે પ્રભાત (Dawn). (પ્ર૦)

૩ :—વાયે=ફૂંકવું. પ્રભાતના પવનનું વાવું. (પ્ર૦)

૪ :—સખી સાંજને વખતે.

વીરા,^૫ ચુરાને^૬ ખાર—કે વહાંણેલાં—લલે વાયે—સખી૦
 વણુ—વેહવાઇને ખાર—કે વહાંણેલાં—લલે વાયે—સખી૦
 કુટ’બ પરીવારને ખાર—કે વહાંણેલાં—લલે વાયે—સખી૦
 પાર પડોસીને ખાર—કે વહાંણેલાં—લલે વાયે—સખી૦
 ફલિયા પરાને ખાર—કે વહાંણેલાં—લલે વાયે—સખી૦
 રાજા પરજને ખાર—કે વહાંણેલાં—લલે વાયે—સખી૦
 ધરતી, પ્રથવીને ખાર—કે વહાંણેલાં—લલે વાયે—સખી૦
 હાકમ, ઓઘાને ખાર—કે વહાંણેલાં—લલે વાયે—સખી૦
 પાહાડ, પરવતને ખાર—કે વહાંણેલાં—લલે વાયે—સખી૦
 મે વધાવીયારે—ચાંપા મોઘરાંની કળી—કે વહાંણેલાં—લલે
 વાયે—સખી૦
 મે વધાવીયારે—મોતી ભરી થાળે—કે વહાંણેલાં—લલે
 વાયે—સખી૦
 મે વધાવીયારે—ચોખા કુકાંની થાળે—કે વહાંણેલાં—લલે
 વાયે—સખી૦
 વહાંણા^૭ તે વાયાં કેમ જાણીયેરે; આંખે કોયલનો સાદ,
 ઘેરમા ગીતનો સાદ—કે વહાંણેલાં—લલે વાયે—સખી૦
 માંડવે તે વાજાં—ઢોલનો સાદ—કે વહાંણેલાં—લલે વાયે—સખી૦
 વહાંણાં તે વાયાં કેમ જાણીયેરે—વનમા મોરલીઓ મલકાયે,
 કે વહાંણેલાં—લલે વાયે—સખી સુરજ લલે ઉગીયારે.
 વહાંણાં તે વાયાં કેમ જાણીયેરે—માંડવે મરઘાનો સાદ,^૮
 કે વહાંણેલાં—લલે વાયે—સખી સુરજ લલે ઉગીયારે.
 ઓસરીએ મોતીના ચોક—કે વહાંણેલાં—લલે વાયે—સખી૦
 ચોખટીઆરા મારા ઓવરાંરે—તાને* ધારૂં રે,
 ચાંપાં મોઘરાંની સેસ—કે વહાંણેલાં—લલે વાયે—સખી૦
 તાને* પોઢોરે—મારા (ફલાનાજી) શેઠ,
 કે વહાંણેલાં—લલે વાયે—સખી સુરજ લલે ઉગીયારે.

૫ વીરા=ભાઇ. ૬ ચુરા=ધણી યાને ખાવિંદ. ૭ વહાંણાં=પ્રભાત.
 ૮ પ્રભાત પડતાં મરઘો વાસે, તેને પારસીઓ આવકાર દાયક લેખે છે. (પ્ર૦)

તેની આગલ—ભલા ભણે હસતુરો—
 કે વહાંણેલાં—ભલે વાયે—સખી૦
 હસતુરો તે ભણી ગણી ઉડીયારે,
 મારા (ધર ધણીનું નામ લેવું); મારા (તેના દીકરાનું નામ લેવું);
 તમે દેઓની દાંન—કે વહાંણેલાં—ભલે વાયાં—સખી૦
 (ધર ધણીનું નામ) એ આખ્યા કેરા રૂપીઆરે,
 (આ જગે અતલગના ખાંતુ ખેસીઆના નામો લેઈ ગાતું),
 મારી ફલાણી બાઈ; તમારો નવ સેરો હાર;
 કે વહાંણેલાં—ભલે વાયાં—સખી૦
 ઓવરદામા પટ^૯ ઓવરીરે—તાંને* ધારૂરે,
 ભંમરીઆરી સેજ, કે વહાંણેલાં—ભલે વાયાં—સખી૦
 તાંને* પોહોડેરે—મારો ફલાણા^{૧૦} શેઠ,
 કે વહાંણેલાં—ભલે વાયાં—સખી૦
 તેની આગલ—ભલા ભણે એરવદો,
 કે વહાંણેલાં—ભલે વાયાં—સખી૦
 એરવદો તે ભણી ગણી ઉડીયારે;
 મારી ફલાણી બાઈ; મારા ફલાના બાઈ,
 તમે દેઓની દાંન; કે વહાંણેલાં—ભલે વાયે—સખી૦
 મારા ફલાણા શેઠ; તમુને વરસની ઇદ,
 કે વહાંણેલાં—ભલે વાયે—સખી૦
 મારી ફલાણી બાઈ, તમારી પરણાવો ધીઓ,^{૧૦}
 કે વહાંણેલાં—ભલે વાયે—સખી૦
 (ધણીનું નામ) એ આખી ખાંઠે પાંમરીરે,^{૧૧}
 મારી ફલાણી બાઈ; તમારો નવ સેરો હાર,
 કે વહાંણેલાં—ભલે વાયે—સખી૦
 ઓખંટીઆરા મારા ઓવરારે,
 તાંને* ધારૂરે—રૂડી પલંગ તળાઈ,^{૧૨}
 કે વહાંણેલાં—ભલે વાયે—સખી૦

તાને* પાહોડેરે—મારો ફલાણુ શેઠ,
 તેની આગલ—ભલાં નાચે મોર,
 કે વહાંણેલાં—ભલે વાચે—સખી૦
 મોર તે ગાઇ ઉડીયારે,
 મારા ફલાણુ શેઠ; તમે દેખોની દાંન,
 કે વહાંણેલાં—ભલે વાચાં—સખી૦
 ફલાણુએ આપીયા કોરા રૂપીઆરે,
 મારી ફલાણી બાઈ—તમારી કોણીની^{૧૩} આલ,^{૧૪}
 કે વહાંણેલાં—ભલે વાચે—સખી સુરજ૦
 કોરા સુવાગા મારા કસકસરે,
 પરણતાં પોહોડેરે—ફલાણુનો જમાઈ,
 કે વહાંણેલાં—ભલે વાચે—સખી સુરજ૦
 કોરી પાંમરી મારી કસમસેરે, ફલાણી બાઈ
 પરણતાં પોહોડેરે—ફલાણીના વીરા,
 કે વહાંણેલાં—ભલે વાચાં—સખી સુરજ૦
 કોરી પાઘડી મારી કસમસેરે—ફલાણુ શેઠ,
 પેહરાંમણી બાંધેરે—ફલાણુના વેહવાઈ,
 કે વહાંણેલાં—ભલે વાચે—સખી સુરજ૦
 કોરા પેહરીયા વાગા કસકસેરે—અરઘતાં પેહરોરે,
 ફલાણીના જમાઈ—કે વહાંણેલાં—ભલે વાચે.
 કોરી કારચેકી મારી કસમસેરે—ફલાણી બાઈ
 પરણીએ પેહરોરે—ફલાણીની ધીઓ,
 કે વહાંણેલાં—ભલે વાચે—સખી સુરજ૦
 મારે માંડવે—તમે બાંધોની સાકર;
 કે વહાંણેલાં—ભલે વાચે—સખી સુરજ૦
 મારા સાહજનમા—સઘલા આવે સોદાગર;
 કે વહાંણેલાં—ભલે વાચે—સખી સુરજ૦
 મારે માંડવે—તમે પાંધોની પાંન;
 કે વહાંણેલાં—ભલે વાચે—સખી સુરજ૦

સુંદર તે સાહજનમા—મારા ફલાણીને માન,
 કે વહાણેલાં—ભલે વાચે—સખી સુરજ૦
 મારે માંડવે—તમે બાંધોની ચોખા,
 સુંદર સાહજનમા—ફલાણી ભાઈ મોટા;
 કે વહાણેલાં—ભલે વાચે—સખી સુરજ૦
 મારે માંડવે—તમે બાંધોની સોપારી;
 મારા સાહજનમા—સઘલા આવે વેપારી;
 કે વહાણેલાં—ભલે વાચે—સખી સુરજ૦
 મારે માંડવે—તમે બાંધોની ખારક;
 મારા સાહજનમા—સઘલા આવે પારખ;
 કે વહાણેલાં—ભલે વાચે—સખી સુરજ૦
 મારે માંડવે—તમે બાંધોની આવળ;^{૧૫}
 કે વહાણેલાં—ભલે વાચે—સખી સુરજ૦
 નાઘલીઆ પરણાવોરે—ફલાણીના બાવા;
 કે વહાણેલાં ભલે વાચે—સખી સુરજ૦
 મારે માંડવે—તમે બાંધોની ગાય;
 કે વહાણેલાં—ભલે વાચે—સખી સુરજ૦
 મારે માંડવે—તમે બાંધોની આસો;^{૧૬}
 કે વહાણેલાં—ભલે વાચે—સખી સુરજ૦
 સોપારો લેઈ આવોરે—ફલાણી બાઈની સાસુ;
 કે વહાણેલાં—ભલે વાચે—સખી સુરજ૦

*

*

*

૧૫ આવળ=સગન મારે તોરણ સાથે દરવાજે બંધાતાં એક જાતનાં
 પાંતડાં. ૧૬ અસોક ઝાડના પાતડાં સગન મારે તોરણે બંધાય છે.

આતશનું ગીત.

[આ ગાયણ પારસી કામમા એક ધારમિક ગાયણ તરીકે જણાયલું છે. એ અનારાઓ ગાવાની આગમજ હાથ-મોહોડું ધોધ, કુસ્તી પાદી-આપ કરી, આતશની ઉપર સુખડ લોખાંન મુકી, ગાવું શરૂ કરે છે.

આ ગાયણમાં જ્યાં જ્યાં ખાલી જગ્યા આવે છે, સાં ત્યાં ધરના લાગતાં વલગતાં, અને સગાં રનેહીઓ—મહસ્થા તથા ખાનુઓ—ના નામે એકએકની પછી લેખને ગાવામાં આવે છે.] (પ્ર૦)

—:૦:—

એકને મલીરે આપરે આતશ જાઇએ,
સાએલડી ચાલોરે આતશ જાઇએ.
તરિયા તોરણુ^૧ બેહુ^૨ મંગલ ગાઇએ,
આજનો સોહેજો^૩ મારા ફલાણી ઘેર ગાઇએ,
લગનનો સોહેજો મારી ફલાણીને ગાઇએ, સાએલડી ચાલોરે આતશ જાઇએ
અંધીઆડુ બેહેદીન સહુ સંજનથી

આંચા,

કાંહાંથી ધર પર કીધારે મુકાંમ,	”	”	”	”
અંધીઆડુ બેહેદીન સહુ કરેરે અંદેસો,				
કાંહા જાઇ રોપીએ દીનનાંરે કાંમ,	”	”	”	”
કાંહા જાઇ કરીએ ધર્મનાં કાંમ,	”	”	”	”
કાંહા જાઇ કરીએ આપરાં મુકાંમ,	”	”	”	”
નાહનીરે ઇરાંન, ‘ને વડીરે નવસારી,				
તાંહા બંધાવો આતશની અગીઆરી,	”	”	”	”
તાંહા જાઇ રોપીએ દીનનાં કાંમ,	”	”	”	”
તાંહા જાઇ કરીએ ધરમનાં કાંમ,	”	”	”	”
તાંહા જાઇ કરીએ આપરાં મુકાંમ,	”	”	”	”

૧ :—તરિયા તોરણુ=તારણુ તોરણુ આંધી કંકુ, હલક અને ઝોખાને પાંણીમા મેલવી, તારણના ઉંચર ઉપર સગન પ્રસંગે લગાડવું તે. જેમકે

“ માતા જસોદાને ત્યાંય, નવા નવા રંગ ધાય છે રે,

‘તરિયા તોરણુ’ બંધાય, માનુની મંજળ ગાય છે રે.” (મીરાંબાઇ.)

૨ :—સોહેજો=ખુશાલીનો દાહડો.

નરસંગ વરા કહેરે હું તો અગીઆરી				
અધાવું;				
દેસાઇ કહેરે હું તો દલામાં વટાવું,				સાએલડી ચાલોરે આતશ બાઈએ.
(ફલાણી)બાઈ કહેરે હું તો જમીન અપાવું,				
(ફલાણી)બાઈ કહેરે હું તો આંગેવાંન થાવું,	”	”	”	”
(ફલાણી)બાઈએ આપીયો જમીનનો ઠાર.				
આપીએ	ગરથ	ભંડાર,	”	”
માળણ બાઈએ આપીયો સુતરનો પાસેરો,	”	”	”	”
અગીઆરીનો તાણેરે પુરાવો,	”	”	”	”
જરાથુશ્ત કહેરે હું તો દીનને વધાર,				
(ધરના પંથકીનું નામ દેવું) કહેરે હું				
તો સદરો પેહરાવું,	”	”	”	”
સદરો કસ્તી ‘ને ટોપી, પદાંન,				
દીનને વધારીરે જરાથુસ્તે રાખીઆં નામ,	”	”	”	”
સદરો પહેરાવીરે (ફલાણી) દારૂએ				
રાખ્યાં નામ,	”	”	”	”
સદરોને કસ્તી જરાથુસ્ત લાયા,				
તેની પુઠે આતશ બહેરામ આયા,	”	”	”	”
જેશીનો એટો બોલાવીએરે,				
સખી અગીઆરીનાં મુહુરત જોવારે,	”	”	”	”
લાવો રે દુધના તરાંમરા રે				
સખી જેશીના પગરે ધોવારે,	”	”	”	”
લાવોરે કુઝાંના દાબડારે,				
સખી જેશીના પગરે ભરાવો,	”	”	”	”
થાળ ભરોરે સગ મોતીએરે,				
સખી જેશીને આવતા વધાવો,	”	”	”	”
માંડોરે જેશીનાં બેસનારે,				
સખી ગુંગરીઆરો પાટ,	”	”	”	”

લાવોરે	સુખડના	પેરીયાંરે,				
સખી	જેશીને	હારરે	પેહરાવો,	સાએલડી	ચાલોરે	આતશ જાઈએ.
થાળ	લરીરે	સગ	મોતીએરે,			
સખી	સુંદર	ખીજેરે	હાર,	”	”	”
જેશીએ	ટીપરાં ^૫	વાંચીયારે,		”	”	”
સખી	મુહુરત	આયાં	સારાં ‘ને સોજાં’,	”	”	”
જેશીને	પાઘડી	ઓઢાડીરે,		”	”	”
સખી	ધણીઆણીને	પટોરીની ^૬	જોડ,	”	”	”
મજુરનો	જોટો	બોલાવીએરે,		”	”	”
સખી	અગીઆરીની	જમીન	સમરાવો,	”	”	”
મજુરને	સોચે	કેડે	પોતીઆંરે,	”	”	”
સખી	ધણીઆણીને	ચુરોલાની ^૭	જોર,	”	”	”
ગજદરનો ^૮	જોટો	બોલાવીએરે,		”	”	”
સખી	સુના રૂપા	ગજ દોરી	લઈ આવો,	”	”	”
ગજદરને	સોચે	ખાંડે	ધોતીઆંરે,	”	”	”
સખી	ધણીઆણીને	કાપડાંની	જોર,	”	”	”
લુહારનો	જોટો	બોલાવીએરે,		”	”	”
સખી	સુના રૂપા	ચાંચવા	ઘડાવો,	”	”	”
કરાઈને	જોટો	બોલાવીએરે,		”	”	”
સખી	સુનાં રૂપાં	કરવત	લઈ આવો,	”	”	”
એ ચંદન	રૂખરે ^૯	વહેરાવોરે,		”	”	”
સખી	અગીઆરીના	ધારણી ^{૧૦}	પરાવો,	”	”	”
કરાઈને	સોચે	કેડે ^{૧૧}	કંદોરારે,	”	”	”
સખી	ધણીઆણીને	વારોલાની	જોડ,	”	”	”
સુથારનો	જોટો	બોલાવીએરે,		”	”	”
સખી	સુના રૂપા	વાંસલા	લઈ આવો,	”	”	”
અગીઆરીના	ધારણી	ઘડાવો,		”	”	”

૫ ટીપરાં=ટિપણા યાને પંચાંગ. ૬ પટોરીની જોડ=પટોળી યાને સાડીની જોડ.

૭ :—ચુરોલા=ચુડલા યાને ચુડા, બાંગડી. ૮ ગજદર=ગજ ધરનાર, યાને દરજી. ૯ ચંદન રૂખ=સુખડનું ઝાડ. ૧૦ ધારણી=કાંબલા. ૧૧ કેડે=કંઠરે.

મજુરનો	ઁટો	બોલાવીએરે,				
સખી સુંના	રૂપાં ચાંચવા લઈ આવો,					
અગીઆરીના	પાચારે ખણાવો,	સાએલડી ચાલોરે આતશ નાંધએ.				
સુંનાને	ચાંચવે	ખેહીયારે,				
સખી ટોપલે	લરીયા લરાવ,	"	"	"	"	"
ચાંચવે ચમર ^{૧૨}	પેહરાવીએરે,					
સખી ટોપલે	હોય ધુધર-માળ,	"	"	"	"	"
મજુરને સોયે રે માથે	પાઘરીરે,					
સખી ધણીઆણીને	છલધયાંની ^{૧૩} જોડ,	"	"	"	"	"
છપરખંધનો	ઁટો	બોલાવીએરે,				
સખી અગીઆરીનાં	ધારણ રોપાવો,	"	"	"	"	"
સુંનાનાં	ધારણ રોપીયારે,					
સખી રૂપધ્યાના	ચહરીયાં વરોત, ^{૧૪}	"	"	"	"	"
કુંકાના	ગારા ગાળીયારે,					
સખી ઢહીતરે	જડીયા પિરોજ, ^{૧૫}	"	"	"	"	"
મોલ	મોતીએ	જડવીયારે,				
સખી સુતરના	કીધારે શણગાર,	"	"	"	"	"
સોઘૈયા-સાટકા ^{૧૬}	ના ખીયા રે,					
'અખી પાતરીયારા ^{૧૭}	જડીયા પકવાસા,	"	"	"	"	"
છપરખંધને સોયે	હાથે વહેરીયારે,					
સખી ધણીઆણીને	વારોલાની જોર,	"	"	"	"	"
કોળધ્યાનો	ઁટો	બોલાવીયેરે,				
સખી અગીઆરીમા	કુખોરે ^{૧૮} કોખાવો,	"	"	"	"	"
કોળધ્યાને સોયે	ખાંડે પીછોડીરે,					
સખી ધણીઆણીને	કમખાની ^{૧૯} જોડ,	"	"	"	"	"

૧૨ ચમર=ટુલના હાર. ૧૩ છલધયાં=હાથે પેહરવાના લાકડાંના રંગીન ચુરા. ૧૪ વરોત=મોટાં દોરડાં. ૧૫ પીરોજ=શીરજને નામે જણાવેલો કિમતી પત્થર. ૧૬ સોઘૈયા સાટકા=૧૬ શીટ લાંબા સાટકા.

૧૭:—પાતરીયા=પાતળા યાને પાતળિયા. ૧૮ કુખોરે કોખાવો=ચુનાની બોયને કોખો કરાવો. ૧૯ કમખાની જોડ=ચોલી અથવા કાંચલીની જોડી.

સલાટનો ^{૨૦}	ઝેટો	ઝોલાવીએરે,				
સખી અગીઆરીના	પત્થર	ટાંકાવો,				
અગીઆરીના	પાથારે	પુરાવો,	સાએલડી	ચાલોરે	આતશ	બંધએ.
સલાટને	સોયે	માથે	પાઘરીરે,			
સખી ઘણીઆણીને	ચુંદરીની	જોડ,	”	”	”	”
પન્નવીનો ^{૨૧}	ઝેટો	ઝોલાવીએરે,				
સખી સુના	રૂપાં	ઈંટરે	લઈ	આવો,	”	”
અગીઆરીના	પાથારે	પુરાવો,	”	”	”	”
પન્નવીને	સોયે	પગે	મોજડીરે ^{૨૨}			
સખી ઘણીઆણીને	પેશવાજની ^{૨૩}	જોડ,	”	”	”	”
કરાઈઆનો	ઝેટો	ઝોલાવીએરે,				
સખી અગીઆરીની	દીવાલ	બંધાવો,	”	”	”	”
કરાઈઆને	સોયે	અંગે	(સ)વાગારે,			
સખી ઘણીઆણીને	અલેચાની	જોડ,	”	”	”	”
ટિપનારાનો	ઝેટો	ઝોલાવીએરે,				
સખી અગીઆરીની	દીવાલ	ટિપાવો,	”	”	”	”
ટિપનારને	સોયે	માથે	મોરીયાંરે, ^{૨૪}			
સખી ઘણીઆણીને	^{૨૫} ઝાલરીયાંની	જોડ,	”	”	”	”
* * *						
ચોકટિઆરા	ચોટલા	બાંધીયારે,				
સખી ચોસરીએ	મોતીના	ચોક,	”	”	”	”
સીસમનાં	બારણાં	મેલાવીયાંરે,				
સખી	તોરણુ	નાગરવેલ,	”	”	”	”
જમીન	આપી	ફલાણી	બાઈએ			
		રાખીયાં	નામ,	”	”	”
આગેવાન	રહીને	ફલાણા	લાઈએ			
		રાખીયાં	નામ	”	”	”

૨૦ સલાટ=પત્થર ટાંકનાર. ૨૧ પન્નવી=કડિયો. ૨૨ મોજડી=ખાસડાં. ૨૩ પેશવાજની જોડ=પહેરવેશની જોડી. ૨૪ મોરીયાં=પાઘડી ૨૫ ઝાલરીયાં=ધુંધરીઓ.

દીનને વધારીરે જરાથુસ્તે રાખીયાં નામ,	સાએલડી ચાલોરે આતશ બાઈએ.				
સહરો પહેરાવીરે (ફલાણા)	દાડ્યે				
	રાખીયાં નામ,	”	”	”	”
કંબુસારાનો બેટો	બોલાવીયેરે,				
સખી તરાંબાના તરલાંને ^{૨૬}	લઈ આવો,	”	”	”	”
હસતુરનો બેટો	બોલાવીયેરે,				
સખી આતશ બેહરાંમ તખત બેસવા,	મુહુરત બેવારો,	”	”	”	”
	લાવોરે દુધના તરાંબારે,				
સખી હસતુરજીના પગરે ધોવારો,		”	”	”	”
લાવોરે કુંકાના દાબડારે,		”	”	”	”
સખી હસતુરજીના પગરે ભરાવો,		”	”	”	”
થાગ ભરો સગ મોતીએરે, ^{૨૭}					
સખી હસતુરજીને આવતા વધાવો,		”	”	”	”
માંડોરે હસતુરજીના બેસનારે,					
સખી ઘુંગરીઆરો પાટ,		”	”	”	”
લાવોરે મુખડ પેરિયાંરે,					
સખી હસતુરજીને હારરે ^{૨૮}	પેહરાવો,	”	”	”	”
હસતુરજીએ ટીપણાં વાંચીયાંરે,					
સખી મુહુરત આપીયા સરોસ રોજ,		”	”	”	”
મુહુરત આપેયાં આદર રોજ,		”	”	”	”
હસતુર દેશાઈ મલી આતશ બેહરાંમ	છંજિયાં,				
સઘળું અનબુમન મળી આતશ	બેહરાંમ છંજિયાં,				
લાવી મેલીયા પંચની વારી,		”	”	”	”
તરાંબાને તરલાંને આતશ બેહરાંમ	છંજિયાં,				
લાવી મેલીયા આતશની અગીઆરી,		”	”	”	”

૨૬ તરલાં=ક્રિયાકાંમત પરાતા ત્રાંબાના ખુમચા. ૨૭ સગ મોતી=પગ રોકા ઘાટના મોતી. ૨૮ હાર=કુલોની માળા.

લાવી સોંપીયા મોઝેદોને હાથ, સાએલડી ચાલોરે આતશ બંધએ.				
મોઝેદોને સવાગા સીવરાવીએરે,				
સખી ગોરાણીને પોપટીઆરે ચીર, ^{૨૯}	”	”	”	”
દસતુરજીને પાંમરી ^{૩૦} ઓઢારીએરે,				
સખી આતશ બહેરામ તખતે બેઠા,	”	”	”	”
કંજુસારાનો બેટો બોલાવીએરે,				
સખી ત્રાંબાના કુંડરે ^{૩૧} લઈ આવો,	”	”	”	”
સોનારાનો ^{૩૨} બેટો બોલાવીએરે,				
સખી સુના રૂપાં ચમચ લઈ આવો,	”	”	”	”
આતશ બેહરામ બોયરે દેવારે,	”	”	”	”
ભરતિયાનો ^{૩૩} બેટો બોલાવીએરે,	”	”	”	”
સખી પીતરીઆરા ઘાંટરે લઈ આવો.	”	”	”	”
સરઘયાનો ^{૩૪} બેટો બોલાવીએરે,				
સખી અગર સુખડ, લોખાંન લઈ આવો.	”	”	”	”
આતશ બેહરામ માચીરે ચહરાવોરે,	”	”	”	”
વજુબરાનો ^{૩૫} બેટો બોલાવીએરે,				
સખી ઘઉં, દાળ, બારડ લઈ આવો.	”	”	”	”
આતશ બેહરામ કુલારાં ચહરાવો.	”	”	”	”
સોનીરાનો બેટો બોલાવીએરે,				
સખી સુના રૂપાં પુલરે લઈ આવો.	”	”	”	”
આતશ બેહરામ વધામણા હોય,	”	”	”	”
કજુસારાનો ^{૩૬} બેટો બોલાવીએરે,				
સખી ત્રાંબાના કોડિયાં લઈ આવો,	”	”	”	”
આતશ બેહરામ દીવરા હોય,	”	”	”	”

૨૯ ચીર=સાડી. ૩૦ પાંમરી=શાલ. ૩૧ કુંડ=વાસણ. ૩૨ સોનારાનો બેટો=સોનીનો દીકરો. ૩૩ ભરતિયાનો બેટો=આતનારનો બેટો. ૩૪ પીતરીઆરા ઘાંટ=પીતલની ધાતુના ઘાંટ. ૩૫ સરઘયાનો બેટો=ખુશબોદયાને સુગંધી વેચનારનો દીકરો. ૩૬ વજુબરાનો બેટો=દાણાના વેપારીને દીકરો. ૩૭ કજુસારાનો બેટો=ત્રાંબાના વાસણ ધડનારનો દીકરો.

ધીવારાનો	ઁટો	ઁલાવીએરે,		
સખી ધીની શીપરે લઈ આવો,	સાએલડી ચાલોરે આતશ બઢએ.			
આતશ બહેરામ દીવરા ભરશે,	"	"	"	"
કુકડીઆનો ^{૩૮} ઁટો	ઁલાવીએરે.			
સખી મરઘાં જોડરે લઈ આવો,	"	"	"	"
આતશ બહેરામ બગરણા હોય,	"	"	"	"
ઝવેરીયાનો ઁટો	ઁલાવીએરે,			
સખી મોતીની જીલરે લઈ આવો,	"	"	"	"
આતશ બહેરામ તોરણ બંધાવો,	"	"	"	"
માળીરાનો ઁટો	ઁલાવીએરે,			
સખી કુલ દડા જોડરે લઈ આવો,	"	"	"	"
આતશ બેહરામ બળીરે ભરાવો.	"	"	"	"
આતશ બેહરામ ચંદરવો ^{૩૯} બંધાવો.	"	"	"	"
ભુખીઆની ભુખ	ભાંજીએરે,			
સખી તરસીઆને પાણીલાં પાઓ,	"	"	"	"
સઘલા સંજના સહુ સરખીરે જોરી,				
આતશ બેહરામ લઈ ગયા ચોરી,	"	"	"	"
અંધીઆર બહેદીન સહુ કરેરે અંદેશો,				
કાંઠાંથી લાવશું ભશમની રાખ,	"	"	"	"
શાએ કરશું ધરમનાં કામ,	"	"	"	"
ખજનાની કોથળી ફલાણુજીને હાથ,	"	"	"	"
દસતુરજીએ વાંચીયા દીનનારે પોઠા,				
આતશ બેહરામ આપણુરે હાથ,	"	"	"	"
સઘજી અંનજીમન, સહુ ચાલો રે				
અગીઆરી,				
બરી કરો ઇજશનીનાં કાંમ,	"	"	"	"
દસતુર-દેશાઈ મળી આતશ બેહરામ				
પરથીયા,				
લાવી મેલીયા	ખોરશેદવારી,	"	"	"

ત્રાંબાને તરલાને આતશ બેહરામ
પરથીયા,

લાવી મેળીયા આતશની અગીઆરી, સાએલડી ચાલોરે આતશ જાળએ.

મોબેદોને આસોદાદ અપાવીયેરે,

સખી ગૌરાણીને પોપટીઆરે ચીર,

” ” ” ”

દસતુરજીને પાંમરી ઓઢાવીયેરે,

સખી આતશ બેહરામ તખતે બેઠા,

” ” ” ”

દસતુરજીને પાંમરી ઓઢાવીયેરે,

સખી દસતુરજીને પટોલીયાંની જોર,

” ” ” ”

નવાં તે લાકડાં વેહરોરે કરાધ,

આતશ બેહરામ પરથીયા ખરશેદજી

દેશાધ,

” ” ” ”

આતશ બેહરામ પરથીયા મનચેરજી

દેશાધ,

” ” ” ”

ખજનાની કોથરી ખરશેદજીની પાસ,

રેશન બેહેશત દેશાધ મનચેરજીની

સાથ,

” ” ” ”

રેશન બેહેશતરે દેશાધ ખરશેદજીની

સાથ,

” ” ” ”

રેશન બેહેશતરે દેશાધ જમશેદજીની

સાથ,

” ” ” ”

દાદાર હોરમજદે પુછીયારે,

સખી આપરી દીનમાં કેવાંરે સવાળ.

” ” ” ”

પારસી કેવાંરે સવાળ,

” ” ” ”

સુખલાતે ગાય નીરંગ ચોળીયાં.

તરાંબાએ ધોયારે હાથ,

” ” ” ”

તરીસે રોજ અથોસીઆરે,

સખી વાડીમાં લાયારે ગાહમખાર.

” ” ” ”

અગીઆરીમાં લાયારે ગાહમખાર,

” ” ” ”

અગીઆરીમાં ધરસીઆ બધાવીયેરે,

” ” ” ”

સખી તેની તે નીરંગી બીલાવો, સાચેલડી ચાલોરે આતશ બાધ્યે.				
ભર્યથી અનભુમન આવીયું રે,				
સખી અમુને તે ધરમ દેખાડો,	”	”	”	”
જરાથુસ્તે દાદર હોરમજને પુછીયારે,				
સખી આપરી લીનમાં કેવારે સવાળ,	”	”	”	”
ધુંગરીઆરો ઝાંપલો ^{૪૦} બાંધીએરે,				
સખી લોહરાં તણી વાર,	”	”	”	”
ઉઘાડાં છે બેહસ્તનાં બાર,	”	”	”	”
સેજરીએ ^{૪૧} મુતાં જેને દાદાર હોરમજદ				
મુખીયા.				
સેજરીએ મુતાં જેને આતશ બેહરામ				
મુખીયા.				
તેઓ ગીયા બેહસ્તને બાર.	”	”	”	”
દાદાર હોરમજદ મેલી જેણે દેવ				
દેહરાં પુંજયાં,				
તેઓ ગયા ગરક ભંડાર,	”	”	”	”
દેવ દેહરાં છોડી જેણે આતશબેહરાંમ				
સાજયાં, ^{૪૨}				
તેઓ ગયા બેહસ્તને બાર,	”	”	”	”
પાપ કરતાંને વાલીયેરે,				
સખી ધરમ કરે તેને આવો,	”	”	”	”
પાપની ભુખર ભાંજયેરે,				
સખી ધરમની બાંધીયેરે પાળ,	”	”	”	”
ધરમી દેશાઇ ટેમુલજના પુત,	”	”	”	”
ધરમી દેશાઇ મનચેરજના પુત.	”	”	”	”
ધરમી દેશાઇ ખરશેદજના પુત,	”	”	”	”
તેણે કીધાં ધરમનાં કાંમ	”	”	”	”
તેણે કીધાં બેહસ્તના મુકાંમ,	”	”	”	”

૪૦ ઝાંપલો=દરવાજો. ૪૧ સેજરીએ=પલંગ ઉપર. ૪૨ સાજયાં=આરાધીયાં.

આતશ જતાંને હાથમાં બળી,
સંઘરી સોહાસણુ મારી - ફલાણી-

બાઈ વનબરી, સાચેલડી ચાલોરે આતશ બાઈએ.

સાતને પુતરે કીકી કામન કુખે વસેયાં,
આયા મારા આતશ બેહરામ, ને

દાદાર હોરમજદ હસીયા,

” ” ” ”

આયા મારા જરાથુશ્તને, દાદાર

હોરમજદ હસીયા,

” ” ” ”

સાતને પુતરે (ફલાણુબાઈ) કુખે વસીયા,

” ” ” ”

આયા મારા (દીકરાનું નામ) ‘ ને

જરાથુશ્ત હસીયા,

” ” ” ”

સઘલા બાઈ ચાલીયા વહેલને ઘોડે,

(ઘરઘણીનું નામ) તો *^{૪૫}અમસા

જમાઈની જોડે,

” ” ” ”

ભમરીઆરા*^{૪૬} મોરની મોરલીરે,

સખી તેને બેઠા ઘડેરે સોનાર,

” ” ” ”

ઘડજે મારા સપરસજના ખુરખારે,

સખી (ફલાણીબાઈને) નવ સેરો હાર,

” ” ” ”

^{૪૭}ગોરસ ગોરસ ગોરલીરે,^{૪૮}

સખી તેને પગે આંઝરનો ઝમકાર,

” ” ” ”

તેને કોટે*^{૪૯} નવ સેરો હાર,

તેવી મારા (દીકરાનું નામ) ઘેર નાર,

” ” ” ”

ઘીએ ભરીયો દીવરો,*^{૫૦} ‘ ને દુધે

ભરીયો ઘડલો,*^{૫૧}

ગાએને ગવાડેરે તેનો જીવે ઘણી વીરો,

” ” ” ”

૪૫ વહેલને ઘોડે=અમુક જાતની ઘોડાની ગાડી. ૪૬ અમસા= પોતીકા. ૪૭ ભમરીઆરો મોર=નાચતો મોર. ૪૮ મનને કાણુમા રાખનારી. ૪૯ ગોરી=સુંદર સ્ત્રી. ૫૦ કોટે=ગળે. ૫૧ ઘીએ ભરીયો દીવરો=ઘીનો દીવો. ૫૨ ઘડલો=ઘડો.

ઘીએ ભરીયો દીવરો, ને દુધે ભરીયો

કુંડ,^{૫૩}

ગાએ ને ગવારે તેનો જીવે ધણી પુત, સાએલડી ચાલોરે આતશ બંધએ
એ ગીત બેડીયા ભર્યારે જીવા,^{૫૪}

આતશ બેહરાંમ, દીનનાંરે દીવા,   ,,   ,,   ,,   ,,

એ ગીત બેડીયાં ભર્યારે ડોસા,^{૫૫}

આતશ બેહરાંમ પુણુના તોસા,   ,,   ,,   ,,   ,,

ગાએ ને ગવારે તેને ધન પુણુ^{૫૬} લાગે,

એક મન કરી સાંભલે તેને ઘણુંરે

સવાબ,

,,   ,,   ,,   ,,

સઘલી સોહાસન આપણુ આતશ

ગીત ગાઇએ,

તો રોશન બેહશતમાં બંધએ,   ,,   ,,   ,,   ,,

૫૩ કુંડ=વાસણ. ૫૪ ભર્યારે જીવા, તે જીવાજી નામનો પારસી કવી, નવસારીમા બેહલવેહલાં આતશ બેહરાંમ પરચાવ્યાં ત્યારે ભર્યારી નવસારી ગયો હતો, અને તેણે તેના એક બીજા સાથી ૫૫ ભર્યા ડોસા, તે ડોસાલાઇ ભર્યા નામના એક બીજા પારસી કવી, એ બંને જને સાથે મલી, આ આતશનું ગીત બેડેલું હતું. ૫૬ ધન-પુણુ લાગે=દોલત અને સવાબ હાસલ કરે.

ધાર્મિક કિર્તી.

મરહુમ શેઠ હીરજી વાઘાએ મુંબઈમાં સર્વથી પેહલું દોખમું
તથા દરેહમેહુર અંધાવ્યાં તેની કિર્તીમાં આજે ૨૪૦ વરસ
ઉપર જોડાયલું કાવ્ય.

[આજથી ૨૪૦ વરસ ઉપર થાઇ ગયેલા એક લાએક ગ્રંથકર્તા અને શાએર, જેના વિશે આજ ધણાંજ થોડાં લોકો જાણે છે, તેની શાએરીબરી કલમથી રચાયેલું એક અતી પુરાણું કાવ્ય અતરે નોધી લેવાની લાલચ થઇ છે. એ શાએર એક મોખેદ હતો, અને તેનું નામ એરવદ્દ ઇસતમ પેશુતન હમજીઆર હતું. એ શાએરે શીઆવશ નામુ, જર-થોસ્ત નામુ, વિરાઈ નામુ અને અરફન્દીઆર નામું વિગેરે પુસ્તકો રચ્યાં હતાં. એ માહેલું શીઆવશ નામુ મરહુમ કાખેલ વિદ્યારથી એરવદ્દ તેહ-મુરસ દીનશાહ અંકલેસરીઆએ છાપી પ્રગટ કીધું હતું. નોધ ઉપરથી માલમ પડે છે, કે કાવ્ય બનાવવાનો વખત, સર્વત્ર ૧૭૩૬ નો હતો, કે

૧:—“હીરજી વાઘા મોદી. એ શેઠે ૬૦ સં ૧૬૭૦ માં પેહલ-વેહલા મુંબઈ આવી એક દોખમું તથા દરેમેહુર અંધાવ્યાં હતાં.”

“ગકટર જ્ઞાન કાયર, કે જે ૬૦ સં ૧૬૭૧ માં મુંબઈ ખાતે આગ્યો હતો, તેણે પોતાની મુસાફરીના ૬૦ સં ૧૬૮૮ માં છપાવેલાં પુસ્તકમાં એ દોખમા વિશે નિચે પ્રમાણે લખેલું છે:—

“On the other side of the great Inlet to the Sea, is a great Point abutting against Old—Woman's Island, and is called “Malabar hill,” a Rocky, Woolly Mountain, yet sends forth long Grass, A-top of all is a Parsy Tomb lately reared.”

“આ દોખમું હજી લગણ ચોપાટીના ડુંગર ઉપર મોજુદ છે, અને સગડી પલુ છેલ્લાં પાંચ વરસ થયાં (એટલે ૬૦ સં ૧૬૭૦ માં લેવાયેલી નોધના સાલમાં) તેજ અસલ દપમા હતી, તે ૬૦ સં ૧૮૭૩ માં શેઠ દીનશાજી માણેકજી પીટીટે, તેની પાસે એક મોટી સગડી અંધાવ્યાથી, મરહુમ મોદી હીરજીના વારસો શેઠા માણેકજી તથા ખરશેદજી સોરાયજી વાઘાગાંધી તથા મરહુમ શેઠ નશરવાનજી કાવસજી વાઘાગાંધીએ પોતાને ખરચે, તે જુની સગડી ભાંજી, તેમાં ફેરફાર કરાવી નવેસરથી અંધાવી છે.” (પા. ૩૦)

૨:—કાવ્ય રચનાર સુરતવાસી મોખેદ ઇસતમ પેશોતન હમજીઆર.

જે ઇસ્વી સને ૧૬૮૦ ને મલતો આવે છે. એ કાવ્યમાં, મરહુમ ફસતમે પોતાની ચોપડીના દીખાયામા, પોતાના વખતના સુરતના એ નામીયા જરથોસ્તી ખાંદાનોની નોધ લીધી છે. [૧] કુવરજી નાનાભાઈ પુછ્યા, અને [૨] ગાંધી હીરજી વાળા. આ હીરજી વાળાનું કુટુંબ મુંબઈ મધે, ‘વાળા ગાંધી’ ને નામે જણાયલું છે, અને તે મુંબઈમા વસતાં પારસી કુટુંબોમા સરવેથી જુના કુટુંબો માહેલું એક છે.

કહ છે કે ‘શેઠ ખાંદાન’ વાલાંઓએ મુંબઈ મધે પેહલવેહલું દોખમું અંધાવ્યું હતું, પણ આ નોધ ઉપરથી જણાય છે, કે તે દોખમું અંધાવ્યું તેની આગમજ મુંબઈમા એક દોખમું હીરજી વાળા ગાંધીએ સુમારે ૯૦ સં ૧૬૭૦ ના સાલમા પોતે પોતાના પદસાથી અંધાવ્યું હતું. એ હીરજી વાળા ગાંધીની તારીફમાં આ કાવ્ય મોખેદ ફસતમે જોડ્યું હતું.]

“એ ઉત્તમ કુલ ઉપન્યો^૩ ગાંધી હીરજી વાળા રાંમ,
ધન કુખ કહું માતા જે એ સુપુત જનમ ધરયું નામ.
એ શુભ ગરહિ સનખેતર^૪ ધન માતા જે એ પુતર જાયો,
તે દન યજદ અમેશાસ્પદે^૫ ધણું કીધો નાદ,
ધન વાળા રાંમ તમને પ્રભુએ પુતર દીધો સહાદ.[†]

એ પુણે પ્રભુએ તમને અત અતિ પિયારો કીધો,
જે મુંબઈ બંદર પંથક બુલંદ મરતબજ દીધો.
એ સાચ જંદ અવસ્તા અર્થે એરવદ એમજ બોલે,
આંહાં દુખમું^૬ દરેહ મેહર^૭ કીધે તું થયો ધની જનને તોલે.

૩:—ઉપન્યો=કવીઓ ‘ઉત્પન્ન’ શબ્દને બદલે કાવ્ય રચનામા ‘ઉપન્યો’ શબ્દનો ઉપયોગ કરે છે. (પ્ર૦)

૪:—સનખેતર=શુભ નખેતર.

† આ કાંસીઆની લીટી અસલ નકલમા મળતી નથી.

૫:—એ દોખમું મુંબઈમા ૯૦ સં ૧૬૭૦ ના સાલમા અંધાવ્યું હતું. (પાં પ્ર૦)

૬:—એ દરેહમેહર ૯૦ સં ૧૮૭૩ ના ફેબ્રુઆરી માસની મુંબઈની ક્રાંતી મોટી આગમાં સદાબરી બળી ગઈ હતી. એ દરેહ મેહર મુંબઈ-

એ આદિ પુરખ પુણ્થી તમ અત અતિ મોટો મરતબજ પાયો,
 ધન હીરજી વાછા તું આંહાં બેખાહ નર ગોરથમાની થાયો.
 એ પુણે જીવગાને નેઆગાંન ગરોથમાની વાસ,
 તારી હફત કુરસીના એ પુણ્થી થયાં ખલાસ.
 એ મહા મોટું પુન તાહારા વંશને આગલ આવશે કાંમ,
 આંહાં ચંદ્રોકાલી તાહારૂ રહેઉ નેક રોશન નામ.
 (શીં નાં.)

મા પહેલવેલહી ૪૦ સં ૧૬૭૦ મા કોટમા મોદીખાને હીરજી વાજાએ
 પરકાવેલી હતી. એ દરેમેહર કે જે કોટમા 'ઝીન મારકટ' ની નજદીકમા
 હતી, ત્યાં અવાર નવાર ધરમની ક્રિયાઓને માટે એટલું તો લોક ભેડું થતું
 હતું, કે તે જગો મોટી જતાં પણ તેવે વખતે થોડી પડતી હતી; વિગેરે.
 (પાં ૩૦)

દસ્તુર મેહરજીરાણાની કિર્તી.

ખિયાલ ઉરદુ જખાંનમાં.

મરણુ:—૪૦ સં ૧૫૯૧. તાં ૧ લી નવેંખર. રોજ ૮, માંદ ૧૨
 (શેં) ૯૬૦ (૫૦)

[જરથોસ્તી ધર્મની કિર્તીને, હિન્દુસ્થાનમાં મોગલાઈ વંશના
 આદશાહ અકબરની દરબારમાં ઝલકાવનાર પારસી, મેહરજી રાણાની કાર-
 કિર્દીની યાદમાં ઉરદુ જખાંનમાં જોડાયેલો ખિયાલ.]

મેહરજી રાણા બડા નેક થા, પુરા બંન્દા સાહેબકા,
 પાદશાહ અકબર સુદરા પહેના, દેખ તમાશા મજહુબકા.

૧:—નવસારી અનજુમને ફેડવેલા પેહલવા વડા દસ્તુર. એવળુ
 પોતાના કાકા એં વાજા જેસંગના પાલક થયા હતા, જેથી એવળુ
 'મેહરજી વાજા' ને નામે દીનઆઈનની ક્રિયામાં બોલાય છે; પરંતુ
 એવળુના આપતું નામ એં રાણા જેસંગ હતું. રાણા જેસંગ—મેહરજી
 રાણાના આપ—નાસારીની પારસી કામના એક વડા અકબર, અને સરવે
 કામ ઉપયોગી અને ધાર્મિક કામોમાં આગેવાની ભરેલો ભાગ લેતા જાહેર
 પુરૂશ હતા. એવળુ જાતે કાબેલ પુરૂશ તરીકે નાસારીમાં જાણીતા હતા,
 અને મદજબને લગતા સવાલોમાં ખીજઓ ભેગી મોટી આગેવાની લેતા
 હતા. (પાં ૩૦)

૨:—સુદરા=સદરા.

અકબર શાહ બડા બાદશાહ, ઘોંસા બજે કંઈ મુલકોંમે;
જગતગુરુને^૩ ઠાલી ઉડાઈ, ખીર જોરસે ગગનમે.
ઉસ ઠાલીકા સુરજ હુવા, દો સુરજ દેખ પડે બાદલમે;
દેખ સુરજ દો રઈયત સારી, અચરત હુઈ અપને દીલમે.
ઉસી દીનસે અકબર આગે બડા મરાતબ જગતગુરુકા;
પાદશાહ અકબર સુદરા પહેના, દેખ તમાશા મજહુબકા—૧
અકબર પાદશાહ જગત ગુરુકો મુજરા કરતા ઉસ દીનસે;
વજીર બિરબલ થા જી શ્યાના અકલ તોલી દીલોંસે.
કંમર બાંધ કર ખીડા ઉઠાયા, આયા નવસારી દેસે;
લેકર ગયા મેહરજી રાણુકો, જા પહોંચ્યા પાદશાહ પાસે.
અકબર શાહા તુમ સુનો સમોમે બડા મજહુબ હુયે પારસીકા;
પાદશાહ અકબર સુદરા પહેના, દેખ તમાશા મજહુબકા—૨
દેખુ મજહુબ મય તેરા મેહરજી, કહેતે પાદશાહ અકબરે;
દો સુરજ કયું હુવે ગગનમે, જવાબ દો જલદી કરે.
મેહરજી રાણુકો દીયા બિછાના, નહિ બેઠા બડા દુરે;
અપને પાસકા રૂમાલ બિછા કર બેઠ ગયા ઉનકે પરે.
કુસ્તી પાયેજા કરકે ઉસને, શુરૂ કીયા કાંમ પહડનેકા;
પાદશાહ અકબર સુદરા પહેના, દેખ તમાશા મજહુબકા—૩

૩ :—જગત-ગુરુ ; અકબરના રાજમાં વસ્તો એક ખુત-પરસ્ત હિન્દુ. એવી કથા છે, કે દિલ્લીમાં જ્યારે પાદશાહ અકબર રાજ કરતો હતો. ત્યારે ‘જગત-ગુરુ’ નામના એક હિન્દુએ વીરના જોરથી આકાશમાં ઉડે એક ઠાળી ઉડારી તેને અધ્ધર રાખી હતી, જેથી અકબરને તેમજ દિલ્લીની આલમને એકને બદલે ગગનમાં બે સુરજ દેખાવા લાગ્યા. આ અગમ્ય અમતકાર જોઈ અકબરે જગત ગુરુને માન-પાન આપી પોતાની દરબારમાં સરકારાજ કીધો હતો. કહે છે, કે અકબરનો વજીર ખીરબલ આ અમતકારનું ખોટાઈ બાહાર પાડવાને નવસારી તરફ નિકલી ગયો, અને ત્યાં જઈ તે મેહરજી રાણાને પોતાની સાથે દિલ્લી તેડી ગયો હતો. મેહરજી રાણાએ તન પાક કરી કુસ્તી કરી, અવસ્તાઈ કલામો પહડવા શરૂ કીધાં, અને તેના પરીણામમાં જગત-ગુરુએ ગગનમાં ચહડાવેલી ઠાળી, જમીન પર નીચે આવી પડી હતી. જરથોસ્તી દીનની આવી કરામત જોઈ, શાહ અકબર મેહરજી રાણા ઉપર ઘણાજ ખુશ થયો, અને પારસી ધરમનો સ્વીકાર કરી, તેણે સદરો પેહડયો હતો. આ બનાવની નોંધ લેવા માટે તુરાવાલા ગાયકોએ, ઉપલો બિયાલ રચ્યો હતો. (પ્ર૦)

પાક તન કર લગાજી પહોંને ધિયાન ધરતા સાહેબસે;
 ઠાલી આન કર ગીરી જમીન પર, જગત ગુરૂકે ગયે હોસે.
 અકબર બાદશાહ, વજીર બિરબલ, દેખ રહે મેહરજી રાણુસે;
 ઉઠાઈ જમીનસે ઠાલી આલમ દેખ રહી સખ તમાશે.
 બરાજી કાખીલ દસ્તુર ઉસ પર, ચલા નહીં જાદુ કિસકા;
 પાદશાહ અકબર સુદરા પહેના, દેખ તમાશા મજહુબકા—૪
 મજહુબ પારસીઓકા દેખ કર, લગા શાહા તારીફ ગાને;
 પહેન સુદરા બચકા તખ્તપર, જયેસા ખીલ રહ્યા આને.
 કિબલા નુરાની કબુલ કરકે, આતશ ક્રીયા રોશને;
 અજબ તરેહકા દેખ મોજેજા, લાયા દીલમે ચકિને.
 જરાથોસ્ત પર ઇમાન લાયા, નુર બખશા સાહેબકા;
 પાદશાહ અકબર સુદરા પહેના, દેખ તમાશા મજહુબકા—૫

૪:—“ ૬૦ સ. ૧૫૮૧ માં અકબર પાદશાહે જે વખતે દુનિયાના સઘલા ધર્મો વિશે તેલકિક ચલાવી, તે વેળાએ તેની દરબારમાં પારસીઓ પણ ગયા હતા. વળી ગુજરાતમાંના પારસીઓ નવસારીથી ગયા હતા, અને તેઓએ જરથોસ્તનો ધર્મ સાચો છે, તથા આતશને માન આપવું એ ખીજી બધી પુંજઓ કરતાં સરસ છે, એમ જાહેર કીધું હતું. પારસીઓ ઉપર અકબરની મેહરબાની ઉતરી, અને તેઓએ તેને અસલી ધરાની ધર્મ સંબંધી ક્રિયા માર્ગો, તેને લગતા શબ્દો, ફરમાનો, વિગેરે શિખવ્યાં હતાં, અને સંવટે તેણે (એટલે અકબરે) જેમ ધરાની શેહનશાહોના મેહલોમાં રાત દિવસ આતશ જતરી રેહતો હતો, તેમ પવિત્ર આતશને સંભાલથી રાખવાને પોતાના વડા વજીર અબુફઝલને ફરમાવ્યું હતું, કે તે દિવસ યા રાતે કોઈખી વખતે જુગ્મએ નહીં—કાંચ કે તે ખુદાનું નુર છે, અને તેની પેદાયશની વજીક રોશનીઓ માહેલી તે એક મુખ્ય રોશની છે.”

“ પોતાની નાહની વચથી તેણે (એટલે અકબરે) હિન્દુ રાગ્નઓને પેટની પોતાની બાઈડીઓ નરકના માનની ઇલાંણી દાખલ, પોતાના જનોતામાં ‘હોમ’ આળવાનું જતરી રાખ્યું હતું, કે જે પણ જરથોસ્તી મહજબ ઉપરથીજ લીધેલી ક્રિયા છે. પણ એ ઉપરાંત પોતાના તખ્તે બેસવાના ૨૫ માં વરશને નૌરોજને દિવસે, તે (એટલે અકબર) સુર્ય અને આતશને જાહેરમાં પગે લાગ્યો હતો, અને સાંજે જ્યારે ચેરાગ સલગાવ્યા ત્યારે, આખી દરબારને તેની સાથે માનથી ઉભું રેહવું પડ્યું.”

જામાસ્પી ઐર જરાથેસ્તકી નજુમ ઉનકો માહુમે;
અમર નામ નેકીસે રહે ગયા, સાચી શીખા તાલમે.
જાગીર^૧ અખશી શાહા અકબરને, મેહરજીરાણાકો ઇનામમે;
નવસારીમે આજ તક હયે, ઉનકા વસીલા કે નામે.
ઇલમ ઉપર અમલ કીયા, પોંહોઆ બીહીસ્ત મુકાંમે;
આગે પીછે સખકો મરના, નેકીકા કર લો કાંમે.

હતું.” (પાં પ્ર૦) (Elliot's History of India. Vol. V page 530.)

“જરથેસ્તી ધર્મ નરક જેમ પાદશાહ અકબરની તેમજ તેના વજીર અયુકજલ, અને બિરબલ ની લાગણી પણ તેટલીજ દિલસોજ હતી. ખોરશાહ અને આતશની સેનાયશ તેઓએ અખત્યાર કરી હતી. વળી જરથેસ્તી રોજ અને માહાનો અકબર પોતાના શાહી ફરમાનમાં ઉપયોગ કરતો હતો. એટલુંજ નહી, પણ ‘આદને અકબરી’ માં જણાવ્યા પ્રમાણે, નીચલાં પારસી જશનો અકબરે અખત્યાર કીધા હતાં. ૧, નૌરોજનું જશન. ૨, ફર્વદિયાનું જશન ૩, અદિબેહસ્ત મહિનાનું જશન. ૪, ખોરદાદ મહિનાનું જશન. ૫, તીરંગાનું જશન ૬, અમરદાદ મહિનાનું જશન. ૭, શહરેવર મહિનાનું જશન. ૮, મેહરગાનું જશન. ૯, આવાં અધ્વિસરનું જશન. ૧૦, આદર મહિનાનું જશન. ૧૧, ૧૨ અને ૧૩ દેહ મહિનાના હોરમજદના નામના હમકારીના જશન. ૧૪, અસપદાદમંદનું જશન.” (શમ્સ-ઉલ-ઓલમા, ૭૦ જ૦ મોદીએ કરેલું જ્ઞાન પ્રસારક મંડલી નરકથી લાશણ. ૧૬-૧૨-૧૬૦૨.)

પ:—“જરથેસ્તી ધર્મના ફરમાનો જાણવાની અકબરની ખાએશ હોવાથી મેહરજી રાણા, તે તેને સમજાવવા અકબરની દરબારમાં દિલ્લી ગયા હતા. ત્યાં કેટલીક મુદત રહી આવ્યા પછી અકબરની શાહન: શાહત તરફથી, એવણને નવસારીમાં ૨૦૦ વીધા જમીન ઇનામમાં આપી હતી. એવણુ જ્યારે દિલ્લીથી પ્રાણ ફર્યા, ત્યારે નવસારીની અંબુમને એવણુને પોતાના વડા દસ્તુર બનાવવાનો એક લેખ તારીખ ૧૨ મી માર્ચ ૧૫૭૬ ને દિને, તથા બીજો લેખ તારીખ ૧ લી સપ્ટેમ્બર ૧૫૮૦ ને દિને, આપ્યો હતો.” (પાં પ્ર૦)

“મેહરજી રાણાના ઇ૦ સ૦ ૧૫૬૧ માં મરણુ નિપજ્યા બાદ, મજકુર ૨૦૦ વીધા જમીનવાલી જાગીરમાં ઇ૦ સ૦ ૧૫૬૫ માં પાદશાહ

પાક દીનકા બડા મરતબા, ધરમ જરથોસ્તી રખકા;
પાદશાહ અકબર સુદરા પહેના, દેખ તમાશા મજહુબકા—૬
હિન્દુ, મુસલમાન, ખ્રિસ્તી મજહુબ, નહી અકબર
ખાતર લાયા;

પારસીકા સચા ઠયેરાકે, ઇમાન દીલમે ઠયરાયા.
રાજગીર ઉસ્તાદ હુમારે, લલી દીનકે ગુન ગાયા;
સુધ નવ ખિયાલી ખોલે ચારે, કુલ આલમકે મન લાયા.
લાખોકી ફાળેમે મોહોરા નહી છુપેગા પારસીકા;
પાદશાહ અકબર સુદરા પેહના, દેખ તમાશા મજહુબકા—૭

અકબરની દરબાર તરફથી ખીજી ૧૦૦ વીધા જમીન ગંગીર તરીકે વધારી આપી, તેનો પાદશાહી મોહોર સુધાનો પરવાનો કરી આપ્યો હતો. એ પરવાનાની નકલ નવસારીના પેહલા દસ્તુર મેહરજી રાણા કેતાબખાનામાં મેલીલી મોબુદ છે. આ વધારાની ઇનામી ગંગીરનો તેમજ તેની આગમજના ૨૦૦ વીધાનો પેહલો પરવાનો પાદશાહ અકબરના રાજ્યના ૪૦ વરશમાં થયો હતો.” (પાં પ્ર૦)

૬:—રાજગીર તુરાના ગાયન જોડનાર એક હિન્દુ કવી હતો. (પ્ર૦)

વધારાની નોંધ.

અકબર પાદશાહના મન ઉપર જરથોસ્તી ધરમની સુલંદી વિશે જાપ મારનાર નવસારીવાસી જરથોસ્તીઓ હતા, એવું શમ્સ-ઉલ-ઓલમા ડાક્ટર જીવનજી જમશેદજી મોદીએ અત્યુક સાબેત કરી આપ્યું છે. એ નવસારીવાસી જરથોસ્તીઓમા મુખ્ય આગેવાન મેહરજી રાણા હતા, અને તેવણે કહેલી અસરને લીધે, અકબર જરથોસ્તી મજહુબ તરફ ટલેલો હતો, એ ખીનાને ‘અદાઉની’ જેવો ધરમચુસ્ત મુસલમાન લેખક ટેંકા આપે છે.

ગુજરાતની પારસી વસ્તીમા નવસારી અવલ દરજ્જે ધરાવતું હતું, અને દસ્તુર મેહરજી રાણા અને તેવણના પીતા ત્યાંની અનજીમનમા આગેવાન આલી દરજ્જે ધરાવતા હતા. અકબરે ઈ. સ. ૧૫૭૬ જાહેર રીતે ખોરશેદ અને આનશની સેતાયશ મંજુર કરી હતી, અને પાછલથી તેણે જરથોસ્તી મજહુબના ૧૪ જશનો મુકરર કીધાં હતાં, એટલુંજ નહી પણ જરથોસ્તી રોજ, અને માહા તેણે સરકારી દસ્તાવેજે અંદર દાખલ કીધા હતા, અને પોતાના રાજમા ચાલતા સિકકાઓ ઉપર જરથોસ્તી મહિનાઓના જાપ પણ આપ્યા હતા. (પ્ર૦)

દસ્તુર મેહરજીરાણાની તારીફ.

જમખસિદ્ધ ગાયક તાનસેને,^૧ અકબર ખાદશાહની^૨ દરબારમા, દસ્તુર મેહરજી રાણાની સિક્કતમા બેઠીને ગાઇ સંભલાવેલું ગાયન.

ઇયા હું! પારસી પહુડેસો કબુલ,

ઇયા ધની, પારસી પહુડેસો કબુલ.

અગરકી પીઠ અંદન લપેટયો,

જયસોહી સુખડ પેડ,—ઇયા હું પારસી પહુડેસો કબુલ—૧

લંબી-લંબી ઢાહાડી, શાહ મેહેરચાર,^૩

તેરે મુખ પર બરસત નુર,—ઇયા હું પારસી પહુડેસો કબુલ—૨

કેહત મીયા તાનસેન,

સુંનો શાહ અકબર,

હિંચાંહી બેહીસ્તકો કુલ,—ઇયા હું પારસી પહુડેસો કબુલ—૩

૧:—તાનસેન. ખાદશાહ અકબરના રાજમા થાઇ ગયેલો હિન્દુ-સ્તાની સંગીતનો એક મહાન ગાયક. આ તાનસેન ગાયન ગાવાની કળામા તેના જમાનામા બીનહરીફ હતો. (પ્ર૦)

૨:—કાબળી રીતે જોતાં પાદશાહ અકબરની દરબારમા મેહરજી રાણા ગયા હતા, એવું અચુક પુરવાર થાય છે. એ બીના ડાકટર જીવનજી જમશેદજી મોદીએ રાયલ એશિયાટિક સોસાયટી રૂપર ભાષાણ કરતાં જુદી જુદી દસ્તાવેજ સાબેતીઓ રજુ કરતાં, લગભગ ૧૨૬ વરશની વાત ઉપર લખાયેલી એક કિતાબમાથી, અકબરના પોતાના ગૈયા તાનસેનનું જોડેલું એક નિચલું ગાયન ડા. મોદીએ રજુ કરીલું હતું, જે દેખાડી આપે છે, કે અકબરની દરબારમા મેહરજી રાણા ગયા હતા. (પ્ર૦)

૩:—મેહરજીરાણાનું નામ માહીચાર હતું. (પ્ર૦)

આવાં અરદવીસુર બાંતુની^૧ બંદગીમા સમાયલી માતેબરી વિશે.

ખિયાલ—ઉરદુ જખાંનમાં.

[આવાં અરદવીસુરની સિદ્ધતમા જોડાયલું આ કાવ્ય, પચાસ વરશ આગમજ તુરાના ખિયાલ રચનાર અને ગાનારની કલમથી જોડાયલું, અને ગાયન દીલ ચમન, તેમજ ‘કવીતા જ્ઞાન’ નામના પચાસ વરશની વાત ઉપર છપાયલાં પુસ્તકોમાંથી મલ્યું છે, અને તે જળવી રાખવાની મતલબથી, આ પુસ્તકમા તે દાખલ કીધું છે.] (પ્ર૦)

આવાં ઇજદ તુમ ચલો અયે ચારો સેવા કરો સત સાંહેબકી,
ચીત મીલાકર બંદગી કરના, મુરાદ પુરે દીલોંકી.
ક્યા કહું ઉંકી સીદ્ધત ચારો, નહી કુચ્છ કહા જતા,
દુખતી નાવકો પાર ઉતારે, અયેસા સાંહેબ હુયે દાતા.
આસાવનકી આસ પુરાવે, બાહાંજેકો પુતર^૨ હેતા,
બંદીવાંનકા બંદ ખુલાસા, ઘડી પલકમે કર હેતા.
એસી હીકમતકા ખાવંદ કીસકી ઉમીદ ના રહેવે બાકી,
ચીત મીલા કર બંદગી કરના, મુરાદ પુરે દીલોંકી—૧
કંઈક જાતે દરીઆવ કીનારે, રહેતે દીલમે નચીંતે,
બંદગીકે તંઈ છોડ બે ચારો, માશુકપર નયેન બિરાવતે.
દીલમે રખતે ઉમીદ બકી, કરતા હું મયે જબ તપતે,
કહાંસે ઉતરે પાર બેડા, યકીન નહી હોય સાબુતે.
ધરો ધીયાંન યકીનસે બંદે, જદ પાવોગે તુમ નેકી,
ચીત મીલાકર બંદગી કરના, મુરાદ પુરે દીલોંકી—૨

૧ :—આવાં અરદવીસુર—“અરદવીસુર,” એ કદીમ ઇરાંની મુલુકાના ચોકસ લાગમાંથી વેહતી નદીનું નામ છે. તે નદી, તે વખતમા જલ્લા-યેલી સમ્રાટી નદીઓ કરતાં ઘણીજ ઝાંખી તથા પોહોળી હતી. એને આજના વખતમા જલ્લાયેલી ‘આમુ’ અથવા ‘ઑકસસ’ નદી સાથ સરખાવવામા આવી છે. * * * હાલમા આપણા લોકો, સાધારણ રીતે સમ્રાટી નદીઓને તથા દરિયાના પાણીને ‘અરદવીસુર’ અથવા ‘આવાં અરદવીસુર’ ને નામે ઓળખે છે. (અરદવીસુરની નીઆએશ.) (પા૦ ખો૦ અ૦)

૨ :—અરદવીસુર નીઆએશ. કરદો ૩ જો. (પા૦ ખો૦ અ૦)

કંઈએક ઉનકી બંદગી કરતે, હો ગયેજી વોહ નીહાલે,
ખાતે પીતે આનંદ કરતે, રહેતે મધનમે મતવાલે.
સખી ખાતકા સુખ ઉનોકો, ફીરતે લાલ ગુલાલે,
મુહપર બરસે નુર જયસા, ગુલાબકા ખીલા ફુલે.
નેકીકી ખુશબોધ બે યારો, નહી છુપ કર રહેનેકી,
ચીત મીલાકર બંદગી કરના, મુરાદ પુરે દીલોંકી—૩
ચાલીસ રોજ તક બંદગી કરના, યકીન સાખુત રખ કરરે,
જે માંગો સો મુરાદ પાવે, દેખો હાજર હજુરરે.
તુકનંગીર^૩ ઉસતાદ હમારે, ભરે આંનકે ભંડારે,
બોલે રાજગીર^૪ ગરીબ કવેસર, પકડો આંનકી તલવારે.
ચીમન^૫ ખ્યાલી કહે ગયે યારો, મયબી એક બંદા ખાકી,
ચીત મીલાકર બંદગી કરના, મુરાદ પુરે દીલોંકી—૪

(ગાં દીં ચં)

૩ :—તુકનંગીર અને ૪ રાજગીર. તુરાના ખિયાલ જોડનારા મશહુર શાએરો. (પ્ર૦)

૫ :—ચીમન નામે હિન્દુ તુરાના ખિયાલો ગાવામાં થયો કુશલ હતો. (પ્ર૦)

આતશબેહરાંમની બંદગી વિશે છંદ.

આતશ બેહરાંમની ખુલંદી.

રાહા બિહીશત જાનેકી, બંદગી કરલો આતશ બેહરાંમકી—ટેક૦
ખુદાઈ નુરકે આતશ બેહરાંમે—બડાજી નેકનામે;
ચાદ કરલો ઉનકી હરદમે—જીંદગી હય જખ તક ઘટમે;
પોંહચાવે સખકો વોહી બિહીશતમે—પાક રહે જે યકીનમે;
મુરાદ પાવોગે વાંહાં મનકી—રાહા બિહીશત જાનેકી—૧

૧ :—આ છંદ કવીતાએ જ્ઞાન નામની ધં સં ૧૮૫૭ મા છપા-
યલી એક અતી પુરાણી ચોપડીમાથી તોધી લીધો છે. (પ્ર૦)

મરતબા બડાજી આતશ બેહરાંમકા—ઝલકે નુર કુદરતકા;
 કરની મુજબ બિહીશ્ત મીલનેકા—હુકમ હકતાલેકા;
 અદલકા કાંટા રશને રાસ્ત યજદકા^૨—કીયા સો ફલ પાનેકા;
 પાસબાંની વાંહાં ગોશ^૩ યજદકી—રાહા બિહીશ્ત જાનેકી—૨
 ખુદાકે નુરકી દીન જરથોશ્તી—કર લો પાએજા કુસ્તી;^૪
 બંદગી આંઠ પેહુર કર મજબુતી—હોવે ખુદાકા સાથી;
 બાલસે બારીક દીન હુયે હુયેરતી—મુહ પર નુરાંની રેહતી;
 મહેરબાંની હુયે મેહેર યજદકી^૫—રાહા બિહીશ્ત જાનેકી—૩
 બંદગીસે હોવે ખુદાકો તું પીયારા—દેખોગે દીદારા;
 એ દુનીયાકા જુઠા પસારા—છોડ અદેશા તેરા;
 જુઠી માયાને તુજકો ઘેરા—ખાક હોવેગા તન તેરા;
 આખીર ચૌકી હોગી સરોશકી^૬—રાહા બિહીશ્ત જાનેકી—૪
 પયંબર જરથોશ્ત ખુદાને ઉતારે—દીન ઉપર જાહીરે;
 ખુદાને ચીજ ઉનકો બક્ષી ચારે—બંદગી ખાતીરે;
 દાદાલાઈ^૭ છંદ બના કરે તઈયારે—તુંહી મેરા સરદારે;
 બારા સો ચૌદા^૮ કે અંદરે—રોજ નવમા આદરે;
 ચારી હુયેગી આદર યજદકી—રાહા બિહીશ્ત જાનેકી—૫
 (કં ગાં)

૨ :—અદલ ઇનસાફનો કાંટો રશને રાસ્ત યજદના હાથમા છે.

૩ :—ગોશ યજદની પાસબાંની રેહ છે.

૪ :—અસલ નકલમા ‘પાએજા કુસ્તી’ શબ્દ છે, પણ એ ‘પાદી-યાબ કુસ્તી’ શબ્દ હોવો જોઈએ. (પ્ર૦)

૫ :—મેહેર યજદની મેહેરબાંની.

૬ :—સરોશ યજદની રહેબરી વીના આખીર મંજલ પુરી થઈ શકતી નથી.

૭ :—દાદાલાઈ. આ છંદ બનાવનાર પારસી.

૮ :—છંદ જોડનારે આ કાવ્ય યજદજરદી ૧૨૧૪ ના સાલમા રચ્યું હોય, એમ લાગે છે. (પ્ર૦)

નોંધ :—ઉરદુ જગ્યાનમા રચાયલા આ અને બીજા બિયાલો ઘણાજ પુરાણા વખતના માલમ પડ્યા છે. જે પુસ્તકમાંથી એ મળ્યા છે, તે પુસ્તક પચાસ-પચાવન વરસ ઉપર છપાયલું હતું. એ કાવ્યો ઘણીક રીતે અપ્રબંશ છપાયલા હોવા છતાં, તેની અસલ હાલતમાજ તે પ્રગટ કીધાં છે. (પ્ર૦)

મેા ના જા તે જ રથો રત .

ઈ સં ૧૮૩૪ ના સાલમા પંદનામેહ-એ-મૂલાંફીરજ
નામની ચોપડીમા છપાયેલી પારસી એતોનો,
ગુજરાતી એતોમા કરેલો તરજુમો.
મસ્નવી.

- ૧ હકૂના હૂકમથી લીધો જનમ,
પયમ્બર જરાથૂશ્ત મૂળારક કદમ.
- ૨ હતી દિન ધરમની મનમા કિતાબ,
રોશન કિધી દિન મિસલ આકતાબ.
- ૩ રસુલે ખુદાવંદ, તનમન નેસાર,
સાહેબે ઐલિયા, આલી વિકાર.
- ૪ ખુદાનો ખ્યારો રસુલ એગુઝીન,
હતો માહરાંની અતી પૂર્વિન.
- ૫ પયમ્બરોનો તે પયમ્બર હતો,
ગૂમરાહોનો તે રેહબર હતો.
- ૬ લલી દીનનો તે ધુરંધર હતો,
દાનઇનો સાહેબે અક્સર હતો.
- ૭ પયમ્બર ખુદાનો હતો એગુઝીન,
રવાંપર તેના હબર આકરીન.
- ૮ આ તન હમારૂં, ‘ને તું જાન છે,
તૂંપર દિલ હમારૂં કુરખાંન છે,
- ૯ કિધો હર દુનિયાંથી તે અંધકાર,
કિધી હર દિનની મૂશકીલ હબર.
- ૧૦ કિધી જહાંનમાથી દરૂ ખૂવાર,
જગત ખુરશેદ સમ કિધી આબહાર.
- ૧૧ જાહેર કિધી દીને પરવરદેગાર,
ખલક જોઇ ખુરસંદ બની બીશિયાર.

- ૧૨ કિધી બુતપરસ્તી નાબુદ તમામ,
ગૂમરાહીતું તે કિધું ગુમ નામ.
- ૧૩ યઝ્ઘાપરસ્તી કિધી આશ્કાર,
અધર્મીપણું તે કિધું ખારખાર.
- ૧૪ નળીના સૂખનું જો કરે તું મનન,
કદીના જીવે બેહુ જહાંમે મહન.
- ૧૫ અમલ જે નળીના સૂખનું પર કરે,
ખૂદા બંને દુનિયામે દુઃખો હરે.
- ૧૬ જશે મુખ હસ્તું લઈ તે જહાંનું,
બર આવશે કુલ ઉમેદ અરમાન.
- ૧૭ રહી ગેતીમા તે જીવે પામરી,
મિનોઈમા મલે તેને જિહ્વેષ્ટેખરી.
- ૧૮ અશોઈના શાહ, વશે વશુઃરાંન,
નમે તુને 'રેશન' જરથોશ્તીયાંન. (૫૦)

આ પારસી કિર્તી પ્રકાશમાં છપાયેલાં કાવ્યોમાં સમાયેલી
આ બધાં સાંકળિયું.

પાનું.

અ :—અરદેશર વાડીઆ. (અરદેશર હોરમજી અમનજી વાડીઆ)... ..	૧૫
,, એડમસ્ટન વાંહાણુ. (૩૦ કાં પટેલનું)	૩૧
,, અરદેશર કોટવાલ	૩૨
,, અરદેશર કોટવાલ. નેટીવ પ્રીનસીપલ કમીશનર... ..	૩૫
,, અરદેશર કોટવાલ. પ્રીનસીપલ 'સદર-અમીન'	૩૫
,, અરદેશરને ખેલાત તથા પાલખીની બેટ... ..	૩૫
,, અરદેશરને સોનાનો ચાંદ	૩૮
,, અબ્દુલ રહેમાન ફકીર	૪૦
,, અરદેશર બ્રાહ્મણને વેશે	૪૯
,, અરદેશર કોટવાલને લગતી જાણવા જોગ નોંધ	૫૨
,, અરદેશર કોટવાલ, ઓઢા ઉપરથી અરતરફ	૫૩
,, અરદેશર કોટવાલ નિર્દોશ	૫૩
,, અરદેશર કોટવાલને સરકારી માનપાનનો હેવાલ	૫૫
,, અરદેશરે આપેલું રાજનામું... ..	૫૫
,, અસ્ફન્દીયાર 'રૂખનતન'	૧૩૫
,, અક્રાસ્ચામ. (તુરાનનો પાદશાહ) ૧૩૮-૧૩૯-૧૪૧	
,, અકબર પાદશાહ	૧૬૪
,, 'અથાહુવેરીઓ,' મોહલેલો ૫૬- ૭૪	
,, 'અલાહીબાગ'	૫૮
,, અરદેશર ચીનાઇ. (અરદેશર એદલજી ચીનાઇ)	૧૦૨
,, અંમરદાસ	૧૧૬
આ :—આતશ બેહરામ. (કદમીનું. મુંબઇમાં પેહલવેહલુ)	૯
,, 'આતશ બેહરામ. (કદમી તરીકા પ્રમાણે મુંબઇમાં બીજું.)	૧૪
,, 'આવાં અરદવીસુર આંનુની બંદગી... ..	૧૭૦
,, આતશ બેહરામની બંદગી વીશે જાંદ... ..	૧૭૧
ઇ :—ઇસ્ત ઇનડીઆ કમ્પનીનો ચેરમેન	૮૪
,, ઇસ્પીટાલ સુરત ખાતે બંધાવી (સર કાં જાં)	૯૨
,, ઇસ્પીટાલ આંખની મુંબઇમાં બંધાવી. (સર કાં જાં.)	૯૨
ઉ :—ઉત્તમચંદ નારાયણદાસ (જાપરીઓ)... ..	૧૦૨
,, ઉકકાજી નાહનજી બાડીઓ	૧૦૨

એ :—એલફિન્સ્ટન કૉલેજ બંધાવી. (સર કાં. જાં.)...	૯૨
„ એલેગઝાન્ડર ગ્રાંટ, સર...	૯૩
„ એબિસીનીઆની લડાઇ...	૧૦૩
„ ‘એકદસ્ત.’ (એક હાથવાલો તુરાંની મેહલવાન)...	૧૩૮
એ :—એનરેબલ મીં એચ. એલ. એનડરસન (કામ ચલાઉ ગવર્નર.)...	૮૩-૯૩
„ એનરેબલ મીં એં કીનારડે...	૯૫
„ એનરેબલ મીં ફારબસ...	૯૯
„ એનરેબલ મીં ડોસાભાઇ ફરાંમજી કરાકા. સી. એસ. આઇ	૧૦૫
અ :—‘અંતોલબાનો વેરો’	૬૬
આ :—આવાંબાઇ, ફરામજી નશરવાંનજી બાટલીવાલાના દીકરી...	૭૬
„ ‘આંબાવાડી’	૧૦૮
ક :—કામાજી. (કામાજી કુંવરજી. કામા ખાનદાનના વડા)...	૫
„ કાવસજી હીરજીભાઇ ગાંધી	૬
„ કુકાજી સુધના	૬
„ ‘કામાજી કુટુંબ’	૧૫
„ કાવસજી રસતમજી પટેલ...	૨૫
„ ‘કાવસજી પટેલનો તલાવ.’ (સી. પી. ટેન્ક)...	૨૬
„ ‘કાવસજી પટેલ સ્વીટ’	૨૬
„ ‘કાવસજી પટેલના આંખા’	૨૬
„ ‘કનપીઠને નાંકિનું પુરાતન આદરાંન’	૪૨
„ કાવસજી નશરવાંનજી કાંગા	૯૮
„ ફેરસારપજી રસતમજી દાદાચાંનજી. એમ. એ. એલએલ. બી. દીવાં બાહાધુર	૯૮
„ ‘કુંવરબાઇ. (નશરવાંનજી તાતાના માતાજી)	૧૦૦-૧૦૩
„ કાવસજી, બેહરાંમજી બનાજીના છઠા દીકરા	૧૦૧
„ કલીયાનજી શીવજી	૧૦૨
„ કાવસજી સોરાબજી બેદવાર	૧૦૯
„ ‘કાવસજી જાંહાંગીર મદરૈસા’	૧૦૫
„ કર્નલ કેનેડી. (સરકારી જાહેર બાંધકાંમ ખાતાના સેક્રેટરી).	૯૪

ક :	કુવા, તલાવ, અને પુલો પ્રારસીઓએ અમરોલી, અડાજન,	
	છાપોર, ઉદવારા, ઇલાવ, ઓલપાડ, કરંજ, કરાંચી,	
	કલીઆણી, કુરલા, ખંખાત, ગડેવી, નવસારી, ભરૂચ, મહુ,	
	સુરત, વલસાડ, રાંડેલ, દમણ, વીગેરે ગાંધિગામ ખંધાવ્યા છે.	૧૩૩
”	‘કચુમસ’ (ધરાંનનો પેશદાદી વંશનો પેહલો પાદશાહ)	૧૩૭
”	કસરેવજ. (તુરાંનના પાદશાહ અકાસ્યાખનો ભાઈ)	૨૩૮-૧૪૧
”	કચેખુશર. (ધરાંનનો કિયાંની વંશનો પાદશાહ)	૧૩૯-૧૪૩
”	કચેકાઉસ. (ધરાંનનો કિયાંની વંશનો પાદશાહ)	૧૪૧
”	કુંવરજી નાનાભાઈ પુંજઆજી	૧૬૩
ખ :	ખાનખાહધુર અરદેશર કાટવાલ	૩૭
”	‘ખુરશેદ’	૩૯
”	ખુરશેદજી જમશેદજી જીજીભાઈ	૫૯-૬૨-૬૪-૭૨- ૭૩
”	ખરશેદજી ખમનજી ફરાંમરોજ	૭૪-૮૫-૧૨૮
”	ખરશેદજી. (પેહલા સર જ૦ જી ના પાંચમા દીકરા. પાછ-	
	લથી ખીજી સર જ૦ જી બારોનેટ)	૮૫
”	ખરશેદજી જમશેદજી જીજીભાઈ (ખીજી સર જ૦ જી)...	૮૬-૮૭-૮૮-૧૧૧
”	ખરશેદજી અરદેશર દાદી	૯૧
”	‘ખુરશેદ વાડી’	૧૦૦-૧૦૪-૧૦૭
”	ખરશેદજી કાવસજી (ખનાજી)	૧૦૧
”	ખરશેદજી સોસાજી વાજાગાંધી	૧૬૨
ગ :	ગામડીઆ. (દાદાભાઈ જમશેદજી ગામડીઆ)	૬
”	‘ગુલજર ચમન’	૧૦
”	ગુલસ્તાન બાનુ	૧૭
”	‘ગુલજર નસીહત’	૧૯
”	ગણપતરાવ ગાયકવાડ, મહારાજા. મુખ્યમાં...	૬૬
”	ગવનર બેન્ક-ઓફ-ઇન્ડિયા	૮૪
”	ગવનર સર બાટલ-ફ્રિઅર	૮૭
”	ગોફલ કરસનદાસ નાણાવડી	૧૦૦
”	‘ગોરગામ ગામડું’	૧૦૧
”	‘ગાયકવાડ રાજા’	૧૦૩
”	ગવરનર સર રીચર્ડ ટેમ્પલ	૧૦૫
”	ગીરીશચંદ્ર બેનરજીના દીકરા	૧૧૨

૩૧ :—	ગોવાનો ગવરનર જનરલ	...	...	...	...	૧૧૩-૧૧૪
”	ગેવ	...	...	...	...	૧૪૦
”	ગુસ્તાસપ. (ક્યાંની વંશનો ધરાનનો પાદશાહ)	...	...	...	...	૧૪૩
૩૨ :—	‘ચાર આરબી ઘોડા’	...	...	...	...	૭૦
”	ચાર્સ ઉડ. સર, (હિન્ડુસ્થાનના સેક્રેટરી-ઓફ-સ્ટેટ)	...	...	...	...	૭૩
૩૪ :—	છછલાઈ મોદી. (છછલાઈ જમશેદજી મોદી)	...	...	...	...	૩
”	છછ હોમજી	...	...	...	...	૫
”	છવનજી કુકાજી	...	...	...	...	૬
”	જમશેદજી છછલાઈ બારોનેટ (પેહલ્લા)	...	...	...	...	૭-૧૪-
	૫૬-૫૭-૫૮-૫૯-૬૦-૬૧-૬૨-૬૩-૬૪-૬૫-૬૬-૬૭-					
	૬૮-૬૯-૭૦-૭૧-૭૨-૭૪-૭૫-૭૬-૭૭-૮૧-૮૨-૮૩-					
						૮૪- ૮૫
”	છછલાઈ દાદાલાઈ	...	...	...	...	૧૪
”	છવીઆઈ. (ધનજીશાહ બેહરેમંદખાનના વિધવા)	...	...	...	...	૪૧
”	જનક્યાઈ	...	...	...	...	૪૬
”	જહાંગીરશાહ અરદેશર બેહરેમંદખાન	...	...	...	...	૫૩- ૫૪
”	છછલાઈ ચાનજીલાઈ (સર જ. જી. પીતાજી)	...	...	...	...	૫૬-૭૫- ૮૫
”	છવીઆઈ (સર જ. જી. ના માતાજી)	...	...	...	...	૫૬- ૭૫
”	જમશેદજી દોરાબજી નાયગામવાલા	...	...	...	...	૬૨
”	છછલાઈ દાદાલાઈ	...	...	...	...	૬૭
”	જમશેદજી ખરશેદજી (ખીજા સર જ. જી. ના ત્રીજા દીકરા.)	...	...	...	...	૮૫
”	જહાંગીર હીરજી રેડીમની	...	...	...	...	૯૧
”	જર્ડીસ ગીપ્સ	...	...	...	...	૯૮- ૯૯
”	ગૅન-કૅનન. (મુંબઈના સિનીયર માજીસ્ટ્રેટ)	...	...	...	...	૯૮
”	જમશેદજી તાતાના પીતા	...	...	...	...	૧૦૦
”	‘જલાલપોરનું ચાંલુ’	...	...	...	...	૧૦૮
”	છછલાઈ દાદાલાઈના ચાર કુળ દિપક	...	...	...	...	૧૨૦
”	જંજે-વરીઆવ	...	...	...	...	૧૨૩
”	જરાથોસ્ત	...	...	...	...	૧૩૫
”	જોહાક	...	...	...	...	૧૪૦
”	જેહાંગીર, જેહાંબક્ષ	...	...	...	...	૧૪૧
”	‘જતમે જહાંનુમા’	...	...	...	...	૧૪૩
”	જમશેદ. (પેશાદાદી વંશનો ધરાનનો પાદશાહ)	...	...	...	...	૧૪૩
”	ગમ્મારપ	...	...	...	...	૧૪૩
”	‘જગત-ગુરુ’	...	...	...	...	૧૬૫

અં :—	ઝાંગીરભાઈ, (સુનાઈજીના દીકરા)	...	...	...	...	૬
,,	ઝોરાજીયન નાટક મંડલી	...	...	...	...	૧૧૭
,,	‘ઝરીફ’	...	...	...	...	૮૬
દ :—	ટરફીના સુલતાનનું બગડેલું થડીઆલ	...	...	...	...	૩૩
ત :—	‘તાલેયારખાન’ નો ખેતાબ	...	...	...	...	૩૩
,,	‘તારદેવ કેસ્ટલ’	...	...	...	...	૧૨૦
,,	‘તાપતી નદી’	...	...	...	...	૧૨૭
,,	‘તાનસેન’	...	...	...	...	૧૬૯
ડ :—	ડેપુટી ચેરમેન (ધસ્ત ઇનડીઆ કંપની)	...	...	...	...	૮૪
,,	ડન્કન ગીબ્સ	...	...	...	...	૯૧
,,	ડોસાભાઈ ફરાંમજી કરાકા...	...	...	...	૯૭-૯૮-૧૦૬	
,,	‘ડોન-લુઇ-ધી-પ્રેમિઅર હાલ’	...	...	...	...	૧૧૩
,,	ડોન-લુઇ-ધી-ફર્સ્ટ. પોલ્યુગલનો પાદશાહ	...	...	...	...	૧૧૩
,,	‘ડેકન કોલેજને એક લાખની રકમ ખીજા સર ૪૦ જી	...	...	...	...	
	એ બહી	...	...	...	...	૮૭
,,	ડૉક્ટર મેકેનઝી	...	...	...	...	૯૮
,,	ડબલ્યુ. સી. બેનરજી	...	...	...	...	૧૧૨
,,	ડૉક્ટર જૉન ક્રાયર	...	...	...	...	૧૬૨
થ :—	‘થાણામા દોખમું, નસાખાનું તથા દરેમેદર	...	...	...	...	૨૫
દ :—	દોરાબજી નાનાભાઈ	...	...	...	...	૨-૨૦
,,	દાદાભાઈ જમશેદજી ગાંધીઆ	...	...	...	...	૬
,,	દાદીશેઠ, દાદીભાઈ નોશરવાનજી	...	...	...	...	૮
,,	દોરાબજી ફરાંમજી પાંડે	...	...	...	...	૧૬
,,	દોરાબજી રસતમજી પટેલ...	...	...	...	...	૨૫
,,	દાદાભાઈ ઉરફે દાદી મલ્હારી તુસવાલો	...	...	...	૭૦-૮૬	
,,	દાદાભાઈ બેહરાંમજી (પુણા ઓખઝરવાલા)	...	...	...	૭૦-૮૬	
,,	‘દારા’	...	...	...	...	૮૯
,,	દાદીશેઠ	...	...	...	...	૯૦
,,	દાદાભાઈ તથા મચેરજી પેસનનજી વાડીઆ	...	...	...	૯૧	
,,	દીનશાહજી માણેકજી પીટીટ	...	...	૯૮-૧૦૦-૧૦૭-૯૮	...	
,,	‘દાજ મેહલ્તા’	...	...	...	...	૧૦૧
,,	દાજ મેહલ્લા (દોરાબજી જમશેદજી સકલાતવાલા.)	...	...	૧૦૧-૧૦૨	...	
,,	દસતુર દોરાબજી માહીઆરજી મેહરજી રાણા	...	...	૧૦૪-૧૦૭-૧૦૮	...	

ક :	દસતુર હોસંગજી જામારપજી જામારપ આસાના...	૧૦૫-૧૦૭
„	‘દાસ અંમર’	૧૧૬
„	દોરાબજી (કિરકે દોલુ કલગીવાલો)	૧૧૬
„	દાદાભાઈ નવરોજજી	૧૩૨
„	દીનશાહ વાઝા	૧૩૨
„	દસતુર મેહરજી રાણા	૧૬૪
ધ :	‘ધોળીતળાવ ઉડો ખોદાઓ’	૧૪
„	‘ધરમસી પુંજભાઈ મીલ્સ’	૧૬
„	ધનજીભાઈ પેસતનજી પાંડે	૧૬
„	‘ધરમનો તલાવ’	૨૯
„	ધનજીશાહ બરજોરજી ખેહરેમંદખાન	૩૨-૩૪- ૩૯
„	ધર્મશાલા અંધાવનાર થોડાક પારસીઓ. સર જ. જી; શેડો રસતમજી જ. જી., વીકાજી મેહરજી, . કા. બનાજી, ખ. અ. દાદી શેક, ફ. સો. પારખ, અને ખીજાઓ વીગેરે.	૧૩૩
ન :	નોશીરવાંન (નસલી હોમજી.)	૫
„	નશરવાનજી વાડીઆ. (ન. માણેકજી વાડીઆ.)... ..	૧૨
„	નશરવાનજી મેરવાનજી પાંડે	૧૬
„	નશરવાનજી તેહમુલજી દુરખીન... ..	૧૯
„	‘નિરંગહાએ કલમકસ’	૧૯
„	નેકસાતખાનનો ખેતાબ’	૩૩
„	‘નેટીવ પ્રીનસીપલ કમિશનર’... ..	૩૫
„	‘નેટીવ એજન્ટ,’... ..	૪૦- ૪૧
„	‘નેટીવ—જડજ’	૪૧
„	નવસારીમાં જરથોસ્તી ઉપર નખાતો ગાયકવાડી વેરો, (ધ. સ. ૧૮૧૮.)	૭૫
„	‘નાઈટ—આરોનેટ’... ..	૮૩
„	‘નાઈટહુડ’	૮૩
„	નશરવાંનજી રતનજી તાતા... .. ૧૦૦-૧૦૧-૧૦૨-૧૦૩-૧૦૪	
„	નશરવાનજી ચાંદાભાઈ ધજનેર	૧૦૪-૧૦૫
„	નવરોજજી બાપુજી સકલાતવાલા. (તાતા સન્સ કું ના ભાગીદાર.)	૧૦૫
„	‘નાઈટ—ઓફ—ધી ટોરીસ, એન્ડ એસ્પાઝ.’	૧૧૩
„	નોશીરવાંન. સાસાંનીયાંન વંશનો પાદશાહ નોશીરવાંન અદલ.	૧૩૭
„	નશરવાનજી કાવસજી વાઝામાંધી	૧૬૨

પ :—પેસતનજ વાડીઆ (પે. બમનજ વાડીઆ.)	૬
„ ‘પાડે ધરમશાલા’	૧૭
„ ‘પટેલ સાહેબ.’	૨૪
„ ‘પટેલ અને ગવનર’ રૂસતમ દોરાબ.	૨૪
„ ‘પટેલનો મોહલો’	૩૦
„ પીરોશાહ ધનજીશાહ બેહરેમદખાન.	૩૯
„ ‘પાયદસ્ત શીરોઝશાહની’	૪૨
„ ‘પુણામાં સર જ. જી. એ. બાવેલી અગીઆરી’	૬૮
„ ‘પ્રીન્સ-ઓફ-વેલ્સ’	૬૯-૭૩
„ પેહલ્લા સર જમશેદજી જીભાઈ	૭૪
„ પોલોક, ફેથફુલ, એન્ડ ફેર. (સર જ. જી. ના સોલીસીટરો)	૮૭
„ પેસતનજ બહાદુરજી તારાચંદ	૮૮
„ ‘પ્રીન્સેસ મેરી ટેક’	૯૫
„ ‘પારડી અને પોઈસર ગામ’	૧૦૧
„ પેસતનજ નશરવાનજ વાડીઆ	૧૨૧
„ ‘પ્રીન્સ ઓલબર્ટ નાટક મંડળી’	૧૨૨
„ ‘પેશાનજી’ ! (પાદશાહ રૂસ્તારપનો દીકરો.)	૧૩૫-૧૪૩
„ પીરાંન	૧૪૧
ફ :—ફરાંમજ પટેલ. (ફરાંમજ નશરવાનજ પટેલ) ક્રીશ્ના ફરાંમરોજ. ૬-	૧૭.
„ ફરાંમજ કાવસજ બનાજ	૧૪
„ ફરાંમજ બીખાજ પાંડેના ત્રીજા દીકરા	૧૬
„ શીરંગીજ બાંનુ	૨૨
„ શીરોજ બાંનુ	૨૩
„ શીરોજ બાંનુનું મરણ	૨૬
„ શીરોઝશાહ ધનજીશાહ બેહરેમદખાન.	૩૨-૩૪-૪૧
„ ‘શીરોઝશાહની પાયદસ્તનો હેવાલ’	૪૨
„ ફરાંમજ નોશરવાનજ બાટલીવાલા. (પેહલા સર જ. જી. ના સસરા.)	૪૨
„ ફરાંમજ (પેહલા સર જ. જી. ત્રીજા દીકરા)	૮૫
„ ફરદુનજ હોરમજ લશ્કરી	૮૮
„ ‘ફારબસની કંમપનીની ઓરીસમાં મલેલી મિટીંગ’	૯૮
„ ફરાંમજ પેસતનજ પાટક	૧૦૧
„ ફરાંમજ ગઝદર	૧૦૪

ક્ર:—ફરફુનજી માણેકજી કાંગા. બી. એ.	૧૦૫
„ ફીરોઝ દસ્તુર હોસંગ જામાસ્પઆસાના. એમ. એ.	૧૦૭
„ ફીરોઝશાહ મેહરવાનજી મેહતા. આરીસ્ટર. (પાછલથી સર	
ફીરોઝશાહ મે. મેહતા)... ..	૧૧૨-૧૩૨
„ ‘ફીઝમ ઓફ ધી સીટી ઓફ લનડન.’	૧૧૪
„ ફરીફુન. (ધરાંનનો પેશદાદી વંશનો પાદશાહ.)	૧૪૦
„ ફિરદોસી તુસી. (શાહનામાનો રચનાર શાયર.)	૧૪૧
ખ:—બનાજી લીમજી. (બનાજી ખાનદાંનનો પાંચો નાખનાર)	૪
„ મેહલી. (મેહલી હોમજી)... ..	૫
„ બનાજીનું ખાનદાન. (ફ. કા. બનાજી)... ..	૧૪
„ મેહરાંમજી જીજીભાઈ	૧૫
„ ‘મેહરેમંદખાન’	૩૩
„ બમનજી મંચેરજી ભાવનગરી	૪૭
„ બરજોરજી રતનજી એંડીના પુત્રો	૪૭
„ બેજનજી પાલનજી ખાન સાહેબ. (મુરતના નવા કોટવાલ)... ..	૫૫
„ આધરસોંગ અને મહારાજગીર. (તુરાવાલા)	૭૦
„ ‘આરોનેટ આહધર’	૭૧
„ ખીજા સર જમશેદજી જીજીભાઈ... ..	૭૩
„ ‘બનસ્વીક વાહાણુ’	૭૭-૭૯
„ ‘બેન્ક-ઓફ-ઇંગ્લેન્ડનો ગવર્નર’	૮૪
„ બરજોરજી. (પેહલા સર જ૦ જ૦ ના વડા દીકરા)	૮૫
„ ‘મેહરાંમજી.’ (પેહલા સર જ૦ જ૦ ના બીજા દીકરા). ૮૫-૧૧૧	
„ મેહરાંમજી ખીજા. (પેહલા સર જ૦ જ૦ ના ચોથા દીકરા) ૮૫	
„ આરોનેટ સર પુરશેદજી	૮૬
„ આર્ટલ ફ્રિઅર, સર (મુંબઈનો ગવર્નર)	૮૭
„ ‘આમ્મે સ્ટીમર’	૮૮
„ બરજોરજી ફરાંમજી પાંડે	૯૧
„ બમનજી મેહરાંમજી પટેલ... ..	૯૪
„ બેરન નોર્થમ્બુક. (હિન્દુસ્થાનનો વાઇસરોય)	૯૬
„ ‘બાંનડોતી’ (ગાંમ)	૧૦૧
„ બાપુજી. (હોરમજી નવરોજી સકલોતવાલાના દીકરા)	૧૦૫
„ મેહરાંમજી જીજીભાઈ (મુગાના)	૧૨૦-૧૨૧
„ બમનજી જીજીભાઈ (મુગાના)	૧૨૦

ખ:—	‘ખેહરાંમજી જીજીભાઈ પારસી ઇન્સ્ટીટ્યુટ’	...	...	...	૧૨૧
”	‘ખેહરાંમજી જીજીભાઈ મેડીકલ સ્કુલ’ (પુણા અને અમદાવાદ).	૧૨૨			
”	ખેહમન. (ધરાંનનો પાદશાહ)	...	...	૧૩૫-૧૪૦-૧૪૧	
”	ખાંનુ ગોશરપ.	...	...	...	૧૪૦
ભ:—	ભીખા ખેહરાંમ (ભીખાજી ખેહરાંમજી પાંડે)	...	...	૩- ૨૩	
”	‘ભીખા ખેહરાંમનો કુવો’	...	...	...	૩
”	ભાગી અને ગંગા. (આગલા જમાનાની વખણાઈ મયેલી ગાનારીઓ)	...	...	...	૧૦
”	‘ભરૂચ મીલ્સ’	...	...	...	૧૬
”	ભરૂચા જીવા અને ભરૂચા ડોસા	...	...	...	૧૬૧
મ:—	મેહરજી વાજા	...	...	...	૪
”	માડી હોમજી	...	...	...	૫
”	મનચેરજી મના જોગી. (દાડખાનાવાલા)	...	...	...	૭
”	માણેકજી લવજી વાડીઆ	...	...	...	૧૨
”	મેહરવાંનજી ફરામજી પાંડે...	...	...	...	૧૬
”	‘માણેકજી પીટીટ સ્પીનીંગ એન્ડ વિવીંગ કુંઠાં’	...	...	...	૧૬
”	‘મેહરવાંન આગ’ (પારસી સેનીટરીયમ)	...	...	...	૧૭
”	‘મુંબઈ દુરખીન’	...	...	...	૧૯
”	‘મુંબઈનો પટેલ’	...	...	...	૨૧
”	‘મુંબઈની પટેલાઈનો પેહલો હક’	...	...	...	૨૫
”	માઉન્ટ સ્ટુઅર્ટ ઍલ્ફીન્સ્ટન. મુંબઈનો ગવરનર	...	...	...	૩૪
”	મુંબઈનો ગવરનર સર જોન માલકમ	...	...	...	૩૫
”	મેહરવાંનજી હોરમજી ફેજરવાલા	...	...	...	૪૭
”	‘મહા જગત રેલ’	...	...	...	૪૭
”	મંછાખાઈ, દુલ્લભભાઈ હરગોવિન્દાસની વીધવા	...	...	...	૫૩
”	મહમદ અલી રોગે...	...	...	...	૬૭
”	‘મુંબઈમા પટેલી ટિપણી પ્રસંગે સર જ૦ જ૦ એ ચરમા ખોદાવેલા કુવા’	...	...	...	૬૯
”	મહારાણી વીક્ટોરીઆ	...	...	૭૦-૭૩-	૮૩
”	મોતીચંદ અમીચંદ (સર જ૦ જ૦ નો મિત્ર)	...	...	...	૮૧
”	‘મોડેમ’ યા ‘લેડી’	...	...	...	૮૪
”	માણેકજી. (પેહલા સર જ૦ જ૦ ના વડા ભાઈ)	...	...	...	૮૫
”	માણેકજી. (બીજા સર જ૦ જ૦ ના વડા દીકરા. પાછલથી ત્રીજા સર જ૦ જ૦)	...	...	...	૮૫

મ:—	એત્રોપોલીટન ટ્રિંગીંગ ફાઉન્ટન, એન્ડ ફેટલટ્રો એસોસીએશન.	૯૫
„	મંનચેરજી ફરામજી કામાજી	૧૦૧
„	માધવદાસ રણછોડદાસ	૧૦૧-૧૦૨
„	મોહનદાસ કીલાભાઈ	૧૦૨
„	‘મહારાણી જમનાબાઈ દોષમુ’ જેવા ગયા’	૧૦૪
„	‘મહારાજ સીદ્ધાજીરાવ ગાયકવાડ દોષમુ’ જેવા ગયા’	૧૦૪
„	‘મારચેટ-કાફડ.’ શેઠ ૩૦ જાન ૭૦ ની સ્ટીમર	૧૧૩
„	મેરવાનજી જીજીભાઈ (મુગાના)	૧૨૦
„	મોદી હીરજીના વારસો	૧૬૨
„	‘મેહરજી રાણા અકબરની દરબારમા’	૧૬૪-૧૬૫-૧૬૬

ય:—	યુનીવરસિટી હોલ	૯૩
„	યઝદઝદ. (પારસીઓનો છેલ્લો પાદશાહ)	૧૩૭

ર:—	રસતમજી, દોરાબજી નાનાભાઈ પટેલના દીકરા. (મુ’અધના પટેલ અને ગવરનર)	૩-૧૯-૨૦-૨૧-૨૨- ૨૫
„	રતનજી જસા. (મુ’અધમા જસાવાલા કુટુંબનો પાયો નાખનાર). ૪	
„	રસતમજી મંનચેરજી અંગાલી (લકમે મેટકી)... ..	૧૨
„	રસતમ માણેક. (શેઠખાનદાન કુટુંબના વડા)... ..	૧૩
„	રસતમ ‘જ’દરાલ’	૨૦- ૨૨
„	‘રસતમજી કાવસજી પટેલની પડતી’	૨૭
„	‘રસતમપરામા ભયંકાર આગ’	૪૬
„	રેન્ડોલ. રાઈડીંગ માસતર... ..	૭૦
„	પ્રીન્સ ઓલબર્ટ	૭૦
„	રસતમજી જમશેદજી જીજીભાઈ	૭૨
„	રસતમજી (પેહલા સર જાન ૭૦ ના વચલા ભાઈ)	૮૫
„	રસતમજી (પેહલા સર જાન ૭૦ ના જાડા દીકરા)	૮૫
„	રસતમજી (ચોઠા સર જાન ૭૦ ના દીકરા. પાછલથી પાંચમા સર જાન ૭૦)	૮૫
„	‘રસુલનો ભાઈ’	૯૧
„	‘રીજન્ટ પાર્ક’મા ટુવારો’	૯૫
„	રતનજી (તાતા)	૧૦૧
„	રાજા ચોઠા જ્યાજી	૧૦૧
„	રસતમજી જમશેદજી જીજીભાઈ બાટલીવાલા ... ૧૧૧-૧૧૨-	

૨૬—	‘ઇસતમજી જ૦ જ૦ ના મરણ માટે મોરાજીજી શાપુરજી અંગાલીનો વિલાપ’	... .. ૧૧૯
,,	‘ઇસતમજી જમશેદજી જીજીભાઈનું વસીહતનામું’	... .. ૧૧૭
,,	‘રાજબાઈ ટાવર’	... .. ૧૨૮
,,	ઇસતમ. ધરાંનનો પેહલવાંન	... .. ૧૩૫-૧૩૮
૨૭—	લવજી વાડીઆ. (લવજી નશરવાનજી વાડીઆ)	... .. ૫
,,	‘લેડી આવાંબાઈ જમશેદજી જીજીભાઈએ દમણમા કરેલું જશન.’	૬૦
,,	‘લેડી આવાંબાઈએ અંધાવેલો વાંદરાનો પુલ ખુલ્લો મુકવાની કીયાનો હેવાલ’	... .. ૬૧
,,	‘લનડનનાં લોડ મેઅરે જીઆફત આપી’	... .. ૮૪
,,	લક્ષમણ હરીચંદ (લકમે રસુલનો ભાઉ)	... .. ૯૧
,,	લોડ એલ્ફીન્સ્ટન	... .. ૧૧૪
,,	‘લેડી આવાંબાઈની મુલાકાતે ગવરનર અને કમાનડર-ઇન-ચીફ વીગેરે’	... .. ૬૨- ૬૩
,,	‘લેડી આવાંબાઈએ ગાએકવાડ મહારાજા અને તેવણની રાણીને સર જમશેદજી જીજીભાઈ ભેગા એક લાખની કરેલી ભેટ.’	૬૬
,,	લોડ પાંમરસ્ટન. મહારાણીના વડા પ્રધાન	... .. ૮૩
૨૮—	‘વાંદરવેલા અને કમલાપોર ગાંમ ભેટ મળ્યાં’	... .. ૪૧
,,	વાડીઆ ખરશેદજી ઇસતમજી	... .. ૬૭
,,	વીકાજી મેહરજી	... .. ૬૭
,,	વીકટોરીઆ રાણી	... .. ૬૯
,,	વીલીઅમ સાઇમ્સનેડ	... .. ૯૧
,,	‘વોશીરવા ગાંમ’	... .. ૧૦૧
,,	‘વરીઆવા ખેડદીનનું પરલ’	... .. ૧૨૮
,,	વજીર ખીરખલ	... .. ૧૬૬
૨૯—	‘શેહનશાહ ઔરંગઝેબની દરબારમા’	... .. ૧૩
,,	સ્વાવક્ષ ખીન દીનીયાર	... .. ૨૨
,,	‘શેદ જમશેદજી જીજીભાઈ ઉપર પડેલી આફતની હકીકત’	... .. ૭૭
,,	શેહનશાહ એડવર્ડ સાતમો	... .. ૯૩
,,	શાપુરજી દોરાબજી સકલાતવાલા	... .. ૧૦૨
,,	સ્વાવક્ષ. (પાદશાહ ફેકાઉસનો દીકરો)	... .. ૧૩૮-૧૩૯-૧૪૧
,,	શામક	... .. ૧૪૧
,,	શધાદ	... .. ૧૪૨

સ :—સુનાઇજી (સુનાબાઇ)...	૬
„ સોરાબજી મંચરજી રેડીમની ...	૭
„ ‘સર’ (પેહલા સર જ૦ જ૦) ... ૭-૧૪-૬૨-૬૮-૬૯-૭૦-	૭૧
„ સો. મં. રેડીમની. (ચોપાટી ઉપર પોતાની વાડીમા પોતાને માટે અલાહેદુ દોષમું બંધાવનાર પારસી શેડીઓ) ...	૮
„ સરદાર યાકુબખાન...	૨૦
„ ‘સીટોરી બાગ’ ...	૧૦
„ ‘સેવિંગ બેન્કના સરકારી ડીરેક્ટર’ ...	૧૪
„ ‘સુરતના નેટીવ જજ’ ...	૪૧
„ ‘સરતી વિદ્યા’ ...	૬૯
„ ‘સર નાઇટ’ ...	૫૮
„ ‘સર જ૦ જ૦ ને મહેલાં ગામેગામના માનપત્રો’ ...	૬૦
„ સોરાબજી જમશેદજી...	૭૨
„ સર આર્ચર ફારબસ...	૮૪
„ સોરાબજી (પેહલા સર જ૦ જ૦ ના ૭ મા દીકરા)...	૮૫-૧૧૧
„ સર સેમોર ફિઝલ્ડ (મુંબઇનો ગવરનર) ...	૧૦૬
„ સોરાબજી જીજીભાઇ (મુગાના) ...	૧૨૦
„ ‘સર જમશેદજીનો હાથ ગવરનરની બગલમાં’...	૬૩
„ ‘સર જમશેદજીની ધરપીટાલનો પાયો નાખવાની મેશીનીક રીત પ્રમાણે થયેલી કીયાનો હેવાલ’ ...	૬૩
„ ‘સર જ૦ જ૦ એ રાણી વીકટોરીઆ ઉપર બેટ મોકલેલા થોડા.’	૬૬-૧૭૦
„ ‘જમશેદજી જીજીભાઇને બ્રિટીશ લશ્કરના વાવટા આગલ આવી ઉભા રહેવાનો હક’ ...	૮૪
„ ‘સર જમશેદજી જીજીભાઇની વંશાવલી’...	૮૫
„ સર જમશેદજી જીજીભાઇ બીજા બારોનેટ ...	૮૬-૮૮-૯૧
„ સર કાવસજી જોહાંગીરજી રેડીમની, નાઇટ ... ૧૫-૯૦-૯૧-	૯૨-૯૩-૯૪-૯૫-૯૬- ૯૮
„ ‘સારજન્ટ સાઇકસની નીશાલ’ ...	૯૧
„ સર સેમોર વેસી ફિઝલ્ડ (મુંબઇનો ગવરનર) ...	૯૩- ૯૭
„ ‘સેન્ટ થોમસ કેથેડ્રલને બેટ’ ...	૯૪
„ સર અરાઝ ફરનાનડીસ ...	૧૧૪
„ સર આર્ચર નેપીઅર ...	૧૧૪

સ :—સોરાબજી શાપુરજી બંગાલી	૧૧૯
” સકલાતવાલા... ..	૧૦૧
” સોરાબજી પાલનજી બેદવાર	૧૦૯
” ‘સર ૪૦ જી પારસી બેનીવોલન્ટ ઇન્સ્ટીટ્યુટ’	૧૧૩
” સાંભ, નરીમાન, કેરસાસપ, અતરત, ઝાલેઝર, સોહરાબ, બરજો, ખુરશેદ, મહાપેકર, ફરાંમઝ, આદરખુરજીન ...	૧૪૦
હ :—હોમજી. (હોમજી બેહરાંમજી)	૫
” હીરજી રેડીમની શેઠ	૬-૯૦
” ‘હોસ્પીટાલ, જમશેદજી જીજીલાઈની’	૬૫
” હોરમજી બમનજી વાડીઆ... ..	૧૦-૧૦૧
” હોરમજી નવરોજી સકલાતવાલા... ..	૧૦૫-૧૦૬
” ‘હમાઆઈની યાદગારી’	૧૦૭
” હમાઆઈ જીજીલાઈ (મુગાના)	૧૦૯
” હાવડ, મુબઇનો પ્રખ્યાત બેરીસ્ટર	૫૩
” ‘હોશંગ’	૧૪૧
” હીરજી વાજા. હીરજી વાજા ગાંધી	૧૬૨-૧૬૩

